

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**FEMİNİST SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİYLE KADINLARIN
YALNIZ ANNELİK DENEYİMLERİ**

Zülal ŞAHİN

Doktora Tezi

Ankara, 2023

FEMİNİST SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİYLE KADINLARIN
YALNIZ ANNELİK DENEYİMLERİ

Zülal ŞAHİN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Zll ahin tarafından hazırlanan ‘‘Feminist Sosyal Hizmet Perspektifiyle Kadınların Yalnız Annelik Deneyimleri’’ başlıklı bu çalışma, 23.08.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Özlem CANKURTARAN (Başkan)

Prof. Dr. Kasım KARATAş (Danışman)

Doç. Dr. Polat S. ALPMAN (ye)

Doç. Dr. Meliha Funda AFYONOĞLU (ye)

Doç. Dr. Türken ÇAĞLAR (ye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur MRGNLşEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

21/09/2023

Zülal ŞAHİN

1 “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılmaması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Kasım KARATAŞ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Öğr. Gör. Zülal ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Çalışmamın başından sonuna katkısı olan en başta gönüllü kadınlar, değerli hocalarım, ailem, arkadaşlarım ve kızım olmak üzere herkese teşekkür etmek istiyorum.

Doktora tez çalışmamda danışmanım olması için yanına gittiğim ve ilk günden bu yana desteğiyle hep yanımda olan, bilgi ve tecrübesiyle bana ve çalışmama rehberlik eden, zorlandığım tüm zamanlarda beni cesaretlendiren ve iyi hissettiren, birikimi ve üretkenliği ile örnek aldığım sevgili danışmanım Prof. Dr. Kasım Karataş’a,

Çalışmamın başından sonuna, beni dinleyen, destekleri ve önerileri ile çalışmamı geliştirmeme katkı sunan, her an sorularıma yanıt bulmamda yardımcı olan, çalışmam boyunca bana inanan ve beni motive eden, yanımda oldukları için mutluluk duyduğum tez komite üyelerim Prof. Dr. Özlem Cankurtaran ve Doç. Dr. Polat S. Alpman’a, önerileriyle çalışmama katkı sunan jüri üyelerim Doç. Dr. Meliha Funda Afyonoğlu ve Doç. Dr. Türken Çağlar’a,

Yoğun çalışma temposu içinde bana destek ve yardımcı olan arkadaşlarım Dr. Selman Yarci ve Mahmut Sami Köktaş’a,

Lisansüstü eğitimim boyunca hep yanımda hissettiğim dostlarım Doç. Dr. Hande Albayrak ve Dr. Görkem Kelebek Küçükarslan’a,

Çalışmam boyunca hep yanımda olan dostum Deniz Arıcı’ya; her an beni dinleyen, güçlendiren, dayanıştığım sevgili dostlarım Ülkü Çoban, Nazan Ayan, Merve Yazıcı, Gülşah Ferah Polat ve Ayten Başer Yetimoğlu’na ve İlknur Yarci’ ya,

Sahamda öznelere ulaşmamda kolaylaştırıcı olan tüm kadın muhtarlara; bu çalışmanın bir parçası olmayı kabul eden, tüm içtenlikle deneyimlerini benimle paylaşan, onlar olmasa olmazdı dediğim benimle görüşmeyi kabul eden tüm kadınlara,

Yaşamım boyunca sevgi ve şefkatlerini esirgemeyen sevgili anne ve babama; bana umut ve güven veren sevgili ailemin her bir üyesine,

Ve kızıma; bana hep şanslı hissettiren, enerjisiyle ve sevgisiyle bana huzur veren, yaşam dolu Asya Deniz'e,

TEŞEKKÜR EDERİM...

ÖZET

ŞAHİN, Zülal. *Feminist Sosyal Hizmet Perspektifiyle Kadınların Yalnız Annelik Deneyimleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Bu çalışmada sosyal hizmet perspektifiyle kadınların yalnız annelik deneyimlerini nasıl pratiklerle inşa ettiğini keşfetmek amaçlanmıştır. Anneliğe ilişkin özcü yaklaşım anneliğin sosyal bir rol olarak tarihsel, kültürel ve toplumsal inşasının önüne geçmektedir. Annelik çocuğun bakım ve sorumluluğunu paylaşan rollerden bir tanesiyken boşanma sonrasında anneliğin yalnızlığıyla yüzleşilmektedir. Çalışmanın öznelere boşanma sonrası çocuğuyla yaşayan kadınlardır. Kadınların deneyimlerini başlangıç noktası kabul eden bu araştırmada feminist yöntem ve bakış açısıyla, sosyal hizmet perspektifinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılan araştırmada İstanbul’da çocuklarıyla yaşayan 18 özne ile görüşülmüştür. Özneler ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme yönergesi kullanılmıştır. Araştırma verileri, MAXQDA Pro 2022 programı kullanılarak tematik kodlama yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizi sonucunda “Annelik Kurumundan Annelik Pratiğine”, Yalnız Annellekle Yüzleşme”, “Anneliğin Gizli Yaraları”, “Yalnız Annelik Döngüsü” ve “Yalnız Annelikte Güçlenme” olmak üzere beş ana temaya ulaşılmıştır. Bu araştırmanın önemli sonuçlarından birisi annelik ideolojisinin boşanmış kadına karşı makbul anne söylemiyle kadın üzerindeki tahakkümü sürdürmesidir. Bununla birlikte annelik pozisyonu kadınların sosyal ve ekonomik ilişkilerinde sınırlılıklar getirmektedir. Araştırmanın bir diğer önemli sonucu yalnız annelik pratiklerinin inşasında kadınların zihinsel olarak anneliğe sıkışmasını tanımlamak üzere “*annelik sancısı*” kavramı geliştirilmiştir. Yalnız anneliğin döngüsel bir güçlenme süreci olduğu bir başka önemli sonuçtur. Yalnız annelikte kadınların kişisel, kültürel ilişki dinamiklerinde faillik özellikleri öne çıkarken yapısal ilişkiler karşısında daha yalnız ve edilgen kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yalnız annelik pratikleri kadınlara özgürleşme ve güçlenme alanları yaratırken, kadınların annelik kurumunun değer yargıları ile daima mücadele etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle annelik ve babalıkta ortaklaşmayı öngören sosyal, ekonomik ve hukuksal düzlemi olan bütünlüklü sosyal politikaların hayata geçirilmesi önemlidir. Koruyucu, önleyici ve destekleyici mekanizmaların kadın deneyimini önceleyen bir tutum sergilemesi önemlidir. Bununla birlikte, yararlanıcı ve profesyonel olarak kadın nüfusunun yüksek olduğu sosyal hizmet disiplini ve uygulamasında kadınların

deneyimlerini görünür ve değerli kılmak ve bu yönde sosyal hizmet uygulamalarını geliştirmek adına bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Annelik İdeolojisi, Tek Ebeveynlik, Yalnız Annelik, Feminist Sosyal Hizmet

ABSTRACT

ŞAHİN, Zülal. *Women's Experiences of Lone Mothering with a Feminist Social Work Perspective*. Doctoral Thesis, Ankara, 2023.

This study aims to explore how women construct their experiences of lone mothering through their practices from a social work perspective. The naturalist approach to motherhood prevents the historical, cultural and social construction of mothering as a social role. While mothering is one of the roles that share the care and responsibility of a child, the loneliness of mothering is faced after divorce. The subjects of the study are women living with their children after divorce. In this research, which accepts women's experiences as a starting point, social work perspective was used with a feminist method and perspective. In the study, in which the qualitative research method was used, 18 subjects living with their children in the Istanbul were interviewed. Semi-structured interview directive was used in the in-depth interviews with the subjects. The data obtained in the research were thematically coded using the MAXQDA Pro 2022 program. As a result of the analysis of the research data, five main themes were reached: "From Motherhood Institution to Mothering Practice", "Facing Single Mothering", "Hidden Wounds of Mothering", "The Cycle of Lone Mothering" and "Strengthening in Lone Mothering". One of the important results of this research is that the ideology of motherhood continues to dominate the divorced woman with the discourse of the acceptable mother. However, the position of being a mother brings limitations in the social and economic relations of women. Another important result of the research was the concept of "*maternal pain*", to describe women's mental entrapment in mothering in the construction of lone mothering practices. Another important conclusion is that lone mothering is a cyclical empowerment process. It has been concluded that while the agency features of women stand out in personal and cultural relationship dynamics in lone mothering, they remain lonelier and passive in the face of structural relationships. While lone mothering practices create spaces for women's liberation and empowerment, women should always struggle with the value judgments of the institution of motherhood. For this reason, it is important to implement integrated social policies with a social, economic and legal plane, which envisages partnership in mothering and fathering. It is important that protective, preventive and supportive mechanisms take an attitude that prioritizes women's experience. With this, it is important to make women's experiences

visible and valuable in social work discipline and practice where the female population is high as beneficiary and professional. It is thought that this study is important in order to develop social work practices in this direction.

Key Words: Motherhood Ideology, Single Parenting, Lone Mothering, Feminist Social Work

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM:ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	3
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	3
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	9
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	10
1.4. ARAŞTIRMANIN TANIMLARI	10
2. BÖLÜM:KURAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1. ATAERKİL İDEOLOJİ	11
2.1.1. Ataerkil İdeoloji ve Aile.....	15
2.1.2. Ataerkil Ailede Kadın ve Anne	21
2.1.3. Annelik ve Annelik İdeolojisi.....	27
2.2. ANNELİK İDEOLOJİSİ VE YALNIZ ANNELİĞİN İNŞASI	33

2.2.1. İktidarsız Sorumluluk Annelik Kurumu.....	34
2.2.2. Annelik Kurumu ve Annelik Pratikleri	36
2.2.3. Yalnız Annelik ve Annelik Pratikleri	39
2.3. YALNIZ ANNELİĞE YÖNELİK POLİTİKALAR.....	43
2.4.YALNIZ ANNELİKTE FEMİNİST SOSYAL HİZMET UYGULAMASI	51
3. BÖLÜM:YÖNTEM	61
3.1. ARATIRMANIN MODELİ.....	61
3.2. ARAŞTIRMANIN VE ARAŞTIRMACININ SÜRECİ	63
3.2.1. Araştırmacının Motivasyonu	63
3.2.2. Araştırma Öncesi Hazırlıklar.....	65
3.2.3. Araştırma Öznelerinin Belirlenmesi	66
3.2.4. Araştırmanın Alan Çalışması.....	66
3.2.5. İlk Bağlantı, Öznelerle Karşılaşma ve Görüşme süreci.....	68
3.4. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİ	71
3.5. ETİK HUSUSLAR	74
3.6. ARAŞTIRMANIN ANALİZ SÜRECİ	74
4. BÖLÜM:ANALİZ.....	78
4.1. ANNELİK KURUMUNDAN ANNELİK PRATİĞİNE	79
4.1.1. Neden Anne Olunur: “ <i>Hamilelik Ne Kadar Planlanır</i> ”	80
4.1.2.İdeal Anneler: “ <i>Hayalimdeki Anneyi, Ben Çocuklarıma Yaşatmaya Çalışıyorum</i> ”	85
4.1.3. Bebek ve Ben: “ <i>Bir Annemmişim Gibi, Bir Değilmişim Gibi</i> ”	90
4.2. YALNIZ ANNELİKLE YÜZLEŞME	96

4.2.1. Anneliğin Yalnızlığı	96
4.2.1.1. Babalı Annelik: “ <i>Elini Taşın Altına Koy, Bu Destek Değil</i> ”	100
4.2.1.2. Yarı Babalı Annelik: “ <i>Var, Ama Yok</i> ”	102
4.2.1.3. Babasız Annelik: “ <i>Babası, Sadece O Kadar</i> ”	109
4.2.2. Yalnız Anneliğin Yuvasını Kurmak	111
4.2.2.1. Yoktan Var Olma: “ <i>Benim Hayatım, Yaşamım Bu</i> ” Diyebilme	116
4.2.2.1. Bana Ait bir Ev: “ <i>Sanki O Zamana Kadar Hiç Ev Olmamış Gibi</i> ”	120
4.2.2.3. Kadın Ben: “ <i>Bazen Gençliğin Gitti Diyorlar Bazen de Ne Kadar Çocuğu İçin Yaşayan Bir Kadın</i> ”	123
4.2.3. Yalnız Annelik Tam Zamanlı Bir Sorumluluk	126
4.2.3.1. Annelik İşi: “ <i>Başkası Yapabilir Mi Bilmiyorum Ama Ben Böyle Öğrendim</i> ”	127
4.2.3.2. Çocuğuma Ne dedim: “ <i>Şimdi Artık Gerçekleri Konuşalım</i> ”	132
4.2.3.3. Çocuktan Gelen Güvence: “ <i>Hepsi Benim Arkama Geçti</i> ” ..	133
4.2.4. Aile: Mecburi Yakınlıklar	134
4.2.4.1. Mecburi Aile: “ <i>Ne Yaşayacağımı Bildiğim Bir Yere Tekrar Gitmek Zorunda Kaldım</i> ”	136
4.2.4.2. Can Simidi Aile: “ <i>Ailemin Yanında Kalmam Çok Sürmedi, Çünkü Kalamıyorsun</i> ”	138
4.2.4.3. Güvenilir Aile: “ <i>Çevremde Bana Hep, Adam Gibi Kadın Derler</i> ”	140
4.2.5. Yalnız Anneliğin Ekonomisi	142
4.2.5.1. Nafaka: “ <i>Anneliği Satın Alma</i> ”	143
4.2.5.2. Geçim: “ <i>Canımı mı Alacak</i> ”	146
4.2.5.3. İş: “ <i>Bana, Kim Verecek Bu İş</i> ”	148
4.2.6. Balkon Kapısından Devlet Kapısına Çevre	152
4.2.6.1. Sığınma Evi: “ <i>Sığınma Evi Niye Var?</i> ”	154

4.2.6.2.Emlakçı: “ <i>Temiz Kiracı Arar!</i> ”	156
4.2.6.3.Sosyal Yardım: “ <i>Devletin Verdiği Yardım, Ufak Da Olsa Benim İçin Çok Büyük</i> ”	159
4.3. ANNELİĞİN GİZLİ YARALARI	163
4.3.5. Yeterlilik: “ <i>Bunların Yettiğini Mi Zannediyorsun</i> ”	163
4.3.6.Fedakarlık: “ <i>Ben Bir Ergen Olacağım Ama, Çok Kötü Bir Ergen</i> ”	165
4.3.7. Haysiyet: “ <i>İlk Çocuğu Göster, Kabul Ederse Öyle</i> ”	166
4.4. YALNIZ ANNELİK DÖNGÜSÜ	169
4.1.1. Annelik Sancısı.....	169
4.1.2. Anneliğe Teselli.....	172
4.1.3. Yalnız Annelikte Dayanıklılık.....	175
4.1.4. Anneliğin Karı	178
4.2. YALNIZ ANNELİKTE GÜÇLENME	182
4.2.1. Direniş: “ <i>Ben Konuşmaya Başlayınca...</i> ”	183
4.2.2. Baş Etme: “ <i>Ben Değişmedim, Ama Artık Kendimim</i> ”	188
SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	194
KAYNAKÇA.....	204
EK 1. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	221
EK 2. GÖRÜŞME YÖNERGESİ	222
EK 3: ETİK KURUL.....	224
EK 4: ORJİNALLİK RAPORU	225

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Türkiye’de Tek Ebeveynli Aile Oranları	34
Tablo 2: Anneliğin Söylemsel Stratejileri.....	45
Tablo 3: Araştırma Öznelerine Ait Demografik Bilgiler	72
Tablo 4: Evlilikten Yalnız Anneliğe	99

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Araştırmanın Soruları.....	78
Şekil 2: Araştırmanın Temaları	79
Şekil 3: Annelik Kurumundan Annelik Pratiğine.....	80
Şekil 4: Yalnız Annelikle Yüzleşme.....	96
Şekil 5: Anneliğin Yalnızlığı.....	97
Şekil 6: Yalnız Anneliğin Yuvasını Kurmak.....	111
Şekil 7: Yalnız Annelik Tam Zamanlı Bir Sorumluluk.....	126
Şekil 8: Aile: Mecburi Yakınlıklar	135
Şekil 9: Yalnız Anneliğin Ekonomisi.....	143
Şekil 10: Balkon Kapısından Devlet Kapısına	153
Şekil 11: Anneliğin Gizli Yaraları.....	163
Şekil 12: Yalnız Annelik Döngüsü.....	169
Şekil 13: Yalnız Annelikte Güçlenme	183

GİRİŞ

Dünyanın farklı coğrafyalarında boşanmayla birlikte sıklıkla tek ebeveynlik olgusu gündeme gelmektedir. Çocuklu boşanma, anne ve babaların bir şekilde ilişkide kalması anlamına gelmektedir. Ancak bu ilişki anneliğin ve babalığın nasıl inşa edildiğine göre değişmektedir. Ataerkil toplumda annelik ve babalık çocuğun gereksinimlerini karşılama odağından daha çok toplumsal cinsiyet rollerine göre inşa edilmektedir. Bu nedenle kadınlar ve erkekler arasındaki iktidar ilişkisi annelik ve babalık üzerinden devam etmektedir. Bu çalışmanın odağını tek ebeveynlik yapan kadınlar, anneler oluşturmaktadır. Ataerkil ideoloji anneliği (motherhood) kadınlığı sınırlayan, izole eden, baskılayan ve kadına yüklenen iktidarsız bir sorumluluk olarak yapılandırmaktadır (Ruddick, 1995). Feminist perspektif ise ataerkil annelik kurumu (motherhood) kavramını, annelik pratiği (mothering) kavramından ayırmaktadır. Annelik pratiği, annelik kurumuna ve onun baskıcı ideolojisine direnmeye çalışan kadınların annelik deneyimlerini ifade etmektedir. Annelik kişinin kimliğini iç içe, birbirine bağlı ve ilişki içinde yaratan bir pratiktir (Chandler, 2007). Kadınlar annelik deneyimlerinde bir dizi etkinliği paylaşmaktadır. Ruddick (1995) düşünme, yargılama ve duygu birliğini annelik düşüncesi “*maternal thinking*” olarak tanımlamaktadır. Bu birliktelik kadınların ortaklaştığı pratiklerden inşa edilmektedir.

Bu çalışmada feminist teorinin temel kavramları ve feminist sosyal hizmet bilgisiyle kadınların yalnız annelik deneyimlerine odaklanılmaktadır. Çalışmada annelik işinin kadına özgü kılınmasını tüm yönleriyle ele almak için tek ebeveynlik kavramı yerine yalnız annelik kavramını kullanmak önemsenmiştir. Yalnız annelik deneyimleri demografik değişkenlerle birlikte evlenme ve boşanma, anne olma ve çocuklarıyla birlikte yaşam süreçlerine göre farklılaşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde araştırma konusu, amacı ve önemi gibi genel bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü çalışmanın kavramsal çerçevesinden oluşmaktadır. Toplumsal yapıda kadının ve annenin konumuna ilişkin bir tartışma yapılmaktadır. Feminist teori ve eleştirel sosyal hizmet teorileri ile annelik kurumunun ideolojik yapısı açıklanmaktadır. Yalnız annelik deneyimin annelik pratikleriyle bağlamı ve özellikle erkeğe atfedilen rollere el koyulmasına bağlı olarak ataerkil ideolojiyi esnettiği konumlanmalar yorumlanmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmanın yöntemine dair bilgiler yer almaktadır. Nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada toplam 18 özne ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu bölümde araştırmacının bu konuyu çalışma motivasyonundan sahaya başlama ve sonlandırmaya kadar olan deneyimi detaylı olarak açıklanmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde saha çalışması sonucunda oluşan veri setinin analizi yapılmaktadır. Feminist bir duruş noktası ve yöntemiyle beş ana tema başlığı altında veri seti analiz edilmektedir. Araştırmanın veri seti “Annelik Kurumundan Annelik Pratiğine”, “Yalnız Annelikle Yüzleşme”, “Anneliğin Gizli Yaraları”, “Yalnız Annelik Döngüsü” ve “Yalnız Annelikte Güçlenme” tema başlıkları altında tartışılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde araştırma sonucu ve öneriler yer almaktadır. Araştırmanın öne çıkan altı önemli sonucuna bu bölümde dikkat çekilmektedir. Çalışma, araştırma sonuçlarına bağlı geliştirilen araştırma önerileriyle sonlandırılmaktadır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Kadınların yalnız annelik deneyimlerini sosyal hizmet disiplininde bir araştırmanın sorunu olarak ele almanın temelde iki motivasyonu vardır. Birincisi, sosyal hizmet uygulamalarında önemli bir oranda kadınlar ve çocuklarıyla birlikte çalışmak; ikincisi ise sosyal hizmet uygulamalarının özellikle de bir kamu kurumu aracılığı ile gerçekleştirilmesi halinde kadınlarla çalışmanın dar anlamda gerçekleştirilebilir olmasıdır. Araştırmanın sorunsalı, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle kurgulanan anneliği kadınların yalnız anne olarak nasıl deneyimlediği, yalnız annelerin nasıl ayırıcı özellikleri olduğu üzerine kurgulanmıştır. Bu çalışmada yalnız anne kavramının kullanılması tercih edilse de Türkçe literatürde daha çok tek ebeveyn anneler olarak kullandığı görülmektedir.

Aydiner Boylu ve Öztop (2013: 208) tek ebeveynli aileleri boşanma, ölüm ve tercih sonucunda ortaya çıkan aileler olarak tanımlamıştır. 1970'e kadar tek ebeveynli aileler bir kategoriye ayrılmamıştır. Ancak 1971 yılında Amerika'da yapılan nüfus sayımından sonra tek ebeveynli aileler bekar, evli, dul ve boşanmış olarak kategorileştirilmiştir (Bradbury, 2000: 216). Kadının tek ebeveyn olarak çocuklarının sorumluluklarıyla ilgilenmesi üç farklı durum içinde açıklanmaktadır: (1) Evlilik olmaksızın çocuk sahibi olan kadın; (2) eşi ile ayrı yaşayan veya eşinden boşanan kadın; (3) eşinin vefat etmesi sonucunda dul kalan kadın tek ebeveyn olarak çocuklarının sorumluluklarını üstlenmektedir (Brandwein, Brown ve Fox, 1974: 498).

Tek ebeveyn ailelerin Türkiye'de ortaya çıkması diğer ülkeler ile paralellik göstermiş olmasına rağmen toplum içerisinde tek ebeveyn ailelerin kabul görmesi aynı paralelliği izlememiştir. Türkiye'de tek ebeveynli ailelerin ortaya çıkması her ne kadar 1900'lü yılların ortasına dayansa da literatürde tek ebeveynli ailelerin araştırılmasında geç

kalındığı söylenebilir. Bu alandaki eksikliğin halen devam ediyor olduğu düşünülmektedir.

Tek ebeveynliğin kabulünün zorluğu, araştırmanın sorunsalının bir boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2022 verilerine göre ülke nüfusunun %64,5'i çekirdek ailelerden oluşmaktadır. TÜİK çekirdek aileyi; yalnızca eşlerden veya eşler ve çocuklardan veya yalnız ebeveyn ve en az bir çocuktan oluşan aile olarak değerlendirmeye almıştır. Tek ebeveynli ailelerin sayısının hızla artması geleneksel aile yapısının gevşemesine hız kazandırmıştır. Geleneksel aile yapısındaki bu hızlı değişim, toplumda tek ebeveyn ailelere yönelik “normal” olmayan “normalden sapan” gibi olumsuz yargıları doğurmuştur. 1960'lı yıllarda annelik üzerine yapılan az sayıdaki çalışmada tek ebeveyn olarak kadının ailenin başında yer alması normalin dışında, sapkın (deviant), patolojik (pathological) bir durum olarak ele alınmıştır (Glasser ve Navvare, 1965, Cavan, 1964: Akt; Brandwein, Brown ve Fox, 1974: 498). Josephon (1969: 274), yaptığı değerlendirmede sadece kadının, anne olarak ailenin başında olmasına ilişkin sapkınlık değerlendirmesinde bulunulmasını, annenin kendisini sapkın cinsiyet rolünde olduğunu üstlenmesine neden olduğunu ve bunun bir damgalama olduğunu ifade etmiştir. Temelde aile yapısında meydana gelen bu değişimde daha çok normun dışında davranan kadın olarak işaret ederek yalnız anneler ötekileştirilmiştir.

Yalnız anne demek; çocuklu boşanmış kadın, çocuklu dul kadın, evlilik dışı çocuğu olan kadın olarak ayrıştırılmaktadır. Bu tanımlar evlilik, aile kurumuna ve bir erkeğe bağlı olmayı öne çıkarmaktadır. Çünkü bu ayrımlar toplum içinde önemslenmektedir. Yalnız anneler, bu ayrıma göre yargılamalarla karşı karşıya kalmaktadır. Yargılar doğal olarak yalnız annelerin insan ilişkilerine sınırlar koymaktadır. Kadınların tercih ettikleri mekan ve sosyal ağlar kısıtlanmaktadır. Çevredeki başka kadınların dahi önyargılı yaklaşımları ile yüz yüze gelmektedirler. Erkek tacizine karşı kendini korumak zorunda olması nedeniyle gündelik yaşamını yeniden düzenleyerek kendine yeni sınırlar ve engeller inşa etmek durumunda kalmaktadır. Bu durum yalnız anne olmanın zorluğunu gözler önüne sermektedir.

Fevzioğlu ve Kuşçuoğlu (2011: 98)'nin Türkiye'de tek ebeveynlik üzerine yaptıkları araştırmada anne, baba ve çocukların tek ebeveynliğe ilişkin algıları değerlendirilmiştir. Buna göre anne denildiğinde hem ebeveynlerin hem de çocukların gözünde, yaşamını

çocuğuna adadığı ve çocuğunu karşılıksız seven, aileyi bir arada tutan kişi tasvir edilmiştir. Kadın daha güçlü olması gereken, sürekli mücadele içinde olan kişi olarak görülmektedir. Baba, annenin rollerinden ayrık olarak evin reisi, aileyi koruyan, evin geçimini sağlayan kişi olarak tanımlanmıştır. Burada kadının bakım veren rolü erkeğin ekmek getiren rolü ön plana çıkmaktadır. Otorite söz konusu olduğunda da yine erkeğin koruması altında olan bir aile olması beklenir. Erkeğin korumasının anne ve çocukların üzerinde olması istenir. Kadının, ailenin başında olması örneğin boşanmış bir kadının çocuklarıyla yaşamına devam etmesi normun dışında değerlendirilmektedir. Çünkü bir erkeğe bağlılık yoktur. Yani aslında kadın erkek için “uygun” olan rollere el koymuştur (Brandwein, Brown ve Fox, 1974: 502). Annenin sorumluluğunda olan bir aile yapısında toplumsal cinsiyete bağlı tanımlanan rollerin tümünün kadının sorumluluğunda olmasını tüm yönleri ile daha ayrıntılı düşünmeye ihtiyaç vardır.

Sosyal bilimciler ve toplum tarafından ekonomik, otorite, ev içi sorumluluklar, sosyal ve psikolojik destek gibi aile işlevlerini kontrol etmek erkek rolüne uygun olduğu varsayılır. Gelir kazanmak, otoritenin addedilmesi ailede erkek üzerine biçilmiştir. Diğer yandan ev işleri, çocuk bakımı ve duygusal destek gibi rol ve sorumluluklar kadınlara atfedilmiştir (Parsons, 1942; Brandwein, Brown ve Fox, 1974:498). Türkiye’nin toplam nüfusu içinde yalnız anne oranı yalnız baba oranına göre dünya örneklerinde de olduğu gibi fazladır. Bunun en önemli sebebi, bakım emeğinin kadınla tanımlanmasıdır. Türkiye’de yalnız anneleri konu alan bir araştırmada boşanma sonrasında çocuğun bakımını %72,7 oranında annelerin üstlendiği bulgusu ortaya çıkmıştır (Aydiner Boylu, 2014: 66). Toplam nüfus içinde yalnız babaların oranı %2,3’ iken yalnız annelerin oranı %7,8’dir (Türkiye İstatistik Kurumu, 12 Mayıs 2022).

Cinsiyete dayalı iş bölümü yalnız annelerin aile sorumluluklarını yerine getirmesini güçleştirmektedir. Yalnız annelerin zorluklarının kritik noktası, kadının ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler içindeki konumunun göz ardı edilmesidir. Örneğin, yalnız annelerin kamusal yaşama dahil olmasında kadının iş deneyiminin olup olmadığının yanı sıra, eğitim düzeyi, mesleki statüsü, bulunduğu toplumun değerleri gibi farklı etkenler söz konusudur. Yalnız anneler ailesiyle ilgilenmek için iş piyasasında para kazanma kapasiteleri sınırlanmış, iş tecrübe eksiklikleri, cinsiyet ayrımcılıkları olmasına rağmen yer edinmek zorundadır (McLanahan ve Booth, 1989: 573; Rudowicz, 2001: 63; Van

Lancker, Ghysels ve Cantillon, 2015: 210). Bu gerginliğin başka bir boyutu ise toplumsal değerlerin yalnız annelerin üzerindeki etkileridir. 2013 yılında Türkiye’de 24 yalnız anne ile yapılan araştırmaya göre; kadınların birçok zorlukla yüz yüze geldiği ortaya çıkmıştır. Kadınların aile yapısında; otoriteyi sürdürmek, ailenin bütünlüğünü korumak, kendilerine ve çocuklarına yönelik olumsuz tutumlar gibi pek çok zorlukla karşılaşmanın yanı sıra babadan kalma otoriteyi (paternal authority) yeniden inşa etme konusunda da oldukça zorlandıkları bulgusu elde edilmiştir (Kavas ve Gündüz Hoşgör, 2013: 56-59). Otoriteyi sağlamadaki zorluk, toplumsal cinsiyet rollerinin yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu değişken kadınları ikilemde bırakmaktadır. Bir yandan kadınlar, otoriteyi sağlama ve aileyi koruma endişesiyle yakınlarının yanında yaşamayı isteyebilir; diğer yandan, yakınlarının “kol kanat germe” üzerinden kendisine ve çocuklarına yönelik kurabileceği baskı ve kontrol endişesiyle sadece çocuklarıyla birlikte yaşamayı tercih edebilir.

Çoğu yalnız anne sorumluluklarını başka bir yetiştikenden duygusal ya da fiziksel destek almadan bir arada götürmek için çaba göstermektedir. Sosyal destek sistemi çeşitli açılardan değerlendirilebilir ve farklı önemli noktaların altı çizilebilir. Sosyal destek ilişkisi duygusal, maddesel (araçsal) ve fiziksel desteğe işaret eder (Pilisuk ve Parks, 1980: 158). Buna ilişkin bir araştırmada yalnız annelerin algıladıkları sosyal desteğin ve sosyal kabul düzeyinin, aile ve arkadaşlar ile iletişimde olma sıklığının, evli kadınlara oranla daha düşük olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Cairney, Boyle, Offord ve Racine, 2003: 442).

Yalnız annelerin sayısının artması kendi içinde güçlükleri barındırmakla birlikte, kadınların kendi yaşamları hakkında söz sahibi olmasına bağlı olarak toplumsal yapıda ataerkil denetimin çözülmesinde güçlü bir role sahiptir. Özellikle kök aileleri ya da yakın çevreleriyle birlikte yaşamayan kadınların ataerkil denetime karşı bir duruş yarattığı söylenebilir. Bir anlamda yalnız annelere toplumdaki dezavantajlı konumlarının içini boşaltma ve yeniden doldurma fırsatı verir. Yalnız annelerin söz söyleme hakkını kullanması Freire’nin praksis (söz=iş) olarak tanımladığı düşün ve eyleme geç kavramı ile açıklanabilir. Çünkü gerçek bir söz dünyayı dönüştürmeye başlar (Freire, 2010:64). Planlanmış seçeneklerin yokluğunda (Kandiyoti, 2015: 53) Yalnız anneler kendi ilişki ağlarını yeniden oluşturabilir.

Her bir kadının sadece çocuğu/çocuklarıyla birlikte bir yaşama başlaması farklı dinamikler içerisinde gerçekleşmiş olabilir. Bu araştırmanın özellikle üzerinde durduğu, kadınların çocuklarının sorumluluklarını alma süreçleri ve yalnız anneliği nasıl deneyimlediğidir. Başka önemli bir nokta, yalnız anne olmanın toplumda kadının konumunu nasıl belirlediğidir. Örneğin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çocukların bakımı kadınlara yüklenen sosyal ödevlerin başında gelir. Bu sosyal ödev heteronormatif toplum yapısı içinde kadınlığı ve erkekliği belirleyen temel unsurlardandır. Yalnız annelerin artmasıyla ataerkil bir toplumda bu yapının gevşemesine toplumun nasıl cevap verdiği, bununla birlikte topluma yön veren sosyal politikalarda bu durumun nasıl yansımalar bulduğu araştırma sorunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Onuncu Kalkınma Planı’nda, “tek ebeveynli aileler” olgusu “Aile ve Kadın” başlığı altında yer almıştır. Bu bölümün durum analizinde geniş aileden çekirdek aileye geçiş vurgusu yapılarak, aile üyeleri arasında değişen ilişki biçimlerine dikkat çekilmiş ve sadece boşanma sonucunda oluşan tek ebeveynli ailelerin sorunlarının çözümüne yönelik, izleme ve rehberlik ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu durum analizine ilişkin sosyal politika olarak: *“Boşanmaların azaltılması amacıyla aile danışmanlığı ve uzlaştırma mekanizmaları geliştirilecektir. Tek ebeveynli ailelerin karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik izleme ve rehberlik hizmetleri yaygınlaştırılacaktır”* önerisi sunulmuştur. Türkiye İstatistik Kurumu (2022)’nin verilerine göre hane halklarının %10.1’ini tek ebeveyn ve çocuklu hane halkları oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu oran içinde yalnız anneler çoğunluktadır. Ancak henüz sosyal politikalarda somut bir şekilde varlıkları ifade edilmemiştir. Tek ebeveyn olmayı sadece boşanmayla birlikte ele alınması da yalnız annelerin tanımlama çerçevesini daraltmaya, konuşulacak sorun ve çözümlerin geleneksel aile kurumu sınırları içinde aranmasına neden olmaktadır. Ve devletin, kaçınmacı bir tutum sergilemesini sağlamaktadır. Bu kaçınmacı tutumun göstergelerinden birisi; devletin eşi vefat eden kadınlara yönelik düzenli olarak bir sosyal yardım planlanmasına rağmen, buna benzer bir programı, aynı sosyo-ekonomik durumda olan diğer yalnız annelere sistemli ve düzenli bir şekilde planlamamış olmasıdır. Örneklerle de anlaşılabacağı gibi yalnız anneler devletin sosyal sorunları önleme ve çözmek üzere planlamış olduğu sosyal politikaların konuları arasında yer almamaktadır. Sosyal politikanın konusu olarak toplumsal cinsiyet rollerini ve eşitsizliklerini kamusal mekanizmaların yeniden ele alması bir birey olarak yalnız annelerin sorun ve

ihtiyaçlarına yönelik izleme ve tespit çalışmalarından daha fazlasını yapması gerekmektedir.

Yalnız annelerin kendi yaşamında söz sahibi olmasıyla sınırlı kaynaklar arasında yaşadığı gerginlik ancak onlarla başlatılabilen bir çalışma ile anlaşılabilir. Bu gerginliğin sebebini “kişisel olan politiktir” kabulü ile kavranmasına ve bu ölçekte bir eylemin planlanmasına ihtiyaç vardır. Yalnız annelik deneyimlerinden yola çıkarak kadınların sorunlarını çözme amacı sosyal hizmet disiplininde feminist sosyal hizmet olarak 1980 sonrasında mesleki uygulamalarda yer edinmeye başlamıştır (Acar, 2001: 13). Feminist sosyal hizmet, kadınlarla çalışan, kadınlar tarafından gerçekleştirilen feminist sosyal eylemin sonucunda ortaya çıkmıştır (Dominelli, 2002: 7). Feminist sosyal hizmetin amacı, kadınların kişisel çıkmazlarını ve çoğu zaman başkalarına söyleyemedikleri üzüntülerini toplumdaki konumları ve durumlarıyla ilişkilendirerek kadınların refahını arttırmak olmuştur. Bunun anlamı, özel sorunların kamunun ilgilendiği sorunlar olarak yeniden tanımlanmasıdır. Feminist sosyal hizmet, bir sosyal hizmet uygulaması olarak, kadının toplumdaki konumu ile bireysel çıkmazı arasındaki bağlantılara odaklanarak kadınların dünyadaki deneyimlerini başlangıç noktası kabul eder. Onların özel ihtiyaçlarına cevap verir, müracaatçı ile sosyal hizmet uzmanı arasında eşitlikçi ilişki yaratır ve yapısal eşitsizliklere vurgu yapar (Dominelli, 2002: 7).

Yalnız annelik deneyimleri, feminist sosyal hizmet bakış açısıyla bu çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Yalnız annelik deneyimleri demografik değişkenlerle birlikte çocuk sahibi olma süreçleri, sadece çocuklarıyla yaşamayı temellendiren ögelere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu çalışma için kadınların öznel deneyimlerinin birleştirici noktası, ataerkil bir toplum yapısı içinde yalnız annelerin kendi yaşamlarında söz sahibi olmaya çalışmalarıdır. Bu anlamı ile kadınların yalnız annelik deneyimleri oldukça değerli olup baş etme stratejilerinin toplumdaki tüm kadınlar için güçlendirici ve özgürleştirici bir duruş sergilediği düşünülmektedir.

Yalnız annelerle bir sosyal hizmet uzmanı çoğunlukla mikro düzeyde bir uygulama gerçekleştirmektedir. Bu çalışmalar sıklıkla kadının ve çocuğunun güvenliği, ekonomik olarak sosyal yardımlarla desteklenmesi, ebeveyn-çocuk iletişimine ilişkin danışmanlık gibi pratikleri içermektedir. Sosyal hizmet disiplininin gerek uygulama gerekse politika üretme noktasında aygıt olma işlevi vardır. Sosyal hizmet uzmanları müracaatçıları ile

mikro düzeyde çalışırken göstermiş olduğu tutarlı, etkili ve rasyonel motivasyonu, sorunların çözümü için mezzo ve makro düzeyde de göstermelidir (Alpman, 2018: 20-23). Sosyal hizmetin amaçları arasında yer alan bireyi güçlendirmeye yönelik mesleki çaba, çok geniş sosyal ve politik hareketlerin ilişkili olduğunu görmeyi gerektirir (Thompson, 2007: 87). Ancak yalnız anneler ele alındığında sosyal hizmetin sosyal politikayı etkileme ve yön verme adına zayıf kaldığı eleştirisi yapılabilir. Ataerkil toplum yapısında kadının kimliğini annelik ile bir tutan, anneliği bir evlilik ilişkisine bağlı kategorileştiren annelik ideolojisi çerçevesinde anneliği ele alan bu araştırmanın sorunu; yalnız annelerin yaşamlarını nasıl inşa ettiği, yalnız annelikle nasıl müzakere ettiği, seçeneklerin geliştirilmesinde neye gereksinim duyduğuna dair feminist sosyal hizmet uygulama ihtiyacıdır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı; yalnız annelik deneyimlerini anlamak, kadınların toplumsal yaşamdaki konumunu onlarla değerlendirmek, kendi yaşamlarıyla ilgili annelik pratiklerini ortaya koymak ve mikro, mezzo ve makro düzeyde feminist sosyal hizmet uygulama önerileri geliştirmektir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

Yalnız annelerin;

1. Çocukluklarından itibaren öğrendikleri annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
2. Evlilik/ilişkiler ve anne olma süreçlerinde annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
3. Ailesi ve sosyal çevre ilişkileri ve annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
4. Çocuğu/çocukları ve annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
5. Ev içi sorumluluklar ve annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
6. Ekonomik gereksinimler ve annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?

7. Psikolojik ve sosyal gereksinimler ve annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Araştırma, kadınların yalnız annelik deneyimlerini konu aldığı, tüm aile sorumluluklarıyla birlikte anneliği inşa etmelerini önemsediği, bu yönü ile annelik pratiklerini anlamak için önemlidir. Araştırmada, yalnız annelerin inşa ettikleri anneliğin toplumsal alanda nasıl yankı bulduğunu ortaya koymak istenmektedir. Yalnız annelerin, sosyal politikalarda ayrıştırılmalarına ve görünmezliklerine karşı annelik deneyimlerini feminist sosyal hizmet uygulamalarıyla yalnız anne konusunu sosyal politika düzeyine taşımaktadır.

1.4. ARAŞTIRMANIN TANIMLARI

Yalnız Anneler (Lone Mothers): İstanbul ilinde ikamet eden, sadece çocuğu/çocuklarıyla yaşayan boşanmış anneleri (divorced mothers) tanımlamaktadır.

Yalnız Annelik (Lone Mothering): İstanbul ilinde ikamet eden boşanma sonrası çocuğun velayetini alan kadınların annelik pratiklerini (mothering) tanımlamaktadır.

2. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ATAERKİL İDEOLOJİ

Yalnız annelerin deneyimlerini anlamak için geniş bir perspektif sunmaya ihtiyaç vardır. Sadece yalnız anneliğe ilişkin tarihsel süreçte değişen bakış açısını ele almak, yalnız anne olmanın zorluklarından ya da yalnız annelerin baş etme stratejilerinden bahsetmek bu çalışmanın motivasyonu için sınırlı bir yaklaşım olacaktır. Yalnız anneliğin, anneler ve toplum için ne anlama geldiği ve nasıl gerginlikler içinde bir pratik olarak var olduğunu anlamanın yolu ataerki ilişkilerden ayrı olarak düşünülemeyen kadının konumunu tartışmaktan geçmektedir. Bu nedenle ataerki kavramı belki de başlamak için en gerekli kavramdır. Türk Dil Kurumu patriarkal kavramını ataerki kavramı ile açıklamaktadır. Ataerki “soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden (topluluk), pederşahi, patriarkal” olarak tanımlanmaktadır.

Ataerkillik kavramı kadın hareketi içinde kadınların ezilmesinin altında yatan ilkeleri analiz etmek için kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Virginia Woolf ve İngiltere’de Fabian Kadınlar Kulübü tarafından da kullanılan eski bir kavramdır. Çağdaş feminist söylem ataerkillik kavramının bazı kullanımlarının eleştirel bir değerlendirmesini sağlamaya çalışırken yeni ortaya çıkan problemlere karşı da bakışlarını değiştirmiştir. Ve teorik olarak ataerkillik kavramı, kadınların boyun eğdirilmesinin temelinde yatan gerçek sorunu ele almak ve varsaydığı belirli biçimleri analiz etmek için kullanılmıştır. Feminist literatürde geliştirilen ataerkillik tek veya basit bir kavram değildir (Beechey, 1979: 66): Ancak çok çeşitli anlamları içeren bir kavramdır.

“Ataerkillik” kavramını, Max Weber babanın geniş akrabalık ağının diğer üyelerine egemen olduğu ve evin ekonomik üretimini denetlediği belirli bir ev örgütlenmesi biçimi olarak tanımlamıştır (Barret, 1995: 16). En genel düzeyde ataerki, erkek egemenliğine ve erkeklerin kadınlara egemen olduğu güç ilişkilerine atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Ataerki yönetimi dünya nüfusunun yarısı kadınların, erkekler tarafından denetlendiği yönetim biçimi olarak tanımlanmıştır. Millett’ e göre ataerki düzen ilkeleri, erkeklerin kadınlara egemen olması ve yaşlı erkeklerin genç erkeklere egemen olmasıyla gelişir.

Erkek egemenliği ve kadın egemenliği sistemine odaklanan Millett gibi radikal feminist yazarların yanı sıra; Marksist feministler kadınların iktidarı ile çeşitli üretim biçimlerinin örgütlenmesi arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmıştır (Millet, 1993: 45).

Ataerkillik kavramı Marksist feministler tarafından Marksist teoriyi, kadınların ikincil konuma itilmelerinin yanı sıra sınıf sömürü biçimlerini açıklayabilmek amacıyla benimsenmiştir. Ve böylece Marksist feminist literatürde çok çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Juliet Mitchel (1973) ataerkillik kavramını, erkeklerin kadın alışverişinde bulunduğu akrabalık sistemlerine ve babaların bu sistemlerde sahip oldukları sembolik güce ve bu gücün aşağılanmış sonuçlarına atıfta bulunmak için kullanmıştır. Heidi Hartmann (1979), erkeklerin kadınlar üzerindeki gücünü ifade etmek için ataerkinin radikal feminist tanımını koruyarak, kapitalist emek sürecinin örgütlenmesi arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmıştır. Eisentein (1979) ise ataerkilliği, kadının anne, ev işçisi ve aile içindeki tüketici rolünde ortaya çıkan cinsel hiyerarşi anlamında kullanmıştır. Yine ataerkillik kavramı “Woman Take Issue: Aspects of Women’s Subordination”da (1978) yer alan makalelerde aile içinde bulunan üreme ilişkilerine atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Beechey, 1979: 66).

Cinsler arasındaki bu ilişki Max Weber’in “*Herrschaft*” olarak tanımladığı bir ezme ezilme ilişkisidir. Herrschaft, Türkçe’de kural, egemenlik, iktidar anlamlarına gelmektedir. Bu ilişkide toplumsal düzende konusu yapılmayan ve hatta farkına bile varılmayan (oysa kurumlaşmış bir yapı taşıyan) özellik, erkeklerin kadınlara egemenliğinin doğuştan kazanılmış bir hak, bir üstünlük olarak görmesidir Millett (1993: 46). Walby (1990), Weber’den itibaren devam eden ataerkil tanımına kuşaksal bir unsur katma pratiğinin kafa karıştırıcı olduğunu öne sürmüştür. Örneğin Hartmann (1979: 206-207) erkeklerin birbiri üzerindeki egemenliğin bir yönü olarak, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini merkeze alan bir cinsiyet eşitsizliği teorisini ima etmektedir. Hartman ataerkil sistemden bahsederken erkeklerin kuşak hiyerarşisini içeren ücretli işlerde ve dolayısıyla hanedeki kadın emeğini kamulaştırmak için erkeklerin örgütsel yeteneğine odaklanmıştır. Hartmann da ataerkillik ile ilgili üretilen pek çok teorinin merkezine ataerkiyi merkeze almamasından kaynaklı Walby tarafından eleştirilmiştir. Ona göre ataerkillik, erkeklerin kadınlara egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü bir toplumsal yapılar ve uygulamalar sistemidir (Walby, 1990: 20). Gittins (1993: 43)

ataerkinin ekonomik sistemle ve özellikle kapitalizmin sınıf sistemiyle ilişkileri konusuna vurgu yapan Hartmann (1979) ve Eisenstein'a (1979) getirilen eleştiriye katılmaktadır. Bu yaklaşımın ekonomi ile aile içinde var olan erkek egemen düzen arasında suni bir ayırım yarattığını ifade etmiştir. Gittins aileler, akrabalar, cinsler ve yaş grupları arasındaki ekonomik, politik ve siyasi ilişkilerin iç içe geçmiş olduğuna dikkat çekmiştir.

Ataerkinin cinsler arası ilişkiye dair geniş yelpazedeki etkisi, sınıf ilişkilerince yönetilen bir üretim alanının aksine bir ideoloji alanı olarak ele alınmasını gerektirmektedir (Connell, 1987: 344). Bütün toplumların kadın, erkek ve çocukların davranışlarının örgütlenmesine ilişkin tanımları ve idealleri vardır. Ve tüm bu kuralların içeriği kültüre ve zamana göre çeşitlilik göstermektedir. Ancak pek çok değişikliğe rağmen cinsiyete ve yaşa bağlı eşitsizlikler sürmektedir (Gittins, 1993: 42). Eşitsizlerin temeli ataerkil güce dayanmaktadır. Millett ataerkiye ilişkin çözümlemesini güçlülük temelinde açıklamaktadır. Geleneksel terimlerin dışına çıkarak güç ilişkilerini konu edinen cinsel politika kuramında belirli grupların böylesine değişmez ve ezilmelerinin böylesine sürekli oluşunu, bu grupların toplumca kabullenilmiş politik yapılarda temsil edilmeyişinden bahseder (Millett, 1993: 46). Çünkü ataerkil değerler toplumun her kademesini; aileyi, politikayı, ekonomiyi ve ideolojiyi etkilemektedir. Bu nedenle hem aile içindeki hem toplumdaki cinsiyet ilişkilerinin tanımlarını oluşturan ataerkil ideolojinin anlaşılması önemlidir (Gittins, 1993: 15).

Bilindiği üzere, kabile ve komünal toplumlardan bu yana tüm toplumlarda, toplumsal cinsiyet, sınıf ve diğer tahakküm biçimleri erkeklerin merhametine göre biçimlenmiştir. Gerçekten de erkekler bilinçli ve bilinçsizce erkeklerin güç yapılarını sürdürmüşlerdir. Bu güç yapılarını anlamak karmaşık ve zor görünmektedir. Bunun nedeni sürekli değişen hakimiyet kalıplarına bağlıdır. Bireysel düzeyde baskı ile hiyerarşi ve ayrıcalığa dayalı büyük sosyal, politik, ekonomik ve ideolojik yapılar arasındaki etkileşim ataerkil ideolojinin ayakta kalmasını sağlamaktadır. Kadınların ezilmesi sadece erkeklerin ve kadınların davranışları ile ilgili bir mesele değildir. Erkeklerin egemenliği, cinsler arası ilişkilerin en samimi alanlarından ekonomik ve siyasi yaşamın örgütlenmesine kadar geniş bir yelpazedeki sosyal yapılara dayanır. Baskı ve güç toplumsal yapılarda içselleştirildiği için zorluklar iç içe geçmektedir. Bu içselleştirme sadece gerçeklik

vizyonunu etkilememekte, bir anlamda gerçeklik vizyonu haline gelmektedir (Kaufman, 1987: xiv).

Gramsci'ye göre iktidar ilişkilerini irdelerken egemen sınıfın iktidarı ve toplumsal denetimi sürdürmesinde bir taraf güç elde ederken diğer taraf rıza elde etme olmak üzere iki yol izlemektedir. Gramsci ideolojiyi, egemen sınıfın güç ve açık baskı kullanmaksızın rıza elde ettiği bir araç olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle ideoloji, canlı bir toplumsal güç, etkili bir toplumsal denetim biçimidir (Oskay, 1980: 222). Millett (1993) bir ideolojiye şartlanmanın gönüllü desteği meydana getirdiğini ifade ederek gücün ve baskının açıkça kullanılmadığına dikkat çekmiştir. Gönüllü desteğin ruhsal yapı, toplumsal yer ve durum açısından her iki cinsin temel ataerkil tutuma göre toplumsallaştırılması yoluyla kazanıldığını açıklamıştır. Toplum içinde erkeğin üstünlüğünü kabul eden değer yüzünden, erkek daha üstün kadın daha aşağı bir yere konulur. Ruhsal yapıda, kişilik, erkek ve kadın diye tanımlanarak cinsel sınıflamanın çizgileri içinde gelişimi öngörülür. Bunun temeli, egemen grubun gereksinme ve değer ölçülerine dayanmaktadır. Bu grubun kendinde var olduğunu kabul ettiği yetenekler, erkeklerde saldırganlık, zeka, güç ve yetkinlik; kadınlardaki nitelikler ise edilgenlik, bilgisizlik, güçsüzlük, iffet ve etken olamayıştır. Toplum içinde kendilerine daha yüce yerler verilmiş olan kişiler, öncelikle egemen olma duygusunu geliştirecek bir ruhsal yapıya sahip kılındıkları için yöneticiliği benimseme eğilimindedirler (Millett, 1993: 49).

Walby (1990), "*Theorizing Patriarchy*" isimli kitabında Birleşik Krallık'a ilişkin örnekler vererek, ataerkinin derecesinde ve formunda değişimler olduğunu ifade etmektedir. Bu değişimin kadın ve erkek arasındaki ücret farklılığında azalmaların olması, genç erkek ve kadının eğitim niteliklerinde boşluğun kapatılması gibi cinsiyet ilişkilerini içeren değişimlerin etkili olması ile açıklamıştır. Ancak bu değişimle birlikte ataerkil ilişkilerin diğer yönlerinin yoğunlaştığını vurgulamıştır. Walby, ataerkinin özel alandan kamusal alana doğru bir hareket formu olduğunu öne çıkarmıştır. Özel alan ve kamusal alanda ataerkinin nasıl görünür olduğunu belirli nitelikler ile açıklamıştır. Özel alanda ataerki, kadınların ezilmesinin ana yeri olarak hane halkı üretimine dayanmaktadır. Kamusal alanda ataerki, esas olarak istihdam ve devlet gibi kamuya açık alanlarda bulunmaktadır. Hane halkı kamusal alanda ataerkil yapı olmayı bırakmaz ancak artık merkezi bir konumda değildir. Özel alanda kadın emeğine hane halkı içindeki bireysel ataerki

tarafından el konurken, bu durum kamusal alanda kolektif bir formda gerçekleştirir. Bir başka belirleyici ise özel alanda ataerkinin stratejisinin dışlama olduğu; kamusal alanda ise ayrımcılık ve ikincil konuma itme olduğudur (Walby, 1990: 23-24).

Ataerkil değerler, özel alanda ailelerde doğup yayılır ama sadece ailelere özgü olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Toplumun her kademesini etkileyen değerler dini sonra bilimsel ve tıbbi terimlerle açıklanarak farklı biçimler almıştır. Bu değerlerin özünde ise kadın, çocuk ve bütün aşağı görülen grupların bağımlı olması ve hizmet etmesi yatmaktadır. Bu bağımlılık temasının, ataerkil ideolojinin en temel dayanağı olduğu söylenebilir. Ataerkil ideoloji erkek ve özellikle ata otoritesine dayanan bir sosyal düzeni içerir. Ataerkinin temelinde eşitsizlik, boyun eğme ve bağımlılık fikirleri yatmaktadır. Var olan eşitsizlerin odağı ise ailedir. Aile otorite, eşitsizlik ve boyun eğme sembolü haline gelmiştir. Modern sanayi toplumunun en önemli kurumu olarak görülen aile, sembol sistemler ve ideolojiler üzerine kurulmuştur (Gittins, 1993: 63). Ataerkil ideolojinin temel dayanağı aile kurumunda günümüze kadar önemli değişimler yaşanmıştır. Ancak baki olan ideolojinin kaygan zemininde erkek egemenliğini koruyan ve kadını ikincil konuma iten değerlerin varlığını sürdürmesidir. Bu değişimi daha iyi anlayabilmek için ataerkil ideoloji ile aile kurumu arasındaki sıkı ilişkiye daha yakından bakmak gerekir.

2.1.1. Ataerkil İdeoloji ve Aile

Aile hakkında yapılmış her tanım onu değişik bir kategori içine yerleştirmiştir. Bu tanımlardan her biri aileyi sosyal hayatın ana şekil verenlerinden biri olarak kabul etmiş; onu sosyal bir grup, sosyal bir birlik, sosyal bir örgüt, bir topluluk, sosyal bir kurum ve hatta sosyal bir yapı olarak açıklamaya çalışmıştır. Sosyoloji literatüründe aile toplumsal bir kurum olarak ele alınmaktadır. H. E. Barnes'e göre toplumsal kurumlar; insan toplumlarının organize ettiği ve insan ihtiyaçlarına çeşitli şekillerde cevap verecek, onları idare edip yönetecek bir sosyal yapı ve mekanizmadır. L. F. Ward ise toplumsal kurumları, toplumsal enerjinin kullanılmasında ve kontrolünde başvuru bir araç olarak tanımlamaktadır (Akt; Gökçe, 1976: ss. 47-48). Ailenin toplumsal yapı içerisindeki önemli konumu, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan makbul vatandaşlar yetiştirmedeki belirleyici rolünden kaynaklanır. Bu nedenle toplumun en küçük birimi olarak toplumla kişiler arasında işlevsel bir araç olma rolüne sahip olduğu söylenebilir (Karataş, 2001: 90).

Bir denetim mekanizması olarak aile ataerkil ideolojinin önemli ve büyük bir parçasıdır. Millett, aileyi ataerkil düzeninin temel kurumu olarak tanımlamıştır. Aile, toplumun hem aynası hem de bağlantı noktasıdır. Ona göre; aile ataerkil yapının içindeki ikinci bir ataerkil yapıdır. Bu haliyle güçlü bir değere sahiptir. Aile ve ailenin yüklendiği roller, ataerkil toplumun temel aracı ve temel birimi olmaları yönünde bir prototip niteliğindedir (Millet, 1993: 60). Aile ve aile ideolojisi ile ilgili literatürde önemli metinlerden birisi de Juliet Mitchell'e aittir. Aile ideolojisi üzerine konuşan ilk feminist yazarlardan birisi olarak, ailenin toplumsal örgütlenmenin ilk biçimi olarak üretim, yeniden üretim, cinsellik ve toplumsallaştırma işlevlerine dikkat çekmiştir (Mitchell, 1973:120).

Aile ile ilgili ideolojilerde toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkilerinin merkezi bir rolü vardır. Aileyle ilgili ideal ve yorumlar aslında erkek, kadın ve çocukların aile içinde ve genelde toplumda uygun görülen rollerle ilgilidir. Cinsellik, evlilik ve çocuk yetiştirme ile ilgili formüller kadın erkek, ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkilerle ilgili varsayım ve tanımlara dayanmaktadır (Gittins, 1993: 15). Toplumdaki aile, toplumsal cinsiyet ve yaşla ilgili varsayımlar ataerkil ideolojinin bir parçası olma gereğini açıklamaktadır. Gittins, bir toplumu ya da dönemi tek birey ile özdeşleştirmenin gerçekçi olmadığı gibi bir tek aile türü olduğunu iddia etmenin de doğru olmayacağını belirtmiştir (Gittins, 1993: 15). Bu görüşe Barrett (1995) de katkıda bulunmuştur. Barrett, aile üzerine yapılan kavramsallaştırmalarda “aile” olarak bilinen bir kimliğin tartışılmasının, hatta aileyi kavramsallaştırmanın bile doğal olarak ortada bir kurumun varlığını kabul etmek olduğunu varsaymıştır. Ailenin tüm toplumsal oluşumlardan ayrı olarak var olan doğal bir birim olarak kabul etmenin, kendisinin sorun yarattığına dikkat çekmiştir. Bu durumu ailenin, ataerkinin biyolojik nedeni olarak sunulmasıyla ilişkilendirmiştir. Ön verili bir kimlik olarak aile, popüler ideolojilerde ve çok sayıdaki çalışmada, farklı toplum yapılarında -feodal, köleci, kapitalist- aynı şeymiş gibi tartışmaya açılmıştır. Barrett'in aile kavramına ilişkin açıklamaları natüralist varsayımlara dayanan biyolojik aile tanımlarıdır. Bu tanımlarda, kadınların anatomik açıdan tanımlanması ve dolayısıyla “doğal olarak” bağımlı oldukları varsayımının karşı çıkılan değerleri güçlendirdiğini iddia etmiştir. Barrett'e göre; “aile” ideolojik bir yapı olmanın dışında yoktur, çünkü evin yapısı, kandaşlığın (akrabalığın) tanımı ve aile ideolojisinin kendisi farklı toplum türlerinde büyük farklılıklar göstermektedir (Barrett, 1995: 178-189).

Ataerkil ideolojinin geniş bir yelpazede iktidar ilişkisini sürdürmesi iç içe geçmiş yapılarda birbirini destekleyen ideolojilerin varlığına bağlıdır. En basit ifadeyle, baskın ideoloji, üç özel ve karşılıklı olarak güçlendirici ideolojiyi içermektedir.: Aile ideolojisi, cinsiyet ideolojisi ve iş ideolojisi veya ücretli emek ideolojisi. Bir başka ifadeyle temel modern bölünmeleri de yansıtmaktadır. Bunlar; kamu ve özel, cinsiyetler ve iş bölümleridir. Barrett'in (1995) ve Gittins'in (1993) aile üzerine sorgulamaları da aileyi evrensel, biyolojik temelli bir insan grubu olarak tasvir edilmesine dayanmaktadır. Ancak aile ideolojisi tam da bunu yapmak ister. Tüm farklılıkları tek bir kimlikte toplayarak biyolojik temelli tanımlar aracılığı ile ailenin belirli işlevleri yerine getirdiği ve ekonominin iç dinamiklerine cevap verdiği düşüncesini temel alır (Bernardes, 1985: 280).

Ataerkil ideoloji -aile ideolojisi, cinsiyet ideolojisi ve ücretli emek ideolojisi- dikkati ailenin ne yaptığı ve ne olduğuna çekmektedir (Bernardes, 1985: 280; Barrett, 1995: 179). Buradaki amaç, dikkati aile ideolojisinin aile yönelimli unsurlarından, aile ideolojisinin daha önemli ve temel, hatta indirgenemez unsurlarına kaydırmaktır. Bernardes' e göre aile ideolojisinin dört temel dayanağı; bireyselci (the individualist element), natüralist (the naturalistic element), ayırtlaştırma (the element of differentiation) ve idolistik mistikleştirme unsurudur (the element of idolistic mystification).

Bernaders'in (1985) "*Family ideology: Identification and Exploration*" adlı makalesinde detaylı olarak incelediği bu unsurlardan burada kısaca bahsetmek, aile ideolojisine açıklık getirmek için yararlı olacaktır. Ailenin en garip özelliği, görünüşteki grup ve bireysel paradoksal vurgularıdır. Bu paradoks, aile genellikle temel doğal insan grupları olarak kabul edilirken aynı zamanı aile ideolojisinin aşırı bireysellik aşılması ve meşrulaştırması durumundan kaynaklanmaktadır. "Ailede ortaklık ya da demokrasi" şeklindeki ibareler, ancak bu kurumun gerçek doğasını maskeleyemeye hizmet etmektedir (Mies, 2018: 105). Aile ideolojisinde yer alan her yapısal konum (baba, anne, kız vb.) bireysel olarak atfedilen/biçilen anlamlara dayanır. Dolayısıyla baba olmak, anne olmaktan oldukça farklıdır. Ailenin bireyler tarafında işgal edilen benzersiz yapısal yerler içerdiği düşünülmektedir. Aile ideolojisinde bireysellik unsuru ben ve benin dışındakilerin tanınmasına dayanır. Temelde güçlü bireyler yetiştirme amacı taşıyan aile ideolojisi, bir yandan da bireylerin gelişimlerine yönelik alternatif yolları kapatır (Bernardes, 1985: 280). Çünkü ailenin içi jeolojik katmanlar gibi birbiri üzerine yığılmış

çok katmanlı ilişkiler sahnesidir. Başka hiçbir kurumda ilişkiler böylesine yaygın: temas esnasında yoğun; ekonomi, duygu, iktidar ve direniş örgütleri açısından böyle sıkı değildir (Connell, 1987: ss. 183). O nedenle ağızdan çıkan “çocuğum” terimiyle aile yaşamında çocuk yetiştirmeye, bireyselliğe ve mülkiyete güçlü bir vurgu yapılmaktadır (Bernardes, 1985: 282).

Aile ideolojisinin bireyselci unsuru, bir başka şekilde aile konutunun (Family housing) toplumu hatta bazı aile üyelerini dışlayabileceği merkezi bir araç olmasında gözlemlenmektedir. Burada ailenin kendisinin özel veya kamusal alandan da farklı olduğu kabul edilmektedir. Mahremiyet olarak adlandırılan bu değer, bireyselci unsur ile uyumlu olup aile ideolojisi tarafından büyük övgü almaktadır. Yine çocuk yetiştirme, aile yaşamında rekabet, başarı ve sahiplenme gibi konular bireyselci unsur görünür kılar. Güç konusu da bu bölümde ele alınabilir. Aile yaşamında iktidar fikri, sahip olma ve sahiplenme, rekabet ve başarının bireyselci unsurları üzerine inşa edilmiştir. Ataerkil ideolojide bireyselci unsur vurgulayan bir başka alan ise sevgi ve evlilik bileşenleridir. İdeolojide tek eşlilik ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte cinsiyet ve cinsellikle ilgili sağlıklı tutum vurgusu yapılmaktadır. Seks, heteroseksüel bireyler arasında tanımlanıp uygun görülürken bunun dışında bir ilişki biçimi yasaklanmaktadır (Bernardes, 1985: 282-283; Barrett, 1995: 68; Gittins, 1993: 57). Bireyselci unsur ailede sahiplenme, hakimiyet alanı oluşturma ve bir kimlik edinimi adına aile ideolojisinin nasıl işlediğine ilişkin fikir vermektedir.

Bernardes (1985: 283) aile ideolojisinin ikinci önemli dayanağını doğalcı unsurla açıklamaktadır. Feminist literatürde önemli bir tartışma alanına sahip olan tabiata uygunluk durumu pek çok açıdan aile ideolojisi için güçlü bir dayanaktır. Mies’in (2018: 103) önyargılı kavramlar altında ele aldığı doğa kavramı toplumsal statüleri açıklamak amacıyla kullanıldığında özellikle kadınlar şüphe duymalıdır. Buradan gelen bilgi üretim, yaşamın-yeniden üretilmesine olan katkılar genellikle biyolojilerin ya da “doğa”ların bir işlevi olarak görülmektedir. Connell (1987: 110) doğal farklılık açmazı olarak tanımladığı bu durumu şöyle ifade etmektedir: Cinsel politikayla ilgili tartışmalar çoğunlukla erkekler ve kadınların temel olarak birbirinden farklı olduğu iddiasıyla, yani konu hakkında daha fazla şey söylenmesini olanaksız, bunun kanıtlanmasını da kendince gereksiz kılan bir önerme ile son bulmaktadır. Bernardes ise aile ideolojisinin doğalcı bakışla kişilerin

kendileri hakkındaki görüşlerini şekillendirmediğini, esasen görüşleri doğal çizgilere ittiğini ifade etmiştir. Biyolojik determinizmde 17. yüzyıla kadar dini sistemlerden kazanılan meşruluk, artık rasyonalizm ve bilimin geçerliliği ile doğal ayrıma ilişkin bilimsel açıklamalar ile meşruluk kazanmaya başlamıştır (Gittins, 1993: 51; Millett, 1993: 52). İnsan davranışı ve aile davranışı hakkında bilimsel görüşler sunarak doğal ayrıma meşruluk kazandırılmıştır. Doğalcı unsur daha geniş toplumlarda iki önemli role sahiptir. Birincisi, ailenin doğallığıdır ki doğalcı düşünme biçimine katkı sağlar. İkincisi ise ailenin biyolojik temellerinin iddia edilerek ailenin evrenselliğine ve işlevselliğine temel oluşturulmasıdır. Doğalcı unsurlar aile ideolojisine nasıl dayanak yaratır sorusu ise şöyle cevaplanabilir. İlk olarak, aile biyolojik temelli kabul edilerek annelik içgüdü ve cinsiyete dair yüklemeler, doğa/yetiştirme tartışmalarında doğaya bağlı açıklamalarla daha çok ilgilenilir. Yani çocuğun sosyalleşmesindeki gerçeklik, üremenin biyolojik olgusunda ve insan bebeğinin uzun süreli bağımlılığında kalır. Bir diğeri ise kamuoyunun ve akademisyenlerin deterministik analizlerin sıklıkla benimsenmesidir. Özellikle biyolojik determinist görüşte tüm kadınların doğal olarak çocukları taşıyabilme ve yetiştirme konusunda ısrarcı olunması ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin analizleri ön plana çıkmaktadır. Annelik içgüdüleri tehlikeye girdiğinde ise ekonomik, teknolojik, çevresel ve tarihsel determinizm devreye girmektedir (Bernardes, 1985: 283-285).

Connell doğal farklılık öğretisinin iki önemli tipi olduğunu ifade etmiştir. Birincisi, biyoloji (ya da yedeği olarak ontoloji) toplumsal cinsiyeti belirler. Toplum doğanın buyruğunu kayda geçirir ve bunu yapmazsa rahatsız olur. Connell biyolojik determinizmin evrimci kadınlık, erkeklik açıklamaları ve bilindik olanların bilimsel argümanlarla sunulmasıyla meşruluk kazandığını açıklamaktadır. İkinci önemli tipinde ise biyolojinin eril ve dişil insanlar arasında kesin bir farklılık kurduğunu ifade etmektedir. Ona göre, cinsler arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde toplumsal yaşamın karmaşıklığı açısından yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla başka unsurlarla bu durum geliştirilmektedir. Bu nedenle toplum bu karmaşayı çözmek için cinsiyetler arasındaki ayrımı kültürel olarak ayrıntılandırır (Connell, 1987: 111-119). Kültürel olarak kadına ve erkeğe dair her şey -görünümü, duruşu, iletişim biçimleri, rolleri- ayrıntılı olarak şekillendirilmektedir. Aile ideolojisinin birbirini pekiştiren unsurları onu eğilmez, bükülmez bir ideale de yüceltmektedir.

Bernardes (1985) aile ideolojisinin üçüncü önemli dayanağını ayrımcı unsur olarak kavramsallaştırmıştır. Aile ideolojisinde farklılıkların ve eşitsizliğin yaratılması kişileri görünüşte nesnel gerçekler ile ayırt etmeye dayanmaktadır. Şöyle ki aile ideolojisi yaş, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet bakış açısını yapılandırmaktadır. Çocuk sahibi olmak gibi anneliğin doğalcı unsuruyla erkek kadın ayrımı meşrulaştırılır. Bu ayrım yoluyla aile ideolojisi farklı otorite, saygı, sevgi veya hürmet derecelerini reçete eder. Örneğin kadın erkek, çocuk yetişkin arasındaki iletişimde dilin stili, içeriği belirlenmiştir. Aile ideolojisinin ayrımcı unsuru günlük zaman ve mekanın kullanımı ile de ilgilidir. Ücretli çalışma, annelik, çocukluk ile ilgili ideolojiler iç içe geçerek günleri, duyguları ve hatta fiziksel konumu yapılandırılır ve rutin hale getirir. Bunların dışında aile ideolojisi sadece bireyleri ayırt etmekle kalmaz aynı zamanda güç, otorite ve görünür bilgeliğinin eşitsizliğini de meşrulaştırır (Bernardes, 1985: 285-286). Örneğin, ev yapısı ve aile ideolojisi kadınların statü ve güç kazanımını doğrudan etkileyecek işgücüne katılımını sınırlamada dolaylı bir rol oynamaktadır. Diğer yapılar ile iç içe geçmişlik, eğitim ve öğretim sistemleri erkeklerle kadınlar arasındaki iş bölümünü sistematik bir şekilde yeniden üretmektedir. Burada cins ayrımının katı anlamlarının her gün yeniden üretildiği ve onaylandığı belirtilmek istenmektedir (Barrett, 1995: 152). Aile ideolojisinin ayrım biçimi bir başka şekilde kişisel istek ve hedefleri yapılandırarak, yeterlilik veya kabiliyetten bağımsız olarak ebeveynliği onur ve övgüye değer biçimde ön plana çıkarmaktır. Burada özellikle evliliği ve ebeveynliği meşrulaştırarak sosyal gruplar arasındaki daha büyük eşitsizlikleri tolere eden bir ev kurmak amaçlanmaktadır (Bernardes, 1985: 287).

Evlilik, ev kurma ve ebeveynlik çabası, ailenin evrenselliğini güçlendiren Bernardesi'in de ifade ettiği gibi pek çok eşitsizliği maskeleyecek bir yapının kurulmasına hizmet etmektedir. Gittins (1993: 63) ailenin sembol sistemler ve ideolojiler üzerine kurulduğunu ve ailenin otorite, eşitsizlik ve boyun eğmenin sembolü haline geldiğini ifade etmiştir. Ataerkil değerler ailelerde önce dini sonra bilimsel ve tıbbi terimlerle açıklanarak çok farklı biçimler almıştır. Bernardes'in bireyselci, doğalcı ve ayrıştırma olarak kavramsallaştırdığı unsurlar aile ideolojisinin ne yaptığı ve neden bu kadar güçlü olduğunu analiz etmede kolaylık sağlamaktadır. Aile ideolojisinin bu denli merkezi ve güçlü bir rolü nasıl sürdürdüğü ise idolizm ve mistikleştirme unsuru ile açıklanmaktadır. Aile ideolojisi temelde karmaşık gerçekliği değil, sabit, görünüşte nesnel olanı

göstermektedir. Öncelikle dilin işleyişi ile aile terimi nesnelleştirilmektedir. Aile hayatının ise görünmezliği, sorgulanmaması, merak edilmemesi ön plana çıkmaktadır. Aile kavramının işleyişi de tam da bununla ilgilidir. Çünkü zaten herkes varsayımsal bir dünya yaşamaktadır. Aile yaşamının neler içerdiğine ilişkin fikir zaten vardır ve ideoloji bunu hazır sunmaktadır (Bernardes, 1985: 288). “Her ailede olur (mu?)” (Yıldırım, 2017: 85) düşüncesi aile fikrinin işleyişinden kaynaklanmaktadır. Aile yaşamında nelerin olup olmayacağı ailenin ahlaki merkezi ile de yakından ilgidir. Aile idolü, yaş ve cinsiyete ilişkin otorite kalıpları ve cinsel davranışa ilişkin yasakları içeren normatif reçeteleri içeren ahlaki bir silah olarak kullanılmaktadır. Ahlaki merkezci liği güçlendiren bir başka boyut ise en organize dinlerin ilkeleridir. Çoğu dinde aile özellikle yüksek saygınlığa sahiptir ve aile ilgili her türlü metafor benimsenmektedir (Tanrı/baba). Laik bir toplum benimsense de yerleşik dinler aile, doğum, evlilik, boşanma olayları üzerinde etkisini sürdürmüştür. Ailenin kutsallığı da buradan gelmektedir. Bu bir yandan devletin desteği ile de varlığını sürdürmektedir. Aile ideolojisinin desteklenmesi açıkça devletin yararınadır. Çünkü sosyal politikaların görevi basitleşir ve sınırlı kalır (Bernaders, 1985: 288-291).

Ataerkil ideolojinin ailede sürdüğü hükmün kadınlar üzerine inşa edildiği görülmektedir. Şimdiye kadar ataerkil değerlerin ve aile ideolojisinin nasıl işlediğine açıklık getirilmek istenmiştir. Aile ideolojisinin farklı pek çok toplum yapısındaki devamlılığı kadınlara biçilen değişken sınırlarla meşruluk kazanmıştır. Öyleyse şu soruyla devam edilebilir: Aile ideolojisinde kadınlar nerede durmaktadır? Ataerkil ailede kadın, kimliği ikinci bir konumda olup yeniden üreterek yani aslında anne olarak bir diğeri olmaktadır.

2.1.2. Ataerkil Ailede Kadın ve Anne

Bir kadının sosyal statü kazanmasının tek yolunun annelik olduğunu savunan görüş ataerkil ideolojinin temel taşıdır ve günümüzde de eskisi kadar geçerlidir (Gittins, 1993: 96; Russell, 2003: 16; Connell, 1993: 183). Russell’ın (2003: 10) “*Evlilik ve Ahlak*” kitabında kadın iffeti kavramının ataerkil aileyi olanaklı kılmak için oluşturulduğundan zira onsuz babalık belirsizleşeceği için ataerkil ailenin de var olmayacağından bahsedilmektedir. Simone De Beauvoir “Kanımca bir kadın, analık ve evlilik tuzaklarına karşı tetikte olmalıdır... En büyük tuzak evliliktir.” ve Maryline French “Terazinin bir kefesinde kadınların özgürlüğü, ötekine ailenin yıkılması konuyordu.” (Saim, 2004: 109-

114) sözleriyle ataerkil ailede kadının nasıl baskı alıntına alındığına dikkat çeker. Buradan varılacak temel çıkarım ataerkil ailenin kadının cinselliği ve doğurganlığı üzerine kurulmuş olmasıdır.

Ataerki, kadınlık kavramını erkeklerden asla beklenmeyen bir biçimde kendini başkalarına hizmet etmeye adanmış idealiyle özdeşleştirmektedir (Gittins, 1993: 104). Bunu en iyi küçük yaşlardan itibaren kız çocuklarının deneyimlerine ilmek ilmek işlenen annelik ile kadın kimliğini özdeşleştirerek kurmaktadır. Cinsel kimlik sadece biyolojik farklılıklara dayanarak dişi ya da er olmakla açıklanır. Erken yaşlarda cinsel kimliğe ilişkin farkındalık çevredekilerin görünüşleri ve ne yaptıklarına dair izlenimlere bağlı olarak kazanılır. Bu gelişim sürecinde cinsiyet önyargıları ve cinsiyet rolleri cinsel kimliğe ilişkin ayrıntılı bilgileri sunmaktadır (Vatandaş, 2003: 31). Bir kadının çocuğu olsun ya da olmasın başkalarına annelik yapmak kadın olmanın bir parçası halini almaktadır. Başka bir deyişle cinsiyet rolleri veya toplumsal cinsiyet rolleri yaşam boyunca süfle edilmektedir. İdeal kadın ve erkek olarak nasıl giyinileceği, yürüneceği, konuşulacağı, gülüneceğine kadar uzanan gündelik yaşama dair pek çok pratikle ilgili bir katalog sunmaktadır. O rolü canlandırmak aslında beklenen şekilde davranmayı içermektedir.

Sosyolojik bir terim olan rol kavramının bugünkü anlamıyla toplumsal cinsiyet rollerini içerir şekilde kullanılması 1940’larda başlamıştır. Cinsiyet ayrımını açıklamaya ilişkin psikolojik, sosyolojik açıklamaların yanı sıra 1930’larda kadınlık ve erkekliğe ilişkin test ölçeklerinin geliştirilerek toplumsal cinsiyet sapmalarını teşhis etmeye yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde fark yaratan açıklama Jessie Taft’ın kadınların kültürel olarak marjinalleşmesi fikrini öne sürmesidir. Bu yaklaşımın diğer görüşlerden ayrışması toplumsal cinsiyete dair toplum analizinin merkezine iktidarı ve dışlanmayı yerleştirmesi olmuştur. Kültürü ön plana çıkaran bu düşünceye rağmen “toplumsal rol” ortaya atılmış; bireysel davranışlar için toplumsal olarak hazırlanmış, önce öğrenilen sonra da sahiplenilen bir senaryo nosyonu toplumsal cinsiyete de rahatlıkla uygulanmaya başlanmıştır (Connell, 1993: 61).

Roller ile ilgili söylem, sadece rollerin sabit ve değişmez olduğu düşüncesini yaratmakla kalmaz rollerin ayrı fakat eşit oldukları imajını da yaratmıştır (Ecevit, 1993: 14). Tüm statüler ve roller, sosyal kalıplardan türetilse ve modellerin ayrılmaz parçaları olsa da belirli statüleri işgal eden ve rolleri yerine getiren bireylerle ilişkili olarak bağımsız

işlevlere sahiptirler. Statü ve rol, sosyal yaşam için ideal kalıpları bireysel terimlere indirgemeye hizmet ederken rollerin referans noktalarının en basit ve evrensel olarak en çok kullanılanı cinsiyettir (Linton, 1936: 115).

1940’larda “cinsiyet rolü”, “erkek rolü” ve “kadın rolü” terimleri yaygın olarak kullanılmıştır (Connell, 1993: 61). Bu kullanım daha çok Linton’un açıklama getirdiği toplumsal rol kapsamı içinde değerlendirilebilir. Ancak aile içinde kadının konumunu açıklayabilecek bir kapsamı içermediği söylenebilir. Kişiliğin yaratılmasında psikoanalitik düşünceden etkilen öncelikle Margaret Mead “*Male and Female*” ardından Talcott Parsons “*Family Socialization and Interaction Process*” ve son olarak Simone De Beauvoir “*Second Sex*” kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında kavranan iş bölümü analizi toplumsal cinsiyet nosyonunun sosyolojiye katılmasına katkıda bulunmuştur (Connell, 1993: 63). Ancak Parsons ve Murdock gibi işlevselci sosyologların öne sürdüğü teorilerin bağımlı eş ve çocuklarına bakan, karşılığında eş anneye destek veren gelir sahibi erkek düşüncesinin gizli olmasıyla ilgili eleştirilmiştir (Gittins, 1993: 129). Parsons çekirdek ailenin gerekliliğini ve her iki cinsel kimliğin yetişkinlik yaşamında ihtiyaç duyacağı becerileri öğrenmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra kadına geleneksel rol bağlamında yönelerek kadının statüsünün kocasının mesleği ve statüsüne göre belirlendiğini ve rolünün sadece eşlik ve annelik olduğunu ileri sürmüştür (Ersöz, 1999: Akt; Demirbilek, 2007: 16; Connell, 1993: 63). Diğerlerinden farklı olarak Simone De Beauvoir’ın gördüğü ise bu ilişkilerde gizlenen iktidar boyutunu öne çıkarması ve Beauvoir’ın kadınlara hükmedilmesi teması altında tartışmayı başlatmış olmasıdır (Connell, 1993: 64).

Ataerkil ailede kadına yönelik baskının farkı formlarından bahsedilebilir. Ataerkil aile cins kavramını ve cinselliği karakterize eden çeşitli temalarla -romantik aşk; kadının şefkati, annelik, özveri; erkeğin koruması ve mali desteği- bağlantı oluşturur. Aile içindeki ilişkiler bütününden daha çok ideolojik bir bağdır ve aile evin içinde ve dışındaki pek çok süreçle bağlantıya sahiptir (Barrett, 1995: 194). Feminist çalışmalarda aile ideolojisini besleyen biyolojik determinizm, tıbbi açıklamalar, üretim ilişkileri ve iş bölümü gibi düşüncelere ilişkin eleştiriler yapılsa da bu çalışmalar özünde aile içinde kadının konumunu ele almaktadır. Feminist akımlar kadınların aile içinde ezilmesini ve

kadın üzerindeki baskı konusunda ortak payda da buluşmakla birlikte baskı ve tahakküm kurma araçlarını açıklamakta farklılaşmaktadır (Güneş, 2018: 144).

17. ve 18 yüzyıl boyunca – öncesinde ve sonrasında- kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı evrenseldir. 18. yüzyılın ortasından itibaren ise kadının statü ve rolleri mekanla birlikte daha da derinleşmiştir. Kırsal dönüşüm ve Sanayi Devrimiyle özel alan kadının tecrit edildiği ev mekanı, iş yerinden keskin hatlarla ayrılmıştır. Akılla yönetilen kamusal dünya erkeklere, akıl-dışı olarak nitelendirilen duygusal ilişkileri, ahlakı, inancı, estetiği içeren özel dünya kadına bırakılmıştır (Donovan, 2019: 24).

Kadının konumuna ilişkin feminist düşünce ve pratiklerin farklılaşması, farklı feminizm anlayışlarını birlikte değerlendirerek anlaşılabilir. Feminist düşünce ve pratiği temel farklılıkları ortaya koymak için radikal ve Marksist feminizm türleri arasında ya da radikal ve sosyalist feminizm çeşitleri arasında ayırım yapacak şekilde daha alt bölümlere ayrılmıştır (Jaggar ve Rothenberg, 1993: 76). Ancak bu çalışmada feminist teori ve pratiğinin içkin temel varsayımları göstermek için liberal feminizm, radikal feminizm ve sosyalist feminizme yer verilmiştir (Ramazanoğlu, 1989: 10)

Liberal feministler olarak kabul edilen birinci kuşak feminizm mülkiyet ilişkilerinin erkek üzerinden tanımlanmasını ele alarak kadınlara özel hak tanımlanmamış olması üzerine durmaktadır. 19 yy. kadın hareketinin de odak noktası doğal haklar meselesidir (Doğancı ve Tuncay, 2020: 1328). Liberal erkek kuramcılar tarafından ortaya atılan varsayımlarda doğal haklara sahip kişiler, ailelerin efendileri olan mal sahibi erkekler olarak görülmektedir (Donovan, 2019: 27; Gittins, 1993: 79). Liberal feministlerin söylemine göre, kadınların eşler ve anneler olarak güya doğal rolleri hakkındaki yargılar, stereotipiler, kadınların toplumdaki eşitsiz konumunun temel göstergeleridir (Pehlivan, 2017: 509; Putnam Tong, 2006: 47).

Liberal feministler içinde Mary Wollstonecraft'ın 1792'de basılan "*A Vindication of the Rights of Woman*" (Kadın Haklarının Savunusu) kadının konumunu haklar bağlamında ele alan tarihte kayıtlara geçen ilk kadın hakları manifestosudur. Wollstonecraft eserinin adama bölümünde manifestosunda yer alan pek çok önemli konuya işaret etmektedir. Özellikle kadının eğitim hakkına vurgu yaparak kadınların sivil ve siyasal haklarının esirgenmesine ve onların aile hapishanesinin zifiri karanlığında kalmaya zorlanmasına;

kadınların zorla yalnızca ev içindeki işlerle ilgilenmeye mahkum edilmesine dikkat çekmektedir (Wollstonecraft, 2012: 4). Wollstonecraft, Wright ve Grimke gibi liberal hareketin öncüleri eleştirel düşüncenin gücü üzerinde aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Liberal feministler ailede ve toplumda kadının konumunu değerlendirmeye ve temel hakların tartışılmasına ilişkin önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak biyolojik determinizmi güçlendirecek bir çıkış noktasından özellikle ayrı alanlar nosyonunun açıklanması, eleştirilerin başında gelmektedir. Liberal feminizm, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreten ve besleyen aile kurumundan bağımsız olarak bir değerlendirme yapmaktadır. Aile bir özel yaşam alanı olarak doğal, evrensel ve korunması gereken bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Kadınların ezilmesi, aile içinde geleneksel iş bölümünün eşitlikçi bir yapıya dönüştürülmesi ve kadının kamusal alana açılmasına müsaade edilmesiyle önlenebileceği düşüncesi üzerinde durmaktadırlar (Çaha, 2003: Akt; Güneş, 2018: 146).

1960'lerden sonra feminizmin ikinci kuşağı olarak anılan kadın hareketinin toplumsal cinsiyete bakış açısı, eşitsizliğin kaynağını sorgulamaları ve çözüm önerileriyle farklılık göstermektedir. Eşitsizliklerin kaynağını toplumsal cinsiyet kavramı ile anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır (Doğancı ve Tuncay, 2020: 1332). Simone De Beauvoir'ın toplumsal cinsiyet ilişkilerinin iktidar boyutuna yaptığı vurgu feminist hareketin radikal kanadınca daha çok benimsenmiştir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidar sahibi olmaları nedeniyle kadınların baskı altında tutulduğu üzerinde durmuşlardır. Baskıya karşı koyulma iktidarın yıkılması anlamına gelmektedir ve temel stratejileri kadınların top yekin ortak çıkarlarını dolaysız savunan bir birlikteliği benimsemesi olmuştur (Connell, 1987: 67; Ramazanoğlu, 1989: 13). Radikal feministler iktidarı besleyen ve sürdüren çeşitli baskı kaynaklarını ön plana çıkarmıştır. 1969 itibarıyla başlayan yazı dizilerinde, ortaya çıkan başlıca tez politik baskıcı olan erkek-dişil roller sisteminin baskının ilk ve özgün modeli olduğu görüşüdür. Bu görüş altında evliliğin kadınları ezmenin temel bir formülasyonu olduğu düşüncesinden yola çıkarak evlilik kurumu reddedilmektedir (Donovan, 2019: 269). Radikal feministlerin bütün çözümlemelerinde cinsler arasındaki genel ana çelişkiye vurgu yapılmaktadır. Bu çelişkinin önce ve her şeyden öte aile birliği içinde yaşandığı vurgulanmaktadır. Aile cinslerin eşitsizliğini üreten ve koruyan ilk kurum olarak anılmıştır (Naiman, 1988: 19).

Radikal feministler ataerkilliği kadının cinselliği ve üreme özelliğinden dolayı ikincil konumda olmasına dayandırmaktadır (Demir, 1996: 51). Bu nedenle radikaller arasında heteroseksüel aile ve ebeveynliğe karşı çıkanlar olmuştur (Demirbilek, 2007: 19; Donovan, 2019: 270). Karşı çıkışın temellendiği nokta heteroseksüel ilişkinin cinsiyet sınıflarını üretmesi ve sürdürmesidir. Radikal feministler sınıflar arasındaki ayrımın iktisadi sınıflar arasındaki çatışmadan değil cinsiyet sınıfları arasındaki çatışmadan doğduğunu başlangıç kabul etmektedir. Biyolojik farklılıkların toplumsal ilişkilerinin temelini oluşturduğu kadının ve erkeğin toplumsal yeniden üretimde üstlendikleri rollere bakmanın önemi üzerinde durmaktadırlar (Firestone, 1971: 8; Demir, 1996: 54;).

Sosyalist feminizm Marksist feminizm ve radikal feminizmin çelişkilerinden sakınarak bu ikisi arasında bir sentez yapmaya çalışmıştır (Jaggar, 1988: 123; Demir, 1996: 59). Sosyalist feminizm kadının ezilmesini ataerki ve kapitalizm ile açıklamaktadır. Marksist düşünceden etkilense de Christine Delphy gibi feministler kadına yönelik baskının kapitalist toplumlardan önce de var olduğunu ancak kapitalizmle tüm sınıflarda kadınlara hükmedildiğini ifade etmiştir (Connell, 1987: 77; Jaggar ve Rothenberg, 1993: 188). Bu nedenle sosyalist feministler kadının ezilmesinin sadece üretim ilişkileri ile açıklamaya çalışmanın yanıltıcı olduğunu savunmuşlardır (Güneş, 2018: 148). Ancak hem Marksist hem sosyalist feministlere göre kadınların ev içinde emeği sömürüldüğü için aile kadının ezilmesinin temel nedenidir (Hartman, 1979: 25).

Christine Delphy ataerki ile kapitalizm ilişkisini “kadınların emeğinin kocalar tarafından sömürülmesi” sözleri ile açıklamaktadır (Donovan, 2019: 160). Delphy’e (1977: 27) göre ailenin babası bu birime hakimdir: Yetki altındaki kişilerin emeği ona aittir. Başka bir deyişle aile, emeğini bir "patron" a borçlu olan bir grup bireydir. Connell (1987: 78) aile, cinsellik ya da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, tüm ayrıntılarıyla “üretim ilişkileri”nin yeniden üretim alanı olduğuna işaret etmiştir. Ve yeniden üretimi, “üretim alanındaki boşlukları doldurmak üzere çocuk doğurmak ve günün sonunda yorgun işçiye hizmet etmek” olarak ifade etmiştir (Walby, 1991: 11). Sosyalist feministlerin yeniden üretim teorisini kadının emeği, doğurganlığı ve üretkenliği üzerinde kontrol kurma olarak materyalist terimlerle açıklama getirirken ideolojik ilişkiler olarak da tanımlamışlardır. Cinsiyetin toplumsal cinsiyete evrilmesinde merkezi rol oynayan yeniden üretim ilişkileri kadınların konumunu belirleyicisi olarak ele alınmıştır (Beechey, 1979: 77).

Mitchell (1973: 101) “*Woman’s Estate*” kitabında kadınların konumunun çözümlenmesinde; çocukların yeniden üretimi, cinsellik, çocukların sosyalizasyonu ve üretim unsurlarını öne çıkarmaktadır. Üretim unsuru dışındakiler aile içindeki ilişkileri vurgulamaktadır. Aile-evi sisteminin bugünkü yapısının kadınlar için çeşitli baskı stratejileri içerdiği söylenebilir. Feministler daima aileyi modern toplumda kadınların ezilmesinin yeri olarak kavramsallaştırmıştır. Bunun en önemli nedenleri hem evin maddi yapısında (kadınların genel olarak erkeklere mali bağımlılıklarının olması) hem de aile ideolojisinde (kadınların temel ilgilerinin ev işleri ve annelikle sınırlanması) yatmaktadır (Barrett, 1995, 202).

2.1.3. Annelik ve Annelik İdeolojisi

“Bir şey vurgulandığında her zaman aşırı vurgulanmış demektir”

Jacques Derrida

Annelik kadınlığa içkin bir rol kabul edilmesinden kaynaklı kadınların annelik ile nasıl bir ilişki kurdukları önemlidir. Çünkü annelik ister istemez cevaplamaları beklenen soruları barındırmaktadır. Kadın olmanın sınırları ve normları çoğunlukla annelikle tanımlanırken anneliğin tercih edilip edilmemesi, kaç çocuğa sahip olunduğu, hangi yöntemle çocuğun dünyaya geldiği, çocuğu büyütürken ve yetiştirirken destek alınıp alınmadığı gibi pek çok kriter “iyi anneyi” arama yönündeki çabaların ürünüdür. İyi anne tasavvuru anneliğin kaçınılmaz olarak var olduğunu/olacağını da söylemektedir. Kadının iyi annelik ile anne olmayı istememesi arasında yaşadığı gerginlik anneliğin kadınlara içkin kabul edilmesini diri tutmaktadır. Bir kadının çocuk istememesi ya da beklenmedik bir gebelik yaşaması bunun sonucunda bebeği aldırarak ya da bebeği düşürmek istemesi adeta doğasına sadakatsizlik etmesi anlamında yorumlanmaktadır.

Annelik kadınların toplumdaki konumlarıyla ilgili tartışmalarda uzun süredir merkezi bir yer tutmaktadır. Feminist çalışmalarda annelik üzerine tartışmalar anneliğe ilişkin özcü yaklaşımlara yapılan eleştiriler ile başlamıştır. Feminist bakış açısı, anneliğin kadınlar için doğal olmadığını tarihsel, kültürel ve sosyal olarak inşa edildiğini ileri sürmektedir (Gittins: 1993: 70; Silva, 1996: Introduction; Hays, 1996: 19).

Annelik bir bebek dünyaya getirme düşüncesine kadar başa götürülebilir. Tina Miller’a (2010: 33) göre annelik bedene ait bir deneyimdir, kültürel olarak tespit edilmiş sorumluluk duygularını ve bir bebeğin ihtiyaçlarını karşılayabilmeyi içermektedir. Annelik, önce yoğun fiziksel ve psişik bir hamilelik ve doğum ayiniyle, daha sonra içgüdüsel olmayan beslenmeyi öğrenerek kazanılır. Fiziksel annelik gerçeği dramatik bir şekilde görünürlük kazanırken babalık ileride alışılabilecek, geliştirilecek bir ilişki olarak tanımlanmıştır (Rich, 1995: 12).

Anneliğe ilişkin özcü bakışın kadınlar üzerindeki en şiddetli izlenebilir stratejisi anneliği duygular ile yorumlamasıdır. Anne olmanın çocukla ilgili tüm ihtiyaç ve sorumluluklarda bilgi sahibi olması, çocuklara karşı hassasiyeti, risklere karşı her an tetikte olması “annelik iç güdüsü” ile açıklanmaktadır. Annelik iç güdüsü “çünkü sen annesin” ile başlayan cümleler ile gündelik yaşamda görünürdür. Chodorow’un (1979) annelik çalışmaları annelerin neden kadınlar olduğuna ilişkin sorgulamaya dayanmaktadır. Chodorow, buna ilişkin cevapların doğa argümanı ve rol argümanına dayandığını öne çıkarmaktadır. Anneliğin kadınların doğasında olduğunu savunan argümanlar ebeveynliğin yapısının biyolojik olarak açıklayıcı olduğunu ileri sürmektedir. Evrensel görünen şeyin içgüdüsel olduğunu söyleyerek içgüdüsel olan veya içgüdüsel bileşene sahip olanın kaçınılmaz ve değişmez olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle kadının anneliği, kadınların çocuk doğurduğu ve emzirdiği biyolojik olgusundan ayrı bir gerçekliğe sahip değildir. Doğa argümanına dayanan bir başka açıklama ise biyo-evrimsel cevaplardır. Kadınların birincil ebeveyn oldukları ve aslında bunun hep bu şekilde olduğu savunulmaktadır. Cinsel iş bölümünün en eski iş bölümü olduğunu ve bu türün hayatta kalmasının biyolojik olarak cinsel iki biçimlilik (dimorfizmi) üzerine inşa edildiği ileri sürülmektedir. Anneliğin hiç sorgulanmadan kabul edilmesini öne çıkaran yaklaşım doğal gerçekçilikle ilgili açıklamalara dayanmaktadır. Sosyal bilimciler için doğal gerçekler teorik olarak ilginç değildir ve açıklamaya gerek yoktur (Chodorow, 1979: 14; Smart, 1992: 38; Sutherland, 2010: 545). Smart (1992: 7). 19. yüzyılın geç dönemlerinde hukuk, tıp ve sosyal bilim söylemleri ile üreme ve cinselliğin düzenlenmesinin kadın bedeniyle ilişkisi konu edilmiştir. Smart’a göre bu söylemler kadın bedeninin biyolojisinden kaynaklandığı düşünülen baskın bozulma ve kararsızlık fikrine dayanmaktadır. Ona göre kadın dini, biyolojik hatta bazı feminist iddialarda öne sürüldüğü gibi tarih boyunca değişmeden var olan bir birlik değildir. Aksine her söylemin

kadını tekrar tekrar meydana getirdiğini ve onun doğal olduğunu ilan ettiğini öne sürmektedir.

Anneliğin cinsiyete dayalı dağılımı üreme işlevine dayalı ayırmadan kaynaklanıyor gibi görüldüğü için annelik diğer tüm toplumsal cinsiyet yönlerinden daha çok özcü bir yoruma tabi tutulur: Doğal, evrensel ve değişmez olarak görülmektedir. 20. yüzyılın orta sınıf ilişkilerinden türetilen idealize edilmiş bir annelik modeli evrensel olarak ön görülmüştür. Bu annelik modelinde annelik sorumluluğu neredeyse tek bir kadına (biyolojik anne) dayanır ve çocuğun bakımı ile ilgili tek değilse de birincil görev kadına aittir (Glenn, 1994: 3). Chodorow anneliğe ilişkin bu özcü argümanların yanı sıra rol teorisini de ikinci önemli argüman olarak ön plana çıkarmaktadır. Cinsiyet faaliyetlerinin diğer yönleri gibi kadınların anneliğinin de kadınsı rol eğitimi ve rol tanımlamasının bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Temelde bilişsel ve sosyal öğrenme kuramlarına dayanan bu argümana göre kızlara anne olmaları öğretilir, kızlar bakım için eğitilir ve onlara annelik yapmaları gerektiği söylenir. Büyüdükçe kendi anneleriyle özdeşleşirler ve bu özdeşleme kızı bir anne olarak üretir (Chodorow, 1979: 31). Anne olmak kadına statü kazandıran ve kadını değerli kılan araçlardan birisi olarak tanımlanmaktadır. Özcü yaklaşımlardan gelen bilgi rol teorileri ve tıbbi bilgiler ile tahkim edilmektedir. Böylelikle anneliğin kişisel bir seçim olma hali de ortadan kaldırılmaktadır.

Ann Oakley (1974) modern annelik mitini üç inanca dayandırarak açıklamıştır: “Tüm kadınların anne olma gerektiği”, “tüm annelerin çocuklarına ihtiyacı olduğu” ve “tüm çocukların annelerine ihtiyacı olduğu”. Glenn’ e göre (1994: 9) bu inançlar sosyal ve kültürel koşullanmaları akla yatkın hale getirmekte ve dahası bu inançlar bilimle desteklenmektedir. 1920’lerde ve 1930’larda psikoanalitik teorisinin “normal” kadınların çocuk istediğini ve anneliği reddedenlerin kadınlığını da reddettiğini öne sürmesi, 1960’larda çocuk gelişim araştırmalarında annelik bağının keşfedilmesi bu bilimsel argümanlardan sadece iki tanesidir.

Ataerkil ideolojinin ayrılmaz bir parçası olarak annelik evrensel ve değişmez bir kimliktir. Adrienne Rich anneliğin de bir tarihi ve ideolojisi olduğunu öne sürerek anneliği aşiretçilik veya milliyetçilik gibi ideolojilerden daha temel bir ideoloji olduğunu tanımlamıştır (Rich: 1995: 33). Glenn (1994: 9) ideolojiyi, bir grubun dünyayı anlamlandırdığı ve bu grup hakkında düşündüğü kavramsal sistem olarak tanımlayarak

ataerkil bir toplumda kadınların nasıl tahakküm altına alındığına vurgu yapmıştır. Ona göre ideoloji bireysel bir üründen ziyade kolektif bir üründür. Grup deneyimlerinin damıtılması, sıkıştırılması olan ideolojiler geliştirilir ve deneyimler farklı olduğu için ideolojiler de zamanla değişime uğrar (Miller, 2005: 97). Genellikle baskın grubun görüşünü temsil eden ideoloji mevcut düzeni kaçınılmaz hale getirerek bu tahakkümü diğer gruplar üzerinde haklı çıkarmaya çalışır. Annelik doğal olarak tasvir edilmesiyle ataerkil bir annelik ideolojisi yaratılır, kadınlar biyolojik üremeye kilitlenirken annelik dışındaki kimlikler ve benlikler reddedilir (Glenn, 1994: 9).

Annelik ideolojisi kadın kimliğini gölgede bırakarak çocuğu dünyaya getiren ve çocukla ilgili temel ihtiyaçları en iyi şekilde giderecek anneleri belirlemektedir. Temelde bir şey idealleştirilirken öncelikle sadece bir fikir olarak var olması gerekir. İkinci olarak bu şey ideal olarak görüldüğünde ikili hale gelir; doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü. Anneliği idealleştiren ideolojide doğru ya da yanlış ve iyi ya da kötü birbirine eşlik eder (Sutherland, 2010: 545). Annelik ideolojisinin en temel işlevi anneliği sorgulanmaz bir temele yerleştirmek ve iyi anneliği tanımlamaktır. Annelik içgüdüğü miti üzerinden tüm kadınların anne olmayı istediği ve eninde sonunda anne olacağı algısı yaratılmaktadır. Bu algının kabulünü güçlendirmek için annelik kutsal ilan edilirken bir yandan da bu görevin içselleştirilmesi için uğraşılır (Sever, 2015: 73; Badinder, 2017: 132). Kaplan (1994) II. Dünya Savaşı sonrası fetüsün sorgulandığı söylemleri ele alan çalışmasında ideolojilerin bu kadar güçlü olmasını ideolojilerin karmaşık ve çoğu zaman çelişkili unsurları barındırmasıyla açıklamaktadır. Annelik ideolojisi de çoklu çelişkiler ile kurgulanmaktadır. Anneler hayat veren, özverili ve bağışlayıcı olarak romantikleştirilirken; boğucu, aşırı meşgul ve yıkıcı olarak da şeytanlaştırılır. Yine çocukların ve nihai olarak toplumun geleceğini ellerinde tutan mutlak güce sahip görülürken diğer yandan doğanın, içgüdüünün ve toplumsal güçlerin emirlerine bağlı olarak güçsüz görülürler (Glenn, 1994: 11; Smart, 1992: 46).

Kadınları tüm kimliklerinden önce anne olarak kategorileştirilmesi her daim kendini üreten bir gerginlikten beslenmektedir. Kadın anneliği kabul eden ve reddeden; iyi anne ve kötü anne olarak ayrıştırılmaktadır. Feminist çalışmalarda bu stratejinin ideolojik olduğu, anneliğin (Motherhood) bir kurum olarak neredeyse tüm toplumlarda öne çıkması ve bağlamları tartışılmıştır (Smart 1992; Glenn, 1994; Wong, 1994; Ruddick, 1995; Silva;

1996; Roth-Johnson, 2010). Bir ideoloji olarak anneliğin tarihsel olarak değiştiği ve anlamında da değişimlerin olduğu daha önce belirtilmişti. Örneğin Sharon Hays'ın (1996) yoğun annelik ideolojisi (the ideology of intensive mothering) ve Suzan Douglas ve Meredith Michales'in (2005) yeni annecilik (new momism) kavramı ile mevcut annelik kurgusu içindeki imkansızlığa vurgu yapılmaktadır. Eleştirmenler, erişilmez standartların belirlendiğini, kadınlara olanakları gereksiz yere sınırlayan ve anneler içinde derin gerilimleri yol açan baskıcı bir idealin yaratıldığını düşünmektedir. Bu anlayışa göre mevcut annelik kurgusu erişilemezdir ve var olan aile gerçeklikleri ile uyumlu olmayan annelik biçimlerini takip etmektedir (Aird, 2010: 248). Nihai olarak annelik ideolojisi pek çok kadını iyi annelik arayışına sokmaktadır.

Silva (1996: 12) annelikten vazgeçilebileceğini ileri sürerek annelik işinin bir anne ya da başkası tarafından paylaşabileceğini düşünmektedir. Özcü yaklaşım bilgisini sarsan bu düşünce biyolojik unsurlardan öte annelerin ne yaptığı ile ilgilenmektedir. Anneliği başka bir şekilde düşünme biçiminin tam da buradan geliştiği söylenebilir. Feminist yazarlar annelik deneyimini, pek çok kadın için bu deneyimi bozan, baskıcı, sınırlayıcı ve izole edici annelik kurumundan ayırmıştır (Ruddick, 1995: 39). Annelik araştırmalarında annelik (motherhood) terimi ataerkil annelik kurumunu (institution of motherhood) belirtmek için kullanılırken, annelik pratikleri, ataerkil annelik kurumuna ve onun baskıcı ideolojisine direnmeye çalışan kadınların yaşadığı annelik deneyimlerini (experiences of mothering) ifade eder (O'Reilly, 2010: viii).

Andrea Rich (1995) "*Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*" adlı eseriyle anneliğe yeni bir bakış açısı getirmiştir. Rich'in çalışması annelik tartışmalarında önemli bir dönüm noktası yaratmıştır. Annelik deneyimini kadınların bedenleri ve çocukları ile temas kuran güçlü bir duygusal deneyim olarak tanımlayarak mevcut tartışmalardaki anneliğin, kadınlara ve çocuklara zarar verdiği düşüncesinden ayıştırmıştır (Glenn, 1994: 10). Rich anneliği birbiri üzerine binişiklik gösteren iki anlamı arasında ayırım yapmaya çalışmıştır: Herhangi bir kadının üreme güçleri ve çocuklarla olan *potansiyel ilişkisi* (potential relationship) ve bu potansiyelin ve tüm kadınların erkek kontrolü altında kalmasını sağlamaya çalışan *kurum* (institution). Annelik kurumu, tüm kadınları hayatlarını etkileyen kararlardan alıkoyar; herhangi bir otantik anlamda erkekleri babalıktan alır; özel ve kamusal yaşam arasındaki tehlikeli

bölünmeyi yaratır; insan seçimlerini ve potansiyelini hesaplar. En temel işlevi ise kadınları bu kurumun içine hapsederek kadınları bedenlerinden uzaklaştırır (Rich, 1995: 13). Rich'in yaklaşımında kadınların annelik deneyimlerinin benzersizliğini ve kişiselliği ön plana çıkartılırken annelik kurumu içinde kadınların sosyal beklentilerden doğrudan etkilendiği vurgulanmaktadır. Kendinden önceki çalışmalarla da benzer olarak anneliği kadınları baskı altına alan annelik pratikleri, görevleri, sorumlulukları ve standartları ile ilgili inanç ve değerlerle dolu ataerkil bir ideoloji olarak tanımlamaktadır (Joy Green, 1994: 839; Hays, 1996: 12; Kline, 1993: 310).

Chandler (2007: 531) 'anne'nin en iyi bir pratik olarak anlaşılabilceğini düşünmektedir. Ona göre anne bir eyleme, birinin yaptığı bir şey, kişinin kimliğini iç içe, birbirine bağlı ve ilişki içinde yaratan bir pratik olarak ele alınmalıdır. Annelik pratikleri bu bağlamda kavramsal çalışmaların merkezinde yer almış ve annelerin ne yaptığını tanımlamayı çalışan pek çok çalışma ortaya çıkmıştır (Arendel, 2000: 1194). Bunun en önemli kaynağı anneliğin ideolojik bir temele dayanmasıdır. Pratikler düzenlenmiş ve keyfi olmayan yollarla kurumsallaştırılır. Toplumun yönleri -sosyal ve ekonomik ilişkiler, kurumlar, değerler ve ideoloji- kendi mantık ve özerkliklerini geliştirir ve birbirini sürdürür (Chodorow, 1979: 34). Ruddick pek çok düşünme biçiminde (tarihsel, psikoanalitik, dini) olduğu gibi anneliğe özgü (maternal) düşünme biçiminin de pratiklerden doğduğunu savunmaktadır. Çocukların taleplerine yanıt olarak hareket eden anne pratiğinin temsilcileri pratikler içinde gerçekleri, değerleri, düzenledikleri ve ifade ettikleri kavramsal bir şema -bir kelime dağarcığı ve mantığı- edinirler. Ruddick bu düşünme, yargılama ve duygu birliğini anne düşüncesi (maternal thinking) kavramı ile açıklamaktadır. Tanımlar ve koşullar gereği bireysel ve kültürel farklılıklar söz konusu olsa da anneler tarafından bir dizi etkinliğin paylaşıldığını düşünmektedir (Ruddick, 1995: xi). Ruddick (1995: 50) 'anne'yi koruma (preservation), büyüme (growth) ve sosyal kabul edilebilirlik (social acceptability) gibi üç ana talebe cevap veren biri olarak tanımlamaktadır. Anne gücü ağır ve karmaşık bir yükse bunun zıt yüzü, böyle bir gücün annenin ayaklarına yüklediği sorumluluk daha hafif değildir. Çoğu durumda anne, çocuğuna bakma, büyütme, koruma ve sosyalleştirme görevlerinde neredeyse yalnızdır (Oberman ve Josselson, 1996: 351).

Kadınlar annelik görevlerini yerine getirdikleri için anne olurlar. Bu nedenle, pratiklerin değiştiği yerde annelik de değişecektir (Ruddick, 1995: 17). Annelik belirli tarihsel koşullar içinde erkelerin ve kadınların eylemleriyle inşa edilmektedir. Bu eylemlilik hali anneliğin biyolojik değil, sosyal bir yapı olarak anlaşılmasında merkezi bir yerdedir (Glenn, 1994: 3; Miller, 2005: 83). Pek çok feminist ve diğer eleştirel teorisyenler, politik ve kişisel anlayışlarda gelişen annelik fikrinin baskıcı şekillerde işlev gördüğünü belirli yollarla ifade etmeye çalışmıştır.

2.2. ANNELİK İDEOLOJİSİ VE YALNIZ ANNELİĞİN İNŞASI

Anneliğe sosyal yapının yeniden kurgulanmasında başat bir rol yüklenmiştir. Ve annelik ideolojisinin en temel işlevi de anneliğin sorgulamaksızın kabulünü sağlamak ve iyi anneliği tanımlamak olmuştur. Chodorow (1979: 11) “*The Reproduction of Mothering*” başlıklı çalışmasında beklenmeyen soruyu sormuştur: “Anneler neden kadın?”. Chodorow’un analizinde anneliğin bir iş olarak tartışıldığı, dünyaya gelen bebekle ilgili bakım ve sorumlulukların cinsiyete dayalı iş bölümün ilk örneği olduğu üzerine durulmaktadır. Bu tartışmayı destekler şekilde Ruddick (1995, XIV) de anneliği bir kimlik veya sabit bir biyolojik veya yasal ilişkiden ziyade bir iş olarak yorumlamıştır. Ve annelik çalışmasının sınırları belirli bir şekilde annenin kadın olması için herhangi bir nedenin olmadığını, çocukların ihtiyaçlarına ve taleplerine cevap verme işini, hayatının önemli bir parçası haline getiren kişiyi anne olarak tanımlamıştır.

Annelik bir iş ve bu iş çocuk ile ilgili sorumlulukları sahiplenme olarak tanımlanırsa annelik ideolojisi annelik deneyiminin yalnızlığını açık bir şekilde ilan etmektedir. Çocuğun dünyaya gelmesi ve çocuğu kadının doğal parçası olarak kabullenmek annelik işinin kim tarafından yapılabileceğine ilişkin sınırlamayı gerektirir. Hamilelikle birlikte anneliğe hazırlanma, annelik iç güdüsü, anne sütünün gerekliliği ve bağlanma fikirleri kadının anne olması düşüncesini pekiştirmektedir. Erkeğe, babaya düşen pay ise çocukla ilgili işlerde bir paylaşım ve yardım etme fikriyle ölçülü kalmaktadır. Erkeğin özellikle doğum sonrası çocukla yüzleşmesi ve bakımla ilgili yardımcılık rolü o kadar kabul görmüştür ki babalar “acemilikle” bu işi yapmaya çalışırken, annelerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak hazır olduğu var sayılmıştır. Böylelikle babalığı, bir yardım ilişkisine sıkıştırarak nerdeyse annelikten arta kalan ya da annenin yetemediği anlarda babalığın konuşulmasıyla yetinilmiştir (Rich, 1995: 13).

Bir çocuğun dünyaya gelmesi fikri kaçınılmaz olarak ebeveynliği gündeme getirmektedir. Ebeveynliğin anne ve baba olma halleri bugüne kadar farklı biçimler de sergilenmiş olsa da çocuğun bakımında akla ilk gelenin anne olması süregelenmiştir. Bunu en iyi yüzyıllar içinde aile yapısında yaşanan değişimlerde kadının anneliğinin sabit kalmasında gözlemlenebilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Tek Ebeveynli Aile Oranları

Yıl	Kaba Boşanma Hızı(Binde)	Tek Ebeveynli Aile	Anne ve Çocuklar	Baba ve Çocuklar
1978		4,8		
1988		5,4		
1993	0,8	5,0		
2006 (TAYA)	1,4	4,0		
2008	1,4	5,2		
2011(TAYA)	1,62	4,6		
2014	2,03	7,6	6,1	1,5
2017 (TÜİK)	1,60	8,5	6,7	1,8
2020	1,62	9,7	7,5	2,2
2021	2,1	10,1	7,8	2,3

* Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. 2014 yılına kadar tek ebeveynli ailelerde anne, baba ayrımı yapılmadığı için bu alanlar boş bırakılmıştır.

2.2.1. İktidarsız Sorumluluk Annelik Kurumu

Annelik kurumu toplumsal bir yapı olarak ailenin yeniden üretilmesinde kadının rolünü açıklamaktadır. Toplumsal ve ekonomik yapıların değişiminde cinsiyetler arasında eşitlikçi bir düzene varılacağı beklentisi oluşsa da bu beklenti karşılıksız kalmıştır. Kandiyoti’ye (2015: 10) göre bu değişimde ataerkinin işleyişine bakmaksızın salt ekonomik mantıkla bir çözümleme yapılmıştır. Ataerkinin tarihsel gelişiminde doğaya bağımlı olarak geçiren avcı-toplayıcı toplumlarından, artık ürün ve mülkiyet üzerinde denetim gerektiren, yerleşik tarım toplumlarına geçildiğinde erkek egemenliğinin, kadın emeği ve doğurganlığı üzerindeki denetiminin keskin bir biçimde artması olmuştur. Temelde kadının emeğinin bakım işleri etrafında şekillenmesi devlet ve toplumlarca destek gören bir düşünce olmuştur. Kandiyoti toplumsal değişimde kadının üretime katkısını konuşurken, kadının üretime katkı biçimlerinin yerine göre (örn. göçebe aşiretler, yerleşik köy toplumları) çokça değişiklik gösterdiğine vurgu yapar. Ancak burada kadınların konumlarını belirleyen yaş, doğurganlık ve ailedeki yerleri gibi temel unsurların belirleyici olduğu ifade edilmektedir.

Sanayi öncesi Avrupa’da da çocuk bakımının kadınların işi olduğu varsayımı evrensel bir kabul olmakla birlikte çok da yaygındır. Çocukların bakımı için ayrılan süre zaman içerisinde değişmiş olsa da kadınlar bir kez evlendikten sonra ölene veya menopoza girene kadar periyodik olarak çocuk doğurmuştur. Bu nedenle çocuk bakımı ailenin özellikle kadın yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur (Gittins, 1993: 20). 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyıl boyunca ise gelişecek yeni bir yaşam biçimi kendini kabul ettirmeye başlamıştır. Aileye veya haneye kamusal kaygılardan koparak kamu ve özel yaşam arasında bir geçişle geleneksel aile modeli inşa edilmiştir (Davidoff, 2002: 45). 19. yüzyılın geleneksel aile modelinin annelik üzerine inşa eden iki dayanak olduğu söylenebilir. Bir yandan orta sınıf kadının toplumun ahlaki değerlerinin koruyuculuğu yapmak üzere annelik bağları ile özel alanda kalmasının sağlandığı bir yandan da ataerkil otoriteyi zayıflatmamak adına kadınların piyasa güçlerinin sözde kötülüğünden uzakta tutulduğu görülmektedir (Davidoff, 2002: 145; Smart, 1996: 56). Kadının emeği ve doğurganlığı üzerindeki sıkı denetim biçimleri özellikle bu dönemde farklı sınıflardan kadınlara yönelik çelişkili beklentilerden takip edilebilir.

Kadınların doğurdukları çocuklarla biyolojik bağları çok sık ve neredeyse evrensel olarak annelik statüsüne yol açmıştır. Annelik kurumuna hem dönemin feministlerince hem de feminist olmayanlar tarafından özel bir statü verilmiştir. Silva (1996: 13) kadınların her zaman çocuklarının annesi olmasına rağmen, moderniteyle anneliğin yasal bir kurum olarak tanımlandığına dikkat çeker. 19. yüzyılın ortalarına kadar kadınların yasal bir statüleri veya anne olarak statüleri (annelik yasal bir varlık olarak görülmemekteydi) yoktur. Günlük yaşamda evli olmayan anne, dünyaya gelen çocuktan sorumlu olsa da yasal olarak çocuk kimsenin çocuğu değildir. Diğer tarafta evli olan anne, kocasının yönetimi dışında çocuğa dair sorumluluk alma iradesine sahip değildir. Kadın meşru mirasçıları dünyaya getirme bakımından önemli olmasına rağmen resmi olarak çocuğu ile iradi bir bağa sahip değildir.

Anneliğin sosyal ve hukuksal bir kurum olarak tanınmasında öncelikle üst orta sınıf kadınların hukuksal mücadelesi etkili olmuştur. Çocuklarıyla ilgili iradi bir sorumluluğa sahip olmayan anneler artık özel alanın merkezi aktörleri olarak çocuk yetiştiren, bakım sağlayan annelere dönüşmüşlerdir. Bir başka boyutta ise devletin aile üzerindeki denetiminin de artmasının göstergesi olarak çocuk koruma mevzuatı, sağlık ve eğitim gibi

konulara işçi sınıfı dahil kadınların anneliğinin özel standartlarını belirlemeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Ferguson, 1983: 168; Silva, 1996: 45; Smart, 1996: 44-45). Yasal olarak annelik statüsü tanımlanmış olsa bile kadınların iktidar alanı başka araçlarla yeniden sınırlandırılmıştır. Aynı paralellikte kamu ve özel yaşam ayrımının da derinleştiği görülmektedir.

Kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal konumlarında yaşanan olumlu gelişmeler beraberinde annelik konumlarında aynı değişimi getirmemiştir. Anneliğin yapılanmasında rol oynayan ana etmenler, çocuğa kadının bakacağı, cinsiyetlendirilmiş varsayımların merkezinde toplanmaya devam etmiştir. Evans'ın (2003: 62) da belirttiği gibi bilim yeni üreme biçimleri keşfederken şimdiye kadar yeni bir çocuk bakımı yöntemi önermeyi başaramamıştır. Çocuk bakımı kadınlarca yapılmaya devam ede gelmiştir (Miller, 2005: 251).

2.2.2. Annelik Kurumu ve Annelik Pratikleri

Kandiyoti (2015) kadının yüklerini çoğunlukla aile yerine hane kavramı içinde açıklamaktadır. Ve hayatın normal akışı içinde aileye destek faaliyetlerinin neredeyse tamamının koordinatörü olarak kadınların olduğundan söz etmektedir. Bu faaliyetlerin büyük bir bölümü annelik temellidir. Toplumsal yapıda biçilen annelik kadına geldikten sonra “önce anne” olma düşüncesinden, duygusundan ve davranım biçiminden çıkamama söz konusudur. Şimdiye kadar yapılan tartışmalardan yola çıkarak bunun doğal ya da bilimsel bir gerçeklik olmadığı açıktır. İdeolojik olarak annelik kurumu Arendell'in (2000:1193) ifade ettiği gibi annelik pratiklerinin standardını yaratmaktadır. Modernite öncesi toplumda çocuk ve anne arasındaki ilişki en az şimdiki kadar önceliklidir. Ancak kaçırılmaması gereken çocuğun bakım ve sorumlulukları üzerinden onunla ilgilen kişilerin annelik yapmasıdır. Modern üreme ve sağlık tekniklerinin, doğum kontrollerinin gelişmesi ve kadının sosyo-ekonomik ve kültürel konumunun değişimi ile artık daha az çocuk sayısından bahsedilirken çocuğa ayrılan zamansa artmıştır. Devamlılığını koruyan ise çocukla ilgili temel bakım ve sorumluluklar ve kadınların anne olmasıdır.

Anneliği tanımlayan temalar ortak payda da buluşmaktadır: Bağımlı çocukları beslemenin ve onlara bakmanın sosyal uygulamalarıdır. Öyleyse annelik dinamik bir eylem halini ve sürekli gelişen ilişkileri içermektedir (Arendell, 2000: 1192; Smart, 1996:

46). Anelik pratikleri kavramı anneliğin bir iş olduğu fikrine dayanmaktadır. Ruddick (1995: 346-348) belirli görme ve düşünme biçimlerinin insanların yaşadığı deneyimlerden ve pratiklerden ileri geldiğini, anneliğe ilişkin düşünce ve davranış kalıplarının içinde bulunan toplumsal beklentilerin, koşulların içselleştirilmesinden ötürü olduğunu öne sürer. Anelik pratiği kavramının feminist çalışmalarda öne çıkması, annelik kurumu ile annelik pratiğini birbirinden ayırt edilmesinde açıklayıcı olmasıdır. Bu haliyle DiQuinzo'unun (1999:123) da belirttiği gibi annelik pratiği kavramıyla anne ve çocuk ilişkisinde bakım işinin idealleştirilmesi ve kutsanmasının önüne geçilmiştir.

Anelik ideolojisi içinde annelik pratikleri değerlendirildiğinde, kadınların erkeklerden farklı olarak belirleyici deneyim yapılarının pek çoğu evrensel olarak kabul edilmiştir. Özel alandaki deneyimlerin analizinde ev işleri ve kullanım değerinin yanında çocuk yetiştirme vardır (Donovan, 2019:325). Ruddick (1995 346) annelik pratiklerinin çocuğun yaşamını korumak ve savunmaya yönelik olarak çocuğu korumak, yetiştirmek ve eğitmek (toplum tarafından kabul edilmek) olarak tanımlamıştır. Arendell'in (1999: 1193) de annelik pratikleri olarak besleme, koruma ve eğitme olarak benzer bir tanımlama yaptığı görülmektedir. Çocuk yetiştirmeyi bir pratik olarak yeniden tanımlamak annelik ideolojisinin öngördüğü pratikleri bir anlamda yapı sökümü uğratmaktadır. Tartışmanın temeli dışıl olmaktan kaynaklı yapabilme kapasitesine sahip olmanın dışına çıkmaktadır. Anelik pratiği anneliği, annelik kurumundan ayırarak bakım emeğine odaklanmaktadır. Bakım emeği üzerinden anne tanımını genişleterek kadınların çocuklarla sosyal ilişkilerindeki tarihsel değişim izlenebilmektedir. Anelik çocukla kurulan ilişkinin dışında ideolojileri, kaynakları, emek piyasalarını, teknolojik değişiklikleri, hukuku, seçimleri ve yükümlülükleri de kapsamaktadır (Silva, 1996: 3).

Connell'in toplumsal cinsiyet üzerine tartışmasının önemli bir bölümünde “yapı” ve “pratik” tartışması vardır. Ona göre yapı “bir şeyle karşı karşıya olma deneyimini ya da bir diğer deyişle özgürlüğün sınırlarına ilişkin deneyimi yansıtır ama aynı zamanda, kişisel yeteneklerin izin vermediği sonuçlar üretebilmek için başkalarından yararlanabilme deneyimini de yansıtır”. Toplumsal yapı bir biçimde kısıtlamalarla örüntülenmiştir. Toplumsal yapının işleyişini anlamak için kurumların analiziyle başlanması önerilir (Connell, 1987:147). Toplumsal yapı içinde annelik kurumu kadınların eyleyici olma halini sınırlandırmaktadır. Düzenin dışına çıkma halinde

muhtemel sonuçlar annelik pratiklerine yollar çizmektedir. Yeni bir eylem, düşünce veya söylem ortaya çıkmadıkça başkalaşarak annelik kurumunu canlı tutmaktadır.

Kadınlık ve erkeklik iki ilişki yapısından beslenmektedir. Bunlardan ilki iş bölümüdür: Ev işleri ve çocuk bakımın örüntülenmesi, ücretsiz ve ücretli iş arasındaki bölünme, emek piyasasının ayrımcılığı, erkek işi ve kadın işinin yaratılması, eğitim ve terfide ayrım güdülmesi, ücretler ve mübadelede eşitsizliktir. İkinci yapı ise otorite, denetim ve zorlama ile ilgilidir (İktidar): Devlet ve iş dünyasına içkin hiyerarşiler, kurumsal ve kişilerarası şiddet, cinsel düzenleme ve gözetim, ev içi otoritedir (Connell, 1987: 151; İlkaracan, 2018: 36; Donovan, 2019: 151). Bourdieu'nun pratik üzerine tartışmasında; eril habitus (dişi olmayan) ve dişi habitus (eril olmayan) arasındaki karşıtlık doğrultusunda eşyaların ve faaliyetlerin ayrıştırılması, ayrı ayrı ele alındıklarında keyfi görünebileceği ancak nesnel ve öznel gerekliliğin türdeş bir karşıtlıklar sistemine etki ettiğinden söz edilir. Toplumsal dünyada dişi beden ile erkek bedeni arasındaki görünür farklar pratikler aracılığı ile inşa edilir. Öyle ki eril ve dişi arasındaki toplumsal kurguyu yaratmak adına diğer cinsiyete aidiyeti işaret eden her şeyden (düşünme ve eyleme evreninden) uzakta kalma eğilimi söz konusudur (Bourdieu, 2015: 38).

Kurum olarak annelik, anneliğin devredilmeme ve vazgeçme sınırlarını belirler. Öyle ki kadınlar anneliğin sınırlarında gezinirler. Bourdieu'nun ifadeleri ile “şeylere kazınmış olan bu eril düzen, iş bölümünün veya ritüellerin rutin akışı içerisinde sözsüz emirler yoluyla bedene de kazınır”. Modern toplumlarda evli kadınlar için sınıfsal konumları bu sorumlulukları başkalarına yüklemesine yetecek mali kaynağı sağlamıyorsa ev işi ve çocuk bakımı gönüllü işler değildir. Ama yine de onların sorumluluğu olarak görülür (Gittins, 1993: 127-128). Çocuk bakımının yakın akraba çevresinde yine kadınlar arasında karşılanması söz konusu olabildiği gibi ev işlerinin de yine kadınlar arasında karşılanan bir doğası olduğu bilinmektedir. Başka bir örnekte bazı iki ebeveynli ailelerde bir eş çocuk bakım sorumluluklarının çoğunu üstlenirken diğeri işgücü piyasasına katılır. Bu aileler her ne kadar çekirdek aile olarak tanımlansa da çocuklara bakan ebeveyn, evli olmayan ebeveynlerden daha fazla yalnız ebeveyn gibi hissedebilir (O'Neill, 1985: Akt; Sands ve Nuccio, 1989: 28). Annelik ideolojisi anneliği dişi kılmıştır, bu haliyle eril olan her şey dışlandığı gibi eril olanın da giremediği bir kurum inşa edilmiştir.

2.2.3. Yalnız Annelik ve Annelik Pratikleri

Annelik kurumuna karşı annelik pratiğini ön plana çıkarılmasıyla anneliğin biyolojik gerçeklikten bağımsız olarak sosyo-kültürel olarak inşa edildiğine açıklık getirmek istenir. Ruddick'in anneliği bir pratik olarak tanımlaması, anneliği kadınlara öz ve özel alana atfetmeyen bir temele dayanır. Anneliğin en güçlü mitlerinden annelik içgüdüsüne karşı anneliğe özgü düşünme biçiminin anlaşılması önemlidir (Ruddick, 1995: 481). Bu istekteki en açık amaç kadınlara annelik üzerinden kurulan tahakkümün anlaşılır kılınması ve bu tahakküm ilişkisinin çözülmesine yönelik sosyo-kültürel, ekonomik ve politik olarak tavır alınmasıdır. Bugün itibarıyla böylesi bir tutuma anneliğin bütün formlarında ihtiyaç vardır.

19. yüzyıla kadar nüfusun önemli bir kısmı için dulluk ve yetimlik yaygın bir durumdur. Söz konusu dönemde ölüm boşanmadan farklı olarak evlilikleri kaçınılmaz şekilde parçalamıştır. Kadınlar çoğu zaman sosyal ve ekonomik koşullar gereği ikinci, üçüncü evliliklerini yapmışlardır. Ailede erkeğin kaybı durumunda hukuki olarak bağı olmasa da çocukların bakım ve sorumluluğunu anneler devam ettirmiştir (Gittins, 1993:23). 19. Yüzyıl sonrası erkeklerin kadınlar ve çocuklar üzerinde mutlak hakimiyetinin hukuki olarak sorgulanması ve kadınların velayet hakkını elde etmesi, anneliğe yasal bir dayanak getirmiştir. Böylelikle belki de anneliğin bir kurum olarak tanımlanması ve bu kurumun devredilemezliği en açık haliyle gözlemlenebilir olmuştur. Evlilikler içerisinde anneliğin kadınlar üzerinden okunması sorgulanmayan bir gerçekliğe büründüğünden, bu gerçekliğin üzerine gitmek özellikle ebeveynlerin ayrılması ile izlenebilir bir hal almıştır.

Aile kurumunu ayakta tutan nükleer heteroseksüel aile yapısının değişmesiyle artık daha fazla çift evliliklerini farklı nedenlere bağlı olarak sonlandırmaktadır. Çiftlerin boşanmasına karşılık ebeveynlik doğal olarak devam etmektedir. Ebeveynliğin kadın ve erkeğe bakan düzeni hem toplumsal yaşamda hem de akademik çalışmalarda görülüyor ki ebeveynlik, annelik (iyi annelik) üzerinden daha güçlü devam etmektedir. İrادی bir eylem olarak tanımlanabilecek boşanma sonrasında annelik kurumunun devredilemezliği annelik iç güdüsü, anne şefkati ve anne-çocuk bağlanması gerekçeleriyle kadına içkin kılınmaktadır. Çocuğun velayetinin kadın tarafından reddedilmesi “vicdansız” kadınlara işaret ederken, doğasına aykırı davranan kadınların yavrularından nasıl ayrı kalabileceğine ilişkin tartışmalar çıkabilmektedir. Bu tartışmaların kadının annelik

yapmadığı, kötü bir anne olduğuna ilişkin bir kanaatle sonlandığı söylenebilir. Bir başka yönüyle kadınların anneliği bırakmaları, çocuklarından ayrılmaları daha az rastlanır örneklerdir (U.S. Bureau of the Census, 1960, 1961, 1988, Akt; McLanahan ve Booth, 1989; Türkiye İstatistik Kurumu, 2021; Demircioğlu, 2000: 183; Aydın Boylu, 2014: 66).

1900'lü yıllarda tek ebeveynlik hızla artarken genelde tek ebeveynlik özelde kadının haneden sorumlu olması normalin dışında sapkın, patolojik ve anlamsız bir durum olarak görülmüştür (Glasser ve Navvare, 1965, Cavan, 1964: Akt; Brandwein, Brown ve Fox), 1974: 498). Josephon (1969: 274) yaptığı değerlendirmede sadece kadının anne olarak ailenin başında olmasına ilişkin sapkınlık söyleminin, annenin sapkın cinsiyet rolünde olduğuna ilişkin bir içselleştirmeye neden olduğunu ve bu durumun damgalayıcı olduğunu ifade etmiştir. Bu damgalama kadınların ve çocukların yaşamı boyunca çok yönlü olarak varlığını sürdürmüştür. Boşanmış ailelerin çocuklarının uygun şekilde disipline edilemeyeceği, cinsiyet rollerinin karışmış olacağı belki de daha kötü durumların oluşması yönünde komşular, okullar, mahkemeler tarafından varsayımlar ortaya atılmıştır (Brandwein, Brown ve Fox, 1974: 498).

Türkiye özelinde yalnız anneler ile yapılan çalışmalarda da benzer varsayımların çalıştığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda tek ebeveyn aileleri konu alan; boşanma sonrasında tek ebeveyn ile yaşamaya devam eden çocukların psiko-sosyal ve ekonomik durumları ve tek ebeveyne sahip olmaktan kaynaklı özel durumları araştırılmıştır (Bayraktar, 2016; Cartıllı, 2016; Acar, 2013; Demirbilek, 2007; Turan Cebeci, 2009; Demirel, 2021). Son dönemde Boztilki'nin (2020) yalnız anneli ailelerle ilgili sosyal yardım ve istihdam konusunu incelemesi ve Arıcan ve Canatan'ın (2019) yalnız annelerin sosyal-psikolojik sorunlarla baş etme yöntemlerini incelemesi Türkiye'deki tek ebeveyn tartışmasını başka bir zeminde konuşulmasına katkı sunmaktadır. Literatürde son zamanlara kadar kadınların karşı karşıya kaldıkları yalnız ebeveynlik durumu tek ebeveynlik üzerinden tartışılmıştır. Böylelikle kadınların öznel deneyimleri bir anlamda gölgede kalmıştır. Çünkü zaten istatistiki bilgilere göre boşanma sonrası çocuğuyla birlikte yaşamaya devam edenler annelerdir (Maclean, 1991: 15). Bu tartışma zemini yalnız annelik oranları arttıkça bir anlamda yalnız anneliğe görünüşte bir normallik getirmiş ve yalnız anneliğin çocuklar üzerindeki etkileri, topluma ve devlete maliyeti

konularıyla birlikte konuşulur hale gelmiştir (Silva, 1996: 12). Bu tartışmanın küresel anlamda yaşanan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamdaki tüm değişimlere karşı kadının anneliğini koruma ve sürdürme üzerine kurulduğu söylenebilir. Bir anlamda norm kabul edilen aile formundan (çekirdek aile) başka bir aile yaşam biçimi içinde de annelik kurumunun gerektirdiği pratikler beklenmiştir.

Annelik pratiğini cinsiyet temelli olarak açıklamanın karşısında duran Ruddick (1995) yalnız annelerin deneyimlerini başka şekilde değerlendirmek gerektiği noktasında önemli bir bakış sunar. Çünkü ataerkil toplum yapısında biçimlenen toplumsal cinsiyet rolleri yalnız annelerin hanelerinde kaçınılmaz olarak değişmektedir. Burada yalnız annelerin pratiklerinin hakim annelik ideolojisinden ayrışması konuşulabilir. Yalnız annelik son dönemde feminist literatürde kadınların özgürleşmesi ve cinsiyet eşitliği ile bağlantılı olarak tartışılmıştır. Kadınların kariyer yapma, erkeklerden bağımsız yaşama ve kendi çocuk yetiştirme hakları odağında bu tartışma güçlenmiştir. Ancak farklı sosyal ve ekonomik güce sahip, farklı sınıflardan yalnız anneler için gerek kendilerinin gerekse çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için yeni mücadele alanları ortaya çıkmıştır (Walby, 1991).

Silva (1996: 13-14) yalnız annelere ilişkin değerlendirmesinde üç ana noktaya değinmektedir. İlk olarak yalnız anneliğin, kadınları “çocuk uğruna” geleneksel ev kadını ve ev kadını rollerine geri döndürme girişimi mi? sorusudur. Toplumsal cinsiyet politikası bu tartışmaların merkezine yerleşmiştir. İkinci olarak anneliğin zaman içinde kültürler arasında inşa edilmesiyle yalnız annelikle evli anneliğin benzerliklerine vurgu yapmıştır. Ve kadınların bir erkeğe bağımlı olma halinin özerkliğe sahip olduğu anlardan daha fazla yalnız anneliği damgalama eğiliminin olduğunu dile getirmiştir. Son olarak da anneler ve işçiler arasında bir çıkarım yapmıştır. Yalnız anneler için özel ve bazen uzlaşmaz rollerden bahsederek kadınların ya tam zamanlı anne ya da ücretli çalışan olma arasında seçim yapma durumunu vurgulamıştır. Yalnız annelik sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda kadınlar için farklı anlamlar ve pratikler getirmektedir. Ancak eyleyici olarak sosyal ve ekonomik güce sahip olmaları annelik pratiklerini dönüştürebilmelerine fırsat sağlayabilecektir. Aksi taktirde yalnız bir annenin elde edebileceği yaşam standardı evli olmaktan makul olarak bekleyebileceği yaşam standardıyla karşılaştırılırsa zaman

geçtikçe yalnız annelerin görelî ekonomik yoksunluk yaşama durumu yüksek görünmektedir (Delphy, Leonard ve Hills, 2016: 55-56; Silva, 1996: 4).

Annelik çocuk yetiştirme ve beşeri sermayenin yeniden üretimi maliyetinde kadınlara orantısız bir pay olarak düşmektedir. Kadınlar katı bir iş bölümü ve tanımlanmış kültürel üretim araçları içinde yalnız annelik yapmaktadır. Beklentiye göre kadınların iki şekilde bu maliyeti tanzim etme yolu vardır. Babadan gelen destek, akrabalık ve evliliğe ilişkin düzenlemeler ile erkeklerin bakmakla yükümlü oldukları kişilere karşı sorumlulukları açıkça ortaya koyulmaktadır. Bir diğeri de devlet tarafından yapılacak gelir transferleri ile bu maliyetin tanzim edilmesidir (Moore, 1988: 65). Ancak yine aile yapılarındaki değişikliklerde ve toplumsal cinsiyet rolü beklentilerinde babaların, erkeklerin rolüne olan ilgi azdır. Delphy ve arkadaşlarına göre (2016) çocuk bakım yükümlülüğü ev işlerinin geri kalanından ayrı tutulmalıdır. İddialarına göre çocuk bakma yükümlülüğü evlilik içinden başlayarak kocanın karısının emeğine el koymasını sürdürmekten çok her şeyden önce bunu mümkün kılmaktadır. Çocukların bakımının sadece evli ya da boşanmış haller değil kısaca çocukların bulunduğu ve bakıldığı tüm durumların bezer özelliklere sahip olduğu tek ve aynı kurumun farklı biçimleri olduğudur. Çünkü temel ikili anne ve çocuktur. Bu görüşe göre kadınların çocuklara karşı sorumluluğu yalnız olarak kadın tarafından üstlenilmeye devam eder ve bu sorumluk finansal maliyetle de artar. Erkekler, yeniden üretim maliyetinden toplu olarak muaf tutulmaktadır. Başka bir deyişle yararlandığı kurumsal muafiyet, çocukların mali bakımına yaptığı katkı karşılığında kadının toplam emek gücünü de talep etmeye izin vermektedir (Delphy, Leonard ve Hills, 2016: 58; Moore, 1988: 74).

Ekonomik olarak dengeli ve düzenli bir güce sahip olmayan yalnız anneler bir paradoksa sürüklenmektedir. Diğer yandan toplumsal anlamda kadınların anneliğine yüklenen anlam erkeklerin babalığı esnetmelerine, reddetmelerine, muaf olmalarına hizmet etmektedir. Tüm bu gerginlikler yalnız annelik pratikleriyle de hali hazırda annelik kurumunun ayakta kalmasına da destek vermektedir. Bu düzlemde eşin vefat etmesi (dulluk) genellikle yalnız anneliğe yol açan bir faktör olarak azalmıştır. Yalnız anneliğe, ebeveynliğe, giden en yaygın yol, evliliğin bozulmasıdır (boşanma, ayrılma). Bu nedenle yalnız annelerden ve gittikçe de sayısı artan bu grubun nasıl destekleneceği birçok ülkede politika için bir sorun olarak ele alınmıştır (Millar, 2010: 98).

2.3. YALNIZ ANNELİĞE YÖNELİK POLİTİKALAR

Yalnız annelik yapan kadınların gereksinimlerine cevap verebilecek bir politika için kadın yaşamının tüm evrelerine bütünlüklü bakmak önceliklidir. Kadınların bekarlıkta, evlilikte ve ebeveynlikte yaşadıkları eşitsizlik yaratıcı, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik tutum yalnız anneliğe de yön vermektedir. Cinsiyet eşitliği, gelişmiş ülkelerde bireylerin refahını arttırmak için öncelikli sosyal politikalar arasında yer almaktadır. Bir diğer yandan ise refahın sağlanmasında devletlerin iş birliği içinde olduğu aile kurumu feminist perspektifte kadının baskıya maruz kaldığı birincil alandır. Kadının aile içi rollerinin vazgeçil(e)mez ve değiştiril(e)mez hali, kadının eş ve anne olarak yüceltilmesini sağlarken kadını ve emeğini değersizleştiren bir mekanizma olarak da çalışmaya devam etmektedir. Bu noktada devletlerin refahı üretirken aileden nasıl yararlandığı, aile politikasının nasıl değiştiği ve aileden öte hanedeki tüm bireylerin haklarını ne kadar koruduğu feminist hareketin önemli tartışma konularından birisi olmuştur.

Birinci kuşak feminist hareketin mücadelelerinin başında gelen annelerin velayet hakkı ileri dönem feminist tartışmalarında başka bir düzlemde gündem olmuştur. Özellikle 1970’ler sonrası yalnız anneliğin de artmasıyla yalnız annelik, kadınların bağımsızlaşması ve cinsiyet eşitliğiyle bağlantılı tartışılmıştır. Tartışmanın uçlarında kadınların “çocuk uğruna” geleneksel ev kadını ve ev kadını rollerine geri dönüş ile kadınların erkeklerden bağımsız olarak kariyer yapması ve tek başlarına çocuk yetiştirme hakları olmuştur. Yalnız anneler için tercih edilen sosyal politikalar da bu iki uç arasında konumlanarak toplumsal cinsiyet politikasının kritik bir parçası olmuştur (Silva, 1996: 2; Koray, 2011: 1). Yalnız anneliğin hane yapısında farklı dinamikler olmasına rağmen kültürel inşası evli anneliğin inşası ile büyük oranda benzerlikler taşımaktadır. Çünkü anneliğin kabullenışı, toplumda sergilenişi ve sınırları kültürler arası bir ilişkisellikten geçmektedir. Annelik söylemi tüm annelik biçimleri için güçlenirken, babalığın tam tersi şekilde annelik üzerinden düzenlenme eğilimi olmazsa olmaz anneliği başka biçimlerde güçlendirmeye devam etmiştir.

Smart (1996: 56) annelik söylemleri açısından iyi ve kötü annelik arasındaki sınırların en bulanık olduğu dönemin 1970’li yıllarda olduğuna işaret etmiştir. Bu dönemde tüm öteki kadınlar adına artan sosyal yardımların yanı sıra yasal ve politik değişiklikler, anneliğin

kendisini babalığın yönetiminden ayırmasını da mümkün kılmıştır. Ancak bu, annelik olasılıkları için yenilenen bir söylemsel kapanış anlamı taşımıştır. Özellikle yasal olarak babalığın yeniden yapılandırılmasının, annelik için daha önemli sonuçları olmuştur. Açıkçası 1970’lerde fazlasıyla güçlendiği düşünülen annenin önemini azaltma girişiminden çok erkek sorumluluklarının radikal bir yeniden inşası olmuştur. Kadınların işgücüne katılımı ve 1900’lerin sonunda kadınların işgücüne katılım oranının artması, özellikle ebeveyn izni politikalarını iyileştirmeleri için hükümetler üzerinde siyasi baskı yaratmıştır. Ancak kadınların işgücüne katılım oranları veya toplam doğurganlık oranları, yargının analık veya ebeveyn izni modeli tercihi arasında bir ilişki doğurmamıştır (Baker, 1997: 53). Başka bir deyişle annenin çocuk bakımı baki kalmaya devam etmiştir.

Toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimlerle birlikte sosyal bakım meselesi daha karmaşık bir hal almıştır. Öyle ki annelerin işçi olup olmayacağı, çocuğu olan kadınların desteklenip desteklenmeyeceği ve geleneksel bir çekirdek aile dışında ebeveynlik yapanların devletten destek bekleyip beklemeyeceği net olarak cevap bulamamıştır. Bu tartışmanın dayanağı kaçınılmaz olarak kadınların rolü, yeterli anneliği neyin oluşturduğu ve ailenin doğal biçimi ile ilgili varsayımlara dayandığından uluslararası arenada aile ve piyasa arasındaki ilişkide devletin arabuluculuk seçimleri belirleyici olmuştur (Moore, 1988: 59).

Feminist analizde ev içi hizmet ve bakıma dönük işlerin ne kadarının devletin sosyal politikalar aracılığıyla üstlendiği ve kadınların istihdam piyasalarında yer aldığı karşılaştırması öne çıkmaktadır (Şaşman Kaylı: 2016, 44). Pek çok ulus devlet refahın yeniden üretilmesini aile, piyasa ve devlet arasındaki ilişkiye bağlı olarak tartışmaktadır. Refahın yeniden üretilmesinde aileyi pazarla kendi ilişkilerinden sorumlu bağımsız bir birim olarak tanımlama eğilimleri güçlüdür (Moore, 1988: 73). Günümüzde de bu eğilimden uzaklaşan çok az ülke vardır. Özellikle tek ebeveynli ailelerin tartışma konusu olması, hane reisinin kadın olduğu ailelerin ekonomik yoksunluklara bağlı olarak suçlanması ve işlevsiz aileler olarak tanımlanmasının temeli, ailenin bir refah aktörü olarak yüklendiği sorumlulukla ilişkilendirilebilir. Sosyal politika açısından değerlendirildiğinde tek ebeveynli ailelere yönelik tutumun tek ebeveynliği kontrol altında tutmaya yönelik bir amaca hizmet ettiği düşünülebilir. Boşanan kadınlar arasında kırsal ve kentsel farklı etnik, sınıf ve dini ögelere bağlı olarak farklılıklar vardır. Ancak

özellikle boşanma sonrasında çocuklara bakmakla yükümlü öncelikli kişiler babalar olmadığı için kadınların erkeklere oranlara gelir kaybının olduğu araştırmalarda mevcuttur (Moore, 1988: 67; Koray, 2011: 14; İlkcaracan, 2018: 59). Bu nedenle yalnız annelerin yoksulluğu sosyal politikanın görmezden gelemeyeceği bir mesele olarak günümüzde de güncelliğini korumamaktadır.

20. yüzyıl sosyal politikalarında hızlı bir dönüşüm ve çeşitliliğe şahitlik edilmiştir. İyi ve kötü anneliğin gölgesinde yalnız anneliğin sosyal politikalara nasıl yansıdığı Smart'a (1996: 48) göre üç ana söylemsel stratejiyle takip edebilir. Belirli dönüm noktalarına bağlı olarak yaptığı açıklamada evli olmayan veya kötü anneliği marjinalleştirme yöntemlerinin ortaya çıkışı ve birbiri içinde çelişkili değişimleri takip etmek de mümkün olmuştur. Aşağıdaki tablodan bu söylemsel stratejileri takip etmek daha anlaşılır olacaktır.

Tablo 2: Anneliğin Söylemsel Stratejileri

	Psikolojik söylemler	Refah söylemleri	Ahlaki/Hukuki söylemler
1900'ler		Yoksullar yasası (evlenmemiş anneler=ekonomik sorun)	Gayri meşruluğun yükselmesi (evlenmemiş anneler=ahlaki problem)
1910'lar		Sigorta ilkeleri ve erken dönem refah devleti	Annelik bağışlanması ilkesinin (doğuştan bahsedilen)
1940'lar/50'ler	Çocukluk çalışmalarında psikolojik söylemler	Beveridge raporu; nafaka ödeme emri (evlilik dışı çocuğa babanın nafaka ödemesi)	Gayrimeşruluk ve zina gebelikleri
1960'lar/70'ler	Annenin merkezileşmesi	Tek ebeveynlik destekleri	Doğum kontrolü ve kürtaja erişim
1990	Babalık ideolojisinin yükselmesi	1992 Çocuk Nafakası Yasası; tek ebeveynlik üzerine cezalandırıcı bakış ve bekar anneler (evlenmemiş)	Yeni üreme teknolojileri

Psikolojik söylemlerin ikinci dünya savaşı sonlarına doğru etkili bir söylem olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu döneme kadar çocuk yetiştirme konusunda bilinen eğitim ve tavsiye kılavuzları vardır. Ancak psikolojik bir bağlamda açıklanmamıştır. Ta ki Freud'un 1920'lerde etkili olmaya başlayan ve sonrasında normatif ve ampirik temelli bir psikoloji ürünü olarak anneyi anneliğin merkezine yerleştirilmesine kadar. O zamana kadar baskın

olan ise refah ve ahlaki/hukuki söylemlerin hüküm sürmesi olmuştur. İngiltere örneği incelendiğinde yoksullar yasasında desteksiz ve evlenmemiş annelere yer verildiği görülmektedir. 1911 sigorta ilkesinin getirilmesinden 1945'e refah devletinin yaratılmasına kadarki dönemde yoksullar yasası tek yöntem olarak kalmıştır. Bir yandan da yine bu döneme kadar ahlaki/hukuki söylemler anneleri desteklemekten öte aksine cezalandırıcı niteliktedir. Yasal politikaların da yalnız bıraktığı anneler çaresizlik ve yoksullukla baş başa kalmıştır. (Smart, 1992: 11; Smart, 1996:51).

1911 ulusal sigorta ile 20. yüzyıl evli annelere nasıl davranılacağına ilişkin yön verici olmuştur. Anneliğin devletten bir mali destek gerektirdiğini ve kocaların her zaman anneler ve çocuklar için yeterli sağlayıcı olmadığı kabulünün başlangıcı sayılmıştır. Kadınlar için artık analık parası konuşulmaya başlanmıştır. Ancak bu sigortalı bir koca ile talep edilebilmiştir. Evli annenin konumu gittikçe iyileşirken evlenmemiş olan anneler ise yoksullar yasasına ve geri kalan hayır kurumlarına bırakılmıştır. Boşanmış anneler ise burada gri bir alanda kalmıştır. Bakıldığında bekar ve evli anne arasındaki temel fark evli annenin ahlaki ve yasal statüsü bozulmadığı sürece ayakta kalması olmuştur. Bu nedenle evli ve bekar anne arasında bir gri alan oluşmuştur. Bir kadın terk edilse ya da erkek kendisine şiddet uygulasa nafakaya başvuruda bulunabilme hakkı elde etmiş ancak bunu sağlayacak mekanizmalar oluşturulmamıştır. Evlenmemiş anneler ile boşanmış anneler arasında kurulan ilişkide ise tek gerçek çocukların yasal statüsü olmuştur. Boşanmış anneler damgalanma ya da maddi sonuçları açısından gri alandaki boşluğa konumlanmıştır (Smart, 1996:51).

1945'te baba yerine anneye ödenecek olan aile ödeneğinin uygulamaya konulması, genel anlamda annelik statüsünü daha da güçlendirmiştir. Aynı dönemde psikolojik söylemlerde ise Bowlby (1953) ve Winnicott (1957) tarafından yapılan çalışmada, anneliğe çocuğun duygusal sağlığı için yeni bir vurgu yapılmıştır. Bu bir yandan şunu söylemiştir; “neredeyse sürekli küçük çocukların yanında annenin kalması”. Anneye yapılan bu vurgu karışık bir nimet olmuştur. Bir yandan boşanma veya ayrılık durumunda annenin çocukları yanında tutacağına varsayıldığı anlamına gelirken diğer yandan çocuklar suçlu veya uyumsuz hale gelirse suçun odağı her zaman annelerin olacağıdır (Smart, 1996: 52). Tam da buna bağlı olarak erken dönem tek ebeveynlik çalışmalarında annelerin/tek ebeveynlerin yeterliliği karşısında çocukların toplumsal uyum ve

davranışlarını konu alan çalışmalara çokça rastlanmaktadır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde evli annelere evliliğini sağlam tutma konusunda bir uyarı işlevi gördüğü söylenebilir.

Türkiye’de ise yalnız anneliğe dönük sosyal politika uygulamalarını takip etmek görece daha zordur. Aile kurumunu ayakta tutmaya dönük muhafazakar tutum özellikle boşanmayı ahlaki söylemlerle değerlendirmiştir. Buna bağlı olarak da gün geçtikçe artan boşanma ve tek ebeveynlik konusu son on yılda derinlikli olarak ele alınmaya başlanmıştır. Annelik çalışmaları da literatürde hala çok taze bir konu olması nedeniyle yalnız anneliğe dönük politikaların izlerini aile ve kadına yönelik sosyal politikalarda aramak daha bütünlüklü bir sonuç verecektir.

Türkiye’de Osmanlıdan kalan sosyo-kültürel mirasın da etkisiyle askeri, ekonomik ve siyasi reformlar sosyal reformlardan daha öncelikli ele alınmıştır. Osmanlı’da 1839-1876 Tanzimat Döneminde Müslüman Osmanlı kadınlarına ve özel alan olarak adlandırılan Osmanlı ev içi hayatının düzenlenmesine ilişkin tüm değişiklik önerileri, ebeveynlik ve kadınlar özelinde annelik meselesi üzerine olmuştur. En temel kabul kadınların anne olmaları ve ileride anne olacaklarıdır. Bu nedenle örneğin kürtaj konusunda katı ve reddedici tutum öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra evlilik kurumu içinde anneliğin kadının statüsünde yarattığı farklılaşmayla birlikte evlilik dışında kalan ihtiyaç sahibi dul ya da bekar annelerin geçimleri için bazı tedbirler uygulanmıştır. 1840-1918 Osmanlı modernleşmesinde toplumun dönüşümünde annelere önemli bir misyon eklenmiştir. Modernleşme için anneliğin araçsallaştığı (Savran, 2006: 40) ve iyi çocuklar yetiştirmekte annelik yüceltmeleri gündeme gelmiştir. Kadınlar annelikleri vasıtasıyla özgür yurttaşlar yetiştireceklerdir. Benzer bir anlayışı savaştan yeni çıkmış Türkiye’nin de sürdürdüğü söylenebilir. Cumhuriyetin erken döneminde kürtaj yasakları ve nüfus artırıcı önlemler sıkı sıkıya takip edilmiştir. Ve en önemlisi cumhuriyet modernleşmesi anneliğin makbul olma durumunu belirleyen ölçütlerle ailenin en önemli üyesi olarak anne-kadın anlayışından önemli oranda yararlanmıştır (Demirci Yılmaz, 2015: 66-90).

1980 sonrası ise kadın hareketinin güçlenmesiyle sivil ve siyasi alanda önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Sosyal haklar bağlamında 2000’li yıllara kadar dünya örnekleri çok geriden takip edilmiştir. Bu döneme kadar sosyo-ekonomik sorunlar üzerinde daha az durulmuştur (Koray, 2011: 3; Buğra, 2015: 13). Kadınlara yönelik politikaların kırılması

20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmıştır. Ancak bu kırılmanın her anlamda toplumsal cinsiyet eşitliğini öncelemekten öte öncelikle ayrı alanlar nosyonunu koruduğu, diğer ülkelerde endüstrileşmenin daha erken dönemlerinde gözlemlenen aile iş hayatını uyumlulaştırma üzerine devam ettiği görüşü yaygınlaşmıştır (Buğra, 2015: 15; Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015: 93; Elnur, 2019: 53).

Türkiye’de cinsiyet eşitliği politikaları muhafazakar toplum yapısı içerisinde modernleşme ve dünyadaki gelişmeleri yakalama çabası içerisinde hayata geçirilmiştir. İş ve aile yaşamı arasında dengeyi yakalama politikaları çalışma süreleri ve izinlerine ilişkin yasal mekanizmalar ve bakım hizmetlerine ilişkin kurumsal mekanizmalar olarak iki ayrı koldan takip edilmiştir (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015: 96).

Cinsiyet eşitliği politikalarında en önemli gelişmeler yasal düzenlemelerdeki bazı değişikliklerle olmuştur. Örneğin, 2002 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu’nda “koca”yı aile reisi olarak tanımlayan kavram terk edilip kadın ve erkeğin evlilik ilişkisinde statüsünün eşitlenmesi istenmiştir. Evlilik sürecinde kadının sunduğu ücretsiz emeğin karşılığı olarak boşanma durumunda malların eşit paylaşılması ilkesi getirilmiştir. Yine 2003 tarihli İş Yasası’nda doğum izinleri artırılmıştır. Ancak analık izni ve emzirme izinleri sınırlı tutulmuştur (Koray, 2011: 12). Ve bu uygulama kapsamında kadın işçiler ve kadın memurlar arasında farklılaşmalar doğmuştur. Özellikle emzirme süresi bittikten sonra ücretsiz izin süresinin kadın memurlara 24 aya kadar tanınması karşısında kadın işçilerin bu haktan 6 ay kadar yararlanabilmesi ön görülmüştür. Eşi doğum yapan memurlar yine bu haktan yararlanabilirken aynı hak eşi doğum yapan işçiye tanınmamıştır. Bunun dışında İş Yasasında yapılan başka bir düzenleme işe eşit ücret ilkesinin kabul edilmesidir (Dedeoğlu, 2012). Kadınların istihdama katılımı ve istihdamını sürdürebilir kılmak için 2006 ve 2008 yıllarında sosyal sigortalar sistemine de yeni düzenlemeler getirilmiştir. 5774 sayılı Yasa ile ev hizmetlerinde çalışan gündelikçilerin sigorta kapsamına alınması ve devamında 16 işgününe denk gelen prim süresinin doldurulması kaydı ile yarı-zamanlı çalışan kadınların sosyal sigorta yardımlarına hak kazanabilmesi ancak sigorta primlerini çalıştığı süre ile ödemesi şartı getirilmiştir (Elveren, 2015: 75).

Yukarıda bahsedilen yasal metinlerde boşanmış, yalnız annelerin gereksinimlerini önceleyen bir ilke söz konusu değildir. Ancak gerek bakım politikası gerekse istihdam ve

sosyal korunma ile ilgili evli kadının/annenin aile-iş yaşamını düzenler niteliktedir. Kadının aile ve evlilikle güçlü ilişkisi şu düzenlemede daha iyi takip edilebilmektedir. Boşanmış annelerin kıyısından geçen ama onları dışarıda bırakan 2006 yılında yürürlüğe giren 5520 sayılı yasa çerçevesinde planlanan yetim ve dul aylığı uygulamasıdır. Vefat eden kişinin (kocanın) eşi ve çocukları bu yasa kapsamında sosyal yardımdan yararlanabilmektedir. Aynı durum erkekler için geçerli değildir (Elveren, 2015: 78; Özar ve Yakut Çakar, 2015: 301; Şaşman Kaylı, 2016:45). Bu düzenleme ailenin özel ve kamusal alan arasında kol gezdiği, aslında kamu politikalarında aile fertlerinin refahını ailenin sağlayacağı varsayımının bir ürünüdür. Kamu politikalarının geri durmasıyla boşanma, vefat, eşin cezaevine girmesi ya da terk etmesi gibi ailevi krizlerde kadın ve çocukların geçimi akraba ve sosyal yardım programlarının (şartlı eğitim, sağlık ve gebelik, nakit transferleri) desteğine bırakılmaktadır (Özar ve Yakut Çakar, 2015: 304).

Türkiye’de ve diğer refah ülkelerinde cinsiyet eşitliğini sağlamak adına öngörülen sosyal politikaların çocuğun bakımı konusunda kadının anneliğini koruma eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir. Kadınların anne olma arzularında bir azalma olmadığı sürece otomatik olarak çocuk ve iş tercihlerini (kariyerlerini) uyumlulaştırma sorunlarıyla baş etmeleri gerekir (Esping-Andersen, 2011: 19). Günümüz itibarıyla yalnız anneler çoğunlukla hiç evlenmemişlerden ziyade boşanmış annelerden (doğum kontrolü veya kürtajın daha da yaygın ve görece erişilebilir olması) oluşmaktadır ve yalnız anneler arasındaki ayrım daha da bulanıklaşmaktadır. Kısacası tüm yalnız annelikleri basitçe “etiketlemek” daha zor hale gelmiştir (Smart, 1996: 54). Bu nedenden ötürü bile kadınların sadece çocuklara bakarken bulma düşüncesi yeniden düşünülmelidir. Esping-Andersen’e (2011) göre boşanma ve yalnız ebeveynlik daha çok işçi sınıfında görülmektedir. Ona göre Amerika’da 1980-2003 yılları arasında eğitim düzeyi yüksek kadınlar arasında yalnız annelerin oranı sabit kalırken, düşük gelir düzeyine sahip kadınlar arasında yalnız annelik yapanlar artma eğilimindedir. Buna bağlı olarak gelir dağılımının en alt seviyesinde kalanlar istisnai biçimde korunmasız kalmaktadır. Basitçe düşünüldüğünde kadınlar yaşamlarını idame ettirmek için çalışmak durumunda ve bunu neredeyse çocuklarına dair tüm sorumlulukları yalnız takip ederek yapmak durumundadır.

Moore’e (1988: 64) göre çocukların bedeli “kadınların anneliğe verdiği taahhütler” iki şekilde tanzim ediliyor; evlilik ve akraba ilişkileri ile erkeklerin kime bakacağı ve kadınların, çocukların ekonomik katkısını bekleyebilmesiyle. Kadınlar çocuk yetiştirmek ve beslemek için bu orantısız maliyet karşısında bir karşılık almıyor ya da çok az alıyor.

Refah politikası analizinde ülkelerin refahın dağıtılmasında benimsediği ilkeler, sınıflar arasındaki gelir dağılımının eşitlenmesi, işsizlikle mücadele ve devletlerin ne ölçüde kapsayıcı koruma politikaları geliştirdiği ele alınmaktadır. 2000’li yılların başından itibaren feminist araştırmacılar özellikle yoksulluğun sınıf boyutu kadar toplumsal cinsiyet boyutu üzerinde durmuştur (Elson, 2017: 21). Buna rağmen yoksullukta toplumsal cinsiyet temelli veri toplamada görülen eksiklikler devam ederken son dönemde kişilerin zaman kullanımını konu olan çalışmalar hane yoksulluğu ile hane üyelerinin yoksulluğunun birbirinden farklılığını açıklamaya çalışmıştır.

Feminist iktisatçıların üzerinde durduğu zaman kullanımı kadınların hane içinde kullandıkları emeği görünür kılmak, ana akım iktisatçıların tarafından dikkate alınmayan hane içi emeğinin (ev içi sorumluluklar, çocuk bakımı) değerini ortaya koymayı sağlamıştır (Elson, 1993: 237; Beneria, 1995: 1839). Kadın emeğinin kamusal alanda vazgeçilir olması hane içinde görünmeyen emeğin güçlenmesini ve görünmezliğini pekiştirmektedir. Zaman kullanımı çalışmaları özel ve kamusal alanın birbiri ile ilişkisini kurarken yoksul ve diğer yandan çalışan tüm kadınlar için gündelik yaşamda kadının emeğini ve kullanımını somutlaştırmıştır. Kadın emeğinin özel ve kamusal alanda birbirine taşınması kadınlar için zaman yoksulluğu kavramını öne çıkarmıştır.

Kadınlar ve erkekler üzerinden ücretli ve karşılıksız emek dağılımı değerlendirildiğinde bekarlık, evlilik ve ebeveynlik gibi yaşamın farklı evlerinde kadınların zaman yoksulluğu yaşadığını göstermektedir. Ücretli ve karşılıksız emeğin eşitsiz dağılımı kadınları sosyal ve ekonomik olarak daha kırılgan hale getirirken kadınlar bir yandan da zaman yoksunluğuna sürüklenmektedir. Türkiye’de zaman kullanım anketi ilk kez TÜİK tarafından 2006 yılında yapılmıştır. İlgili anket verileri Memiş ve arkadaşlarının (2017) yaptığı ücretli ve karşılıksız emeğin toplumsal cinsiyet temelli analizinde kullanılmıştır. Bu çalışmaya göre evlilik ve çocuk sahibi olma zaman kullanım kalıplarında asimetrik bir etki yaratmaktadır. Kadının piyasada çalışması halinde karşılıksız çalışmaya ayırdığı zaman evli ve çocuk sahibi olduğunda ve birden fazla çocuğa sahip olduğunda

artmaktadır. Temelde ev işlerinin ve çocuk bakımının eşit paylaşılamamasına bağlı olduğunda ücretli çalışma olanaklarının kadınlar için desteklenmesi etkisiz kalmaktadır. Tüm hane tiplerinde görünür olan bu durum yalnız annelik yapan kadınlar için en başta ücretli çalışmadan geri çekilmesine ya da ücretli çalışmayı ertelemesine neden olmaktadır. Yalnız anneler zaman kullanımını çocuğun eğitim, sosyal ve diğer bakım gereksinimlerine bağlı olarak planlamak ve koordine etmenin dışında daha iyi bir seçeneğe de sahip görünmemektedir.

2.4. YALNIZ ANNELİKTE FEMİNİST SOSYAL HİZMET UYGULAMASI

Sosyal hizmet uzmanları farklı kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinde yalnız annelik yapan kadınlarla çalışmaktadır. Evrensel ve ulusal toplumsal cinsiyet eşitliği politikası temelinde çalışılan kurumun işleyişi, mevzuatı ve beraberinde sosyal hizmet disiplinin bilgi, beceri ve değerlerine bağlı olarak kadınlarla çalışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama adına tüm çabalar kıymetli olmakla birlikte henüz yol alınması gereken çeşitli eşitsizliklerin varlığından söz edilebilir. Kadınlar hem sosyal hizmet yararlanıcı hem de profesyoneller olmak üzere sosyal hizmet disiplini ve uygulamasında önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Hem buradan temelli hem de sosyal hizmetin eşitlik ve adalete ulaşma amacı feminist teoriyle yakınlık kurulmasını sağlamıştır.

Feminist bakış kadınların pek çok alanda yaşadıkları hak kaybı ve ihmale ilişkin eleştirel bir bilinci önermektedir. Kadınlar kişisel, kültürel ve yapısal güç ilişkilerinde sadece kadın olmaktan kaynaklı çeşitli eşitsizlikler ve ayrımcılıklar yaşamaktadır. Bu nedenle hukuk, iktisat, siyaset gibi çeşitli disiplinlerde feminist kuramın sosyal olgulara ilişkin sunduğu çerçeveye başvurulmaktadır. Sosyal hizmet disiplini içinde benzer bir düşünce söz konusudur. Sosyal hizmetin bireylerin yaşamındaki gereksinimlerin karşılanmasına dönük hak temelli konumlanışı, eşitsizliklerle mücadelede savunuculuğu üstlenmesi ve bireylerin yaşamlarının kontrolünü kazanabilmesi adına güçlendirici ve özgürleştirici tutumu feminist bakışla örtüşmektedir. Collins (1986: 214) feminist sosyal hizmeti tanımlamaya çalışırken sosyal hizmet ve feminizmin önemli felsefi ve değer taahhütlerini paylaştığını ve hatta sosyal hizmetin doğasının birçok yönden feminist olduğunu ileri sürmüştür. Feminizm ile sosyal hizmet arasındaki ortaklığı açıklamak için beş temel nokta belirlemiştir:

1. Sosyal hizmet uzmanının “çevresi içinde birey” bakış açısı, feministlerin “kişisel olan politiktir” görüşü ile ortaklaşmaktadır.
2. Hem feminist hem sosyal hizmet bilgisi çoklu, disiplinler arası ve disiplinler üstüdür.
3. Feminist ve sosyal hizmet yaklaşımı ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik olanın ara yüzüne odaklanma ihtiyacını benimsemiştir.
4. Hem feminist hem sosyal hizmet değerleri insanların var oluşlarını en iyi sosyal işlevsellik yoluyla gerçekleştirmesidir. Yabancılaşma yöneliminden farklı olarak karşılıklı bağıllık ve bağımlılık kavramlarını içermektedir.
5. Feminist ve sosyal hizmet yaklaşımı kişiyi rasyonel yasalara bağlı izole bir varlık olarak değil, daha çok besleyici bir grupta semiyotik ilişki içinde olduğunu tasavvur eder.

Feminizm ve sosyal hizmet mesleği benzer tarihsel yörüngeleri paylaşmaktadır. Her ikisinin kökleri 19. ve 20. yüzyılın başlarında kadınların sivil katılımına dayanmaktadır (Kemp ve Brandwein, 2010: 341). Feminist hareket ile sosyal hizmet mesleği hak arayışı çabasında ortaklaşmasına rağmen, sosyal hizmette feminist düşüncenin yaygınlaşması zaman almıştır. Bu dönemde yapılan çeşitli çalışmalar ve düzenlenen konferanslarda sosyal hizmetin profesyonelleşmesi ve kurumsallaşmasına cevaplar aranmıştır (Örn. 1874 ve 1897 Ulusal Hayır Kurumları ve Düzeltmeler Konferansı ve 1915 Ulusal yardım Kuruluşları Konferansı) (Wetzel, 1976: 250). 1800’lerin sonlarında sosyal hizmetin profesyonelleşmesi yönünde atılan adımlar dönemin siyasi, ekonomik, bilimsel ve felsefi gelişmelerinden etkilenmiştir. Sosyal hizmet teori ve uygulamasının dönemin ana akımına uygun bir eğilimde gelişim göstermesi kadın deneyimini merkeze alan bir tutumdan oldukça uzak kalmasıyla sonuçlanmıştır. Abromavitz (1996: 36) sosyal hizmet teori ve uygulamasında kadın deneyimini anlamak ve analiz etmenin öncelikli olması için sosyal hizmet eğitime vurgu yapmıştır. Kadının “öteki” olduğuna dair basmakalıp fikirler ve uygun kadınlık normları meslek kadın nüfuslu olsa da sosyal hizmetin içinde toplumsal cinsiyet klişeleri devam etmiştir. Feministler tarafından sosyal hizmet teori ve uygulamasının “cinsiyet körü” (gender blind) olmakla eleştirilmesi üstelik üretilen çözüm

önerilerinin içinde bulunan toplumun cinsiyet rol algılarıyla örtüşmesi eleştirilmiştir (Buz, 2009: 53; Wilson, 1977:66; Leonar, 1984: 6; Abramovitz, 1987: 36).

Sosyal hizmetin teori ve uygulamasında kadınların ikincil konumunu güçlendiren teori ve araştırma yöntemlerinin öne çıkması bir sorunsal çerçevesinde ele alınmıştır. Dönem içerisinde sosyal hizmet disiplininde öne çıkan Sigmund Freud'un yaklaşımı; kadınların ihtiyaçlarına yönelik ilgisizlik, kadın deneyiminin yanlış temsili ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolünün basmakalıplarının kabulünde ve pekiştirilmesinde rol oynadığı için feministlerce eleştirilmiştir. Bununla birlikte özellikle aile analizinde Talcott Parsons'un (1955) aile içi rollerin "işlev" üzerine ayrıştırılması feminist eleştirinin gündemi olmuştur. Parsons'un kadınların ev işlerini üstlendiği ve erkekleri işgücünde çalıştığı aile içindeki iş bölümü, cinsiyetler arasındaki doğal farklılığa dayandırılmıştır. Bu analizde aile durağandır ve kadınlar ile erkeklerin cinsiyet rolleri biyolojik olarak belirlenmiştir. Feminist eleştiri Parsons'un analizinde diğer aile yapılarının göz ardı edildiğine, erkek egemenliğini ve kadın ikincilliğini desteklediğini vurgu yapmıştır. Bu dönemde feminist eleştirinin odağından birisi de Marksist teori olmuştur. Marksist teori kadınların işgücündeki konumunu açıklamak için kapitalist sınıf ve mülkiyet ilişkilerinin analizini kullanmaktadır. Geleneksel Marksizm kadın deneyimlerini analiz etmeye yaklaşmazken, kadınların ezilmesini fiziksel zayıflığın, daha uysallığın onları ucuz işgücü kaynağı haline getirdiğini öne sürmektedir (Abramovitz, 1987:42).

Sosyal hizmet yararlanıcısı ve çalışanı kadınların bir araya geldiği, kadın olma durumuna dair deneyimi ancak "toplumsal cinsiyet merceği" (gender lens) ile anlaşılabilceği düşünülmektedir. Abramovitz (1987: 29) sosyal hizmet eğitiminde toplumsal cinsiyet merceği uygulamanın, kadınları görünür kılacak zor ama heyecan verici bir görev olduğunu ileri sürer. Dünyayı görme biçimleri edinilen bilgi ve içinde yaşanan kült ile şekillendiğinde cinsiyetli olma bilgisine ihtiyaç vardır. Sosyal reform anlayışı gereği yasal sosyal hizmet uygulamalarının kadınların ikincil konumunu güçlendiren sosyal bir kurum olarak hareket etmesi sorunsallaştırılmıştır. Bu düşüncenin başlangıç noktası Hooks'un (1984) "erkek akımı" düşüncesini merkezden uzaklaştırmak ve kadınları marjinalden merkeze taşıma yaklaşımıyla açıklanabilir. "Kadın sorunları" başlığıyla ele alınan; cinsiyet ayrımı/cinsiyet ayrımcılığı, yoksulluğun kadınlaştırılması, aile içi şiddet, sosyal hizmetlerin sunumunda cinsiyet ayrımcılığı, cinsel saldırı ve sosyal hizmetin kendi

içindeki cinsiyetçilik gibi kadınların baskı nedeniyle karşılaştıkları sorunlar olduğuna dair düşünce sosyal hizmet teorisinin dönüşümü için zorlayıcı olmuştur (Davis, 1993: 7). Farklı deneyimlere sahip kadınların hem kendi içinde hem de erkekliğe karşı ikincil durumu var olan ezme ve ezilme ilişkisini birlikte görmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

Dominelli (1989: 21) kadın hareketinin sosyal hizmete dair en temel özelliğinin toplumsal sorunları tanımlama ve yeniden tanımlama çalışmalarının kadınların özel refah ihtiyaçlarına odaklanan bir dizi girişimin gelişmesini sağladığını ifade etmiştir. Bu çalışmalar sayesinde toplumsal cinsiyete dayalı baskının toplumsal yaşam haritasına yerleştiğinden bahseder. Özellikle güç eşitsizliklerinin ve baskının kadın refahı üzerindeki zararlı etkisini ve sosyal bir sorunu neyin oluşturduğunu tanımaya yönelik güçlü etkisini öne çıkardığını vurgular. Sosyal hizmet teori, uygulama ve araştırmasında böyle bir yaklaşımın geliştirilmesinde Hartsock'un (1987) çalışmasının katkısı önemlidir. Hartsock, feminist bakış açısı teorisini (feminist standpoint theory), Marksist analizden beslenerek, marjinal gruplarla çalışma üzerine temellendirmiştir. Teori yaşam deneyimlerini araştırmanın merkezine yerleştirmekle birlikte araştırmacının bakış açısını bu deneyimleri şekillendiren sosyal yapılara yönlendirir (Swigonski, 1994: 387). Hartsock (1987: 157) Marksist analistlerin iş bölümü kavramını, "cinsiyete dayalı iş bölümü" temelinden tartışmaya açarak; "cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınların sömürülmesinden kasıtlı veya kasıtsız çıkar sağladığı sürece, erkekler için mevcut olmayan gerçek toplumsal ilişkiler vizyonu kadınlara eşsiz bir şekilde sunulduğunu" söyler. Feminist bakış açısı teorisine göre erkek egemen sömürücü sistemin gücü ve dayanıklılığı ancak mücadele yoluyla anlaşılabilir. Bu nedenle bakış açısı teorisi feminizmin sorması gereken soruları formüle etmektedir. Kadınlar arasında ırk, sınıf, cinsel yönelim, kültür ve din temelli farklılıklar tüm kadınların aynı gerçeklik görüşüne sahip olamayacağını gösterir. Ancak bu farklılıkların üstesinden gelmek tüm kadınların ortak cinsiyetleri nedeniyle yaşadığı baskının ortadan kalkması için önemlidir (Davis, 1993: 149). Feminist bakış açısı kadınların ezilmesinin gerçek yapıların analizi için temel oluşturabilir. Bu bakış açısının önemli bir ayrımı biyolojiyi toplumdan, doğayı kültürden ayırmayı gerektirmeyecek, kadınların kendi tabi kılınmalarına hem katılma hem de karşı çıkma biçimlerini açığa çıkararak bir analiz sunmasıdır. Bu nedenle gerçek ama gizlenmiş toplumsal ilişkileri ortaya çıkarmak için yüzeyin altına inme yeteneği hem teorik hem de politik faaliyet gerektirmektedir (Hartsock, 1987: 175).

Toplumsal cinsiyet ideolojileri ve klişeleri toplumsal yapıda, bilimsel yaklaşımlarda ve sosyal hizmet eğitim ve uygulamasına derinlemesine yerleşmiştir (Abromovitz, 1987: 31). Ataerkil ideolojinin yapılandığı ve sınırladığı sosyal gerçeklikte kadınlar kenarda, izleyici ya da görünmezliğe itilmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında çeşitli kadın deneyimleriyle çalışırken ataerkinin her yerde olduğu farkındalığı önemlidir. Feminist bakış açısı teorisi bu görme biçimi içine beceri geliştirilmesine ve uygulamanın altında hangi ataerkil varsayımların yer aldığına ilişkin bir analiz sunabilir (Glassman, 1992: 161; Davis, 1993; 154; Freeman, 1990: 87).

Feminist analiz, kamusal sosyal hizmet kurumlarının kadınların ana rolünün yeniden üretim ve iş gücü piyasasındaki erkek önceliğini sürdürmek adına ataerkil kapitalist bir toplumda devlet aygıtları olarak hareket etmesinin tesadüf olmadığını ileri sürmektedir (Wilson, 1977: 13). Özellikle sosyal hizmet kurumlarının bakımın çeşitli türleriyle ilgili sorumluluğu kadınların üstlenmesi yönündeki tutumu buna dair bir göstergedir. Birine bakmanın kurumda/evde ücretli işle uyumlu hale getirilmesi erkeklerin kendi rollerine oynamaları için serbest bırakılmalarını da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra aile içinde bakmakla yükümlü olduğu kişilerin sorumlulukları üzerinden alınmamıştır. Nihai olarak bakmakla yükümlü olduğu kişilere sorumlulukları yerine getirilmez ise sosyal hizmet kurumları bu sorumluluğu yerine getirebilir ancak bu ailenin (kadının) başarısızlığı olarak değerlendirilmeye açıktır (Dominelli ve McLeod, 1989: 110). Birinci ve ikinci kuşak feminist hareketlerin tartışmalarına yansıyan farklı kadınlık deneyimleri çağdaş kadınlık normları baskısı altında daha da dibe gömülmüştür. Özellikle sanayileşme ile yükselen beyaz orta sınıf kadın normu, kadınlarının rolünün merkezi odak noktasını ekonomik yardımdan aile bakıcısına kaymasını doğurmuştur. Abromovitz (1987: 32-34) beyaz, orta sınıf kadın deneyimlerine dayanarak “evcilik kültürü”, “kadın zayıflık kültürü” ve “kadın saflığı kültürü” olarak kavramsallaştırılan stereotipilerin psikoloji ve sosyal kontrol aracı haline geldiğini öne sürmüştür. “Evcilik kültürü”, kadının yerinin ev olduğunu ileri sürerken; kadınlığı, anneliği, kadın bakıcılığını ve özveriye kadın doğasıyla ilişkilendirir. Evcilik kültürüne göre düzgün kadınlar evlenir, çocuk doğurur, büyütür, aile üyelerini besler ve onlara hizmet ederken evin geçimini sağlayan bir erkek tarafından desteklenir ve ona tabi olur. “Kadın kırılğanlığı kültürü”, kadınların biyolojik olarak daha zayıf, duygusal olarak kararsız ve entelektüel olarak erkeklerden daha aşağı olduğunu öne sürmektedir. Ataerkilliği güçlendirmek ve kadınların fırsatlara erişimini engellemek ve

kadınları başka türlü baskı altına almak için kullanılmıştır. Örneğin “hanım, kadına yakışmayan” işler için çıkarılan ayrımcı yasalar sözde kadınları koruyan iş yasaları olarak ilan edilmiştir. Ve “saflık kültü” kadını saf, masum ve aseksüel olarak tanımlar. Endüstrileşme ile değişen toplum yapısında evde kalan kadına aileyi koruma görevi verilmiştir. Kadınlardan toplumun ve ailenin ahlaki koruyucuları olarak erkek cinselliğini evcilleştirmek, çocukları üretken, doğru sözlü ve itaatkâr olmaları için eğitmeleri istenmiştir. Günümüz koşullarında kadınlık kültürünü yapılandıran ve sınırlandıran anlayışın devam ettiği söylenebilir.

Sosyal hizmet teori, uygulama ve araştırmasında feminist bakış açısı önemli adımların atılmasında etkili olmuştur. Ancak sosyal refah aracı yasal sosyal hizmet uygulamalarının feminist çalışma için henüz tam bir olgunluğa eriştiğini söylemek yanıltıcı olabilir. Var olan koşullarda feminist sosyal hizmet uygulamasına dair ihtiyaç duyulan teori ve araştırma yöntemlerinin gelişimi ile sosyal hizmet uygulamalarının gelişimi paralel ilerleyememektedir. Sosyal hizmetin kendi doğasında yer alan baskıya karşı savunuculuk ve eşitleyici anlayışına rağmen yasal sosyal hizmet uygulamalarında toplumsal cinsiyete dair stereotipilerin yeniden üretilmesinde ve sosyal hizmetin bir sosyal kontrol aracına dönüşmesinde risklerin varlığı sürmektedir. Bu nedenle sosyal hizmet uygulamalarında hem toplumun hakim dünya görüşü hem de profesyonellerin kendi bakış açıları hakkında bilgi, farkındalık ve duyarlılığa sahip “çifte görme” veya “çifte bilinç” potansiyeline sahip olması önemlidir (Swigonsksi, 1994: 390).

Sosyal hizmetin temel sosyal adalet ilkesine rağmen sosyal hizmetin adaletin nasıl tanımlandığını sorgulamasına ihtiyaç olduğu söylenebilir. Sosyal hizmetin hem ezilen hem de ezen arasındaki bağlamı çalışabilmesi eleştirel sosyal hizmet anlayışının benimsenmesiyle sağlanabilmiştir (Goodking ve diğerleri, 2021: 484; Gringeri ve Roche, 2010: 337). Eleştiril sosyal hizmet içinde feminist bakış açısı azınlıkta kalan ve dışlanan güç eşitsizliğine maruz kalan bireylerle, gruplara ve topluma çalışma olanağı sağlar. Feminist analizin odağı baskının (Dominelli, 1989: 28) farklı ilişki düzeyleri ve yapılar da aranarak, ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Feminist sosyal hizmet, kadınların iyilik halini başlangıç noktası aldığı ve eşitlikçi sosyal ilişkiler yaratmayı pratiğin bir parçası haline getirmeye dair önemli iç görüşler ortaya koymuştur. Böyle bir perspektifle feminist

sosyal hizmet uygulamasına dair önemli ipuçları veren Dominelli'nin (2002: 19) öne çıkardığı ilkeler şöyledir:

1. Ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerinin erkekler, kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkisini değerlendirmek ve bunlarla çalışmak;
2. Kamusal ve özel ataerkinin kadınlar, erkekler ve çocuklar üzerindeki etkisini incelemek;
3. Bağımlılığın yeniden kavramsallaştırılması;
4. Eşitlikçi ilişkiler kurarken yanlış eşitlik tuzaklarından kaçınmak;
5. Farklılıkları kutlamak;
6. Kadınların güçlü yanlarını ve yeteneklerini kutlamak;
7. Bakım işine değer vermek ve yürütüldüğü koşulları yeniden düzenlemek;
8. Anneliği açmak;
9. "Aile"nin tanımlamalarına meydan okumak ve tanımını genişletmek;
10. Toplumsal cinsiyetin sosyal inşası dikkat alındığında kadınların, çocukların ve erkeklerin ihtiyaçlarını ayırmak;
11. İçeriden ve dışarıdan biri olarak çalışmak;
12. Baskıya karşı koyamayacak kadar güçsüzün failliğini ve kapasitesini anlamak.

Sosyal hizmet uygulaması hak savunucu olmasından kaynaklı doğal olarak taraftır. Farklı güç ilişkileri bağlamında kadınlarla birlikte çalışırken feminist sosyal hizmet değerleri baskının her türlü biçimine karşı eleştirel pratiği vurgulamaktadır. Eleştirel pratik güç, baskı ve eşitsizlik kavramlarının kişisel ve yapısal ilişkileri nasıl belirlediğinin anlaşılmasına dayanmaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında fenomenlerin daha iyi anlaşılabilmesi ve daha yaratıcı uygulama stratejilerini geliştirebilmesi için kadınlarla diyalog içinde olması gerekir. Eleştirel pratiğin politik, düşünsel ve yansıtıcı olma

becerileri bu diyalogun niteliğini belirlemektedir (Adams, Dominelli ve Payne, 2002:56; Gringeri ve Roche, 2010: 338).

Feminist sosyal hizmet uygulamalarında eşitlikçi ilişki kişisel, kültürel ve yapısal güçlere karşı diyalogu geliştirme yolunu açabilir. Baskıyı sosyal gerçeklikten bağımsız analiz etmek mümkün olmayabilir. Burada Hooks'un (1984: 11) tahakküm ideolojisini ortadan kaldırmak için bilinci sömürgeci ayırma gerekliliği vurgusu önemlidir. Ataerkil toplum değerlerine uygun yapılandırılan kadınlık ve annelik, kadınlar üzerinde tahakküm ilişkisi kurmaktadır. Kadınların bu tahakküm ilişkisini değiştirmesi adına güçlenmesi özgürleşmeleri için önemlidir. Baskıyı ve baskının kaynağına ilişkin eleştirel bilinç kazanımları güçlenme pratikleri için dayanak olabilir. Bu nedenle feminist sosyal hizmet uygulaması onların sosyal gerçekliği görme ve anlamlandırmaları yolunda eleştirel ve baskı karşıtı bir değer oluşturmaktadır. Dominelli (2002: 34) güçlendirici ilişkiler yaratmak için uygulayıcıların, belirli ideolojilerin taşıyıcıları ve siyasi arenada belirlenen sosyal bir yetkinin uygulayıcıları olarak konumlarından kaynaklanan profesyonel gücü yapı söküme uğratılmasının önemini vurgular.

Collins (1986: 218) kadınlarla çalışan profesyonelleri geleneksel kuramların ne ölçüde erkek egemen olduklarını keşfetmek ve kadın kültürünü iyileştirmek için deneyimden yola çıkarak erkek egemen olmayan bir kültür inşa etme görevine davet etmiştir. Eleştirel feminist sosyal hizmet uygulaması düşünümsel bir temelden ilerler. Düşünümsellik, profesyonellerin içinde bulundukları pozisyon gereği öznelliklere dair görebildikleri veya göremediklerinin nasıl yapılandığı, bunun nasıl anlamlandırıldığı ve ne yapıldığını sorgulamayı ve fark etmeyi gerektirir. Düşünümsel bir pratik ilişkilerin ve kimliklerin nasıl güç ilişkileri oluşturduğunu ve "yardım" etmek istenilen kişiler üzerindeki etkileri açığa çıkarır (Gringeri ve Roche, 2010: 338; Johnson ve Espinoza, 2018: 126).

Feminist teorinin merkezinde siyasi, ekonomik ve sosyal güç ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal eşitsizliğin ortadan kaldırılması yer alır. Bu nedenle güçlendirme kadınlarla çalışmanın ayrılmaz bir parçasıdır (Davis, 1994: 155; Lee, 2001 Turner ve Maschi, 2015: 152). Freire'nin (1973) eğitim teorisini ve felsefesini geliştirirken, güçlendirme kavramını dile getirmesi, ezilen insanların değerine odaklanma ve ihtiyaçlarını anlamak için onların dünyalarına girmeyi onlarla özdeşleşmeyi öne çıkarmıştır (Turner ve Maschi, 2015; Hipolito-Delgado ve Lee, 2007; Car, 2003; Gutierrez, 1990). Freire'nin

çalışmalarından köklenen güçlendirme yaklaşımının sosyal hizmet için süreç mi sonuç mu tartışmalarıyla alandaki önemi daha da iyi anlaşılmıştır. Gutierrez (1990: 149) güçlendirmeyi bireylerin yaşam durumlarının iyileştirme yönünde harekete geçebilmeleri için kişisel, kişilerarası veya politik gücü arttırma süreci olarak tanımlamıştır. Kadınların deneyimlerini merkeze taşıyarak baskıya odaklanan feminist sosyal hizmet uygulaması doğal olarak güçlendirmeyle bağlantılı bir çalışmadır. Kadınların yaşadıkları güçsüzlük durumu gerçek dünya gücünün yokluğundan daha karmaşık olarak tasavvur edilebilir. Çünkü bu hal daha ziyade duyguları, becerileri, bilgiyi ve/veya maddi kaynakları ve sosyal rollerinin etkili performansını kişisel tatmine yol açacağı şekilde yönetememektir (Solomon, 1976: Akt; Carr, 2003: 13). Bu nedenle baskının derinleşmesiyle gerçekleşen güçsüzlük halini ters yüz etmek çoklu düzeyde gücün analizini gerektirmektedir. Gutierrez'e (1990) paralel bir önerme ile Thompson (2016: 42) gücün kullanımına dair kişisel (psikolojik), kültürel (ya da söylemsel) ve yapısal olmak üzere üç düzey tanımlamaktadır. Tam da bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının konumlarına bağlı olarak kapsamlı bir değerlendirme ile eleştirel bir duruşu sürdürmesinin önemi büyüktür (Lee, 2001: 32; Dominelli, 2002: 37).

Farklı çalışma alanlarında ve organizasyonlar içinde kadınlarla çalışmada feminist bir duruşla baskının analiz edilmesi ve kadınların deneyimlerine içkin olan direniş biçimlerini konuşmak güçlenme sürecinin bir parçasıdır. Güçlenmenin, ilk karşılaşma ile başlayan, nihai bir hedeften ziyade uzmanla müracaatçının yeniden çerçevelediği bir süreç olduğu söylenebilir. Bir sosyal hizmet uzmanı müracaatçı sorununun gerçek güç eksikliğinden kaynaklandığının farkında olabilir, ancak müracaatçının gücünü arttırmak nadiren bir müdahalenin amacıdır (Gutierrez, 1990: 149). Açıkça güçlenmenin bir amaç gibi görünmemesi gerçekleştirilen uygulamanın dayandığı kavramsal çerçeveye bakmayı gerektirmektedir. Bu hususta uygulayıcıların örgütsel bağlamın farkında olması, çıkarları çatışan birçok oyuncunun dahil olduğu bir dizi durumla ilgilenme ve öncelikleri belirleme ve uygulama stratejisinin tanımlamaya ilişkin uyarıları önemlidir. Bazen insanların yaşamlarına sınırlamalar getiren alanlarına müdahale eden bir uygulama söz konusu olduğunda güçlendirme uygulamasını tanımlamak zor olacaktır. Eleştirel bir uygulama için politik, düşünümsel ve yansıtıcı olma değerlerini benimsemek önemlidir (Adams ve Dominelli, 2002: 56).

Kadınların deneyimledikleri çeşitli baskı türleri söz haklarına el koyarken, sınırlı seçeneklerle kendilerine olan inancı ve umudu zayıflatmaktadır. İçinde bulunulan sosyal gerçeklikte normalleşen ezme ve ezilme ilişkisi kadınların eleştirel bilinç gelişimi (Freire, 1973) ve eylemleri ile çözülebilmektedir. Var olan toplumsal koşulların değiştirilebilmesi için kadınların özne olduğu sosyal eylem aracılığı ile mümkündür (Freeman, 1990: 96). Gutierrez (1990: 150) güçlendirmeyi inşa etmek ve desteklemek için bireyleri ilgisizlik ve umutsuzluktan eyleme geçirmek için çok önemli görünen birbiriyle ilişkili dört psikolojik değişikliği tanımlamıştır. Üç aşama olarak kavramsallaştırdığı eylemler; öz-yeterliği artırmak, eleştirel bilinç geliştirme, kendini suçlamayı azaltmak ve değişim için kişisel sorumluluk almaktır. Bu eylemler doğrusal bir şekilde gerçekleşmek zorunda değildir. Sosyal hizmet uygulamalarında kadınların kendi yaşamlarının sorumluluğunu alması kendileriyle ve dünyayla ilişki kurma biçimlerinin değişmesiyle yakından ilgilidir. Feminist sosyal hizmet felsefesi bu yolculukta onların deneyimlerini değerli kılmayı, onlarla birlikte olmayı ve değişime inancı ayakta tutmaktadır.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. ARATIRMANIN MODELİ

Bu araştırmada yalnız annelerin içinde bulundukları ve deneyimledikleri aileyi, sosyal çevreyi, ilişkileri, kişisel değerler bağlamında nasıl tanımladıklarını, kendilerini toplumda nasıl konumlandıklarını ve ne hissettiklerini yansıtabilmek (Kümbetoğlu, 2015: 43) amacıyla nitel araştırma tasarımı kullanılmıştır. Feminist bakış açısıyla yalnız annelerin anlam dünyasına ancak nitel bir araştırma ile ulaşılabilir (Tuutty, Rothery ve Grinnell, 1996: 4). Böylelikle annelerin yaşamlarını nasıl inşa ettikleri ve nasıl anlamlandırdıkları; bulundukları sosyo-kültürel yapı içinde yalnız anneliğin nasıl anlamlandırıldığı ve bunun nasıl bilince dönüştüğü keşfedilebilir (Patton, 2014: 104; Creswell, 2009: 13). Araştırmada, kadınların öznel deneyimlerinin başlangıç noktası kabul edilmesi ve sosyal hizmet alanında kadınlarla çalışırken feminist yaklaşımın yön verici olması nedeniyle feminist yöntem benimsenmiştir. Feminist araştırmanın cinsiyet ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamın tüm alanlarında nüfuz ettiğine ilişkin duyarlılığı ve değişimi kolaylaştırmayı hedefleyen eyleme dönük araştırma özellikleri bu yöntemin benimsenmesinde etkili olmuştur (Neuman, 2006: 154).

Sosyal hizmet disiplini odağında yapılan bir araştırma olmasından kaynaklı, yalnız annelerin deneyimine ilişkin derin bilgi elde edebilmeyi ve her bir kadının deneyimini anlamak önemsenmektedir. Sosyal hizmet disiplini gereği bağlama duyarlı olup bütüncül bakmak Patton (2014: 61) ve bu süreçte edilgen bir rolden öte düşünümsel bir duruşla (Neuman, 2006: 36) araştırmayı sürdürmek benimsenmiştir. Düşünümselliğin bir parçası olarak kadınlara odaklanan ve diğer kadınlar için deneyimlerin öznel tarafından dil aracılığı ile kavranması, belirli bir söylem içine yerleştirilmesi ve böylelikle anlamlandırılmasında (Bourdieu, 2003) rol almak istenmiştir (Akt; Bora, 2018: 113). Nitel araştırma aracılığı ile sağlanabilecek bu anlamlandırma süreci kadınların yaşamını şekillendiren ve değiştiren öğeleri ortaya çıkarmak için ancak feminist araştırma yöntemlerinden yararlanarak gerçekleştirilebilir (Stanley, 2013: 31).

Araştırmanın öznelere, niteliksel bir örneklem olan amaçlı örneklem ile oluşturulmuştur. Amaçlı örneklemin kullanılmasının arka planında, araştırma sorularının cevaplanmasına ve problemin anlaşılmasına daha iyi yardımcı olacağı düşünülen öznelere ulaşmak yatmaktadır (Creswell, 2009:178). Amaçlı örnekleme ile yalnız anneliği farklı şekilde deneyimleyen kadınların çeşitliğini göstermek hedeflenmiştir. Çeşitliliği ortaya koyabilmek için 18 yaşının altında çocuğa sahip, farklı eğitim düzeyleri, ekonomik geliri, geçim stratejilerine sahip sadece çocukları ile yaşayan 50 yaşın altındaki kadınlara ulaşılmıştır. Araştırmanın İstanbul ilinde yapılması planladığı için İstanbul’da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, Belediyeler, Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakıfları ve Sosyal Hizmet Merkezleri ile iletişim kurup ilgili izinler alındıktan sonra öznelere ulaşılmıştır. Gönüllü katılım formu ile öznelere araştırmaya katılımına ilişkin bilgilendirilmiş onam alındıktan sonra görüşmelere başlanmıştır. Öznelere görüşmede ses kaydı alınmasına ilişkin bilgilendirme yapılarak öznelere rızaları dahilinde görüşmelerde ses kaydı alınmıştır.

Araştırmada veri toplamak için görüşme tekniği kullanılmıştır. Çünkü görüşme tekniği olmadan yalnız anneleri tam anlamı ile anlayamayacak ve yaşamlarına ilişkin anlam derinliğine varılamayacaktır. Başka bir yöntemle; yalnız annelerin doğrudan gözlemleyemeyecek, deneyimleriyle ilgili bilgi elde edemeyecek ve algılarına ilişkin bir bilgiye ulaşamayacağı için görüşme tekniği tercih edilmiştir (Kümbetoğlu, 2015: 73). Görüşmelere rehberlik etmesi amacıyla yarı-yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir.

Araştırmanın saha çalışması pilot uygulamayla birlikte Ekim 2020’de başlamış olup Şubat 2022’de tamamlanmıştır. 2020’de meydana gelen küresel salgın nedeniyle saha çalışmasına ara verilmiştir. Ara verilen sürecin 1 yılı yakın bir zaman olması nedeni ile tekrar görüşmelere başlamadan önce sahaya yeniden hazırlık yapılmıştır. Araştırma sorularının yeniden gözden geçirilmesi, öznelere ulaşmak için kaynak kişiler ile yeniden bağlantı kurulması ve araştırmacının ikamet ettiği şehirde iki tane pilot görüşme yapılmasıyla saha çalışmasına dönüş yapılmıştır. Ocak 2022 öncesinde 5 özne ile görüşme yapılmış olup Şubat 2022 kadar 13 özne ile görüşme yapılmış ve 18 özne görüşmesiyle saha çalışması tamamlanmıştır. Görüşmelerde, öznelere rızasına bağlı olarak ses kaydından ya da not tutma tekniğinden yararlanarak veriler toplanmıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN VE ARAŞTIRMACININ SÜRECİ

Araştırmanın motivasyonuna değinmeden önce araştırmacı olarak çalışmayla yakınlığımdan söz etmekte fayda var. Yalnız annelerle gerçekleştirdiğim bu çalışmaya evli ve bir kız çocuğu annesi olarak başladım. Saha çalışmasına başladığım ilk zamanlarda özneler ile aramızdaki bu önemli farkı düşündüğüm anlar oldu. Evli ya da anne olmamla ilgili sorulara çok hızlı ve kısa cevaplar veriyordum. Ya da bu sorularla karşılaşmamak için evlilik yüzüğümü kullanmamayı tercih ediyordum. Evli olduğumu söylediğimde kısa bir sessizliğin olduğu anlar yaşıyordum. 2020 yılında pandemi nedeni ile saha çalışmasına ara verdim. Bu süreçte ben de bir boşanma deneyimi geçirdim ve kızım ile yaşamaya başladım. Ancak yalnız annelerle çalışmaya başlama fikri kendi deneyimimden bağımsız bir şekilde ortaya çıktığını belirtmeliyim. Süreç içerisinde feminist bir araştırmacı olarak deneyimim bu çalışmanın derinleşmesine, tamamlanmasına ve içerden bir bakış kazanmama katkı sağladı.

3.2.1. Araştırmacının Motivasyonu

Kadınlarla bir çalışmaya başlama fikri 5 yıl kadar çocuklarla çalışmanın sonucunda ortaya çıktı. Sosyal hizmet merkezinde korunmaya muhtaç çocuk biriminde çocuklar ve anneleri ile çok sık karşılaşırız. Hizmetin odağı çocukların iyilik halini sağlamaktır. Kurumsal hizmetin öncelikleri arasında çocukların ebeveynlerinin yanında kalması söz konusudur. Bu birimin çeşitli yaşam öyküleri görmek için oldukça zengin bir gözlem fırsatı yarattığını düşünüyorum. Çocuklar ile çalışırken anne-babalar olmazsa olmazdır. İlk halka anne ve/veya babadır. Daha sonra yakın akrabalar sıralanır. Çok farklı ebeveynler görebilirsiniz. Ancak gözlerin ilk aradığı çocukların annesidir; annenin ne yaptığı, neler yapabileceği, ne kadar fedakâr, şefkatli, cefakar, çocuklarına bağlı olduğunu görmektir. Belki aynı şeyleri babalar için de söyleyebiliriz ama çocuğunu kurum bakımına getiren bir baba, hiçbir zaman “nasıl anne!” bu kadınlardaki ağız dolusu duygu kadar “nasıl baba!” diye suçlanmayacaktır. Başka bir deyişle “babalar çocuklarına bakamadığı için bırakır, anne ise çocuklarını terk eder”. Bu birimde kadınlarla çocukların anneleri olmaları üzerinden ilişkiler kurdum. Onlarla çalışırken yaşamlarındaki vazgeçmelere, gerginliklere, sıkışmışlıklara, çaresizlikleri, baş etmelere ve güçlenmelere şahit oldum. Dört çocuğuyla birlikte yaşayan, ihtiyaçlarını temin etmekte zorlanan, duygusal ilişkilerinde travmatik deneyimleri olan ve çocuklarına yetmesi gerektiğini

düşünen bir kadın yorgunluğunu şöyle anlatmıştı: “Artık yaptığım makarnanın tadı bile yok.” Sosyal hizmet uzmanı olarak çalıştığım son dönemde daha sık yalnız anneye rastlamaya başlamıştım. Kendine ait bir hayat kurmaya ve kendini bulmaya çalışan kadınların mücadeleleri beni bu çalışmaya çekti. Tüm o karmaşık duygular, düşünceler ve sorumluluklar içinde onların mücadelesini onlarla konuşmak istedim.

Türkiye’de annelik dünyaya benzer olarak tek ebeveynlik üzerinden akademik tartışmaların içine girmiştir. Tek ebeveynliğin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri, tek ebeveynliğin zorluğu temalarında çocuğun bakımını üstlenen anneler ile çalışmalar yapılmıştır. Yakın tarihte yapılan feminist araştırmalarda yalnız anneliğin annelik ideolojisi ile tartışılması öne çıkmaya başlamıştır. Çalışmamı nasıl bir çerçevede ele almalıyım sorularıyla ideoloji okumaya başladım. Ama meselenin derinliğini kavramam için başlangıç noktam ataerkil ideoloji oldu. Ve devamında kadının aile ve toplumda nasıl konumlandırıldığı, anneliğin bu konumlanmada nasıl bir rolü üstlendiğini anlamaya çalıştım. Bu çalışmaya başlarken kadınların özelde boşanmış kadınların anneliği kabullenişlerini ve sürdürmelerini annelik ideolojisi ile konuşmak istedim. Annelerin çocuklarına bakarken ne kadar zorlandıklarını ve nasıl baş ettiklerini konuşmak bu çalışmanın sadece bir bölümünü oluşturabilir diye düşünüyorum. Yalnız annelere annelik nasıl geliyor, neden çocukların bakımını daha çok anneler üstleniyor, anneler buralarda nasıl sancılar çekiyor ve nasıl besleniyor asıl dert ettiğim sorulardı. Okumalarımı yaparken çevremde bulunan yalnız anneler ile sohbetler etmeye ve gözlem yapmaya başladım.

Saha hazırlıklarımı da yine bu sohbetleri sürdürerek yaptım. Özellikle görüşme yönergesini hazırlarken, sahaya hazırlık sürecinde bana zaman ayıran kişilerin katkıları çok kıymetli oldu. Başlangıçta görüşme yönergem yaşam hikayesini temel aldığı için, özellikle evlilik öncesi ve evlilik sürecine ilişkin çok fazla soru vardı. Buralara fazlaca odaklanmak anneliği, yalnız anneliği konuşmaya daha az zaman ve enerji bırakıyordu. Kadınlarla yaptığım sohbetlerin ardından görüşme yönergemde anlamak istediğim noktalara beni götürecek sorular daha açık ve öz hale geldi.

Bu araştırma doktora eğitimine başladığımdan beri yapmak istediğim ve dert ettiğim bir yerde duruyordu. COVID salgınına bağlı olarak pandemi ilan edildi ve saha çalışmam

yarıda kaldı. Aradan geçen bir yıl sonra saha çalışmasına tekrar döndüm. Tabi bu süreçte annelerin yaşadıkları özellikle yoksulluk daha da derinleşti.

3.2.2. Araştırma Öncesi Hazırlıklar

Türkiye’deki pek çok kadının yapabilirliklerinin sınırlı ve yetersiz olması kadınların deneyimlerinin biricikliğini daha da öne çıkarmaktadır. Bir yandan bu deneyimlere kör olanlarca eleştiriye ve suçlamaya maruz kalabiliyorlar. Buraya dair gözlemin kıymetli olduğunu düşünüyorum, kadınlarla çalışan kamu kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının benimsedikleri perspektifler birbirinden uzakta konumlanabilmektedir. Buraya dair gözlemler araştırma konusuna ilişkin ilgimi beslerken daha içe bakma ihtiyacını da doğurmuştur.

Kadınların yaşamları doğal bir akışta sürüp giderken kendilerinden ve yaşama dair beklentilerden çokça feragat ederler. Anneliğin kadınların yaşamında böyle bir kırılma yarattığını düşünüyorum. Sınıf ayrımı gözetmeksizin annelik kadınlara gelirken aynı nedene sadece kadın olmaya bağlı olarak çeşitli duygu, düşünce ve davranım kalıplarıyla birlikte gelmektedir. Her bir kadının kendi yapabilirlikleri içinde layıkıyla anneliği yerine getirmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Tüm bunlara dair 6 yıl boyunca görüşme yaptığım kadınların annelikleri, ebeveynliğe ve anneliğe dair izlediğim filmler ve okuduğum kitaplar araştırmayla daha yakın bir ilişki kurmamı ve araştırmanın içinde olmama katkı sağladı.

Araştırma konusuna karar verdikten sonra evli ya da boşanmış çiftlerin ebeveynlikleri, annelikler ve babalıklar üzerinde daha fazla düşünmeye, yalnız anneliğin ne zaman, nerelerde farklılaşabildiği üzerine düşünmeye başladım. Araştırmayı yapmak istediğimde neyi bulmak istiyorum sorusu saha çalışmamı nerede ve kimlerle yapmak istediğimi cevaplamamı sağladı. Annelik ideolojisinin izlerini çocuğunu/çocuklarını tek başına büyüten, bunu seçen ya da seçmek zorunda kalan kadınlara bakmanın farklı kapıları aralayacağını düşündüm. Diğer yandan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin daha karmaşıktığı ve görece sınırların çelişkili de olsa değiştiği kent ilişkilerinde anneliği takip etmeyi önemsedim. Tüm bu değişkenleri ele alacak bir kavramsal zemin oluşturmak için literatür okumaları ve konuyla ilgili yapılan geçmiş ve güncel araştırmaları takip etmeye çalıştım.

3.2.3. Araştırma Öznelerinin Belirlenmesi

Araştırmaya başlarken zihnimde kurduğum evde bir baba olmadan kadınların ebeveynlik yapmalarıydı. Daha küçük ve kırsal özelliklere sahip kentlerde kadınların tek başına yaşamlarını sürdürmek, kök ailelerinden daha bağımsız hareket etme alanlarının darlığı nedeni ile ilişkilerin daha karmaşık ve çeşitli olduğu İstanbul'u seçtim. İstanbul'un kendine özgü çeşitliliği ve ayrışmalarını izlemek ve kadınların çevreyle kurdukları ilişkileri anlayabilmek adına belediyelerin eylem planlarına bağlı olarak kadın dostu uygulamaları olan ve görece bu uygulamaların öncelikli olmadığı bölgeler özneleri belirlememe yardımcı oldu. Amaçlı bir şekilde ulaşmaya çalıştığım öznelerin sınıfsal ilişkilerinin de önemli olduğunu düşündüm. Sınıfsal özellikler kadınlar söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet beklentileri çelişkili şekilde çalışmaktadır. Bu nedenle güvenceli- güvencesiz işlerde çalışan, düşük gelire sahip ya da sosyal yardımlarla yaşamını sürdüren kadınlarla görüşmeler yapmanın aradığım cevapları bulmamda bana yardımcı olacağını düşündüm.

3.2.4. Araştırmanın Alan Çalışması

Alan çalışmasına 2020 Ekim ayında başladım ve 2022 Şubat ayında tamamladım. Alan çalışma sürecinde şöyle bir aşama takip ettim. Öncelikle sahada kullanacağım görüşme yönergesini hazırlarken üç kişi ile pilot görüşmeler yaptım. Görüşme yaptığım kişiler gerek eğitim gerek ekonomik durumları birbirinden farklı olan boşanmış kadınlardı. Görüşmelerden bir tanesini online olarak gerçekleştirdim ve bu katılımcıyla toplamda üç ayrı görüşme yaptım. Görüşmelerle birlikte görüşme yönergem öz bir nitelik kazandı. Pilot görüşmeleri yaparken saha ile ilişkiler kurmaya başladım.

İstanbul'da öznelere ulaşmak ancak kaynak kişiler ya da kadınların çeşitli sosyal hizmetlerden yararlandığı kurumsal yapılar aracılığı ile ulaşmak mümkün olacaktı. Aksi taktirde araştırmaya katılmayı kabul etmeleri ve deneyimlerini paylaşmaları sınırlı kalabilecekti. Bu nedenle sosyal hizmet merkezleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları, sivil toplum kuruluşları ve belediyeler ile iletişim kurmaya çalıştım. Bunun dışında İstanbul'da ikamet eden kaynak kişiler bulmaya çalıştım. Kurumsal yapılardan öznelere ulaşmamda bana kolaylaştırıcı olmalarında sözlü olarak izin aldım ancak kısa bir süre sonra cevapları olumsuz oldu. Bu hizmet birimini resmi izin başvurusunda bulunabileceğimi söyledim ancak şöyle bir endişe ile karşı karşıyaydım: “Kadınlar başta

kabul edip sonradan ben izin vermemiştim diyebilir.” Böyle bir endişe kadınlarla çalışmanın güvensiz sular olduğunu anlatan bir tutumu gösteriyordu. Bir başka yönden sadece bir hizmet kanalından sosyal yardım alan kadınlara ulaşma amacı taşımadığımdan yazılı izin sürecini başlatmadım. Daha eşitlikçi ve gönüllü katılımı güçlendirici şekilde kadınların araştırmaya dahil olmalarını umdum. Bunu sağlamak en iyi kaynak kişilerin onları araştırmaya davet etmeleriyle mümkün oldu.

Belirlediğim bölgelerin muhtar haritasına baktığımda sayılı kadın muhtar olduğunu gördüm. Tabi ki feminist bir araştırma için bu bilgi de oldukça önemliydi. Güvenilir ve geniş bilgiye sahip olabilecek ve daha içerden durduğunu düşündüğüm kadın muhtarlar araştırmama yön verdi. Saha görüşmelerini yapmak için seçtiğim Maltepe, Kartal ve Esenyurt belediyelerinde görev yapan kadın muhtarlar ile telefonla iletişim kurdum ve araştırmam hakkında bilgi verdim. Araştırmayla yakından ilgilendiler ve önemsediler. Muhtarların hem birer hizmet sağlayıcı olması hem de kadınlarla aynı mekanı paylaşmaları çok anlamlıydı. Onlara ulaşmanın çok önemli olduğunu ve ne kadar çok olduklarını gösterme yolunda katkı vermekte istekli davrandılar. Diğer yandan çalışmanın içerden gelen sesini güçlendirdiğini düşündüm ve bu ses giderek birbiriyle temas edip güçlendi. İletişim halinde oldukları çocuklarıyla yaşayan kadınlar vardı ve onları yakinen tanıyorlardı. Çoğunlukla posta işlemleri, sosyal yardımlar ya da iş kanalları açma adına temasları olmuştu.

Öznelere ulaşmak için şu şekilde bir yöntem izledim. Muhtarlarla önce telefon görüşmeleri ihtiyaç olursa yüz yüze görüşmeler ile tanıştım. Çalışmama desteklerinin ne kadar önemli olduğunu çalışmamın neden önemli olduğunu birlikte konuştuk. Onlar da öncelikle çalışmadan öznelere bahsetti ve görüşmeyi kabul eden kişiler ile iletişim bilgilerimizi birbirimize verdik. Her bir özneye ilk telefon görüşmeleri ile iletişim kurdum ve randevulaşarak görüşmelerimi yapabildim. Bunun yanı sıra Esenyurt belediyesi Kent Konseyinin Kadın Meclisi ile iletişim kurabildim başka bir kolaylaştırıcı olarak bana destek oldular. Çeşitli uygulamalar ile destekledikleri kadınlarla beni buluşturdular.

3.2.5. İlk Bağlantı, Öznelerle Karşılaşma ve Görüşme süreci

İstanbul’da bir araştırma yapmanın risklerini bunun yanı sıra fırsatlarını da düşünerek yola çıktım diyebilirim. Büyük bir şehir olması, toplum içinde bireylerin birbirine karşı güven duygusunun pek çok sebebe bağlı olarak azalması, kadınların güvenli alanlarını koruma ihtiyacı ve kurumsal yapıların kadınlarla çalışmaya karşı önyargılı tutumları aklıma ilk gelen zorluklardı. Diğer yandan kadınların en önemli yaşam becerilerinden sayabileceğimiz kendilerine güvenli ağlar kurmaları, baş etme becerileri geliştikçe bu duyguyu paylaşmak ve yaygınlaştırma konusunda motivasyonları olacağına inancım ve tabi ki çalışma konusunun içerden ve samimi konumlanması saha sürecinde motive edici oldu.

Katılımcılara çoğunlukla tanıdıkları kişiler aracılığıyla ulaşmam iletişimimizi kabul edici bir düzeyde başlatma şansı doğurdu. Başlangıçta araştırma hakkında çok az bilgileri olmasına rağmen kendi deneyimlerini duyurmak, buna benzer deneyimlerde ortaklaşan kadınlara ses vermek ve aslında hiç de az olmadıklarını göstermeye dair gönüllükleri görüşmelerin en büyük yardımcısı oldu. İlk bağlantıyı telefon ile kurduğumuz için araştırmanın samimiyeti ve gizliliği ile ilgili ayrıca açıklamalar yapma gayesi güdüyordum: Neden böyle bir araştırma konusu seçtim, bu konunun önemli olduğunu nasıl fark ettim, araştırmayı nasıl yürütüyorum, görüşmecilerden beklentim nedir ve bu araştırma bilgileri ile ne yapmak istiyorum. Görüşmecilerin araştırmayla ilgili sorularını cevaplayarak görüşme gün ve saatlerini planladık. Çoğunlukla yaşam alanlarında buluştuk. Gerekli durumlarda onların ikametlerine yakın restoranda görüşmeleri gerçekleştirdik. Üç görüşmeci ile kent konseyinde buluştuk, bu görüşmeler saha çalışmasının yarısına denk geldi. Farklı bir mekan kullanarak da deneyimlediğim üzere öznelerin yaşam alanlarını, sosyal çevrelerini, ev düzenlerini ve evle kurdukları ilişkiye dair gözlem yapmak bu nitelikte bir araştırma için önemliydi.

Evlerine gittiğimde gerek telefon görüşmelerinde gerekse ilk karşılaşma anında kabul edici ve eşitlikçi bir ilişkiye ne kadar önem verildiğini gözlemledim. Doğrudan bazı katılımcıların telefonda yapılan açıklama ya da ses tonundan hissettikleri güveni belirtmeleri tüm görüşme sürecini olumlu etkilemekteydi. Hatta “araştırmacı nasıl birisi acaba” fikri araştırmayı kabul ya da reddetmeleri için kritik bir noktada duruyor gibiydi. Buna bağlı olarak evlerinde görüşmeye izin vermeleri, tüm açıklığıyla yaşamlarını

anlatmaları araştırmacının dili, tutumu ve davranışlarına bağlı olarak değişecek nitelikteydi. Görüşmeler boyunca bu yapıcı geri bildirimler bir araştırmacı olarak beni çok destekledi.

İstanbul’la farklı bir ilden de (Yalova) gitmeme bağlı olarak zamanı iyi kullanmak gerekiyordu. Bu nedenle de her gün bir en fazla 2 görüşme yapabiliyordum. Görüşmeler 120 ile 550 dakika arasında tamamlanıyordu. Kadınların neredeyse tamamı bu kadar derinlikli ve uzun ilk defa kendilerine dair konuşuyordu. Çocuklukları, gençlikleri, aileleri ile olan ilişkileri, sevgilileri, eşleri, çocukları ve kendileri bir anda aynı hikayenin parçaları halinde zihinlerinden dökülüyordu. Ailelerinden ayrışmaları daha sonra eşlerinden ayrışmaları kadınların ses tonlarında takip edilebiliyordu. Özellikle babaları ile kurdukları ilişkilerin kadınlar için kırılma noktaları olduğu dikkat çekmekteydi. Kadınların boşanmalarının çok kritik bir yerde durduğu, duygulandıkları ve anlatırken zorlandıkları yerler olduğu anlaşılabilirdi. İlk görüşmelerde kök aile olan ile ilişki bir türlü sonlanmadığı ve sancıları hala devam ettiği için boşanma sonrası ve annelik deneyimlerini konuşmak sıkışabiliyordu. Bu nedenle ilk üç görüşme sonrasında özellikle çocukluk, gençlik ve kök aile ilişkilerinden onların görüşmeye getirdiği kişiler ile ilgilendim ve detaylandırmak istediğim yerlerle ilgili sorular sordum. Bugünü yani tek başına anneliğin duyguları, düşünceleri, eylemlerini hali hazırda değerlendirmek onlar için geçmişi tanımlamaktan daha zor geliyor gibiydi. O nedenle bir gününü sormak, çocuklarıyla ilişkilerini konuşmak, eski eşin katılımını sorgulamak, geçimlerini konuşmak onları içinde bulundukları anı konuşmalarına kapılar açtı.

Görüşmelerde yalnız annelikte bugünü konuşmak güçlenmelerini ve özgürleşmelerini dile getirmelerini sağladı. Amaçlı örneklem gereği katılımcılar asgari ücret ya da altı bir gelire sahip kişilerdi. Zor geçim stratejileri içinde bazen onları evlerinde bırakıp görüşmeden ayrılmakta zorlandığım, “hoşçakal anının” uzadığı görüşmeler oldu. Bazen de duygusal olarak zorlandıklarını düşündüğüm görüşmelerden onları yalnız bırakıyormuşum duygusuna kapıldığımı fark ettim. Başka bir yandan ise onlarla birlikte oldukları yerde oldukları şekilde bulundukları için onlarla derin bir oh dediğim zamanlar oldu. Her bir katılımcıdan ayrılırken gerçekten sizinle konuşmam gerekiyormuş dedim. Bir yapbozun parçaları gibi yalnız anneliği birlikte tamamladıklarını düşündüm.

Görüşmelerin uzun saatlere yayılması bazen çocukların dahil olduğu bazen anne ve çocukların ilişkilerine şahit olacağım fırsatlar da doğurdu. Bir yandan çocukların evde olduğu zamanlarda günün akışını takip etmek, mutfakta vakit geçirmek, çocuklardan fırsat yakalamak için evin başka odalarında görüşmeye devam etmek gerekti. Tüm bunlar görüşmeleri zenginleştirdi.

3.2.6. Araştırmadaki Rolüm ve Özdüşünümsellik

Nitel araştırmanın sosyal gerçekliği kavramaya yönelik keşfini oldukça önemsiyorum. Sosyal olarak oluşan şeylerin ilişkisini ve anlam bütünlüğünü keşfetmek dinamik bir süreç. Ve feminist bir araştırmacı olarak bunu oldukça öğretici buluyorum. Feminist araştırmada gerçek ile temsil arasındaki ilişki açığa çıkarılmak istenir. Bunun yanı sıra güçle ilgili ahlaki, etik ve politik konuların temsil edilmesi ve araştırmacının gücüyle tanınması ön plandadır (Stanley, 1996). Bu yüzden “bilinçli taraflılık” (Harding, 1993) sosyal bütünün parçalarını temsil için önemli bir değerdir.

Bu çalışmadaki rolüm ise araştırma konusunu karar verip araştırmayı sonlandırana kadar çeşitli aşamalardan geçti. Araştırma konusu dert edinen ben ile saha çalışmasını yapan ve veri setlerini yorumlayan ben birbirinden oldukça farklı. Bunu özdüşünümsel sürecin bir parçası olarak değerlendiriyorum. (Öz)düşünümsellik; araştırmacı ile özne arasındaki eşitsiz güç ilişkisini, araştırmacının araştırma sürecine ve öznelerin gündelik yaşamına dair otorite yaratmasını ve araştırmacı ile özne arasındaki müzakere olanaklarını sorgulayarak feminist araştırmacıya rehberlik eder (Deniz, 2020: 232). Bu bakışı sağlamada deneyim ortaklığı oldukça önemlidir. Hesse-Biber ve Piatelli (2007) düşünümsel bir araştırma için bir dizi odağa vurgu yapar. Bunlar sırasıyla; araştırmaya başlarken duruş noktasını belirleme, sahadaki konumu ve rolü sorgulama, katılımcılarla olan ilişkiyi izleme, katılımcıları dinleme, farklara özen gösterme ve verileri yansıtma yoluyla sorgulamadır. Araştırmanın başında evli ve 4 yaşında bir kız çocuğunun annesiydim. Saha çalışmama ara verip geri döndüğümde yalnız annelik yapıyordum. Araştırmacının kendi konumunu sürekli sorgulamasını öngören düşünümsellik ilkesi, otorite olarak gerçekliğe müdahaleyi değerlendirmektir. Özdüşünümselliğim yönünden sahaya geri dönmek yalnız annelik ortaklığının bir parçası olmaktı. Araştırmacı olarak hem fırsatlarını hem de risklerini değerlendirmem gerekiyordu. Buna en iyi verilecek örnek araştırma analizini yazan öznelerle konuşan bir iç sesin olmasıydı. Çalışmamı

tümüyle değerlendirdiğimde öznelere yalnızlığını paylaştığım, sözlerine aracı olduğum ve onlardan çok şey öğrendiğim bir süreç oldu.

3.4. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİ

Bu araştırmada boşanmış, çocuğun bakım ve sorumluluğunu üstlenen ve çocuğuyla yaşayan kadınların öznel deneyimlerini keşfetmeyi amaçladım. Araştırmanın odağında kadınların yalnız annelik deneyimleri yer aldığı için çocukların 18 yaşın altında olması na özen gösterdim. Bunun yanı sıra yalnız annelik yapan kadınların kendi geçim stratejilerini oluşturma kapasiteleri önemsendiğinden 50 yaşın altındaki kadınlara ulaşmaya çalıştım. Öznelere dair içerme ve dışarıda bırakma kriterleri belirleyerek amaçlı örnekleme ile öznelere ulaştım (Black, 2002: 61). Amaçlı örnekleme bilgi bakımında zengin bir durum yarattığından (Patton, 2014: 230) özne deneyimlerinin bir kesitine dair derinlemesine bilgi edinmeyi amaçladım.

Nitel araştırmanın zaman, yer ve bağlama duyarlılığı gereği (Kümbetoğlu, 2015) derinlemesine görüşmeleri yaşam alanlarında yapmayı öncelddim. Öznelere 3'ü ile kent konseyinden, 1'i ile bir restoranda görüşme gerçekleştirdim. Görüşmeler ortalama iki saat ile beş saat arasında zaman aldı. Bu nedenle görüşmenin bölünmemesi için bulunulan mekan daha da önemli hale geldi. Diğer yandan öznelere ile yakınlık kurmak ve araştırmacı-özne arasında eşit bir ilişki (Hesse-Biber, 2007) kurgulamayı istedim. Bu nedenle evli olmak ve anne olmak veya nerede yaşandığına dair soruları cevaplamak görüşmenin doğal akışının bir parçası oldu. Bu araştırmanın onlarsız olmayacağını ve her söylediklerinin ne kadar değerli olduğunu ve nasıl bir amacın parçası olduğunu özellikle anlatmaya çalıştım (Letherby, 2003; Patton, 2014).

Öznelere tanıdıkları kolaylaştırıcı kişilerle ulaştım da görüşme bilgilerinin gizliğini vurgulamak hem araştırmaya hem araştırmacıya güvenmelerinde yararlı oldu. İsimlerinin gizli kalacağı ve araştırmacı dışında kimsenin bu isimleri bilmeyeceğini özellikle açıkladım. Kendi isimleri yerine başka bir kadın ismi kullanılacağını ifade ettim. Onlarla benzer deneyimi yaşayan başka kadın isimlerini kullanmaya özen gösterdim. Gündelik yaşamda her yerde olan bu isimler aracılığıyla okuyucunun da öznelere deneyimlerine yakınlık kurabilmesini önemsedim. Araştırmanın öznelere dair betimleyici bilgilere Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Araştırma Öznelerine Ait Demografik Bilgiler

Özne	İsim	Yaş	Yaşadığı İlçe	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu	Gelir Durumu	Medeni Durumu	Çocuğa ait bilgiler	Ne kadar Süredir Yalnız Yaşıyor
1	Yasemin	43	Maltepe	İlkokul mezunu	Bakım elemanı	Asgari ücret	Evlenmemiş	1E (18 y)	10 yıl
2	Asuman	35	Bağcılar	Lise mezunu	Güvenlik görevlisi	Asgari ücret	Boşanmış	1E (12 y)	4 yıl
3	Merve	45	Maltepe	Ortaokul mezunu	Çalışmıyor	Yetim Aylığı	Boşanmış	2E (15, 13 y)	5 yıl
4	Seher	30	Esenyurt	Ortaokul mezunu	Çalışmıyor	Sosyal Ekonomik Destek	Boşanmış	1K 1E (8, 7 y)	1, 5 yıl
5	Başak	33	Kartal	İlkokul mezunu	Çalışmıyor	Evde Bakım Desteği	Boşanmış	1K (5 y)	1 yıl
6	Burcu	42	Yalova	Açık öğretim üniversite mezunu	Din hizmetleri uzmanı	4800 TL	Boşanmış	1K (16 y)	10 ay
7	Nazan	45	Kartal	İlkokul mezunu	Gündelik Temizlik işleri	2000 ve Asgari ücret	Boşanmış	3K (20y, 14y, 10 y) 1E (18y)	10 yıl
8	Ayşe	33	Kartal	Lise mezunu	Çalışmıyor	3500 (Nafaka)	Boşanmış	1E (10 Y)	1 yıl
9	Esin	43	Esenyurt	Üniversite mezunu	Fason çalışma	2500-3000	Boşanmış	1E (6 y)	3 yıl
10	Aslı	40	Esenyurt	Üniversite mezunu	Memur	6500	Boşanmış	1E (12 y)	12 yıl
11	Figen	32	Esenyurt	İlkokul mezunu	Seyyar satıcı (2. el kıya fet)	2000-2500	Boşanmış	1 E (10y) 1K(2y)	1,5 yıl
12	Sevim	46	Esenyurt	İlkokul mezunu	Gündelik Temizlik işleri	3000	Boşanmış	1K (12 y)	5 yıl

13	Zeynep	33	Esenyurt	Ortaokul	Çalışmıyor	-	Boşanmış	1K 1E 2 K (yeğenleri)	2
14	Fusun	42	Esenyurt	İlkokul	Gündelik Temizlik işleri	4000	Boşanmış	2 E 3K	6
15	Suna	40	Maltepe	İlkokul	Gündelik Temizlik işleri	5000	Boşanmış	1 K 1E	4
16	İnci	34	Maltepe	Ortaokul	Gündelik Temizlik işleri- Apartman görevlisi	5000	Boşanmış	2 E	2
17	Gül	37	Maltepe	İlkokul	Temizlik Personeli	Asgari ücret	Boşanmış	1 O	3
18	Güzin	37	Kartal	İlkokul	Seyyar Satıcı (kitap)	2000-4000	Boşanmış	1 O (12 yaş)	5

3.5. ETİK HUSUSLAR

Araştırmanın saha sürecine başlamadan önce Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan çalışmamın yapılabilmesi için gerekli etik iznini almak üzere başvuruda bulundum. Başvurum 22 Eylül 2020 tarihinde kabul edildi. Görüşme yönergesini hazırlama aşamasında tez izleme komitesinde yer alan hocalarımla geri bildirimlerini alarak sorularımı planladım. Amaçlı örneklem ile ulaşacağım öznelerin araştırma hakkında detaylı bilgi bulabilecekleri ve gönüllüklerine dair katılım formunu hazırladım. Her bir katılımcıya farklı kaynak kişiler ile ulaşmak durumunda kaldığımdan kolaylaştırıcıların araştırmanın amacını ve gizliliğini anlatan etik kurul, gönüllü katılım formu ve ihtiyaç halinde görüşme yönergesini onlarla paylaştım. Böylelikle her katılımcının araştırmacı ile karşılaşmadan çalışma ile ilgili düşünme ve değerlendirme fırsatı oldu.

Görüşmelere başlamadan önce araştırma ile ilgili açıklayıcı bilgileri paylaştım. Araştırma sürecinde gizliliğin önemi üzerine paylaşımda bulunarak görüşmede ses kaydı yapılması ile ilgili izinleri aldım. Görüşme süreçlerinde durmak istedikleri ya da görüşme süreci ile ilgili herhangi başka bir talepleri olursa bunun açıklıkla konuşabileceğinin bilgisini paylaştım. Böylelikle karşılıklı olarak gönüllü katılım formunu imzalayarak görüşmelere başladık.

3.6. ARAŞTIRMANIN ANALİZ SÜRECİ

Patton'ın (2014) araştırma verileri ne zaman başlar sorusuna şöyle cevap vermektedir. Araştırmada veri toplama sırasında ortaya çıkan anlayışları izleme ve kaydetmenin alan çalışmasının ve analizin başlangıcının bir parçası olduğudur. Bu çalışmanın saha çalışmasına 2020'de başladığım düşünüldüğünde verileri toplamak, kaydetmek ve korumanın önemli ve özenli bir iş olduğunu düşünüyorum. Dünya geneline yayınlan Covid salgını birlikte saha çalışmasına ara verdiğimde önceden yaptığım görüşme bilgisinden uzaklaşmamak, bunu fırsata çevirmek için bu veriler üzerinden yapılacak görüşmelere yön verebilmem süreç için önemliydi.

Nitel yöntemle gerçekleştirilen bir araştırmada saha çalışmanın ne zaman tamamlanmış olacağı da bir başka husustur. Araştırmanın doygunluğa erişmesi en başta yola çıktığım

sorulara cevaplar bulmam ve araştırmaya dayanak gösterdiğim kavramsal çerçeveye bu bilgileri karşılaştırmak sonucunda oldu. Hennink ve diğerleri (2017) nitel araştırmada uygunluğuna ulaşılmasında 16 ile 24 kişi ile görüşme yapılmasına dikkat çekmektedir. Saha çalışmasına başlamadan önce 3 özne ile görüşme gerçekleştirmiştım. Çalışmamda 17. görüşmeyi yaptıktan sonra araştırmamın sorularına cevap veren bilgi derinliğine ulaştığımı düşündüm. Ancak randevulaştığım tüm görüşmeleri yaparak toplamda 18 özne ile görüşüp saha çalışmasını sonlandırdım. Görüşme verilerinin deşifresi tamamlandıktan sonra elimde 916 sayfayı içeren bir belge vardı. Tüm verileri kodlamak için MAXQDA Pro 2022 nitel veri analiz programını kullandım. 3069 alıntının kodlamasını yaparak 5 ana tema 18 alt tema ve 18 kategoriye ulaştım. Patton (2014) elde eden birikimden nelerin kalacağı nelerin kaybolacağına vurgu yapmaktadır. Feminist bir perspektifle bunun üç boyutu olduğu düşünülebilir, araştırma sorularının aradıkları, öznelere söyledikleri ve araştırmacının getirdiği bilgilerin dokunmasıyla bir analiz olacaktır. Burada araştırmacı olarak gerek kendi sosyal ve tarihsel birikimim gerekse araştırmanın kavramsal çerçevesiyle çıktığım yol öznelere karşılaştığında değişip, dönüşecektir. Sirman (2020) feminist yöntemin “iyi bilim yapma” pratiği olduğuna dikkat çekmektedir. Buna dayanak olarak bilgilerin kısmiliğini görmeyi, karşıdakini dinlemeyi ve anlamaya çalışmayı, özdeşünümsel pratikler geliştirerek araştırmayı sürekli olarak sorgulamayı işaret etmektedir. Burada ilk aklıma gelen şu oldu: Sahaya başlarken “annelik” etrafından dönüp duracağıma ilişkin bir algım vardı. İkinci görüşmeye gittiğim öznenin çocukla, evle ilgili bir şey anlatmadığını fark ettim. Bu ilk fark ediş, tekrar sorularımı gözden geçirmeyi, kendi durduğum konumu ve farkı bir yerden bakmam gerektiğini gösterdi. Araştırmacı olarak hem içerden hem dışardan (Cresswell, 1998; Berger, 2013) olmayı içinde olduğum pozisyonu tüm yönleri ile anlamaya çalıştım. İçerden bir bakışla etkileşimci ve katılımcı olmaya özen gösterdim. Tüm bunlar saha tamamlandığında veri ile yakınlığımı arttırdı. Tematik kodlama yaparken görüşme anıyla yakınsama hissettim. Görüşme sonrasında tuttuğum gözlem notları ve görüşmeye dair aldığım ses kayıtları kodlama sürecinde veriyle ilişki kurmamı güçlendirdi.

Veri setinin kodlamada verinin anlamlı parçalara ayrılması ve bunu yaparken parçalar arasındaki anlam bütünlüğünü (Miles ve Hubberman, 2016) korumaya çalıştım. Veri setinin tamamını satır satır okuyarak öznelere ifadelerini kullandığım in-vivo kodlama, yararlandığım teorilerin mevcut kavramları ve olguyu en iyi tanımlayan yeni ifadeler

kullanarak kodlama yaptım (Kümbetoğlu, 2015). Kodlanan metin parçaları araştırma sorularına cevap veren örüntüleri kategoriler altında birleştirdim. Öznel deneyimlerinden elde ettiğim birçok örneği kavramsal bileşenlerin altında (Merriam, 2009) topladım. Ortaya çıkan kategorileri tanımlayan ve veri setinin çeşitli boyutlarını ortaya koyan tema başlıklarını belirledim. İçerik analizi yöntemiyle tema, alt tema ve kategorilerin ötesine geçerek daha geniş anlamlara doğru kadınların deneyimlerini soyutlamaya ve veri setinden anlamlar çıkarmaya çalıştım (Creswell, 2013; Patton, 2014).

Çalışmanın analizi boyunca döngüsel bir süreci takip etmeye çalıştım. Çalışma boyunca okuduklarım, sahaya dair gözlemlerim ve katılımcıların anlatıları arasında tanımlama, bağlantı kurma ve sınıflandırma (Dey, 1993) yaptım. Araştırmanın başından beri odağımın yalnız anneliğin boyutlarını ortaya koymak, onların sözlerine aracı olmak ve gerçekliklerinin bir bölümünü yansıtmaktı. Hesse-Biber ve Yaiser (2004) bir araştırmanın feminist olmasını kimin bilgisine erişildiği, hangi bilginin önemli olduğu ve bu bilginin ne için kullanıldığıyla ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Bu araştırmada feminist yöntemi ve tavrı benimsemek yalnız anneliğin gizli anlamlarını onlarla ortaya çıkarmak için gerekliydi. Bu bakış, nitel araştırmanın kalitesi ve inanırılığı için de önemsenmektedir. Feminist yöntemle yalnız annelik deneyimini ele almak kadınların yaşamındaki eşitsizlikleri ve kapasitelerini gerçekleştirmelerinin önündeki engelleri (Patton, 2014) açık etmektedir.

Araştırmanın niteliği için inanırılığını ve aktarılabirliğini güçlendirecek bazı ölçütlere özen gösterdim. Farklı kaynaklarla veri setini karşılaştırarak elde edilen bilgilerin tutarlılığını değerlendirdim (Tutty ve diğerleri, 1996; Creswell, 2013). Karşılıklı kontrol amacıyla uzun bir süreye yayılan gözlemleri derinlemesine görüşmeler ile karşılaştırıp, veri setinin içerisindeki kırılmaları bulmaya çalıştım (Patton, 2014). Buna şöyle bir örnek verebilirim. Araştırma öznelerini belirlerken eşi vefat eden yalnız anneleri de örneklemin içine dahil etmiştim. Ancak eşi vefat eden iki özne ile görüştüğümde sonra boşanmış kadınlarla özellikle duyguların ve destek mekanizmalarının farklılaştığını gördüm. Bu gözlem sonucu sadece boşanmış kadınlarla saha çalışmasına devam ettim. Bu görüşmeleri veri analizine dahil etmedim. Buna ek olarak kavramsal çerçeve, feminist kadın araştırmacı olarak öznel deneyimim ile veri setini çeşitlemeyi (Patton, 2014) kullandım. Bir doktora araştırması olduğu için düzeli olarak danışmanlarımdan geri

bildirimler aldım. Türkiye’de annelik çalışan bazı araştırmacılarla iletişim kurarak, onların deneyimleriyle yaptığım karşılaştırmalarla da (Glesne, 2015) araştırmanın aktarılabilirliğini güçlendirmeye çalıştım.

4. BÖLÜM

ANALİZ

Araştırma süresince öznelere annelik deneyimlerini hangi pratiklerle inşa ettiklerini anlamak ve açıklamak üzerine bir amaç belirledim. Öznelere anneliğin nasıl geldiği, yalnız anneliği nasıl kabullendikleri, içselleştirdikleri ve yerleştiği üzerine bir tartışma sürdürmeye çalıştım. Feminist sosyal hizmet ve feminist metodolojinin değerleriyle kadınların yalnız annelik pratiklerini çözümlemeye çalıştım. Çalışma boyunca aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aradım.

Şekil 1: Araştırmanın Soruları

Araştırma soruları çerçevesinde öznelere ile görüşmeler gerçekleştirdim. Onların deneyimlerini başlangıç kabul ederek araştırma soruları kapsamında anlatılarını beş ana tema başlığı altında çözümledim. Bu bölümde sadece ana tema başlıklarına yer vererek alt tema ve kategorileri her bölümün kendi içinde şematize etmeye çalıştım. Saha bilgilerinin çözümlendiği tema başlıkları aşağıda yer almaktadır.

Şekil 2: Araştırmanın Temaları

Araştırma soruları yalnız annelik pratiklerinin hangi deneyimlerle inşa edildiğini anlamak ve açıklama amacı taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet düzenin kurulma ve işleme kuralları ele alındığında kadınların deneyimleri evlilik öncesi, evlilik süreçleri ve boşanma sürecinden bağımsız ele alınamazdı. Görüşmeler sıklıkla eski eşten, kök aileden, yaşanılan toplum gerçeklerinin bağlamında anlatılarla derinleşti. Bu nedenle çalışmanın tema başlıkları içinde tek bir araştırma sorusuna veya birden fazla araştırma sorusuna cevap verecek bir nitelik öne çıkmaktadır.

4.1. ANNELİK KURUMUNDAN ANNELİK PRATIĞİNE

Ataerkil toplumsal cinsiyet düzeninde annelik sosyal bir rolden daha fazlasıdır. Ataerkil ideoloji anneliği kadına içkin kılarak var olan toplumsal cinsiyet düzeninin işleyişinin önemli bir yükünü anneliğe bırakmaktadır. Annelik, kadının biyolojik varlığı, doğurganlığı üzerinden kadının denetlenmesine aracılık etmektedir. Ataerkil ideolojinin uzantısı olarak annelik, kadın cinsiyetinin üreme kapasitesi ve annelerin çocukları ile olan potansiyel ilişkisi üzerinden “*yalnız anneliği*” yaratmaktadır. Araştırma sürecinde kadınların anneliğe dair düşünceleri, anne olma arzuları ve süreçleri ile konuşulduğunda ‘*anneliğin onlara geldiği*’ öne çıkmaktadır. Feminist hareket ataerkil anneliğe karşı annelik pratiğini öne çıkarmaktadır. Adrienne Rich’in (1976) *annelik kurumu* ile *annelik*

pratiği arasında yaptığı ayrım yalnız annelik deneyimini anlamada önemli bir yerde durmaktadır. Anne olma veya annelik deneyimi etnik köken, sınıf, yaş, sosyo-kültürel ve ekonomik konuma bağlıdır ve doğal olarak annelik deneyimleri birbirinden farklı, çoklu ve parçalıdır. Ancak yaygın hâkim bilgi biçimleri ve pratikler anneliğin gerçekleştiği bağlamı şekillendirmektedir. Ve çoğunlukla da dayanak noktası anneliğin biyolojik, içgüdüsel ve evrensek yaşandığı düşüncesidir. Tine Miller (2010) bu fikri “*annelik miti*” kavramı ile annelerin deneyimleri üzerinden tartışmaktadır. Kadınların ilk annelik deneyimlerinde, beklentilerle başka bir deyişle “*annelik mitleri*” veya “*annelik duygusu*” ile örtüşmeden anne olmaya devam etmektedir. Miller (2010) annelik mitlerinin sağlık uzmanları, otoriter tıbbi bilgi ve diğer annelerin ortak yapımı olduğunu öne sürmektedir.

Tüm bu beklentiler anneliğin yekpare olduğu baskın fikriyle yeniden üreilmeye devam etmektedir. Ancak anneliğin kadınlara gelmesi ile annelik deneyimi her bir kadın için farklı ve biriciktir. Çalışmaya katılan kadınların anne olma fikirleri, hamilelik süreçleri, anneleri ile kurdukları bağ ve kendi annelikleriyle kurdukları ilişki araştırmanın birinci temasıdır. Bu tema araştırmanın “*Çocukluktan itibaren öğrendikleri annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?*” sorusuna karşılık olarak aşağıda verilen alt tema başlıklarıyla açıklanmaktadır.

Şekil 3: Annelik Kurumundan Annelik Pratiğine

Annelik Kurumundan Annelik Pratiğine	Neden Anne Olunur: "Hamilelik Ne Kadar Planlanır"
	İdeal Anneler: "Hayalimdeki Anneyi, Ben Çocuklarıma Yaşatmaya Çalışıyorum"
	Bebek ve Ben: "Bir Anneymişim Gibi Bir Değilmişim Gibi"

4.1.1. Neden Anne Olunur: “*Hamilelik Ne Kadar Planlanır*”

Modern dünyada insanların yaşama dair planlama yapması kadar olağan bir şey yoktur. Zamanın, işin, ilişkilerin, geleceğin planlanması öngörülebilir bir yaşam vaadi çerçevesinde gelişmektedir. İnsanlardan beklenen gelişimlerine uygun davranışları sergilemeleri ve gelişim görevlerini yerine getirmeleridir. Buna göre heteronormatif toplumlarda da her genç kadın ve erkeğin evlenmesi ve çocuk yapması beklenmektedir. Geçmişten farklı olarak çiftlerin çocuk sahibi olmayı daha çok planladıkları, anne ve baba olmaya dair motivasyonlarını daha çok değerlendirdikleri düşünülebilir. Tüm bu

değişimleri gördükten sonra bile anne olma kararında kadınların karar verme özgürlüğü sakatlanmaya devam etmektedir. Ataerkil düzenin anneliği tüm kadınlara dayatmasına rağmen kadınların anne olmayı tercih etmedikleri, hazır olmadıkları veya planlamadıkları gözlemlenebiliyor. Çalışmaya katılan kadınlar birçoğu, bir çocuğun annesi olmak istedikleri için değil kendi motivasyonları dışındaki nedenlere bağlı olarak anne olmuşlardır. Anneliğe ne kadar hazır oldukları üzerinde durulduğunda böyle bir planları olmadığı üzerinde ortaklaştıkları dikkat çekicidir. Anne olma süreçlerine dair aktarımları şöyledir:

“Planlanan bir gebelik değildi aslında. Hani benim istemediğim bir gebelikti. Ama aile tarafından yani eşimin ailesi tarafından çocuğu olursa belki düzelir [eşi ile ilişkisi, evliliği] dendi yani devamlı. Çocuğum oldu.” (Figen)

“Evlendikten hemen sonra. Yani altı yedi ay sonra hamile olduğumu öğrendim. Ama hemen zaten yapılısın istiyordu aile, hemen. ‘Bunlar çocuk yapmıyor mu?’. Ya hiç öyle o kadar hani ayrıntılı hiç düşünmedim ama yani hazır değildim. Daha hazır değildim.” (Ayşe)

Evlilik, bir kadının ve bir erkeğin cinselliğini meşru kılmak, cinsiyetler arasındaki güç ilişkisini inşa etmek ve sürdürmek için kendini var eden bir kurumdur. Bu meşruiyetin ispatlanmasının sembolü olarak çocuk yapmaları ise aile ideolojisinin en güçlü kaynağıdır (Bernardes, 1985: 282). Çocuk sahibi olmak kadının kadınlığını; erkeğin erkekliğini inşa etmesinin yollarından birisi olarak görülmektedir. Toplumun kültürel katmalarında biriken bilgi sayesinde kadının ve erkeğin bunun üzerine ayrıca düşünmesine gerek yoktur. Aile toplumun sözcüsü olarak bu beklentiyi hatırlatan ve motive eden bir araç gibi çalışmaktadır. Kadınların “Anne olmaya nasıl karar verdiniz?” sorusuna verdikleri cevaplar karşısında onların karar alma süreçlerinden çok, anneliğin onlara geldiği dikkat çekmektedir. Suna anneliğin ona nasıl geldiğini şu sözler ile anlatmaktadır:

“Evlendikten iki yıl sonra çocuk yaptım. O da yapmıyordum. Yani borçları vardı. Ama şey çok ısrar etti. Beni sevmiyor musun? Önceden sevdiğin mi vardı? Yaşın büyük çocuğun olmaz. Bu baskıyla iyi ki olmuşlar. Ben gizli doğum kontrol hapı kullandım. Fark etti, öğrendi. Çok kavga etti. Farklı şeyler çıkardı. Beni çok suçladı. Zan altında bırakınca ben de dedim madem çalışacaksın madem annen bakacak çocuklara destek olacaksa tamam dedim.” (Suna)

Ataerkil aile erkek ve kız çocuklara farklı gelecek projeksiyonları çizmektedir. Yetişkin bir erkek olduklarında işlerinin olması için yatırım yaparken; kız çocuklarının bir iş sahibi olması aynı derecede değer görmemektedir. Ailesinin evinde de ihtiyaçları nasıl karşılanıyorsa, benzer şekilde evlendikten sonra kocası tarafından ihtiyaçları karşılanabileceği koşullar yaratılmaktadır. Kadınların yapabilme özgürlüğünü (Sen,

1995: 6) elinden alan bu tutum evliliklerinde onlara güvensiz bir ilişki olarak geri dönmektedir. Suna'nın deneyiminde öncelikle kendisini ekonomik olarak güvende hissetmemesi ve bulunduğu ilişkide bir çocuğu büyütmek adına hazır olmaması onun için tedirgin edicidir. Suna'nın çocuk istememesi karşısında erkek tarafından sadakatinin sorgulanmasına ve daha da derinleşerek yaşı ilerlediği için bir kadın olarak görevini ihmal etmekle suçlanmasına neden olmaktadır. Suna gibi pek çok kadın, ataerkil sistem içinde gizli direniş stratejileri ile tahakkümle baş etmeye çalışmaktadır. Suna'nın bedeni ile ilgili kişisel alanını korumak için doğum kontrol hapını gizli bir şekilde kullanması bunlardan bir tanesidir.

Kürtaj, doğum kontrol hapı gibi modern doğum kontrol yöntemleri gelişmeden önce gebeliği sonlandırmak için çeşitli bitkisel ilaçlar kullanılmıştır (Yıldırım, 2017: 22). Gebelikten korunma ve gebeliği sonlandırmaya dair modern yöntemlerin gelişmesi kadının cinsel özgürleşmesi tartışmaları için önemli olmuştur. Doğum kontrol yöntemleri kadınların kendi bedenini kontrol edebildiği sosyal bir hak olarak talep edilirken (Donovan, 1997: 104-109) toplumsal, ekonomik ve politik gelişmelerden de etkilenmiştir. Örneğin kürtaj tartışması gebeliğin kutsal ve fetüsün korunması gerektiğine dair kürtaj karşıtı görüşlerle; gebeliği sonlandırmanın “cinayet olmadığı”, Gebelik olacaksa bunun tamamen kadının kararı olması gerektiği ana fikri etrafında kürtaj yanlısı görüşler arasına yayılmaktadır (Poyraz Yıldırım, 2019: 4). Kadınların gebelik hikayelerinin de bu iki uç arasında yayıldığı söylenebilir. Bir yandan dinlerin, kültürün ve kurumların gebeliği sonlandırmaya dair engelleyici tutumları diğer yanda kadınların kendileri ve bedenleri ile kurdukları ilişki yer almaktadır.

Bu arada kalmışlıkla kadınlar gebeliğe hazırlıksız yakalanabilmektedir. Güvenli olmayan yöntemlerle gebeliği sonlandırmak isteyebilirler. Evlilik süreçlerinde kadınlar çocuk istemediklerinde bazen eşlerinden gizli korunma yöntemleri tercih etmektedir. Bazense evli olmak ne kadar doğal ise evlilik içinde hamile kalmak da doğal bir durum olarak gerçekleşmektedir. Daha geleneksel biçimde devam eden evlilik biçimlerinde kadın başına geldikten sonra gebelikle mücadele etmek durumunda kalabilir. Aile ideolojisinin doğalcı unsuru gereği, kadının hamile kalması ya da hamileliğe hazır olup olmamasına dair sorgulamaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu nedenle kadınlar yaşadığı gerçeklik içinde

çocuk istememesine rağmen hamile kaldıklarında durumla yalnız baş etmeye çalışmaktadır. Bununla ilgili Gül ve Asuman deneyimlerini şöyle aktarmaktadır.

“Ben hamile kalmışım ama farkında değilim. Hamile kaldığımın. Açıkçası o zaman hani öyle bir düşüncem yoktu. Dedim ki hani bir yuva, aslında çabam önce bir yuva kurmak çabam. Ondan sonra neyse hamile kalmışım. Soba ile ısınyorduk, odun doldurduğum çuvallar tabii ağırdı. Ve düşük yaptım. Ondan sonra ben yine hamile kaldım ama hani, o anda çok pişman oldum. Dedim ki yani ben nasıl bir önlem almadım?” (Gül)

“Ben zaten korunuyordum. İstemiyordum zaten o zamanlar. Ben hamile olduğumu, çocuk iki aylık olmuş, öyle öğrendim. Yusuf’u düşürmek için çok uğraştım. Çok ilaçlar içtim. O ilaçlar hep çocuğu besledi herhalde bilmiyorum.” (Asuman)

Çalışmaya katılan kadınların büyük çoğunluğu anne olmaya hazırlıksız yakalanmıştır. Hazırlık bir planlama olarak düşünüldüğünde ne bireysel ne de çiftler arasında ortaklaşa alınan bir karar alma süreci yaşanmamıştır. Kadınlar bedenlerinde var olan yeni bir duruma ilişkin şok, belirsiz ve kaygı duyguları yaşamışlardır. Dikkat çekici bir şekilde evlilikleri kötü gittiği için hamile kaldıklarında kürtaj yaptırmışlar ya da bebekten kurtulmak için düşük yapmaya çalışmışlardır. Yasemin o anda yaşadığı çaresizliği şu sözlerle aktarmaktadır:

“Doksan beş sonlarıydı. Yani doksan altıya daha gelmemiştik. Ondan sonra ailem o zaman dedi. İlk o zaman söyledi. Dedi sakın çocuk mocuk yapma. Dedim ben çocuk istemiyorum zaten. Eşim hayır dedi, ben çocuk istiyorum. Olacak bebeğimiz. Kontrole gittik Dedim ki ben aldıracağım bunu. Gittik hastaneye dedi ki eşinle gelmen lazım. Hiç istemiyorum. Çünkü adam yapamayacağım birisi. Düşürmeye çok çalıştım düşmedi. Beş aylık oldu. Sağlık ocağına gitmedim hiç. Sonra birisi demiş de ebeler dolaşır ya kapı kapı. Burada bir hamile kadın var. Geldi. Dedi niye sen sağlık ocağına gelmedin? Ben doğurmak istemiyorum. Dedi ki bu saatten sonra düşme olmaz. Sakat kalır çocuk. Sakat kalır ne yapıyorsun dedi düşürmek için. Ağır kaldırıyorum. Başka bir şey yapmıyorum. İlaç milaç hiçbir şey içmedim. Ağır kaldırıyorum. Düşsün diye. Hopluyorum, zıplıyorum, salıncaklara biniyorum. Ondan sonra ne bileyim dallarda sallanıyorum. Ama düşmedi onunla [eşiyle] geleceğimi düşünememek... Çünkü onunla evliliği ilerletmemek istiyorum ” (Yasemin)

Yasemin’e göre çocuğu olduğu taktirde istemediği bir evliliği sürdürmek durumundadır. Çünkü çocukları olduğunda eşi ile ilişkisini bitirmesi zorlaşacak belki mümkün olmayacaktır. Türkiye’ de boşanma süreci hakkında yapılan çalışmalarda çocuklu olmanın ve çocuk sayısının fazla olmasının boşanmayı geciktirdiği veya güçleştirdiği üzerine sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan çalışmalarda kadının ekonomik durumu da gözetilerek bakım yüküne vurgu yapıldığı görülmektedir (Akaoglu ve Küçükkaragöz, 2018: 162; Avan, 2019: 65). Çocuk sahibi olmak, erkeğin soyunu devam ettirmesini sağarken kadın üzerinde kurduğu tahakkümü de derinleştirmektedir. İnci deneyiminden yola çıkarak bir uyarıda bulunuyor:

“Kızım önüne bak. Evliliğini bir oturttur. Adamı gör, izle, seyret. Kayınvalideyi gör. Ondan sonra çocuk yap. Bunları niye öğretmedin bize [annesine soruyor]? Ben pat diye üçüncü gecem, üçüncü gecem. Hamile kalmışım. Şimdi kızım olsun derim. Bu ayıp bir şey değil. Beş sene çocuk yapma derim. Yapma. Adamı gör. Aynayı gör. Kendini gör... Neyse, yüksek yerlerden atlıyordum sürekli. Yüksek yerlerden atladım birkaç defa. Gripin aldım, düşsün diye, düşmedi. Ondan sonra bilmiyorum. Başka teknikleri de bilmiyorum. Hiçbir şey bilmiyorum. Böyle gripin olduğunu duydum birkaç kişiden. Ondan aldım birkaç defa. Yüksek yerlerden atladım. Düşmedi. Üç tane doktora, özele gittim. Birisi dedi ki niye aldıracaksınız, boşanacağız. O zaman almıyorum dedi. Aldırdık ettik derken iki buçuk aylık olmuş.” (İnci)

Geleneksel aile ilişkilerinde evlilikler yaşanan çatışmalara çözüm olarak “bir çocuğunuz olsa” iyi olur önerisine çokça rastlanmaktadır. Kadınların da bazen bu düşüncüyü benimsedikleri gözlemlenmektedir. Çocukla birlikte eşlerin ilişki dinamiğinin değişeceği, eve “yeni bir nefes geleceği”, çocuğun bereketi ile geleceği düşünceleri yaygındır. Çalışmaya katılan kadınların evlilik süreçlerinde eşi tarafından aldatılmaya sık rastlanması dikkat çekicidir. Bazen bu durum kök aileler tarafından da bilinir hale gelmektedir. Evlilikteki çözülmenin açıkça ortaya çıktığı bu zamanlarda kadınların ilk hamileliği ya da ikinci hamilelikleridir. Çocuk haberi eşler arasında “iyi olabilir mi?” düşüncesini doğurmuş ve kısa bir mutluluk yaratmış olsa da kadınların deneyimlerinde paylaşıırken umutlanmakla, pişmanlık duyma arasında kaldıkları gözlemlenmektedir. Sevim ve Nazan’ın deneyimine bakıldığında bu arada kalmışlık daha iyi anlaşılmaktadır.

“Çocuk sürpriz oldu. Olsun. Sağ olsun. Rızkıyla geldi diyebilirim. Yani şey çocuk plansız da. Aslında diyoruz ya işte kadınlar kaza oldu, kaza diye bir şey yok. Yani ben bizimkiler bana çok kızdı. Zaten senin eşin seni aldatıyor yani, kızım niye yaptın diye. O, o mutlu oldu tabii ki. Heyecanlandı öyle. Hani doğduktan sonra yani zaten doğmuş. Ama hamilelik sürecinde zaten herkes kızdı. Hani işte aldatıyor ya hani biliyorsun. Yine yapacak değişen bir şey olmadı. Belki dedim değişir hani. Bende de o psikoloji vardı. Kızı işte, kız çocuğu olduğunu öğrendik. Hani belki değişir bir şeyler olur [kız çocuğu olduğu için]. Hani evine bize bağlanır filan.” (Sevim)

Sevim’in ilk hamilelik deneyimidir, onun için evlilikte çocuk sahibi olmak bu gerçekliğin doğal bir kurgusu olarak devam ederken, kültürel olarak çocuğun evliliklerine iyi geleceğini düşünmüştür. Doğan bebeğin kız olmasının erkeğin babalığa geçişinde daha etkili olacağına yönelik bir inancı da olmuştur. Nazan’ın da Sevim gibi aldatma ve başka sebeplere bağlı olarak evliliğinde sorunlar başlamıştır. Başka çocukları da vardır, ancak hiç istemediği bir hamilelik yaşamıştır.

“Çocuklarım içerisinde bir tek Ekin’i aldırmaı düşündüm. Çok uğraştım o olmadı. Ve senden nefret ede ede tamam mı? Senden nefret ede ede ben aşığılamaına rağmen senle birlikte oldum. Ve o şeylerden ben Esin’e hamile kaldım. Öyle bir lüksün yok bizim artık annesin. Ondan sonra Ekin’i şey etmeye başladım. Ekin’i sevmeye başladım. Birden vicdan azabı çekmeye başladım. İy ki de düşürmemişim.

Hatta gittim. Düşürmek için ağır bir şeyler kaldırdım. İlacımı içmedim. İğnesini vurulmaya bile gittim ama Eylül engel oldu.” (Nazan)

Nazan dört çocuğa annelik yapmaktadır. Yaşadığı travmatik deneyim bir kadın için her hamileliğin ve anne olma sürecinin birbirinden çok farklı olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çocuk sahibi olmak evlilik kurumunun işleyişinin bir parçası gibi değerlendirilerek kadınların kendi bedenleriyle ilgili tercih hakkı (Sherwin, 1991: 327) ortadan kaldırılmaktadır. Çalışmaya katılan kadınların neredeyse tamamı anne olmaya hazır hissetmedikleri bir anda hamile kalmışlardır. Çalışma gözlemlerine göre annelik kadınlara hazırlıksız şekilde gelmektedir. O yüzden “Neden anne olunur?” un cevabı açık seçik ortada değildir. Anne olmanın motivasyonunun daha çok ailelerin ve erkeğin isteğine bağlı olarak geliştiği ve kadınları tahakküm altında tutmaya hizmet eden bir stratejiye dönüştüğü gözlemlenmektedir. Çalışmada kadınların hamile olduklarında bebekten kurtulmaya çalıştığı, evliliklerinin ve kendilerinin buna hazır olmadığına ilişkin anlatıları öne çıkmaktadır. Tüm bunlara rağmen aile ideolojisi, kadınları anneliğe ikna etmede güçlü pozisyonudadır. Nazan’ın dediği gibi “Öyle bir lüksün yok, artık annesin”. Annelik; ahlaki, kültürel, dini ve hatta bilimsel bir dayanakla güçlendirilmektedir. Kadınlar için bu vicdani bir hesaplaşma yaratmakta ve hiç de hafif bir hesaplaşma gibi görünmemektedir.

4.1.2. İdeal Anneler: “Hayalimdeki Anneyi, Ben Çocuklarıma Yaşatmaya Çalışıyorum”

Toplumsal rollerin ilk örnekleri aile ve sosyal çevredeki yakın ilişkilerde gözlemlenir. Anne olma da bizi yetiştiren kişilerle inşa edilmeye başlar. Onlarla kurulan ilişkiler tüm diğer sosyal ilişkilere de etki etmektedir. Kendi dünyasını inşa eden özneler olarak yeni annelikler inşa etmek için yeni riskler ve fırsatlar her daim vardır.

Çalışmaya katılan kadınlar onları yetiştiren anneler, babalar, teyzeler, büyükanneler ve dedelerden bahsederken kendi anneliklerini nasıl inşa ettiklerine dair ipuçları vermektedir. Deneyimlerine tekrar dönüp baktıkları kendi anneliklerini sorguladıkları, “nasıl bir anne olmak istiyorum” sorusunu kendilerine sordukları gözlemlenmiştir. Bunu yaparken kendi çocukluklarında bekledikleri annelik pratikleri, şimdi çocuklarına “ne iyi gelecekse” ve kendilerini vicdani olarak iyi hissettirecek pratikleri gözettikleri dikkat çekmektedir. Tüm bunlar düşünüldüğünde “anne neyi düşünür”, “anne neyi yapar”,

“anne neyi yapmaz” sorgulamalarının etrafında annelikler inşa edilmektedir. Çalışmaya katılan yalnız annelerin annelikle ilgili deneyimlerine bakıldığında sadece onları doğuran kadınların annelikleri değil, bazen teyzenin bazen büyükannenin bazense dedenin annelik pratikleri öne çıkmaktadır. Seher ve Başak anneleriyle olan ilişkiyi şu sözlerle anlatmaktadır:

“Annemle hiçbir bağımız yoktu. Çünkü annem yok yanımda. Dedem anneannem bakıyordu. Hep hastanedeydi. Hep hastanedeydi. Sonra yıllar sonra annem iyileşiyor. Tabii ben büyüyorum. Hani anneannem mesela sabahları bana kalktığıma kahvaltı hazırlardı. Annem de tabii öyle bir şey yoktu. Çünkü annemde de psikolojik olarak iyi değildi ki. Bana güzel bir şey versin... Mesela ben anneme sarılıp öpemem şu anda bile. Hep bir sert tavrı var yani onun bana karşı. O sert tavrı kaldı bende.” (Seher)

“Annem birazcık farklı bir insan. Nasıl anlatılır bilmiyorum onu ama. Çocuklarını fazla seven bir insan değil benim annem. Öyle mi diyeyim veya daha çok mu sert bir yapıya sahip mi diyeyim? Farklı bir insan yani. Veya da çektiklerinden dolayı mı diyeyim? Benim babam yıllardır zaten hapisanede. Annemle erkek kardeşim beraberlerdi. Beni de teyzelerim büyüttü, okuttu. Anneannem okuttu beni.” (Başak)

Başak annesiyle olan ilişkiden mutlu olmadığını anlatmaya çalışırken, “neden böyle” sorusu zihninde dolaşmaya devam etmektedir. Onun anneliğini kabul etmemenin bir yolu gibi yorumlanabilir. Babasının cezaevinde olması, babalık yap(a)maması mücbir sebep gibi değerlendirilirken; istenilen anneliğin sergilenmemiş olmaması, o kişiye dönük suçlama duygularını ister istemez uyandırmaktadır. Başak’a başka birileri annelik yapmıştır.

“Anneannem dedi ki Başak’ı alayım ben. Ben okuturum. Liseye kadar anneannemle kaldım, sonra teyzemin yanına geçtim. Küçük teyzem evlendi. Beni bırakmadı. İşte bu işler başıma geldi. Anneme söyledim onu. Babama söyleyecek bir cesaretim yoktu. Anneme söyledim. Teyzelerim falan tutmuş işte babamı. Başak’ın arkasında olun. Hele beni büyüten teyzem. O geldi. Yüzüne bakamadım onun. Bak kendi babamın annemin değil teyzemin yüzüne bakamadım. Çünkü onlar beni büyüttü.” (Başak)

Annelik ideolojisi, anneliğin biyolojik işlevine vurgu yaparken kadın ve çocuk arasında bir rıza-kabul ilişkisi yaratmaktadır. Çocukları için annelerin eşsiz ve yeri doldurulamaz olması, kadınlar içinde çocuklarına koşulsuz sevgi ve koruma içgüdüğü ile yaklaşması beklenmektedir (Miller, 2005: 192). Biyolojik varlığın ötesinde ilişkileri algılama ve anlama biçimi sosyal olarak inşa edilmektedir (Goffman, 2014: 30). Adına anne dediğiniz kişi “sadece adı öyle olduğu için” hayatınızda yer alan bir kişiyken, anneliğe atfettiğiniz tüm anlamlar başka bir kişi ile kurduğunuz ilişkide inşa edilebilmektedir. Ancak bu insanın başka mümkün seçenekleri politik olarak aynı potada eritilmektedir. Bu nedenle

bu düşünceyi açık etmek kadınlara zorlayıcı gelmektedir. Başak bir yandan yaşadığı duyguyu gizlemek durumunda kalmaktadır.

“Ben şimdi mesela annemi sevmem. Ya herkes de yadırgıyor. Yadırgadığı için anlatamıyorum.” (Başak)

Yasemin’in de annesi ile ilişkisinden memnun değildir. Annesiyle ilişkisine dair konuşurken, *“hayalindeki annenin”* bu olmadığı anlaşılacakla birlikte annesine kızgınlığı da hissedilmektedir:

“Ortaokula kayıt yaptırdım. Ortaokula annem göndermedi. Babam on yaşında bir ani kalp krizinden vefat etti. Çok varlıklı bir insandı. Bizim işte yardımcılarımız falan vardı, varlıklı bir aileydik. Annem her sene, her sene çocuk doğuran, hani hamile kalan bir kadından ne bekleyebilirsin? Çocuklarına karşı ya da evine karşı. Ama babam çok varlıklıydı, çok da bilgili, çok da zeki bir adamdı. Babam öldükten sonra annem hiç yürütemedi işleri. Abimin birisini liseden aldı. Ablamı beşinci sınıfı bitirince okula göndermedi. Yapmam dedi. Çünkü bizler daha küçükler var. Üç tane. Orada da hani babam kendi götürür, yapar, eder, bilir, başarır, yapar. Onlar da olmadı. Neyse abim bir tanesini okuldan aldı. Ablamı göndermedi. Biz daha ilkokuldayız, bitirmek zorundayız. Ben bitirdim ilkokulu. Ortaokula kaydımı yaptırdım. Annem hayır dedi. Babamın sözüne rağmen. Çok da severlerdi birbirlerini ama sözünü dinlemedi [babası onları okutmak istediğini söylemiş]. Yapamayacağını anladı, annem de sudan çıkmış balığa döndü. Çünkü annem hiç iş yapmazdı. Hiç. Bizim saçımızı bile bir taramış değildi.” (Yasemin)

“Yani annem şöyle söyleyeyim. Annemi hiç sevmiyorum. Ha annemdir. Asla kırmam. Hiç kırmam. ‘Ya ne diyorsun be’ demem. Ya hiç şey yapmam. Her gün ararım uzakta, şimdi Isparta’da yaşıyor.” (Yasemin)

Başak’la Yasemin’in benzer yanları birisinin babası cezaevinde birisinin babası da vefat etmiştir. Orda olmayan ama *“eğer olsaydı”* farklı olabileceğine dair bir şema ile onların hayatında iyi bir yerde durmaktadır. Yasemin’ler altı kardeştir. Babanın vefatından sonra annesinin yeniden eski düzeni işler hale getirememiş olması, getirmek için büyük çocukların desteğine ihtiyaç duyması onun anneliğinin eksikliği, yetersizliği ya da beceriksizliği ile değerlendirilmesine yol açmıştır. Yani Yasemin’in hayalindeki anneden hem duygu olarak hem de davranış olarak oldukça uzakta kalmıştır. Başak’ın annesi *“şefkatsiz bir anneyi”* temsil ederken Yasemin annesi *“beceriksiz, yetersiz bir anneyi”* temsil etmektedir. Oysa anne olunca tüm bu yetilere sahip olmanız, en iyi olana kadar da bu yetileri geliştirmeniz beklenmektedir. Her ne kadar annelik kurumu annelerinizden bunu öğreneceğinizi vadetmiş olsa da yoğun annelik ideolojisi (Hays, 1996: x; Sutherland, 2010: 475) gereği zaten en iyi anneliğe ulaşmanız mümkün görünmemektedir. Ancak çalışmaya katılan yalnız annelerin anne-kız ilişkilerine bakıldığında; öğrendikleri anne pratiklerinden farklı olarak anneliği yeniden inşa etme çabaları dikkat çekicidir.

Anneliğin bitmediğini ve ne kadar zor olduğunu anlatmak için “anne olunca anlarsın” sözü yalnız annelerin anneleriyle kurduğu ilişkiye göre kendi anneliklerini değerlendirmelerini sağlamaktadır. İyisiyle kötüsüyle anneleri ile bir hesaplaşma içine de girmektedirler. Cevaplarını yine kendilerini verecekleri sorular sormaktadırlar. Kronik sağlık sorunları olan Esin’i babaannesi büyütmüştür. Annesiyle olan ilişkisine dair çıkarımları “o anne olunca” ne oldu sorusuna dair cevaplar içermektedir.

“Ben çok anneci bir kişilik değilim. Ben biraz daha babaanneci bir kişilikim. Bir de babaannemle daha çok anlaşırdım, annemle çok anlaşabilen bir kadın değilim. Anne olduktan sonra belki anlarım diyordum ama. Anne olduktan sonra da daha çok anlamamaya başladım. Ben hani babaannemin özellikleriyle büyüdüm. Bizim kavuşma sahnemiz benim gözümünden hiç gitmez [annesini tedavi için uzun süre hastanede kalmıştır]. Ben annemin kucağına gitmek istemiyorum. Kucağına veriyorlar. Ve ben o kadar çok ağladım ki o gün gitmek istemedim. Annem de üzülüyor bana niye gelmedin diye ama hani ben anneme o kadar yabancılamışım ki... Çünkü çok uzun süreli bir ayrılık. Küçük çocuksun, unutma evresi için. Benim için hem çok travmatik bir anıdır. Ben onu hiç unutamiyorum.” (Esin)

Anneye ‘yabancı olmak, istememek’ mümkün olduğu gibi farklı annelikler de mümkün görünmektedir. Annelik kişisel bir deneyim olduğu gibi çocukla kurulan alıp-verme ilişkisine bağlı sosyal olarak inşa edilen bir deneyimdir (Rich, 1977: 33). İnşa sürecinde biyolojik annelerin yanı sıra bakım veren kişilerin tutumlarının ve öznel değerlendirmelerin etkili olduğu bir “şimdiyi” anlatan deneyim olduğu söylenebilir. Çalışmada yalnız annelerin anlatılarında anne neyi farklı yapar da “iyi anne” olunur dikkat çekicidir. Suna, Yasemin ve Nazan çocuğa karşı “anlayışlı, düşünceli” olmayı annelikten bir beklenti olarak işaret etmektedir. Kendi deneyimlerinden yola çıkarak şöyle açıklamaktadır:

“Hiç annem bizi -kendim için konuşayım-... Bana sarıldığını, öptüğünü hatırlamıyorum. Küçükken de hatırlamıyorum. Ben dokuz yaşındaydım. Sırtıma kırk kiloluk koyardı. Bir de arkadan tekme atardı. Götür diye. Sen kızsın yapacaksın diyeceksin diye. Hep böyle şey. Dışladılar. Kızsın. Sanki bütün yasaklar sana.” (Suna)

“Ya işte gücümüz yetse de yetmese de mutlaka o işe gönderir. Yani birazcık düşüncesizdi annem. Bu işin altından bu çocuk kalkabilir mi? Yapabilir mi? Bu tereddütleri yoktu. Şimdi onları anlıyoruz. O zaman anlayamıyorsun. Ya kızamıyorum da anneme. Ama sevemiyorum.” (Yasemin)

Şimdi geçmişi düşündüklerinde bir annenin göstermesi gereken ilgiyi ve düşünceli hali göremedikleri akıllarına gelmektedir. Nazan’da ölen annesiyle ilgili kısa ama onun için çok değerli olan anısıyla ‘anne için önemli olmaya’ dikkat çekmektedir. Nazan annesi öldükten sonra üvey anne ile yaşamaya başlamış ve ikisi arasında bir kıyaslama içine girerek “anne ne yapar” sorusuna cevap aramıştır.

“Annemden en güzel anım annemin beni savunduğu an. Mesela anneminyani, bir güzel şimdi anlatayım ki? Mesela annemim, babam bana hep şey yaptığında hep önüme geçmesi. Hep susması, yutması. Annemin, mesela benim annemle çok az bir mutluluk şeyim oldu.” (Nazan)

Annesinin babası karşısında onu savunması annelikten beklenilendir. Çocuğuna arka çıkması, ne olursa olsun çocuğun gözetilmesi anneliğe özgü bir davranışı temsil etmektedir. Ona göre “iyi anneler” babaya karşı bile olsa çocuğunun hatasını yutar, açık etmez. Çok küçük yaşta annesini kaybetmiştir. Üvey annesinin tam tersi bir tutum sergilemesine de bağlı olarak, çocuğunun yaslanabileceği sapasağlam bir dayanak olmak Nazan’ın anneliğinde çok önemli bir köşe taşı olmuştur: Nazan şu sözlerle deneyimini paylaşmaktadır:

“Hani genç kızsın. İşte alt komşuna gidiyorsun. Orada işte bilmiyorsun işte daha yeni genç kız oluyorsun. İşte ağda yapmaya falan. Şunu bunu arıyorsun. Kaş almayı filan. [Üvey anne şöyle derdi] Ben ne bileyim senin kızın? Nereye gitti? Senin kızın durmuyor. Ben ne bileyim senin kızın nerede? Mesela bir şey yapıyorsun, ediyorsun. İşte senin kızın şöyle, senin kızın böyle, senin kızın şunu yaptı, senin kızın bunu yaptı. Ya mübarek senin hiç mi hatan olmadı? Ama senin, senin benden küçük kızın da var. Ama aynı hatayı o yaptığında şirine gibi anlatıyorsun. İşte ya şöyle de, işte bilemedi de, şu oldu da...” (Nazan)

Şimdiye kadar söz edilen deneyimlerde babanın olmadığı ya da çocuğun bakımıyla ilgili pasif bir tutum sergileyen ve ihtiyaç duyulduğunda otoritesini sergileyen erkeklerin olduğu söylenebilir. Katılımcıların deneyimlerinde annelik, pratik üzerinden şekillenmektedir. Biyolojik anneliğe indirgenemeyecek incelikte inşa edilen bir annelikte ‘ne yapılır’ üzerinde farklı noktalar da öne çıkmaktadır. Anneliğin diğer tüm aidiyet ilişkilerinden farklı olarak hatta babalığa karşı sürekliliğini ispatlayan ve çocuk için ‘her şeye katlanan annenin’ temsili söz konusudur. Katılımcıların çoğu en önce bunu çocukların babalarına karşı sergiledikleri anlaşılmaktadır. İnci ve diğerlerinin anlatılarında aranan annenin güçlü ve dirayetli olması göze çarpmaktadır. Onların deneyimlerinden yansıyanlar şöyledir:

“Annemle ilişkim güzel ama. Annem babama hiçbir zaman dur diyemedi. İyi bir anneydi. Babam çok despottu. Annemi de üzüyordu. Annem de kaç defa ayrılmaya kalktı.” (İnci)

“Vallahi annem, ben annemi çok seviyorum. Yani annem diyorum, ya babam şey iyi ama biraz böyle daha sert bir adam. Ama annem daha sevecen ve annemin anneliğini çok seviyorum. Anneme yapıyor, ne yaparsa. Yani tamam bir katkı, maddi bir şeyi yok. Diyorum ya o belki babam şey yapsaydı belki ufak tefek olurdu. Ama annemin manevi sevgisini hani yanımda oluşunu ben hissediyorum. Yani bazen anneme diyorum. Senin hani gerçekten açıp ayaklarının altını dahi öpsem var. Yani o kadar, böyle o da benim annem çok zorluklar çekti. Benim babam çok sert bir adamdı.” (Gül)

Onların anneleri ayrıl(a)mamıştır. Bazıları annelerinden babalarına karşı dirayetli olmasını beklerken bazıları da annelerinin tüm zorluklara sessizce katlanabilmiş olmasına dikkat çekerek annelikten beklentilerini açıklamaktadır. Figen ise bir annelik hayali kurmuştur, onun aktarımı şöyledir:

“Hani annemi değil beni dövsün diye ben siper olurdum. Ama annem öyle değildi sanki. Ve babam beni dövüyordu. Ama acımasız bir şekilde dövüyordu. Ya da annem, mesela başıma bitler falan girdiğinde okuldan şikâyet falan geldiğinde beni işte banyoya sokup kaynar suyla saçımı yıkardı. Yani bunların hepsi çok iyi aklımda kalan travmalar bunlar. O yüzden ben de çocuklarıma bu yüzden sıkı sıkı sarılıyorum. Gerçek anne nasıl olur? Hani hayalimdeki anneyi ben kendim ... Yani ben küçükken benim hayalimdeki anneyi ben şu an çocuklarıma yaşatmaya çalışıyorum. Benim annem olsaydı, yanımda olsaydı benim gibi isterdim. Ben anne olduktan sonra da hayalini kurmaya devam ettim.” (Figen)

“Bütün anneler, çocukları tarafından sevilir mi, anneliklerinden dolayı taktir edilir mi, onlara teşekkür edilir mi?” gibi doğru ve tek cevaba olmayan sorular çoğaltılabilir. Belli sınırları ve pratiklerinin olduğu düşünülen ideal bir annelik kurgusu için belki evet, bu sorular anlamlı olabilir. Ancak annelik; kültüre, zamana, ilişkilere, mekana bağlı değişerek yeniden inşa edilmektedir (Miller, 2010: 83). Anneliğin bir deneyim olması anneliğin sürekli yenilenmeye, değişime açık olduğunu ve farklı anneliklerin mümkün olduğunu göstermektedir. Evet bir boyutu ile rol modellerin ve toplumun örneklerini temsil etmekte ve yansıtmaktadır. Ama tek bir örneği değil. Bu nedenle ideal anne olmaktan öte yalnız anneler kendi anneliklerini yaratmaktadır.

4.1.3. Bebek ve Ben: “Bir Anneymişim Gibi, Bir Değilmişim Gibi”

Cinsiyet ilişkilerinin, cinsiyet organlarına bağlı eşitsizlik yaratarak yeniden üretilmesi aile ve evlilik kurumunda neredeyse hiç dikkat çekmemektedir (Barrett, 1995: 178; Mies, Bennholdt-Thomsen ve Von Werlholz, 2018: 105). Cinsiyet eşitliğinin öncelikli olmayan toplumlarda yüzyıllardır ev içi ve bakım işleri annelerden kızlarına annelik ve kadınlık rolleri olarak aktarılmaktadır. Kadın ya da erkek cinsiyet organına sahip olmak kadar; cinsiyete bağlı rollerin de zamanı geldiğinde kolay, basit, doğal akışında gerçekleştiği inancı kadınların anne olmaya dair şüphelerini, endişelerini, korkularını, acılarını, pişmanlıklarını ve hatta çaresiz hissetmelerine gölge düşürürken, tüm bu duygular gizlenmeye yüz tutmaktadır. Ta ki onların içinden birileri deneyimlerini paylaşana kadar (Dominelli ve Mecleod, 1989: 22). Anne olmaya dair duygu ve düşüncelerini annelik yaptıkları çocuklara karşı sevgilerinden bağımsız olarak sorgulayabilecekleri bir zemin bulana kadar.

Katılımcılar için annelik, bir iş ya da beceri nasıl öğrenilirse öyle bir öğrenme sürecinden geçmektedir. Tüm bu süreçte deneme yanılma, hata yapma, pes etme, direnme, azmetme gibi pek çok şeyi bir arada yaşamaktadırlar. Bu bölüme kadar ‘anne olma fikri’ ve ‘bebeği doğurma düşüncesi’ hakkında deneyimlere yer verilmektedir. Bu bölümle birlikte yalnız annelik pratiklerine anlamak üzerine bir tartışma sürdürülmektedir. Katılımcıların bazıları tek çocuk annesi bazıları daha fazla çocuğa annelik yapmaktadır. O nedenle aktarımlarında onalar için önemli olan anılar arasında sıklıkla geçişler yapmaktadırlar. Başlangıç olarak Figen’in ikinci çocuğunda yaşadığı karmaşa bu bölüm için önemli bir başlangıç gibi olabilir, sözleri şöyledir:

“Hamile olduğumu öğrenir öğrenmez hemen aldırmadım. Biraz işte çocuğumu işte aldırayım mı, düşündüm. Aldırmak için de aslında hastaneye gittim. Hani süresi dolmuş dedi. Şöyle bir karar da almıştım. Çocuğum doğar doğmaz ben kuruma vereceğim. Hiç görmeyeceğim dedim. Hiç görmek istemiyordum dedim. Görürsem o bağı yani yaşamayım diye, hani veremem korkusundan dolayı. Çünkü çocuğa bakamam. Ama yaşamak zorunda olduğumu da biliyordum, bir çocuğum var. Çocuğum için, oğlum için [ilk çocuğu]. Kuruma vereceğim dedim ve zaten kızım için hiç öyle bir hazırlık mazırlık yapacak durumda değildim. Devletin vermiş olduğu destekle geçiniyorum “ (Figen)

Hamileliğin ilerlemesinin, doğum ve anneliğin ilk zamanlarının onların yaşamında nasıl anlamlar barındırdığını konuşmak bir anlam bütünlüğü sağlamaktadır. Katılımcıların çoğu planlamadıkları ve anneliğe hazır hissetmedikleri bir zamanda hamile kalmıştır. Dudu Karaman ve Doğan (2018: 1482) çalışmalarında eğitim düzeyi görece düşük kadınların anne olma kararının dış etkenlerden ya da toplumsal normlardan daha kolay etkilendiğini gözlemlemiştir. Kadınların bazılarının evliliklerinde süren çatışmalar bazılarının aldatma öyküsü bazılarının ise maddi zorluklar ya da sadece evliliklerinin başında oldukları için bebek istemedikleri gözlemlenmiştir. Tüm bunlar muhtemel bir hamilelik durumunda ne kadar zorlanacaklarının göstergesidir. İlk bebek haberi alındığında çift olarak mutluluk yaşansa da kadınların çoğunluğu hamilelik sürecinde maddi ve duygusal olarak zorlanmıştır. Merve ve Nazan yaşadıkları güçlüğü şu sözlerle aktarmaktadır:

“Çok kötü bir hamilelik süreci geçirdim ben. Hani böyle dinlenen, işte bir anne ne duygular yaşar, işte o, o süreci hiç yaşamadım. Çünkü gene aynıydı, gene aynıydı. Hani böyle bir huzursuzluk.” (Merve)

“Ben hamileyken yine çalışıyordum biliyor musun? Evet ev işi. Çalıştım yani. Üç gün giderdi. Beş gün gitmezdi. Çalışmazdı ki.” (Nazan)

Merve ve Nazan’ın Rich’in (1977) anneliğe ilişkin deneyimler ve annelik kurumu arasında gelişen müzakere arayışını yansıtmaktadır. Her ne kadar beklenmedik bir

hamilelik yaşasalar da anneliğe hazırlanmak öne çıkmaktadır. Kadınların doğum önce dönemi anlatıları belli belirsiz inşa edilmiştir. Deneyimlerinde doğal olarak annelik yapabileceklerine dair özcü varsayımlara hem de uzman tıp tarafından yönlendirilme ve sorumlu davranma ihtiyacı görülmektedir. Bu durum kültürel pratikler çeşitliliğinde üreme ve çocuk doğurmanın tıbbileşmesiyle daha kafa karıştırıcı bir hale geldiğini ifade etmektedir (Miller (2010: 81-128). En başta sorulan soruya tekrar geri dönülürse eğer “*neden anne olunur*” a verilen cevapların kadınların deneyiminde belli belirsiz olduğu görülmektedir. Fransa’da yapılan bir araştırma da ‘Neden çocuk yapılıyor?’ sorusunun yanıtlarının, çocuk sahibi olmanın %48 sevgi ve %69 görev ve %73 zevkle ilişkilendirildiği ortaya çıkmıştır. Hedonizm (hazcılık) motivasyonları ilk sıraya yerleşirken fedakarlık ya da kendinden bir şey vermekle ilgili bir ilişkiden bahsedilmemiştir. Aklın, doğurma kararında çok az etkisi olduğu buna karşılık çocuk doğurmama kararında aklın etkisinin daha fazla olduğu yorumu yapılabilir (Akt; Badinter, 2017: 19) Bebek haberi alındıktan çok zaman geçmeden anneliğe geçiş doğal akışına bırakılmaktadır. Kadın bebeği taşır, zamanı geldiğinde mümkünse doğal yöntemlerle doğum gerçekleşir. Hamilelik ve doğum deneyiminin bedensel riskleri ve sorumluluğun yönetimi annelik tekelinde takip edilmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu eş tarafından yeterince desteklenmemek, anlaşılmamak, sorumluluğun daha en baştan paylaşılmaması yalnız anneliğin habercisi gibidir. Esin ve Figen doğumla ilgili hatırladıklarını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Düşünün. Havluyla duruyorum, su geliyor. Bunu nasıl uyandırıyorum? Kalk diyorum. Gidelim. Doktora gidelim. Bir şey oluyor. Çocuk düşüyor yani. Adama diyorum ki kalk beni götür doktora. Bana diyor ki yani nereye gideceğiz? Yat aşağı diyor.” (Esin)

“Doğuma gelicem dedi ama gelmedi. Benim cebimde yirmi lira para vardı. Başka hiç paran yok. Oğlum Mehmet de beni yatak odasında bekleyecekti yani. Orada bekledi. Hemşirenin, herkesin haberi vardı, hatta bana sahipsiz hasta demişlerdi. Yani koridorda sahipsiz hasta... Yani isimle seslenmediler. Sahipsiz hasta geliyor falan dediler. Ben onu duyduğum zaman daha çok kötü oldum. Sahipsiz hasta dediler bana. Oğlum da hani bana oda verdiler ya. Oğlum da odada bekliyordu zaten. Oğlumun orada beklemesini tembih ettim.” (Figen)

Figen’in oğlu Mehmet ilk evliliğinden ve o günlerde 5 yaşındadır. Kızının babası ile resmi evlilikleri yoktur. Oğlunu yalnız büyütürken, kızına hamile kalmıştır. Onun ilk anneliği olmamasına rağmen, ikinci bir çocuğa annelik yapmak onu kaygılandırmıştır: Hayatı bundan sonra nasıl devam edecekti, ne kadar iyi olacaktı, yapabilecek miydi? İlk gebelik deneyimi ya da ikinci fark etmeksizin kadın için bu yeni bir durumdur ve uyum süreci

gerektirmektedir. Nazan, yüksek biraz da şaşkın bir ses tonuyla ilk doğum deneyimine dair şu cümleyi dile getirmektedir:

“Korktum biliyor musunuz? Çok korktum. Ya bu çocuk canavar olursa. Ya ne bileyim ya. Bilmiyorsun yani. Hiçbir şey bilmiyorsun. Ben Ayşe'yi doğum ettiğimde korkudan bayılmışım.” (Nazan)

Doğum sonrası bebekle ilgilenmek gerektiğinde kaç kadın ‘bilmiyorum’ diyebilmiştir, bu hakkını kullanmıştır? Yaşam biçimlerinin değişimiyle pek çok kadın için anneliğin cinsiyetin kaderi gibi görünmeyebilir. Yine de annelik çocuk doğurması fark etmeksizin kadınların tanımlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Otoriter bilgi sistemlerinin uzmanları biçimlendirilen beklentilerle ‘riskli’ ve ‘sorumlu’ anneliği tanımlamada yer almaktadır (Millar, 2010: 86). Örneğin hemşirelerin emzirme ve diğer sağlık durumlarıyla ilgili teknik bilgileri paylaştıktan sonra, artık anne ve bebek vardır. Eğer varsa refakatçinin desteği ile bebeğin emzirilmesi, altının değiştirilmesi, sakinleştirilmesi, yaşamsal becerilerini kontrol etmek gerekmektedir. Doğal olarak bu beceri ve duygulara kadınların yani annelerin sahip olduğu düşünülmektedir. Oysa gerçeklikte tüm bunları yapmak istememeniz, yapacak güç ve dirençlilik de olmamanız ya da sadece basitçe bilmiyor olmak mümkündür. Başak ve Nazan ilk annelik deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Uyandım, çocuğumukucağıma alacaktım, memeyi nasıl emzirdiğini göstermek için ebe geldi, Rüzgar’ı emzirmeye çalıştım. Rüzgar öliyordu. Emzirdikten sonra çocuğu pıpsıslamamız lazımmış. Ama hemen elimden aldılar. Benim çocuğu yatağa yatırdılar. Rüzgar mosmor oldu. Ben ağlıyorum. Ondan sonra zaten hiç uyumadım ben. Rüzgar'a bir şey olur diye.” (Başak)

Ben tekim. Kimse yok. Çok ağladım. Çocuk bangır bangır ağlıyor. Bilmiyorum emzirmeyi. Yanımda refakatçi yok. Başka biri var, o da doğum etmişti. Onun işte ablası geldi. Kızım dedi ‘emzirsene’. ‘Sonra emzireceğim’, diyorum [omuz silkiyor bir yandan]. ‘Kız emzirsene işte çocuğu, azıcık bir sütün gelsin diyor’. ‘Yok, sonra emzireceğim’ diyorum. Diymiyorsun. Utanıyorsun da. ‘Sen bilmiyor musun?’ Dedi. ‘Yok’ dedim. ‘Gel’ dedi. Çok affedersin. Parmaklarıyla tuttu. Bebeği de itti. ‘İşte dedi bak böyle emziriliyor. Sonra bu taraftan emzireceksin’. Gene böyle tuttu parmaklığıyla [elleriyle gösteriyor]. Annesi bak böyle vereceksin. Ay çok dua ettim, nasıl? Yani hiç, asla unutamam. Ondan sonracığıma işte bebeğin altı nasıl temizlenir? Nasıl şey olur? İşte eve geldik, işte çocuk kundaklıyorlar. Ben bilmiyorum. Hani kundağı açıyorum ama çocuğu böyle sarmak lazım. Bilmiyorum ki. Elifağladı mı dayanamıyorum ben. Yapamıyorum. Ondan sonracığıma şey diyorsun bir iki defa babaanneye söylüyorsan eğer, hani gel ben senin işini yaparım, tamam mı? Ben senin evini süpürürüm. Tamam silerim. Ama sen Elif’i bir kundakla, hani el ayağı düzgün olsun diye. Bir iki yap. O da hep çağırıyorsun ki. Korkuyorsun, kızıyor, bağılıyor, laf söylüyor. Bir de onunla mı uğraşayım? Böyle kalsın, kundaklamıcam dedim. Bana ne?” (Nazan)

Nazan’ın deneyiminde anneliğe hazırlığın önemli olduğu öne çıkmaktadır. Kadının bedeninde yaşadığı değişimi ya da bebeğine karşı hissettiği duygulardan daha çok şimdi

bu yeni durumun getirdiği görevleri layıkıyla yerine getirmesi öncelikli görülmektedir. Ataerkil toplum yapısı denetimin kendi cinslerince yapılmasını sağlamaktadır. Onlar daha önce bunu yapmış; doğurmuş, büyüttmüş, evlendirmiş ‘iyisiyle kötüsüyle’ görevini tamamlamış annelerdir. Böylece anneliğe geçiş ve anneliği kabul, tüm gerçeklik tek bir anlam uğruna bükülebilir. Kadının anneliği içgüdüselidir ve kadın bu özel beceriye sahiptir. Katılımcıların çoğu anneliğin kendilerine gelişini anlattıkça anneliğin kendilerine dayatıldığı görülebilmektedir. Figen ve diğerleri hastane sonrasındaki deneyimlerini şu cümlelerle dile getirmektedir.

“İlk doğumumda yani oğlumun doğumunda eşim vardı yanımda. Kayınvalidem, onlar gelirdi. Daha sonra eve geldim. Annem onlar yani aile diyeyim. Ailem onlar. Doğumdan on beş, yirmi gün sonra geldi hemen gelmedi. Tam gününü hatırlamıyorum ondan sonra geldiler. Ve ben yine evde yalnızdım çocuğumla beraber. Hani gelip de bakacak kimse yoktu. Ben hani çocuğun nasıl emzirileceğini bile bilmiyorum. Çocuğun altı nasıl değişir bile bilmiyorum. Ama hep kendi başıma yapardım. Çocuğum, yani değişik bir duyguydu. Bir annemişim gibi bir değilmişim gibi. (Figen)

Anneliği öğrenmek kadının görevidir. Baba, erkek en iyi haliyle acil durumlarda kısa süreliğine yardımcı olabilecek kadar bilgiye sahip olsa yeterli görülmektedir. Figen deneyiminde bebeği gördükçe kendisinin artık anne olduğunu hissederken bir anda gelen annelik pratiklerine karşı yabancı olma halini anlamakta zorluk çekmiştir. Gördükleri ve bildikleri herkesin çok basitçe eyler halinde olduğu normatif pratikleriyle annelik böyle bir şey mi sorusu anneliğe uyum sürecinde dönüp durmaktadır. Diğer katılımcılarından Suna ve Asuman’ın da benzer duyguları yaşadığı şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Ben annesinin evinde bir odada, bu çocuk yeni doğmuş emzirmeyi bile bilmiyorum. Günlerce tek kaldım. Hiç uyumadım. Sabah üzeri de dokuz ile altı arası oturduğum yerde gözüm kapanyordu. Ve anne oğul içeride televizyon izleyip kapıyı kapatıyorlar bir de. O kadar yalnız kaldım.” (Suna)

“Sabaha kadar uyumazdı gece. Ya düşünün ben doksan iki kiloyla doğuma girdim. Yani bir ay geçmeden ben tekrardan kırk beş, kırk altı kiloya düşmüştüm. Annem gelmişti o zamanlar. Hani lohusaydım falan. Daha sonra annem gitti memlekete. Ben öyle gördüklerimle o şekilde yapmaya çalıştım yani. Bir de komşumda gelip gösteriyordu bana, yıkarken falan geliyordu. Ama yani gel, büyük konuşmayım da yani bilmiyorum. Allah'ın gücüne gider mi? O zamanlar, hani çocuğum olduğuna çok şeydim böyle. Çok pişmandım. O şekilde yani. Çok zordu. Çünkü kolay hiçbir şey görmemiştim. Yani rahat hiçbir şeyini görmemiştim. Maddi manevi olarak. Yani tam şey yapamıyorum, o zamanı çok nitelendiremiyordum. Çünkü ya çok sıkıntılarım vardı. Ya anne olmayı bile anlayamadım ben o zaman. Annelik nedir bile bilemedim.” (Asuman)

Kadınlar anneliğin bir anda yaşamlarının merkezine yerleşmesiyle büyük yeni bir mücadele sürecine girmektedir. Katılımcıların zor olan yaşamları bu haliyle daha da güçleşirken, herkesin bahsettiği anneliğin o sihirli hali, annelik duygusu (Millar, 2010) onlara gelmemiştir. Yine de doğurganlık normuna riayet etme ihtiyacı olarak

kurumsallaşmış bir amaç ortada durmaktadır. Anne olmayı gerçekten istemek için (fiziksel ve ruhsal) somut bir hissin oluşması gerekmektedir. Bunu sorgulayacak, tartışacak ve meydan okuyacak alternatif yollar engellemektedir (Donath, 2022: 48). Toplumun anneliğe atfettiği çeşitli imgelerle yapacaklarını öğrenmek ve baş eder hale gelmek için bir an önce becerilerini geliştirmeli ve daha dayanıklı hale gelmeleri kaçınılmaz olmuştur. Gül şimdi o günleri değerlendirdiğinde şu cümleleri kurmaktadır:

“Kendim yani, kendim anne oldum ben. Şimdi benim küçük kardeşim, biraz onun doğuşunu hatırlıyorum. Küçüktüm ama hatırlıyorum onunla altı yaş var aramızda. Annemin ona nasıl şey yaptığını böyle hayal meyal hatırlıyorum. İşte annem onu yapardı. Annem bunu yapardı. İşte ben de onları yapmaya çalıştım çocuğuma. Gerçekten öyle yani. Biri olmadı yanımda. Kendim, kendi kendime anneydim ben yani.” (Gül)

Gül’ün ifade ettiği gibi adına anne denmesi yeterli değildir. Bir akış halinde anneliğin yaşanması ve içselleştirilmesi kadının duygularını, düşüncelerini ve bedenini aynı motivasyon üzerinde birleştirmesini gerektirmektedir. Geçmiş yaşantından ya da var olan aile ve evlilik ilişkilerinden bağımsız düşünmek, baş etme sürecini anlamada eksik kalmaktadır. Çalışmada bazı kadınların bebek bakımının zorluğu karşısında yaşadığı yabancılığı anlatırken bazıları annelikle ilgili anlatılan sihrin olmadığını bazıları ise anneliği neredeyse reddettiklerini anlatmaktadır. Nazan ve Aslı anneliğe geçişin ağırlığını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Alya’ya bakmam demek, onun bana yaptıklarının aklıma gelmesiydi. Emziremedim ben. Çocuğumu bir ay boyunca emzirmedim. Ev sahibim geldi. ‘Kızım yazık, orada ağlıyor’ dedi. ‘İnsan çocuğuna yapar mı aklına başına al kızım’. Ve ben bunalıma girdim biliyor musun? Ben Elif’in gözü önündeymişken kendimi intihar etmeye çalıştım.” (Nazan)

Yani zaten anneliğimin ilk bir yılını çok iyi anlayamadım. Hani iyi bir anne miydim? O bile tartışılır. Evet, mamasını yedirişordum. Şey yapıyordum. Ama bir robot gibiydim o dönem. Hani ben duygusal anlamda böyle bir robot gibiydim.” (Aslı)

Nazan ve Aslı’ya ne yapmaları gerektiği bir şekilde fısıldanmasına rağmen bedenleri bunu yapmak istememiştir. Onlara göre bebek, sadece bebek değildir. Onlar için travmalarıyla yüzleşmek anlamına gelen anneliği yapmayı geciktirmiş ve reddetmişlerdir. Yalnız annelerin deneyimlerinde annelikte; duygusal hazırlığın, bakımda bilginin, maddi gücün, sosyal desteğin ne kadar önemi ortaya çıkmaktadır. Pek çoğu evlilikleri devam ederken doğum yapmıştır. Ancak annelik “verecek bir sınavları varmış” gibi onlara bırakılmıştır. Bu baş etme sürecinde ne yapacakları, nasıl yapacakları ve ne kadar dayanıklı oldukları izlenmeye bırakılmıştır. Annelik, bedenlerinde doğal bir var oluş

olarak kabul görse de bütün bu zorlukla baş ederken onlar kendi anneliklerinin peşine düşmüşlerdir.

4.2. YALNIZ ANNELİKLE YÜZLEŞME

‘Yüzleşme’ yalnız anneliğin arkasında gizlenen anlamları keşfetmek ve annelik pratiklerini yeniden çerçeveleme üzerinedir. Annelikle yüzleşme teması, yalnız anneliğin nasıl deneyimlerle inşa edildiğinin tartışıldığı altı alt temadan oluşmaktadır. Bu bölüm birbirinden farklı sürelerde yalnız annelik yapan katılımcıların yalnız anne olarak kendileriyle, kişilerle, yapılarla ve toplumla kurdukları ilişkilere odaklanarak tartışılmaktadır.

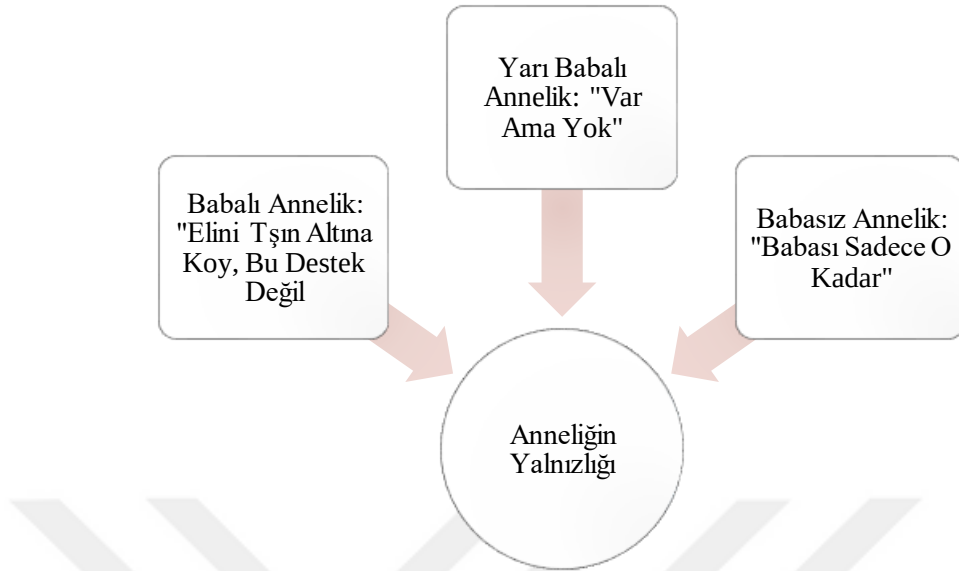
Şekil 4: Yalnız Annelikle Yüzleşme

Yalnız Annelikle Yüzleşme	Anneliğin Yalnızlığı
	Yalnız Anneliğin Yuvasını Kurmak
	Yalnız Annelik Tam Zamanlı Bir Sorumluluk
	Aile: Mecburi Yakınlıklar
	Yalnız Anneliğin Ekonomisi
	Balkon Kapısından Ev Kapısına Çevre

4.2.1. Anneliğin Yalnızlığı

Bu bölüm araştırmanın “*Evlilikte/ilişkilerde Annelik Pratikleri Nasıl Deneyimlerle İnşa edilmektedir?*” sorusuna cevap aranmaktadır. Kadının hamile kalmasıyla başlayan annelik, doğumla birlikte daha çok anne merkezli olarak inşa edilmektedir. Yalnız anneliğin anlamlarını keşfetmek, kadınların annelikle kurdukları ilişkinin en başına gitmeyi gerektirmektedir. Daha önceki bölümde anneliğe geçiş sürecinden bahsedilirken bu bölümde kadınların evlilikte ve evlilik sonrasında anneliklerinin nasıl geliştiği ve devam ettiği takip edilmektedir. Bu nedenle ebeveynliğin parçaları baba ve anne olma üzerinden yalnız anneliğin inşası tartışılmaktadır. Burada bir babalık tartışmasını öne çıkarmaktan daha öte yalnız anneliği var olma ve niteliklerine dikkat çekme amacı güdülmektedir. Kaçınılmaz olarak katılımcıların anlatılarında bir baba ve anne karşılaştırması da ortaya çıkmaktadır. Anneliğin yalnızlığı üç alt kategori altında ele alınmaktadır. Aşağıdaki tabloda kategori başlıklarına yer verilmektedir.

Şekil 5: Anneliğin Yalnızlığı

Annelik her zaman tanınmaktadır. Babalık ise tam olarak bilinmesi mümkün olmadığından şüphe götürebileceği kabulüyle sosyal bir kategori olarak kendisini kabul ettirmektedir. Anneliğin biyolojik temeli hamilelik ve doğum sonrası bitmektedir (Gittins, 1993:68). Ancak biyolojik, bedensel ilişki psikolojik bağlamla devam ettirilmektedir. Doğumun normal mi sezaryen mi olduğu, annenin doğum sonrası sütünün gelip gelmediği, sütünün az olup olmadığı, sütünün çocuğa yarayıp yaramadığı, biberon veya emzik verip vermediği bedensel ilişkinin psikolojik ve sosyal ilişkiye geçiş ipleri gibidir. Miller (2010: 192) doğumda ve hemen sonrasındaki zorluklar yaşandığı gibi dile getiril(e)mediğinde, anneliğin esasen biyolojik temelli ve buna bağlı olarak doğal bir şey olduğu mitinin devam ettiğinden söz etmektedir. Bu nedenle tüm gözler annenin bebeği sahiplenmesine ve ona ne kadar yetebileceğine çevrilmektedir. O yüzden acemi olma hakkını açıkça kullanmak mümkün olmayabilir. Tüm bu beklentiler karşısında anne/anne adayları acemilik göstermemek için yararlanabileceği tüm kaynaklardan yararlanmakta ve tam teşekkülü doğal, bilimsel ve deneyimsel tüm bilgilerle kendini hazırlıklı kılarak annelik mitinin sürmesine de bir anlamda katkı sağlamaktadır. Babalığın acemiliği ise konuşulmaya ve hatta bitmemeye layık gibi görünüyor.

Doğumla kanıtlanan ve bebeğin dünya ile kuracağı ilişkide maharetli bir duruş sergileyen anne, devamında gelecek bakım işine de tek adaydır. En azından anneliği yapacak olan kadınlardır, denilebilir. Sosyal kategoriler olarak annelik ile babalığı ayıran önemli

değişken bakım işini kimin yapacağı, kimin daha uygun olduğudur. Aksi taktirde bu iktidar alanı kadına kalmayabilirdi. Anneliğin evli olmak ya da bekar olmaktan bağımsız olarak “yalnız” olma hali öznelerin evlilik deneyimlerinde de boşanma sonrasında da öne çıkmaktadır. Başak, Asuman ve diğerleri doğum sonrası deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Hastanede doğuma girdim. Hastanede rehin kaldım, çıkamadım mesela. Benimle doğum yapanlar hemen çıktı. Üzüntüden sütüm falan hep gitmişti. Yani sütüm kesildi, çocuğa gittim. Obalmar, sütlerden aldım. Bebek ya, düşündüm mesela, pirinç unları verdim. Ondan sonra hiç unutmuyorum. Çeyizimdeki tencereyi hurdacıya verip de çocuğuma süt aldığım zamanları biliyorum mesela. İlgilenmiyordu, çalışmıyordu da. (Asuman)

“Ben doğumu yaptıktan sonra hemen ayağa kalktım. He eve girer girmez ben ayaktaydım ya. Oturmadım. Hiç oturmadım. Yani kırkımış. Hastaymışım yok. Ağrım varmış. Ben hiç bilmedim.” (Başak)

“İnanır mısın çoğu zaman daha almıyordu. Ben diyordum al diyordum götür diyordum. Ben de biraz temizlik yapayım hep temizliğe gittiğim için kendi evimi yapamıyorum, yoruluyorum artık bileklerim tutmuyor, kollarım tutmuyor. Al götür bak, diyorum. Yok, işim var, şuraya gideceğim, buraya gideceğim, yok şöyle böyle. Beni geçiştiriyor. Bana ne? Ozaman çocuğunu da yanımda götür.” (Sevim)

Katılımcıların ilk annelik deneyimleri olmasına ve henüz evli olmalarına rağmen bebeğin bakım ve sorumluluğuyla ilgili çoğunlukla babalar ile ortaklaşamadıkları anlaşılmaktadır. Katılımcılardan bazıları ekonomik olarak da evin geçimini üstlendikleri için doğum sürecinde ve sonrasında maddi olarak daha savunmasız kaldıklarına dikkat çekerken, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak adına babanın gayret göstermemesini ‘*çalışmıyordu*’ diyerek ifade etmektedir. Evin geçimi ve çocuğun bakımı konusunda zorluklarla yüzleşen kadınlar çoğu kez bir çözüm arayışı, çare olma adına üst düzey performans göstermektedir. Her ne kadar babalık ile ilgili taleplerini dile getirmiş olsalar da Sevim gibi beklentiler karşılanmadığında anneliklerini daha güçlü inşa etme tutumu sergiledikleri gözlemlenmektedir. Babanın genellikle gündelik rutine dahil olmaması ve erkeğin evin geçiminden çekilmesi, anneliğin daha da yalnızlaşmasına temel oluşturmaktadır. Nazan’ın ilk çocuğu Canan’la kurduğu dünyayı, hala o duyguyu hissederek yüzündeki gülümseme ile şu sözlerle anlatmaktadır:

“Önce sobayı yakardım sonra Canan’ın altını açardım [Canan henüz yeni doğduğunda]. Canan üşümesin. Şimdi ev tahta olduğu için tavana tavan salıncağı yaptılar [Harabe gibi bir ev]. Orada yatıyorum şimdi. Düşünüyorum. Diyorum ki bu böyle kendini sallıyor sallıyor ya diyorum. Oradaki kireçlerden ya Canan’nın gözüne batarsa? Ne yaparım ben? Canan kör olur. Eskiden pastanede böyle şey kâğıtlar vardı böyle desenli. Gittim onu aldım. Tavana ona yapıştırdım. Bir gün amcası geldi. ‘O ne orada dedi?’ ‘İşte abi şey kireç Canan’ın gözüne gelmesin diye’ dedim. ‘Biz de o kadar çocuk büyüttük. Biz hiç böyle bir şey yapmadık’ dedi. Sonra orada tavanda da fareler var. Fare Canan’ı yer,

ona da çözüm bulmam lazım. Sonra Canan'a gittim, Deniz topu aldım. Ay şimdi buraya tavana bakıyordu Canan. Şimdi orada da hani kucağında sallıyor ya. Canan'ın dünyası durdu dedim. Ben en iyisi buna Deniz topu alayım bari o dönüyor ya renkli renkli. Canan'ım onu izlesin” (Nazan)

Nazan daha bebekken annesini kaybetmiş ve üvey anne ile büyüdüğünü söyleyen, tanımadığı annesine karşı büyük bir özlem ve sevgi besleyen bir kadındır. “Annesi olmayınca, kimsesi olmuyor insanın” diyerek Canan’ın her şeyi olmaya çalışmıştır. Babanın olmamasını sorgulamadan annelik yapmak onun benliğinin bir parçası olmuş. Bunu kendisi için ve toplumsal rolünün gereği olarak yapmasından bağımsız bir akış halinde sergilemektedir. Erving Goffman (2009) “ben”in ortaya çıkışını, performansa benzer bir süreç olarak değerlendirmektedir. Zygmunt Bauman ve Rein Raund’un (2000: 65) ortak eseri “Benlik Pratiklerinde” Raund şöyle söyler: “Aslında herhangi bir benlik, iç dünyasının sınırları içerisinde oluşması ve sürekli yeniden biçim verilmesi itibariyle bazen geçmişten kalan bazıları şimdiki zamanda yaşanan bir kısmı bilinçli; diğerleri bilinçdışı, bazıları hasmane bazıları karşılıklı bağıllık ilkesi ile dolaşık haldedir.” Kadınların annelik performansları, çoğunlukla mücadele ettikleri bilinçli eylemlerle ve geri kalan büyük bir kısmı karşılıklı bağıllık ilişkileri ile şekillenmektedir. Öznelerin evlilikte başlayan yalnız annelikleri yek pare gerçekliğini inşa ederken, kadınlar için bu her şeyden daha gerçek olmaya başlamaktadır.

Aşağıdaki tabloda evlilik, boşanma süreci ve boşanma sonrasında annelik performansının dönüşümü şematize edilmektedir. Tabloda annelik performansı değerlendirilirken çocukların bakım ve sorumluluğunda ebeveynliğin değişimi izlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Evlilikten Yalnız Anneliğe

Rol	Evlilik		Yalnız Anneliğe Kayış		Yalnız Annelik	
	Karı	Koca	Kadın	Erkek	Erkekleşen Kadın	Bekar Erkek
Ebeveyn	Toplumsal Cinsiyet Roller (TCR) içselleştirilmiş Rol Geçişkenliği Var		TCR çözülme var Rol Geçişkenliği Sürdürülemiyor		Rol geçişkenliği yok Anneliğin genişlemesi	
Otorite	Hükmedilen (Karşılıklı rıza)	Hükmeden (Karşılıklı rıza)	Eşitlik Talebi	Otorite Talebi	Yarı Özerk	Tam Özerk
Etki	Edilgen	Etken	Etkinleşme	Edilgenleşme	Etkin	Yarı Etken

Katılımcıların eski eşleri/baba ile kurdukları ilişki evlilik ilişkisi çözüldükçe başka bir anlama evrilmektedir. Yukarıda tabloya göre, kadınların özneleştiği hem kendi hem de çocuklarıyla ilgili konularda bağımsızlaştığı gözlemlenmektedir. Diğer yandan aile ideolojisinin annelik aracılığı ile kadının üzerinde sürdürdüğü tahakkümün yine anneliğe/babalığa ve kadınlığa/erkekliğe dair değer yargılarının başka biçimlerde yeniden üretildiği (Giddens, 1979: 132-134) söylenebilir.

4.2.1.1.Babalı Annelik: “*Elini Taşın Altına Koy, Bu Destek Değil*”

Görüşmelerde boşanma sürecinde çocukların velayetinin kimde kalacağı nasıl planlandığı üzerinde durulmuştur: Kimilerinde bu konuşmanın hiç olmadığı kimilerinde çocuk küçük olduğu için ve erkeğin bakamayacağından çocuğun anne ile kalmasına karar verilmiştir. Bazı katılımcılar ise “*hiçbir şey istemediklerini, sadece çocuklarını istediklerini*” ifade etmişlerdir. Çocuklarından ayrılmamak için de nafaka ya da evlilikten doğan haklarından vazgeçmişlerdir. Her seçenekte de kadının anneliğini tanzim eden bir manevranın olduğu söylenebilir. Ancak bu kadınlar için de anneliğin başka bir hali ile yüzleşmesi anlamı taşımaktadır. Boşanma tamamlandıktan sonra çocukların ebeveynleri ilişkisi kaçınılmaz olarak değişmektedir. Anne ile olan ilişkisi daha da güçlenirken -daha çok zaman, yer ve eylemi paylaşacaklar- baba ile ilişkiyi yeniden düzenlemek gerekmektedir. Çocukları hakkında ebeveynlerin ortaklaşması ve çocuklarıyla ilgili konuşabilmeleri beklenmektedir. Ancak çalışmanın katılımcılarından sadece 2 tanesi çocukları için müzakere edebildiği bir babadan bahsetmektedir. Bu müzakerenin onlar için yüksek farkındalık gerektiren, planlı bir eylem olduğu anlatılarından takip edilmektedir:

“Hiçbir şey yoktu o zaman [paranın olmamasından bahsediyor] sıfır. Yani onda da yoktu. Ondan sonra dedim ki ben de hiç istemedim. Devletten gene çocuklarım için bir maaş aldım. Sonrasında işte aradan birkaç sene geçtikten sonra çocuklar da büyümeye başladıktan sonra babaları tamam dedi. Hani baktım ki evet çocukları ile ilgilenmeye başladı. Hani maddi olarak. Çünkü kendi de yükselişe geçti.” (Merve)

“Ama öyle bir çizgi oluşturdum ki onunla aramda dün buradaydı mesela oturduk. Çocuklarımızın sorunlarını konuştuk. Onların eksiklerini giderdi. Güzel.” (Merve)

Ebeveynlikte ortaklaşmak bebeğin doğumuyla, tüm bakım sürecine yayılan işlerde anne-babalığın birlikteliğini anlatmaktadır. Ancak ataerkil ailede bu pratik o kadar zayıftır ki boşanma sonrasında bu zayıflık gün yüzüne çıkmaktadır. Bu nedenle babayla ilişki yeniden düzenlenirken eski kocaya karşı kadınlığın sınırları da yeniden yapılandırılır. Merve’nin “*öyle bir çizgi oluşturdum ki*” ifadesi çocukların için buradasın, burada olmak

zorundasın vurgusunu taşımaktadır. Bununla birlikte babalığın sergilenmesi için gereken motivasyon ve çabanın “dışarıdan geldiğini” de açıklar niteliktedir. Bu süreci şu şekilde ifade etmektedir:

“Şimdi Salih’le öyle bir çizgi çizdim ki onunla. Açıyordum telefonu Salih’e. Ki o zamanlar böyle bir şey yoktu bu adamın. Sonra sonra konuşa konuşa çocuklarımız böyle olur bak şöyle olur diye adam da kendine geldi aslında o süreçte. Hoparlörü açıyordum. Salih konuş bakayım. Sesim onlara yeterli geliyordu zaten [çocuklara karşı otoritesini anlamak istiyor]. Ki babalarına karşı çok saygılılar. Şöyle yaptım her zaman, ben ayrıldım, anlaşımadım. Ama çocuklarıyla aralarındaki diyalogu sağlam tuttum. Babalarına karşı saygılarından sevgilerinde sürekli onları uyardım. Saygılı olacaksınız bitti. Babanız o sizin. Biz anlaşımadık. O yüzden hoparlörü açıp da seslerini duydukları zaman tamam babacığım. Her geldiğinde de çocuklarıyla şunu konuşur mutlaka. Anneni üzümüyorsun değil mi Ali? Ahmet anneni üzümüyorsun değil mi? Hani bak herhangi bir şeyini duymayayım tamam mı oğlum?” (Merve)

Çocukların yaşları ilerledikçe otorite kurmaya ilişkin kaygıların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Yalnız annelikte ‘baba yokluğundan’ kaynaklı çocuklar üzerinde otorite kuramama kaygısı farklı çalışmalarda öne çıkmaktadır (Feyzioğlu, 2011: 100; Kocatepe ve Bilgi, 2018: 51; Afyonoğlu ve diğ., 2021: 102). Daha küçük yaşlarda ise çocukların öz bakımları, maddi ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda babanın maddi desteği ön plana çıkmaktadır (Gedik, 2018: 3959). Çocukların ebeveynleri ile kurdukları duygusal bağı güçlendirmek, bu bağa sahip çıkmak, babanın yokluğunu telafi etmek anneliğin üzerinde kalmaya devam ettiği gözlemlenmektedir. Katılımcıların çocukla baba arasında düzenlemeye çalıştığı ilişkide çocuğun “neye ihtiyacı var?” sorusunun anneliğin takibinde olması pek çok açıdan anneliğin koordinasyon sağlama işlevini ortaya koymaktadır. Yalnız annelik yapan kadınlar çocukların sevgisi, bakımı, refahı, disiplini ve temsili gibi bir dizi ihtiyaçlarını dengelemek için karmaşık bir sosyal dünya ile müzakere etmektedir (Churchill, 2007: 181).

Esin’in deneyiminde baba ile ilişkinin düzenlenmesinde anneliğin koordine edici şekilde hareket ettiği gözlemlenmektedir. Eski eşi çalışmak için ara sıra yurt dışına gitmektedir. Yine böyle bir dönemde yaşadıklarını şu sözlerle anlatmaktadır:

“Tekrar yurt dışına gidecek. Yurt dışına gidene kadar kalabileceği bir yere ihtiyacı vardı. Bu süreçte benim hastane sürecim maalesef devam ettiği için en azından Efe’nin okuldan akşam alınması veya sabah okula bırakılmasıyla ilgili ben ona söyledim. Elini taşın altına koy bu destek değil. Y yapmak zorundasın. Artık destek olarak söylemiyorum. Bu senin görevin. Bunu yapmak zorundasın. Aynı evin içerisinde iki yabancı kişiye [eski eşinin kalacak yeri olmadığı için bir süreliğine birlikte yaşamaktadırlar]. Ev arkadaşı gibi düşün ama hiç konuşmayan ev arkadaşları. Onun Efe ile ilgili görevleri var. Pazar günü kalkıp bir kahvaltısını hazırlamak, Efe ile sohbet etmek gibi. Zaman geçirmek gibi. Ben şu an kendime birazcık daha özgür zaman tanıyorum. Pazar günü yapmak istediğin bir şey varsa bir hafta öncesinde bunu söylüyorum. Bu pazar dışarıdayım. Bundan sonra hayatını ona göre

ayarla. Elini kolumu sallar giderim yani istediğimi yaparım diye bir şey yok. Eskiden emir kipiyle de konuşmuyordum. Şimdi emir kipiyle konuşuyorum” (Esin)

Boşanma sonrası yalnız annelik erkeklerle ilişkinin devam etmesini de koşullandırmaktadır. Bir gözünün arkada kalması gibi basamaklar daha yavaş çıkılmaktadır. Katılımcıların pek çoğu bunu göze almasına rağmen çok azı çocukların sorumlulukları karşısında müzakereci bir baba olduğunu ifade etmektedir. Esin kendisi için zor olanı çocuğu için sürdürdüğünü şu sözlerle dile getirmektedir.

“Yani nefret ettiğiniz bir adamın devamlı gözünün önünde olduğunu bilmeniz. Ne kadar kötü bir şey. Ama şöyle bir avantajı var. Birazcık Efe'nin onun da fazla zaman geçiriyor olması iyi. Efe'yi besliyor. Yani tek avantajımız bu. Ben Efe'ye bunu hazırlıyorum. Tabi babasına da biz taşınacağız diyorum. Hazirana kadar süremiz var. Haziran'dan sonra taşınacağız. Hazirana kadar gittin, gittin, gitmedin, başının çaresine bakarsın. Ona da söylediğim şey bu.” (Esin)

Babalı annelik boşanma sonrasında babaların çocukları ile olan bağı koparmadığı, çocuklarının da babalarına karşı yakınlık duyduğu bir ilişkiyi açıklamaktadır. Esin ve Merve'nin çocuklarının yaşları farklıdır. Bir tarafta gençlik döneminde olan on beş ve on altı yaşlarında iki erkek çocuğu diğer tarafta altı yaşında bir erkek çocuğu vardır. Yaşları fark etmeksizin babaların çocuklarıyla devam ettirdiği ilişki yalnız annelikte sorumlulukları hafifletmektedir. Ancak babanın çocukla ilişkisi ve ilgisi devam etse bile ilişkinin koordinasyonunu sağlamak annelerin sorumluluğundadır. Burada çocuğun babası ile görüşme sıklığı ve zamanını planlama, çocuğun ihtiyaçlarını takip etme ve söyleme, bakım konusunda rutinin dışında destek talep etme gibi çeşitli süreçlerin koordine edilmesi gerekmektedir. Tüm bunları yaparken annelik rolünün daralmadığı aksine yalnız anneliğin bir pratiği olarak güçlendiği söylenebilir. Babalık ise boşanmış ama çocuklarına karşı ilgili olma konumunda kendi iktidar alanındaki yetkinliğini sürdürmektedir.

4.2.1.2.Yarı Babalı Annelik: “Var, Ama Yok”

Aile Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) 2017 yılında Türkiye’de İlgili Babalık ve Belirleyicileri başlıklı özel araştırma raporunu yayınlamıştır. İlgili raporun bir bölümünü Türkiye’de babalığı anlamak çalışılmıştır. Araştırmaya göre ilgili babalık özellikleri üç boyut altında derlenerek tartışılmıştır. Türkiye’de Babalık Araştırması İlgili Babalık Modeli’nde babanın çocuğun bakımında ve gelişiminde sorumlu olduğu davranış *bakım*; çocukla karşılıklı ve yakın ilişki kurduğu, çocukla birlikte zaman geçirdiği ve ilişki

kurduğu babalık davranışı *yakınlık*; çocuğun yaşına ve gelişim düzeyine uygun yöntemlerle kural ve sınır oluşturmaya *kontrol* davranışı olarak tanımlanmıştır. Araştırmaya katılan erkekler %99 oranında evli ve eşleriyle yaşamaktadır. 2016 yılında yapılan araştırmaya ait verilerden yola çıkarak Bozok (2018: 33) ataerkillik, kapitalizm ve babalık konulu çalışmasında Türkiye’de ataerkil ilişkilerin kodlarının değişmesiyle birlikte babaların çocukları ile görece daha fazla ilgilenmeye başladığını fakat söz konusu ilginin daha çok ev dışı alana yöneldiğine dikkat çekmektedir. Çocukları parka, alışverişe, gezmeye götürmek bunlara örnek verilebilir. Dahası var olan ilgili babalığın kendilerine atfedilen eve ekmek getirme rolünü fazlasıyla benimsenmiş olduğunun altı çizilmiştir. Kocatepe ve Bilgi’nin (2018: 43) çalışmasında da benzer bir bulguya rastlanmaktadır. Annelerin yaşam öyküsünde babalık imgesinin ele alındığı araştırmada; babanın kamusal alanlarla ilişkilendirildiği, babanın parka gidilen, oyunlar oynayan, eğlenceli vakit geçirilen kişi olarak tanımlanmaktadır.

Yapılan araştırmalar benzer olarak çalışmaya katılan kadınlar evlilik süreçlerinde çocuğun bakımında çoğunlukla destek görmediklerini, babaların çocuklarıyla daha çok parka götürmek ya da kısa süreli oyunlar oynamak üzere bir ilişki kurduklarını anlatmaktadır. Evin geçimine kadının da katılmasıyla babalığın sorumluluklarının daha da azaldığına dikkat çekilmektedir. Figen ve Asuman şu sözlerle deneyimlerini aktarmaktadır:

“Evlendiğimde dört ay sonra çalışmaya başladım. Çünkü eve bir para getirme şeyi yoktu. Devamlı ben kayınlarımın gidip orada hani bana derdi ki . ‘git oradan şunu al’. Ben de utanıyordum hani ne gerek var diyordum. O zaman ben çalışayım. Çünkü kendi çalıştığı parayı hep alkole yatırır.” (Figen)

“Zaten hep ben şimdi düşünüyorum. On üç yıl boyunca hani bir gün böyle evde kalıp da rahat ettiğimi bilmemişim. Hep ben çalışmışım, hep ben denemişim. Ben çalıştığım için bir şeyler olmuş. Mesela ben oğluma hamile kaldım. Yine çalışıyordum. Dokuz ayına kadar çalıştım.” (Asuman)

Evin geçimiyle kadının ilgilenmeye başlaması erkeğin “eve ekmek getiren” baba rolünden de soyutlanmasına zemin hazırlamıştır. Figen ve Asuman evin ve çocukların ihtiyaçlarını kendi çabalarıyla karşıladıklarını anlatırken ataerkil ideolojiye göre evdeki erkeğin temel rolünü yerine getirmediğine dikkat çekmektedir. Ataerkil ideolojinin sürekli kadınlığı ve anneliğe yeni sınırlar belirlemesi ama erkekliğe ve babalığa el sürmemesi Nazan’ın ifadelerinde daha iyi takip edilebilmektedir. Nazan eski eşin isteği

üzerine çocuğu ile İstanbul'a taşındıktan sonra geçimlerine dair şu bilgileri paylaşmaktadır:

“Çalışmaya başladığı ilk zamanlar iyiydi. Sonra işte çok değişti. Yani abisi çok değiştirdi. O çok değiştirdi. Kadına para verilmez. Parayı çorabına koyacaksın. Saklayacaksın. Alıştırmayacaksın. Daima eli sana mahkûm kalacak. Böyle duracak. Kadının eline parayı verirsen ne olur? Yuları boynuna geçirtirsin. Kadın daima eli böyle durursa her daim sana el açar.” ... “Bir süre sonra abisi yavaş yavaş ayağını kesti. Ayağını kesmeye başladıkça sıra bu sefer yani evde bir huzur olmaya başladı. Oradan destek almayınca hani oradan beklentisi olmayınca bu sefer kendi ayaklarının üstünde durmaya başladı.” ... “Bir ara çalışmadı sonra çalışmaya tekrar başlayınca para kazanıyor. Mesela getirir, şimdi çok vermiyordu ama olsun yine veriyordu o zaman. Gidiyordum pazar alışverişi yapıyordum. İşte evin eksikliği gibi. Mesela yemeklik alıyorsun işte çocuğuma bez kullanmaya başladım. Artık üçgen muşambayı bıraktım. Bez kullanmaya başladım.” “Sonra, Yok alışveriş. Yok, öyle bir şey. Çıkamazsın sen. O kadar adam değilsin, olmaya başladı bu sefer”(Nazan)

Bir süre sonra eşi çalışmamaya başlar, çocuğu okul yaşına geldiği için ihtiyaçlar çoğalınca Nazan merdiven silmeye ve haftanın her günü aralıksız çalışmaya başlar.

“Ben o zaman haftanın altı yedi günü işe gidiyordum. Bileklerim ağrıyordu. Yatamıyordum ağrıdan. Hep bir şey diyordu mesela. Boş gezenin boş kalfası oldu. Hep para vermiyorsun diyordu. Para vermeyince de bu sefer tartışmalar oluyordu ben de neden çalışmıyorsun diyordum? İşe gitmiyorsun, bulduğun işi asıyorsun, gitmiyorsun. Neden? Çünkü artık çok güzel para kazanmaya başladım. Neden çalışsın?”

Çalışmada kadınların evliliklerinde sergilenen babalığın boşanma sonrasında da benzer şekilde gittikçe azalan ve daralan bir yerde konumlandığı gözlemlenmektedir. Türkiye’de babalık belirleyicileri olarak ortaya çıkan bulgular bakım, yakınlık ve kontrol pratiklerinin (AÇEV, 2017) boşanma sonrasında daha da zayıfladığı, kaybolduğu, belirsizleştiği söylenebilir. Çalışmaya katılan kadınların babalar ile ilgili sözleri şu şekildedir:

“İki üç ayda bir görüşebilirse, zaten telefonda görüşüyor. Artık bazen hiç aramıyor bazen bu arıyor [çocuk]. O çok aramaz öyle.” (Asuman)

“Mehmet’le işte yazları köye gidersek işte gittiğimizde ben gönderiyorum. Gene dahi şey yapmıyor, görevim demiyor. Buraya gelip özellikle çocuğunu görmüyor.” (Gül)

Çocuklar babalarını tanımlarına rağmen istedikleri zaman onlara ulaşamamaktadır. Babaları ile ilişkilerinin düzenlenmesi bazen dokunulmadan kalmaktadır. Çocuğa karşı sorumlu olan baba ebeveynlikten “sessizce” çekilebilmektedir. Bu sessizliği anlamlandırmak, yerine başka bir anlan yaratmak anneye kalmaktadır. Çalışmaya katılan yalnız anneler çocuklarının iyiliği için babalarıyla görüşmelerine engel olmadıklarını, babaların ilişki kurmadaki ilgisizliğine vurgu yapmaktadır.

“Bazen çocuk soruyor. Anneciğim ara diyorum. Görüntülü arayalım. Ben hiçbir zaman engel olmadım Zülal Hanım. Ben başında, boşanmadan önce de diyordum. Bak diyordum olurda boşanırsak diyordum. Ben çocuklarımı babasız büyütmek istemem. İstersen sende kalır, istersen belli günlerde alırsın ama dedim babalık yapacaksın. Her zaman dedim. Ben ona göstermem falan demiyorum. Öyle yapsam ancak ben kendimi tatmin ederim. O çocuğun hayatını mahvederim. Anlatabiliyor muyum? Neyse adam yok, adamda hiçbir şey yok. Bak yılbaşı geçti. On beş tatil geçti. Bayram geçti. Ya insan aramaz mı ya? Kandiller geçiyor. Yok, adam yok, orada da yok.” (Suna)

Çocuğun bakımı ile ilgilemese dahi çocukla yakınlık kurması beklenmektedir. En azından toplumsal olarak “*tam bir aile*” olmaya vurgu yapılan zamanlarda bayramlar, tatiller ve başka önemli günler yalnız anneler için zor geçmektedir. Yalnız anneler için bu bir çatışma alanı olarak gelişmektedir. Çocuğun sorumluluklarına yetebilmek adına her an güçlenen annelik baba ile çocuğun ilişkisi sanki onların kontrolündeymiş gibi inşa edildiğinden yine onların başarısı ya da başarısızlığı ile sonuçlanacak bir çatışma yaratmaktadır. ‘*Çocuğumu babasız büyütmek istemem*’ söylemi var ama olmayan bir baba engeline takılmaktadır. Yalnız annelikte çoğunlukla vurgu yapılan otoritenin tesis edilmesi “*babanın yokluğu*” üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Aslında bu beraberinde yargılayıcı ve baskılayıcı tek bir yalnız annelik kategorisinin yaratılmasına da neden olmaktadır (May, 2007: 430). Yalnız annelerin ifadelerinde koordine edici olma hali sürekli gözlemlenmektedir. Kendi kontrol alanları dışında kalan babalığı devam ettirme çabaları anlatılarında takip edilebilmektedir. Esin ve Seher yalnız anneliğin başka bir gerçekliğine dikkat çekmektedir. Onun ifadeleri şu şekildedir:

“İlk zamanlarda yine babasının yanına gidiyordu. Ben Ayşe’nin (8 yaşında) resimlerini falan koyuyordum televizyon sehпасına veya buzdolabına. Bana bir gün dedi ki, Anne dedi biliyor musun dedi. Babamın dedi. Buzdolabında hiç bizim resmimiz yok. Bize oyuncaklar alıyorsun. Ama bunların hiçbirini babam yapmıyor.” (Seher)

Seher’in ifadesinde yalnız anneliğin ne kadar saçaklandığı ve çocuğun hayatında nasıl köklendiği söylenebilir. Tüm ilginin çocuğa yönelmesiyle bu ilişki daha da güçlenmektedir. Annelerin çocukları için söyledikleri şu meşhur söz akla geliyor: “*Ben onun gözünden anlarım*”. Yeni doğmuş bebek için geliştirilen pratikler, doğru zamanda doğru şeyi yapmak, anneliğe içkin bir şekilde devam ettirilmektedir.

“İşte bir gün babasının yanına götürdüm bıraktım. Okmeydanı, yaşadığı yere. Görsün birkaç gün onda kalsın. İki gün aldı geri getirdi. Durmuyor Can, falan diye. Çünkü Can’ı tanımıyor. Can’la zaman geçirmedeği için bilmiyor. Nasıl yemek yemesi gerektiğini bilmiyor. Neyi sevdiğini bilmiyor. Nasıl uyuduğunu bilmiyor. Tanımadığı için de Can ile zaman geçirdiğinde zor geliyor ona.” (Esin)

Esin'in 'çocuğunu tanımıyor' vurgusu yalnız anneliğin önemli belirleyicilerindendir. Bakım pratiğinin annelik ideolojisine göre kadınlığa ait olduğu savının tam karşısında bir açıklama içermektedir. Bakım, çocuğu tanımak ve onun ihtiyaçlarını anlama motivasyonu gerektirmektedir. Esin bakım işine içkin zorluklardan bağımsız bir zorluğu açıklamaktır. Hiç bilmediğin, tecrübe etmediğin, gözlemlemediğin bir işe kalkışmanın getirdiği bir zorluktur. Babanın çocuk ile zaman geçirmemesi, alışık olmama hali bir yandan öznel bir durum olarak değerlendirilmektedir. Çocuğu tanısaydı babalık yapmak daha mümkün olabilirdi fikrinin bir yanılsama içerdiği söylenebilir. Katılımcıların evlilik ve hamilelik öyküsüne geri döndüğünde yalnız anneliğin toplumsal cinsiyet rollerine uygun inşa edildiği gözlemlenmektedir. Ancak boşanma sonrasında bu yalnızlığın gerçekliği ile yüzleşilmektedir. Tam da buradan temellenerek babalık sorumluluğunda geri çekilmek kolaylaşmaktadır. İnci buna ilişkin duygularını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ben çok ağladım. Babam gelmiyor diyor bana sürekli. Az önce unuttum söylemeyi. Onu da söylemek istiyorum. Aslında benim ayrıldığım adama kızgınlığım yok. Benim cam parçam çocuklarım var ya onları üzdüğüne kızgınlığım aslında ben. Onları babasız yaşattığına kızgınlığım. Sürekli benim babam gelmiyor diyor. Ya oğlum ben ne yapayım gelmesine dedim. Lanet olsun ne yapayım dedim. Diyor ki gelecekti, oğlum senin baban savaşa girmedi. Gelecek diyorsun. Adam kendisi, gelmiyor diyorum.”
(İnci)

Kadınlar için babanın olmamasıyla yüzleşmek bunu kabul etmekten daha fazlasıdır. Boşanma sonrasında baba figürünün devamlılığı ancak ne zaman ve ne şekilde belireceği kadınlar için başka bir zorluktur. Çocuklar her ne kadar babalarıyla vakit geçirmek isteseler de genellikle ebeveynlik ilişkileri onların dışında geliştiğinden duygusal olarak zorlanabilmektedir. Bunu gözlemleyen genellikle annelerdir. Suna aniden ortaya çıkan babanın çocukları üzerindeki etkisini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Babalarını görmedikleri için çok üzüliyorlardı. Yılda bir iki defa gelip ortaya çıkıyor. Sokakta kendini gösteriyor. Yine istediği zaman çekip gidiyor, bunları ağlatıp gidiyor. Bunlar okula gitmek istemiyor. Gitmeyince ben gidemiyorum. Gidemeyince para kazanamıyorum. Rezil oluyorum yani. O yüzden diyorum ki ya ol ya da hiç olma. Maddi manevi desteğin yok. Sorumluluk almıyorsun. Bana diyordu ki al çocuklarını git, büyüdükten sonra ben yanıma alırım. Niye gelip bunların psikolojisini bozuyorsun? Sen gittikten sonra dedim benim yaşadığım sıkıntıyı bilmiyorsun. Beş kuruş para vermiyorsun. Bırak bari ben ekmeğimi kazanayım bakayım.” (Suna)

Çocukların yaşlarına göre verdikleri tepkilerde farklılaşmaktadır. Özellikle küçük yaş grubundaki çocuklar için güvenin ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde baba ile olan güvensiz ilişkiden anneler etkilenmektedir. Babanın yokluğu ile mücadelede doğal olarak yalnız annelerin duygusu “ben ne yapabilirim” olmaktadır. Kadınlar boşanma sonrasında

sistemin yeniden çalışır hale gelmesi için yoğun bir emek sarf etmektedir. Nafaka ya da görüşme günleri gibi çocukla baba ilişkisine dair var olan düzenlemeler yalnız anneliğin sorumluluklarının paylaşılmasında eksik kalmaktadır (Kelebek Küçükarslan, 2022: 100; Can ve Aksu, 2016: 895). Gül ve İncinin buna ilişkin deneyimleri şu şekildedir:

“Babası tamam, ayrılmış olabiliriz ama keşke katkısı olsaydı ben bu kadar, şu an şu durumda olmayacaktım. Sanki o çocuğa değil de bana yardım ediyormuş gibi şey yapıyor. Öyle bir düşünceye sahip. Hani onun (çocuğun) neye ihtiyacı varmış? Öyle diyor bana. Şimdi senin çocuğuna sen niye para vermiyorsun? Yani niye vermiyorsun? Bak ben boşandıktan sonra onunla hiç görüşmedim. Sadece o bir tekrar birleşelim dedikten sonra bir daha görüşmedim. O sondu. Ben çocuğumla ilgili de ona telefon edip benim çocuğumun buna ihtiyacı var demedim. Bunu alacaksın demedim. Kendi de hiçbir şey yapmadı. Hani ona çocuğa para vermek sanki bana para veriyormuş gibi düşünerek vermedi. Ben çocuğuma üzülmesin diye konuşamıyorum. Hiçbir katkısı yok. Yani öyle değişik bir baba ki evlendi. Diyorum ki ya şimdi sonuçta o çocuğuna bir şey alıyorsun. Hiç mi vicdanın sızlamıyor? Demiyor musun? Benim çocuğum genç adam oldu. Yani ben bu çocuğuma bir hediye alayım. Bir şey yapayım. Geleceğine bir katkım olsun. Tamam, bana verme zaten. Ama çocuğuna yap.” (Gül)

Çocuk yetiştirmeye dair emek sıklıkla azımsanabiliyor. Diğer yandan bazen çocuğun sorumluluğunu alma konusunda talepkâr bir tutum da sergilenmeyebiliyor. Ataerkil ideolojinin kadınları anneliğe gönüllü ataması çocukla anne yaşamının ayrışmasını da engellemektedir. Babalık ise aidiyet işlevinin dışında çocuğa karşı sorumluluktan bağımsız kendini inşa edebilmektedir. Gül ve diğerlerinin anlatılarından yola çıkarak *“kim bu babalar”* diye sorulduğunda çocukla zihinsel ve duygusal bağı koparmış ve bunu davranışlarıyla da gösteren babalar olduğu söylenebilir. AÇEV’in (2017: 9) Türkiye’deki babalığı tanımlamaya yönelik çabası sonucu; geleneksel, yarı geleneksel, hevesli, gayretli ve çizgi dışı babalık şemaları tanımlanmaktadır. Geleneksel ve yeni geleneksel babalık şemalarında erkek egemenliğinin öne çıktığı, otoriter ve çocuğa mesafeli babalardan bahsedilmektedir. Ataerkil ideoloji geleneksel çekirdek aile içinde babayı otorite sahibi ve yetkin inşa ederken anneliği de yalnızlaştırmaktadır. Yalnız annelerin boşanma sonrasında bunu gördükleri aktarımlarından çıkarılabilmektedir:

“Sigortasız çalışıyor. Kazandığında kendi boğazını kendi nefisini düşünüyor. Diyor mu bu soğukta benim çocuklarım nasıl bir evde yaşıyor, ne yiyorlar? Benim karımın nasıl bir hayatı var acaba? Bir de derinden düşün bir. Bu kadın belki -afedersin- kendini pazarlayarak geçiniyor. Benim çocuklarım nasıl bir ortamda yaşıyor acaba? Benim kız çocuğum var. Düşünüyor mu acaba bunları, nerdeee?” (Suna)

Suna’nın sorgulaması oldukça derinlikli. Yalnız bir kadın ve bir yandan da kız çocuğu sahibi olmanın ne kadar risklere açık olduğunu, en azından şu ana kadarki bilgi ve deneyimine dayanarak bunu söylemektedir. Açıklamakta zorlandığı ailenin, kadının ve

çocukların koruyucusu olarak atfedilen babanın neden olmadığıdır. “Bir de derinden düşün” vurgusu sadece çocuğun bakımında ortaklaşan, müzakereci babanın hatırlatması gibi değerlendirmemek gerek. Daha çok ataerkil düzeni sürdüren ve bundan yararlanan iktidar sahibi erkeğin boşanma sonrasında çocuğa dair sorumluluklarından nasıl bu kadar kolay çekilebildiğine dair çelişkinin fark edilmesi ve bir anlama çabasını içermektedir.

Babanın bir olup bir olmadığı, babanın katılım ve isteğine bağlı bu durum yalnız anneler için tedirginlik de yaratmaktadır. Babalığın annelerin yaşamında tahakkümünün devam ettiği söylenebilir. Yarı babalığın en belirgin özelliği hem evlilik hem de evlilik sonrasında çocuğa dair bir sorumluluğu tam ve düzenli bir şekilde üstlenmemesiyle sadece kendi taleplerine göre çocukla ilişki kurmalarıdır. Şimdiye kadar konuşulan örneklerin üzerine yalnız anneler bir de babalığın tehditkâr yüzüyle de karşılaşabilir. Figen bunun en açık haliyle şöyle özetlemektedir:

“Yine arada bir babasını falan görüyor. Baba demiyordu. Yani baba demiyor. “M” diyor. Ayıcıklarına da “M” diyor. Oğlum zaten babasız büyüdü. Yani baba sevgisi, baba şevketi görmedi yani yine bunun babası geldiği zaman yine bir nebze de olsa beraber vakit geçiriyorlar bir saat de olsa, iki saat de olsa artık kaç saat durmak istiyorsa. Çünkü karışmıyorum. Hani bana hiçbir şekilde yaklaşma. Çocukla istediğin kadar vakit geçirebilirsin. Çünkü ben buna hani güler yüzlü olmak zorundayım. Çocuk büyüyene kadar. Çünkü güler yüzlü değil de biraz daha sert yüzümü gösterdiğim zaman çocuğumu hani alma korkusu var.” (Figen)

Figen’in resmi evliliğinden 10 yaşında bir oğlan çocuğu vardır. 2 yaşındaki kızının babası ile resmi nikah hiç yapmamışlardır. Babanın başka bir resmi evliliği ve bu evlilikten çocukları vardır. Figen’e evli ve çocukları olduğunu söylememiş ve Figen bunu çok sonradan öğrenmiştir. Bu ilişkiyi bitirmek için çok çaba sarf etmiş ve tüm engellere rağmen çocukları ile bir yaşam planlayabilmiştir. Oğlunu babası hiç aramaz. Kızı Esra’yı babası arada görmektedir. Ancak ne doğum sürecinde ne sonrasında Esra’nın bakımı ile ilgili hazırlık ve planlama yapmamıştır. Bu sürece dair Figen’in ifadeleri şu şekilde:

“Ve hani babası hiç aramadı. Yani beş aylıkken bir görüşmemiz oldu. Hayır, doğumda ben resmini gönderdim. Kızımın resmini gönderdim doğdu diye. Resmini gönderdim ona. Ondan sonra maşallah dedi. Ne yapabiliriz dedi bunun için. Bir orta yolu bulabilir miyiz dedi. Sen şimdi çocuğuna yapacaksın, demişti? Ya yurda vereceğim falan, yurda mı vereceksin dedi? Ben gelip kızımı alacağım dedi. Yani erkek olduğunu sanıyordu. Hatta erkek kıyafeti giydirmiştim kızıma. Erkekse gelip alacağım dedi direkt. Erkekse direkt gelip alacağım dedi. Ben dedim ki ama kız. Olsun dedi. Yine gelip alacağım dedi. Kızım da olsa gelip alacağım dedi. Ama gelmedi. Benim cebimde yirmi lira para vardı. Başka hiç param yok. Babası, sadece o kadar.” (Figen)

Hiçbir emeği olmamasına rağmen Figen çocuğunun elinden alınmasından korkmaktadır. Figen böyle bir sorunla karşılaşmamak için babayla kurulan ilişkideki kontrolünü ve sınırlarını esnek tutmaktadır Bu nedenle de tehdit algısı devam etmektedir. Yarı babalı yalnız annelik hali erkekliğin inşasında elde edilen babalığın gücünü açıkça kullanabildiği bir ilişkidir. Çocukları adına yalnız annelerin babalar ile müzakere edebilmesi daha çok onların kontrolündedir. Daha fazla sorumluluk anlamına gelse de yaşamları için daha az tehdit ve olumsuz sonuç doğurmaktadır. Peki hiç babanın bilinmediği ve görülmedi durumlarda yalnız annelik deneyimi nasıl farklılaşmaktadır.

4.2.1.3.Babasız Annelik: “Babası, Sadece O Kadar”

Yalnız annelikte babalığın bir şekilde devam ediyor olması var olan babanın tutumu ile baş etmeyi gerektirmektedir. Çocuğun bu belirsiz babalık haliyle mücadele etmesi yalnız anneler için hiç kolay değildir. Babasız annelikte ise durum farklılaşmakta babalığa dair başka anlamlar aranmaktadır. Biyolojik olarak çocuğun babası olmasına rağmen çocuk için bu figürün yabancı olması halini açıklamaktadır. Elbette yalnız anneler için de öyle olduğu söylenebilir. Yeni bir bakıcı ile çalışmaya başladığınızda, çocuğunuz kreşe başladığında, kısa süreliğine çocuğunuzu birine bıraktığınızda çocuğunuzun yabancılık hissedeceği düşünülebilir. Bu süreci kolaylaştırmak için de en ayrıntılı şekilde rutinlerini açıklamak önemlidir. Muhtemel krizleri ön görmeye çalışmak bunun bir parçası haline gelir. Çocuğun da bu zorunlu hali anlamasında yardımcı olmak önemsenir. Peki çocuğunuzu babasına bırakırsanız daha fazla sorunuzun olması normal midir? Çalışmaya katılan anneler neler demiş onların aktarımları şu şekildedir:

“Mesela ben kendi babamı bıraktım, Emre’yi. Çünkü bilirdim ki Emre’nin ihtiyaçlarını karşılayacak. Maddi manevi her anlamda. Ama ben kocama bu konuda güvenmiyorum ki eski eşime. Şu anda bile çocuğu alsayım kafamda bin bir soru işaretiyle gönderirim ben çocuğu [hiç almamış]. Acaba karnını doyurdu mu? Acaba onu bırakıp kendi gidip yedi de çocuk evde tek mi kaldı?” (Aslı)

“Elif onu hatırlamaz bile. Daha doğrusu. Elif’e bakmıyor, Elif düşünüyor, ediyor, bakmıyor. Daha çok ağlıyorum, ağlaya ağlaya hastaneye gidiyorum. Kaynanamı aradım. Kaynanamı aradım işte. Gel Elif’i al. Ben gelemem kızım. Hasan’ı göndereyim. Hasan’ı gönderiyor da. Hasan tanımıyor ki Elif’i. Elif bilmiyor ki. Elif baba ne onu da bilmiyor.” (Başak)

Aslı güvenmediği birisine çocuk bırakmakla ilgili bir duygusunu paylaşmaktadır. Bu yüzden kaygısını, çocuğun babası olması ortadan kaldırmamaktadır. Bir yandan şu düşünülebilir yalnız annelik inşa edilirken sadece biyolojik anne olmaktan daha fazla duygusal ve zihinsel emek ortaya konmaktadır. Bunun derinliği bilindiğinden biyolojik

baba olması çocuğu ona bırakmak için yeterince güvenilir gelmemektedir. Başak'ın da kronik bir hastalığı vardır ve düzenli hastaneye gitmesi gerekmektedir. En zorlandığı anlardan birisi o an kızını kime bırakacağıdır. Aslı ile benzer soruları sormakla birlikte iki şey vurgu yapar, kişi olarak Hasan'ın yabancı olması ve kızı için bir babanın ne anlama geldiğidir. Aslı ve Füsun'un deneyimleri bu düşünceyi destekler niteliktedir.

“Emre Kreş döneminde işte babalarla çocukları bir arada görmeye başlayınca bana ilk sorgulaması şu oldu. Alışveriş merkezindeydik. Yemek yedik, oyuncak alacaktım ona. Yürüyen merdivende ilgisiz bir anda, hiç unutmuyorum. Şöyle bir kafasını kaldırdı. Anne dedi. Beni yemeğe götürüyorsun. Oyuncakları o dönemde de onun için çok kıymetli bir şeydi. Bana oyuncaklar alıyorsun. Ama bunların hiçbirini babam yapmıyor. İlk babam şeyini orada kullandı.” (Aslı)

“Bana sordular gerçi. Ben uzakta olduğunu söyledim. Gelemeyeceğini söyledim. Başka bir hayat kurduğunu söyledim. Yani ailesiyle evlendi demedim ama. Ailesiyle beraber yaşadığını söyledim. Şimdi baba olsa arar. Yani çocuklarım nerede, ne yapıyor diye soran olurdu elbette. Doğru mu? (Füsun)

Babasız annelikte bu şema dışarıdan gözlemlere dayalı olarak gelişmektedir. En çok çocuklar için öyledir. Yalnız anneler buradan doğan sorulara cevap vermek ve kendilerinin hep orada olduğunu bildirmekten yana bir tutum sergilemektedir. Hem çocuklar hem de yalnız anneler çevrelerindeki baba figürleriyle kendi gerçekliklerini karşılaştırmaktadır. Çocuklar için anne ve babanın yaşamlarındaki rolünü değerlendirdikleri bir anlamlandırma süreci yaşanmaktadır. Travmatik bir boşanma süreci geçiren Nazan ilk başlarda çocukları babadan uzak tutmuş, görüşmelerine engel olmuştur. Deneyiminde evlilik sürecinde de babanın çocuklarına karşı ilgili bir tavır olmadığına vurgu yapmıştır. İlerleyen yıllarda da babanın çocuklarla ilişkisinin tamamen koptuğu görülmektedir.

“Anlayabilecekleri yaşa geldiklerinde on sekiz olunca gidebilirsiniz annem dedim. Onlar on sekize girdiğinde söyledim tekrar (Büyük iki çocuğundan bahsediyor). Onlar da bana dedi ki, annem biz görmek istemiyoruz dedi. Babamızı şimdi biz istemiyoruz. Neden dedim. Anne dedi, bak biz o zaman küçüktük, hep seni suçluyorduk, sana kızılıyorduk, şu bu. Babam eğer bizi görmek isteseydi dedi, gizli saklı yine gelir görürdü. Devletin nüfusu var, okulu var. İsteseydi eğer bulurdu. Demek ki o da bizi görmek istemiyormuş dediler. Biz alıştık artık onsuz yaşamaya dedi. Sen bilirsin annem dedim istersen gidebilirsin dedim. Biz Fatma'yla aynı kararı aldık anne dedi. Babam gelip önce bizden af dileyecek. Bakacağız dedi. Yani sen ne kadar kötü olursan ol, ne kadar kısıtlarsan kısıtla. Evet, sen babamla kavga ettin, biz gördük, hatırlıyoruz. Okuldan aldın. Bizi onun yanından uzaklaştırdın. Baskı yaptın bize. O yüzden dövdün, vurdun. Evet, yaptım. Ama hiç iyi değildim o zaman. Şimdi gidin ne şey kaldı artık? Gidebilirsiniz bana danışmadan bile. Anne istese görürdü, bizi bulurdu dedi. Nerede okuduğumuzu, nerede yaşadığımızı. Nasıl bir hayat sürdüğümüzü? Gidin diyorum, gitmiyorlar. Hayır diyor. O gelip bizi bulacak. Biz onu terk etmedik, o bizi terk etti anne.” (Nazan)

Ve evet çocuklar da hayatlarına nasıl etki edeceğini bilmedikleri figürden vazgeçebilmektedir. Onlar için de artık tek ebeveynleri ile kurdukları ilişki vazgeçilmez

ve biriciktir. Yalnız anneler için ise baba, babanın olmayışı onun tahakkümünden de kurtulma anlamı taşımaktadır. Yalnız anneler için ayakta kalma motivasyonu anneliklerini şüphe duymaksızın kabul etmektir, çocuklarından aldıkları güçle birlikte kendinden emin olma halleri güçlenmektedir.

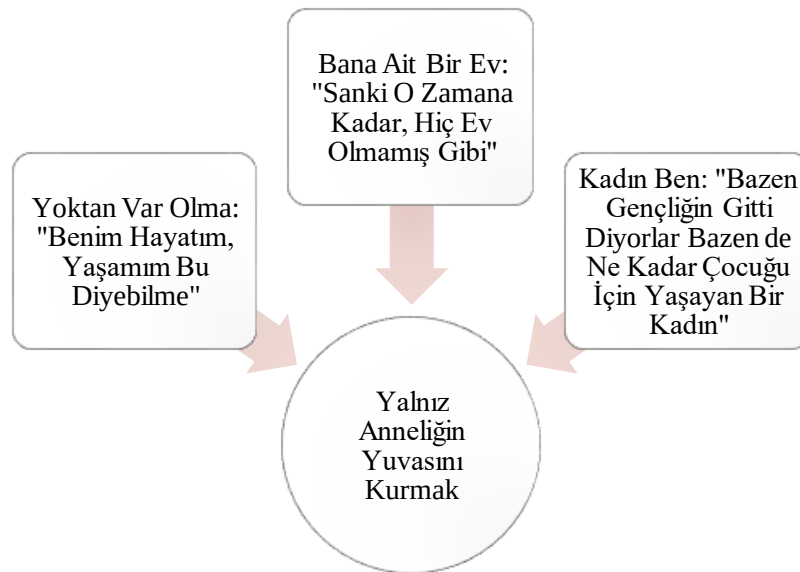
“Ben bu çocuğu yaptıysam bakacağım. Affedersin babasının canı cehenneme. Bakmayabilir o onun karakteri ya. Bu benim çocuğum. Ben bırakamam çocuğumu.” (Suna)

Suna’nın sözleri toplumsal olarak anneliğin babalıktan farklı inşa edildiğinin altını çizen bir söylemdir. Kadınlar boşanma ile ataerkil çekirdek ailede gölgede kalan anneliğin yalnızlığı ile yüzleşmektedir Kadınların annelik ve babalığa yönelik eleştirel bir tutum sergilediği gözlemlenmektedir. Ancak bu tutum yalnız anneleri annelikten endişe duymak, vazgeçmek veya şüphe duymaya ilişkin bir eğilime yöneltmekten öte çocuklarıyla daha açık ve derinlikli bir ilişki kurmaya yöneltmektedir.

4.2.2. Yalnız Anneliğin Yuvasını Kurmak

Bu bölümde araştırmanın “*Psikolojik ve Sosyal Gereksinimler ve Annelik Pratikleri Nasıl Deneyimlerle İnşa Edilmektedir*” sorusuna cevap aranmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların yalnız annelikte gereksinimleri, mücadele alanlarını ve motivasyonları ele alınmaktadır. Şekil 6’da bu alt temaya ait üç ayrı kategoriye yer verilmektedir.

Şekil 6: Yalnız Anneliğin Yuvasını Kurmak

Yalnız annelik geçmişe dair yaşantıların yeniden değerlendirilmesi ile yeniden ve sürekli devam eden bir oluşumdur. Kadınların kendilerini yeniden keşfettikleri, yaşamla ilişki kurma biçimlerinin değiştiği, çocukla kurulan ilişkinin anlamının değiştiği bir süreçtir. Yeniden başlamak için çeşitli kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu gereksinimler, evliliklerinde ne kadar yalnızlaştıklarını, onlar fark etmeden yaşam sınırlarının ne kadar daraldığını ve bulundukları ilişkide ne kadar tecrit edildiklerini (Donovan, 2019: 24-25) fark etmelerine fırsat sunmaktadır. Çünkü hemen hemen hepsi daha önce deneyimlemedikleri bir yaşam sürmektedir. Eğer ne değişmiş diye sorulacak olursa önemli bir fark edişin yaşandığı ileri sürülebilir. Sevim için bu öz değerlendirme şu cümlelerle dile dökülmektedir:

“Ben o adamla evlendiğime mi üzüleyim? O gördüğüm aşığılanmalara mı? Benim hakkımda düşünüp söylediklerine mi üzüleyim? Benim yüzümü kara çıkardı, dostumu, düşmanımı sevindirdi diye mi üzüleyim? Ailemi kaybettim, çevremi kaybettim. Arkadaşlarımı ve ben ilkökul arkadaşım ile hala konuşan bir insandım. Cep defterim vardı benim ilkökuldan kalma, ona kadar yırttı. Arkadaşlarımın, bütün numaralarını, her şeyimi kaybettim adamın yüzünden. Buradaki işimden oldum. Ailemden oldum. Sonra, konuşmayacaksın çevrenle, artık evli bir kadınsın dedi. Çevremden etti. Sözümün geçtiği bana açık olan kapıları kapattırdı. Herkesle ilgi, alaka herkesle kesti. Kimsesiz kaldım ben. Hani bir balık arkadaşlarıyla denizde yüzer demi, tek onu avlarlar.” (Sevim)

Sevim için evlilikte şiddeti daha da artar halde yaşamı kontrol altına alınmıştır (Ludringen, 2012: 24). Yeniden başlama kararını verdiğinde ne kadar yalnızlaştırıldığı ile yüzleşmektedir. Kadının ilişkilerinin denetim altında tutulduğu dikkat çekerken, evlilikte zaten pek çok şeyi kendileri yaptığı için yalnız annelikte sorumluluklarının çok az değiştiğini dile getirirler. Sevim değerlendirmesine şu sözlerle devam etmektedir:

“Biraz sorumluluklar değişti hani o varken mesela çalıştığı için hani alıyordu hani pazara o gidiyordu markete o gidiyordu. Çünkü bana para bırakmadığı için bütün market alışverişini o yapıyordu. Hani ben şu şu eksik diyordum o da alıp getiriyordu. E şimdi mesela onun sorumluluğu bende. Onun dışında da bütün şeyleri ben yine yapıyordum, hani çocukların işte kıyafetleri olsun, okul sorumluluğu olsun, hani sürekli okuldan çağırıyorlar, ben gidiyorum yani. Sadece bir markette bir değişiklik var. Bir pazar konusunda.” (Sevim)

Katılımcıların tamamına yakın çalışmaktadır, bazılarının daha önce çalışma deneyimi yoktur. Kadınların evliliklerinde para kazanan ve parayı yöneten kişi sıklıkla erkeklerdir. Ekonomik zorluklar karşısında kadınların çalışması gerektiğinde erkekler, bu kez onların kazandıkları para üzerinden otoritesini ve tahakkümünü sürdürmüştür. Bu yüzden kadınlar en çok para kazanmaya başladıklarında boşanma fikrine yaklaşabilmekte ya da önce ekonomik olarak kendilerini güvence altına almak istemektedir (Demircioğlu, 2000; Can ve Aksu, 2016; Avan, 2019). Ekonomik gücü elde etmeleriyle “zaten her şeyi

ben yapıyormuşum” diyerek kendi emeklerini öne çıkarmaktadırlar. Yalnız annelik kadını tahakküm altında tutan kişilerle, yapılarla içinde yaşanılan toplumla sürekli bir mücadeleyi gerektirmektedir. Kadın bir erkekten bağımsız olarak başka türlü yaşamasının mümkünlüğünü ortaya sermektedir Kadının yaşamıyla ilgili sorumluluk alması ve otorite olması için direniş (Freire, 1973) göstermesi gerekir. Çünkü ataerkil toplum ya kadınlığıyla ya da çocuklarıyla ilgili sürekli onu denetlemeyi kendisine hak görmektedir. Nazan’ın deneyiminde bu denetleme stratejisi görülmektedir:

“Bizim kocalarımız başında olmasına rağmen biz imam hatibe gönderiyoruz. Senin kocan yok başında. Sen nasıl kızını oralara okutmaya gönderiyorsun? Meslek lisesine, meslek lisesinde kızlar hep doğurmuş, tuvalette çocuk doğurmuş. Sen başını mı tuttun? Dedim. Yanında mıydın? Ya Meslek Lisesi'ndekiler de bizim kızımız. İmam hatiptekiler de bizim kızımız. Sen niye böyle diyorsun ya? Günah değil mi? İnsanlar iffetine, namusuna, diline oturtmak bu kadar kolay mı?” (Nazan)

Ataerkil ideoloji kadının cinselliğini denetim altında tutarken namusun korunmasını söylerken namus bekçiliğine erkekleri atamaktadır (Hamzaoglu, 2019: 34-35). Buna göre bekar bir anne olma kadının en başta cinselliğini korumasız bırakırken bir kız çocuğu sahibi olması bu tutumu derinleştirmektedir. Toplumsal algı bir yandan yalnız anneleri korumasız olduklarına ilişkin *“sahte bir empati”* sunmaktadır. Ancak bununla kalmaz, yalnız anneliği bir cesaret gösterisi olarak sembolize edip en kötü örneklerle bu deneyimi çelişkili şekilde değersizleştirip şüpheli hale de getirmektedir. Bu durum her türden ilişki ve yapıya yayılarak en önemli stratejilerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlara karşı katılımcıların en önemli kaynağı ise çocuklarıdır. Evet yalnız annelikte kadınlar otoritelerini inşa ederken çocuk motivasyon kaynağı haline gelmektedir. Motivasyon kaynaklarının değişimini, çocuklarına evrildiğini onların anlatılarıyla daha iyi anlaşılmaktadır:

“Hani onu düşündüm hani dedim ki ben ne yapacağım? Büyükşehir, yalnızım artık yani. Ondan sonra ağladım ağladım kendime geldim. Dedim ki ben ne yapıyorum dedim. Ve o günden sonra da hiç ağlamadım yani. Hani tabii ki hayatımızda bazı şeylere ağlıyoruz ama dedim ki çocuğum var. Ben dedim gideceğim, şimdi okuldan çocuğumu alacağım. Yarın bir iş bulacağım. Bir güzel çalışacağım ve çocuğumla geçinip gideceğim... Eskiden tamam, hani ağızımızda bitsin etsin gibiler vardı [evliliği] ama hani şimdi bir anda da eşsiz kalmak hani bir değişti yani. Ben sadece şunu düşündüm, bundan sonra çocuğum için yaşayacağım. Hiç yani hayatım sadece çocuğum için olacak. Kendi hayatımın, yani benim, o gün kendi üstüme bir çizgi çektim. Ondan sonra dedim ki benim hayatım bitti. Bundan sonra işte çocuk, ben, ikimiz beraber.” (Gül)

Boşanma sonrasında Gül ve diğerlerinde çevrelerindeki pek çok kadından farklı oldukları duygusu uyanmıştır. Kolektif hafızada *“kocanın olması”* toplumda kadına koruma ve statü kazandırırken bu yeni durumda statülerini yeniden düşünmeleri gerekmiştir. Ne

değiştirdi, şimdi ne olacak soruları karşısında en hızlı ve makbul şekilde topluma entegre olmaları “*benim çocuğum var*” düşüncesi ile mümkün görünmüştür. Bulundukları duygu durumu içinde bu motivasyon onlara önemli bir güçlenme kanalı yaratmıştır. Bu motivasyon kendilerini birkaç adım geride bırakmalarını gerektirse bile anneliğe daha sıkı kenetlenmişlerdir. Gül “*kendi üstüme bir çizgi çektim*” derken tam da bunu kastetmektedir. Suna ve diğerler katılımcılar ise bu ilişkinin farklı yönlerine dikkat çekmektedir:

“Ben artık yaşayacağımı, aldatıldığımı düşünmüyorum. Bunlar ne olacak diyorum. Bunlara ne yedireceğim? Nereden başlayacağım? Para kazanacağım, nasıl düzen kuracağım, ahlamlara nasıl gideceğim. Benim haftamın yedi günü yirmi dört saati çocuklarım. Ya işe giderim ya bunlarlayım. Üçüncü bir kişi yok. Olmaz ya zaten şu anda. Bak bir komşumu çağırman kahve içmeye, bir komşumun evine gitmem. Bunlar kreşten bile bir yerde acıksam simit yesem kendimi suçlu hissediyorum ya. Her şeyi böyle kendime çok görüyorum.” (Suna)

Suna yalnız anneliğini inşa ederken tüm zamanını ve ilişkilerini çocuklarına göre düzenlemeye çalışmaktadır. Kendiyle ilgili duygu ve düşüncelerini kenara bırakarak önceliği çocuklarına nasıl yeteceği düşüncesidir. Bu kaygının sürekli diri kalması tam karşısında suçluluk gibi bir duygunun olmasına bağlıdır. Yoğun annelik ideolojisi katılımcıların kendini geri plana atmasına da temel oluşturmaktadır. Douglas ve Michales’ in (2005) yeni annecilik (new momism) olarak ifade ettiği iyi anneliğe ulaşmanın imkansızlığı katılımcıların sürekli çocuklarının sorumlulukları etrafında dönmesini ama yine de yeterli olamamalarını açıklamaktadır. Suna’ın deyimiyle “*yedi gün yirmi dört saat*” çocuklara göre düzenlemektedir. Yalnız annelik, norm annelikten farklı gibi görünse de yoğun annelik ideolojisi anne-çocuk bağına güçlü tutmaya devam etmektedir. Anneliğin kadına nasıl geldiği üzerine sorgulama yapmamak yeri geldiğinde kadının çocuğunu erteleyememesini, vazgeçememesini anlamakta güçlük yaratmaktadır. Boşanmış kadınların, evli kadınlara göre “*daha özgür*” olduğu algısı, yalnız anne-çocuk ilişkisinin derinliğini görmekte yanıltıcı olabilir. Burada Ayşe’nin şu sözleri daha açıklayıcı olabilir:

“İşte başkalarıyla konuşuyorum ya. Bana şöyle diyorlar, ama sen hep Şahin, Şahin diyorsun. Hep Şahin’e endekslisin. Aaa ne yapayım? Bir onu görüyorum. Bir o var benim hayatımda. Nasıl neye endeksli yaşayayımı? Hani o [eski eşi] hayatını yaşıyor. Tatillere gidiyor. Diyorlar, sen de hayatımı yaşa. Hani ailem memleketi, köyüme yalnız gitmemi istediler [çocuğun gitmesini istememişler]. Ama Şahin’i ne yapacağım? Hep bir şey oldu, ya Şahin’i ne yapacağım? Hep, hep, hep Şahin.” (Ayşe)

Ayşe, çalışmaya katılan kadınlar içinde düzenli nafaka alan tek annedir. Çalışma deneyimi yoktur ve şu anda çalışmıyor. Eski eşe ait olan evde çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. Boşanma sürecinde evi ona vereceği söylenmiş olsa da bu boşanma sözleşmesine yazılmamış ve henüz bununla ilgili hukuki bir işlem yapılmamıştır. Ayşe henüz tek başına bir karar almakta ya da ne yapmak istediği konusundaki düşüncelerini ertelemektedir. Bir yandan tüm zamanını çocuğu Şahin'e vermesi dilediği bir şey değildir. Ancak *“Şahin olduğu için bir geçim kaynağının olması”* kendi yaşamının otoritesi olmasında belirsizlikler yaratmaktadır. Babanın çocuğu için anneye maddi kaynaklar sağlaması, kadını anneliğe daha çok hapsedmektedir. Çünkü ekonomik olarak eski eşe bağımlı kalmak, iyiliği tartışılrsa da *“çocuğum var”* motivasyonu çalışmaz hale gelebileceği gözlemlenmektedir.

Yalnız annelikte kadın, eski eş ya da aileden ekonomik ve diğer yönlerden ne kadar bağımsızlaşabilirse yaşamıyla ilgili karar verici olmada o kadar güçlenmektedir (Atree, 2005: 333). Diğer seçenekler sınırlı ya da baskılayıcı olduğundan en önemli motivasyonları da çocuklarına bakmakta yalnız olmalarıdır. Ataerkil toplumun kadınlığa ve anneliğe dair çizdikleri sınırların anlamlarına dair farkındalık kazandıkları söylenebilir. Bu bilinçle anneliklerine yeni bir anlam yaratmaktadırlar. Füsun'un bununla ilgili sözleri farkındalıklarını gözler önüne sermektedir:

“Sana söyleyebilirim ki. Çok bir bayana, hani bir insanın başına gelmeden bilemez değil mi? Hiçbir şey bilinmez. Onları söyleyen kişilerin, başına gelmeden beni anlamasını bekleyemem. Çoğu noktada sustum. Mesela yemin ediyorum, o kadar ağır cümleler kullandılar ki ... Yani hayatımda biri olduğumu, eşini terk ettiğini, çocuklarımdan benden olmadığına dair konuşmalar, psikolojik baskı, Allah bilir tek kişinin maşısı yok. Sen nasıl geçiniyorsun ... Bilmez, neden yaşadığımı ifade de edemem. O durumu ben onlara belirtsem daha çok zayıflığımı görürler.” (Füsun)

Füsun 5 çocuk annesidir, en büyük çocuğu 20 yaşında en küçük çocuğu 5 yaşındadır. Füsun'un yalnız annelik deneyiminde karşılaştığı tutum, kadına ve anneliğe dair biçilen değerleri yansıtmaktadır: Toplumda kadınlar yuva yapıcı göründüklerinden erkeğin ne yaptığından bağımsız olarak yuvayı terk ettikleri için suçlanabilmektedir. Çünkü kadının medeni durumundan daha çok bahsedilmektedir (Wiesner-Hanks, 2022: 44). Annelik ne kadar kutsansa da beş çocuğa tek bakılması şüphe uyandırmaktadır. *“Temizlik yaparak, geçimini nasıl sağlayacak, para veren bir erkek vardır”* gibi yalnız annelerin yaşamına müdahale eden, önyargılı tutumlarla karşılaşabilmektedir. Tüm bunlara karşı yalnız

anneler güçlü olmaları gerektiğine vurgu yaparak bu gücün de dışarıdan görünmesini önemsemektedir. Sınırlarının görünürlüğü onların güçlerinin bir göstergesidir.

4.2.2.1. Yoktan Var Olma: “Benim Hayatım, Yaşamım Bu” Diyebilme

Çalışmada sosyal ve ekonomik olarak görece kısıtlı kaynağa sahip kadınların yalnız annelik deneyimleri ele alınmaktadır. Deneyimlerini aktarırken içinde bulundukları ekonomik koşullara, yaşadıkları mekana, sosyal çevrelerine ve ilişkilerine dair değerlendirmelerine sıklıkla değinilmektedir. Bugün itibariyle çocuklarıyla birlikte kurdukları yaşam pek çok “*rağmen*”e karşı verilen mücadelenin sonucunda mümkün olmuştur. Boşanma sonrasında çoğunluğu evini ya da yaşadığı mahalleyi değiştirmiş olsa da sınıfsal ilişkilere de bağlı olarak mahalle baskısından kaçınmak için hep temkinli olmaları gerekmiştir.

Ataerkil ideolojinin en önemli taktiklerinden birisi sayılabilecek dedikodu, bekar ve çocuklu bir kadının sürekli takipçisidir. Ancak kadınların yaşadıkları semt veya mahalle dedikodunun konusu olmak ya da dedikodudan uzak kalmak adına önemlidir. Kadınlar yaşadıkları mahallede dedikodu gündemi olmamak için komşu ilişkilerine ve arkadaşlık ilişkilerine ayrıca özen göstermektedir. Muhtemel bir dedikodunun varlığını bekar kadın olarak yaşamalarını tehlikeye atacağını düşünmektedirler. Başka erkekler tarafından rahatsız edilmek, takip edilmek eğer evleri görece korunaksız ise evde yalnız kalmaktan korkmak bu kaygılardan sadece birkaçıdır (Lordoğlu, 2018: 14). Yaşadıkları çevre ile kurdukları ilişkiyi onların sözleri ile anlamak daha anlamlı, Asuman ve diğerleri deneyimlerini şu cümleler ile aktarmaktadır:

“Etraf yani zihniyeti bozuk insanlarla dolu. Sonuçta bir kadın, ben eşimden ayrıldım dediği zaman ona ortam yanlış gözle bakıyor. Öyle yani. Ben kadın sığınmanın içinde çalışıyorum, kendim biliyorum zaten.” (Asuman)

“Çocuklarım eşime hafta sonu gidiyor ya. Tek başıma korkuyorum bazen. Bütün ışıkları yakıyorum yani. Televizyonda çalışıyor. Ben eskiden korkmazdım. Oralar daha kırsal kesimdi. Düşünebiliyor musun? Herhalde komşuluklarda güven veriyordu. Yani insanın adı çıkar diye korkarsın ya mesela. Mesela sende bir şey yok ama senin karşı taraf görünce yanlış anlıyor .” (Sevim)

Boşanma sonrası kadınlar bazen aynı evde yaşamaya devam etmektedir. Kırsaldan farklı olarak “kent mekânında kadınlar bakışın nesneleridir” (Massey, 1994: 234). Toplumsal statüleri değiştiği için yıllarca bildikleri çevre ilişkilerini yeniden kurmaları gerekmektedir. Bekar kadın olarak yeniden ilişki sınırlarını gözetmeleri kaçınılmazdır.

Ayşe çocukluğunun geçtiği ve çok iyi bildiği mahallede nadiren dışarı çıkmakta ve evliyken yaşadığı evde kalmaktadır. Ayşe bu yeni duruma karşı nasıl önlem aldığını şu sözler ile paylaşmaktadır:

“Hep çocukluğumun geçtiği yerler buralar. Hiç buranın yabancıları değilim. Bilirim yani. Dışarı çıkmıyorum, bazen market. Burada şimdi kimse ile görüşmüyorum, ne derler diye. Çünkü ben her girdiğim binada illa bir arkadaşım olurdu. Gece oturmalarımız olurdu. Şimdi benim yalnız olduğumu, şey yaptığım bilinmesin, edilmesin, rahatsız eder miyim diye yapmadım burada. Çünkü yalnız kalıyorum. Çünkü Hafta sonları Şahin yok. Tek başınayım. Ne olur ne olmaz insan yani şu an etrafta neler duyuyoruz?” (Ayşe)

Evli olmaması nedeniyle mahalleden/çevreden gelebilecek dışlayıcı ve baskılayıcı bakışlara maruz kalabileceğini düşünmektedir. Bekar olmanın yanı sıra yaşadıkları mahallelerin sosyo-kültürel ve sınıfsal yapısı kadınların güvende hissetmesinde etkili olmaktadır. Lordoğlu (2018: 129) İstanbul’da bekar kadınlarla yaptığı çalışmada “bakış”ın sosyal kontrol aracı olarak çalıştığından söz etmektedir. Bu nedenle kadınların yaşadıkları yerin değerlerine göre davranışlarını kontrol ettiğine vurgu yapmaktadır. İnci ve Yasemin diğer katılımcılardan farklı olarak genellikle gelir düzeyi ve sosyo-kültürel sermayesi iyi durumda olan bir semtte yaşamaktadır. Bu farklılıklar onların deneyiminde önemli bir güçlenme kaynağı olarak görülebilir. İnci ve Yasemin’in yaşadıkları mahalleye ilişkin değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Bakın ben bugün çok yüksek ve çok da nezih bir yerde oturuyorum. Çok da kaliteli bir yerde oturuyorum. Benim bu oturduğum mahalledeki insanların çoğu okumuş. Çoğu Bankacı, mühendis, hostes, öğretmen. Hepsi, hemen hemen. Mahalledekiler, kenarda köşedekiler çok okumadıysa da zengin. Herkesin bir şeyi var. Yani çok farklı bir yer, güzel bir yerde oturuyorum.” (İnci)

“Hem bulunduğum semt hem de iş yerimdekiler iyi. Zengin insanların kalabildiği bir kurum. Özel bir kurum. Devlet kurumunda her türlü şey geliyor ama orayayani üst sınıfsanlar. Bu üst sınıfsanların da on tanesinin bir tanesi böyle kötü gözle bakar. Şöyle bakıyor. Hani normal oluyor. Normal görüyor işte kadın, bekâr kadın, işte birlikte bira içebilir sorun yok veyahutta işte bir hayat kurabilir düşüncesiyle. Seviye bu. Ama git bir Kartal’da akşam hava karardıktan sonra bu etekle çıkamazsın. Hani göğsün biraz açıksa kapatacaksın. Şu askılı olmaz, burada olması lazım en şeyi [etek boyunu gösteriyor, dizin altında]. Ya da hemen bir hırka. Yani şöyle söyleyeyim. Yirmi beş, otuz yaşında, altmış veya yetmiş yaşındaki adam bile sana laf atabiliyor. Rahatlıkla veya çirkin kelimeler kullanabiliyor. Kartal’da bile biz Kartal’da oturduk. Tenha. Onu da kapalı olmama rağmen. (Yasemin)

İnci ve Yasemin’in deneyiminde çevrenin kültürel sermayesine bağlı olarak eril tahakkümün esnediği düşünülebilir. Ancak kadın dostu olmayan, karanlık ve ıssız mekanlarda kadınlar kendilerini güvende hissetmemektedir. Yasemin “kapalı olmama rağmen” derken toplumsal cinsiyet algısının nasıl çalıştığı da izlenebilmektedir. Bourdieu (2015) “toplumsal dünyanın, bedeni cinsiyetlendirilmiş bir gerçeklik ve

cinsiyetlendirici görüş ve bölünme esaslarının taşıyıcısı olarak inşa ettiğini” ifade etmektedir. Toplumsal inşa sürecinde beden ve hareketleri neyi tam olarak gösterdikleri belirlenebilir ne de belirlenimlerinden tamamen bağımsızdır. Çünkü beden ve hareketlere iliştilirilmiş sembolizm hem “*gelenekseldir*” hem de “*gerekçelendirilmiş*” olarak neredeyse doğal gibi algılanır olmuştur (Bourdieu, 2015: 23). Buna göre kadın bedeni üzerinde kurulan tahakkümün yansıması olarak kadınlar bedenlerini korumalıdır. Dini bir gerekçe olarak saçını kapatmasıyla kadının “davetkar olmadığını” istemsizce vurgu yapılır ve “bakış nesnesi” olmaktan azade olmak talep edilmektedir. Merve’de boşanmanın hemen sonrasında yaşadığı mahalleye ve bekar kadın olarak yaşamını inşa ederken kapalı olmaya dair önemli detaylar paylaşmıştır. Buna dair aktarımı aşağıdaki gibidir:

“O süreçte ya şöyle bir evdesin. Karşında pavyon, ben o zaman iyice alkole o kadar düşmüşüm. Altımda tekelyanımda, bilmem ne. Neyi biliyor musun? Ben oradan nasıl çıktım bilmiyorum. Ama şu an ki muhiti seviyorum. Bundan önceki muhitlerde erkeklerin o bakışları ki gerçekten hala devam ediyor. Dul olduğumu duyduklarında, çok yanaşmaya çalışan insanlarla karşılaşıyorsun. Bak ben mesela bu yeri açtığımda bundan dört sene önce. Bu yeri Açtığımda eşimin olmadığını mesela öğrenenler oluyordu. Çünkü hemen araştırma yapıyorlardı falan. Eşimin olmadığını öğrenenler oluyordu. Bakışlar başka oluyor. Başka şekilde yaklaşımları oluyor. Hala bunlar oluyor. Yani kadın olarak bakmaya başlıyor. Ki düşün düşünebiliyor musun? Ben tesettürlüyüm. Ha tesettürlü olmana rağmen bu hala devam ediyor. Bunu bir mahalle bakkalı dul bir kadını da bilir, biliyor. Anlatabiliyor muyum? Ha şimdi o mahallede oturuyorsun. Böyle bir muhitte oturmak başka bir şey. Çünkü marketler var. Kimse şey yapmaz. Ama öyle bir semtte dul bir kadının oturması demek aleni görülmesi demektir. Anlatabiliyor muyum?” (Merve)

Farklı sosyo-kültürel ve ekonomik sermayeye sahip semtlerde yaşayan yalnız anne deneyimlerinde kadınlar, önyargılı tutumlardan ve güvenlik tehditlerinden korunmak için benzer taktikler izlemektedir. Özellikle kentin belli saatleri ve belli mekanları kadın açısından dışlayıcıdır (Aktaş, 2017: 140). Kentin toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alan çalışmasında kadınların kent mekanına erişimi ve kullanımıyla ilgili sokağı kullanma, tek başına gece dışarıyı çıkma, yaşanılan bölgenin aydınlatılması, tekinsiz saklı köşelerinin olup olmaması, insanların tutumları nedeniyle kadınların kısıtlandıkları, kentin parçası sokağı dahi kullanmadıkları bulguları yer almaktadır (Akkirman, 2017: 95; 4; Geniş ve Köse Akkirman, 2020: 21; Cumur, 2021: 80). Katılımcılar ataerkil ideolojinin kadınlığı bölüp parçaladığı; bekar, evli, anne, dul, boşanmış, çocuksuz gibi tüm kimliklerden bağımsız kadın olarak kent mekanlarını güvenle kullanmak istemektedir (Aktaş, 2017: 145). Boşanmış, yalnız anne olmak daha küçük yerlerde yaşanılan çevreyle doku uyumsuzluğu yaratmaktadır. Çünkü bekar kadın olarak gözetime daha çok maruz

kalmaktadır. Merve'nin deyiminde benzer bir durum söz konusudur. Eşi vefat edince İstanbul'a göç eden Asuman ve boşanmadan kısa bir süre önce İstanbul'a gelen Gül'de açıklamaları ile bu düşünceye katılmaktadır:

“Koskoca İstanbul o kadar iyi değil, zordu. Ama her şey var. Vallahi biz korkuyorduk. Kadınlar için şehir iyi, köyde değil ha. Hani diyelim. Çalışıyor. Sen gündüz çalışıyorsun akşam eve geliyorsun. Kimse demiyor. Bu kadın nereye geldi, nereye gitti, neredesin, ne kimse bilmiyor. Burada herkes çalışıyor. Kimse bilmiyor seni. Bu kocası vardı. Bu kocası yoktur. Kimse bilmiyor.” (Asuman)

“Daha büyük yerde yaşamak daha kolaydı. Çünkü benim ayrıldığımı kimse bilmiyordu. Ondan sonra kimse benim yalnız olduğumu bilmiyordu. Zaten ben dediğim gibi çalışan bir kadındım. O zaman da çalışıyordum, dışarıdaydım zaten. Ondan sonra ama orası küçüktü [Evliyken, köyde yaşamışlar]. Boşandığımı herkes bilecekti. Ondan sonra bu sefer babam beni dışarı çıkarmayacaktı. Alacaktı, yanına alacaktı. Beni yanına alacaktı, orada hayatta beni yalnız yaşatmazdı.” (Gül)

Kadınların deneyimlerinde boşanmış kadın olmanın getireceği damgalayıcı tutuma karşı temkinli olduklarına sıklıkla rastlanmaktadır. Boşanmış kadın olmak toplumsal statülerinde değer kaybına yol açarken ataerkil kodların daha güçlü olduğu ilişki, kültür ve yapılarda kadının elindeki özgürlükleri tehdit etmektedir. Boşanmış kadın olarak öngörülen tüm önyargılar bir kenara koyulduğunda, yalnız annelerin büyük şehirde yaşamayı kendi lehlerine çevirmiş durumdadırlar. Ataerkil ideolojinin mercek tuttuğu yerlerin büyük şehirde kör noktalarda kalması kadınlar için alan yaratmaktadır. Bununla birlikte boşanmış kadın olmaktan öte yalnız annelik, bu kör noktaları güç ilişkilerinde görece dengelemek için işi yaramaktadır. Bazen görünmez olup ama var olduklarını hissedebilecekleri bir yaşam alanı inşa etmelerine fırsat sağlamaktadır. Gül'ün buna dikkat çeken sözleri şu şekildedir:

“Şimdi şöyle bir şey. Bazen derdim ki bu tabii Mehmet o zaman işte diyorum ya küçük, yani hani derdim ki ya mücadele büyük şehir diyordum, hani mücadele nasıl olacak? Hani ne yapacağım? Hani her şey üst üste geldi. Ben o anda hani bu kadar çabuk boşanacağımı düşünemedim. Boşandım bir yer bilmiyorum. Ha bu sefer bilmediğim yerlerde ne işim var dedim. Tamam, İstanbul kocaman şehir. Şimdi ben mesela diyelim ki Etiler'e neye ne yapacağım Etiler'de? Bana göre bir hayatı yok ki orada benim hayatım burası. Hani yaşam alanımda burası. Bu kadar.” (Gül)

Yalnız anneler şimdiyi anlatırken kendileri ile gurur duyarak, deneyimlerini paylaşmaktadır. Ama bundan hemen önce ne kadar zorlandıklarını, neyle mücadele ettiklerini paylaşmaktadır. Görünürde cisimleştirilemeyen bir güce; komşular, akrabalar, arkadaşlar, eski eş ve kültüre karşı bir mücadele sürecinde ulaşmaktadırlar. Onların deyimiyile “yoktan var” ederek kendilerine bir yaşam yaratmaktadırlar.

4.2.2.2.Bana Ait bir Ev: “Sanki O Zamana Kadar Hiç Ev Olmamış Gibi”

Boşanmayla birlikte sistemi tekrar çalışır hale getirmek kadınların pek çok meseleyi bir arada düşünmesini gerektirmektedir. Çalışmadaki çoğu yalnız anne düzenli ve güvenceli gelire sahip olmadığına yararlandıkları maddi ve sosyal destekler onlara bir güvence sağlamamaktadır. Çocuğu ya da çocuklarıyla olduklarından kendilerine ait bir yaşam alanı en acil ihtiyaçlarıdır. Bu geçiş sürecinde eski evlerini kullanan, arkadaşlarının veya ailelerinin yanında kalan ya da sığınma evinde kalan yalnız anneler vardır. Onların deyimiyle “*çocuklarıyla bir yere sığamama*” yalnız anneliğin kurucu cümlelerinden birisidir. Anlatılarından “*kendilerine ait bir ev*” o kadar çok öne çıkmıştır ki, onları güçsüzleştiren tüm bağlardan bağımsızlaşmanın sembolü olarak “ev”, ilişkileri yeniden düzenlemenin merkezini temsil eder hale gelmiştir. Ekonomik zorluklar yaşayan yalnız annelerin evlerini nasıl kurduklarına dair aktardıkları şu şekildedir:

“Evimi tek tuttum. Hiçbir şey yoktu. Sadece kıyafetler, her yer açık. Pazarda kumaşlar var bilirsiniz. Hani renk renk farklı kumaşlar. Abi dedim borcum olsun. Hiç tanımıyorum ve hala da herkese de çok iyiliği var o abinin. Abi dedim bana iki tane kumaş lazım. Camımı kapatmak için. Dışarıdaki bir insana söyleyemem. O çok daha farklı. Abi dedi kaç tane lazım? Ama borcumu kesinlikle aldığım gibi telefona kaydettim. İsmine dair aldım. Dedim belki bulamam. Biz o perdeleri çivi taktık. Kimse dedim görmesin çoluk çocuğumu. Ya da durumumu da görmesin.” (Füsün)

Füsün kadın sığınma evinde 6 ay kaldıktan sonra buradan aldığı ekonomik destekle bir ev kiralamıştır. 5 çocuğuyla birlikte ne kadar zorlandığını herkesten gizlemeye çalışmıştır. En önemli korkularından birisi dışarıdan birisi çocuklara bakamıyor diye şikâyet etmesi olmuştur. Hala ekonomik zorlukları olmasına rağmen, yalnız anneliğin ilk başlarındaki zorlukların yönetilebilir hale gelmesi önemlidir. Çoğu yalnız anne, ilk önce çalışmak ve kazandığı parayı öncelikli ihtiyaçlarına göre yönetmeye çalışmıştır. Suna da Füsün gibi bir süre sığınma evinde kalmıştır. Suna sığınma evinde kalan kendisiyle aynı hayali paylaşılan başka kadınların da sesi olarak şu sözleri söylemektedir:

“Her şey güzel olacak. İşte yapacaksın. Bak bir bak evin olmuş. Bir de orada yaşarken diyorsun bir şey var. Üzücü ama komik. Hepimiz ev hayalindeydik, her akşam. Bahçede sigara içme hakkımız vardı. Ev hayal ediyoruz. Ay biz evimizi tutabilir miyiz diye bulabilir miyiz? Bizim bir evimiz olur mu? Artık ne yaşadysak düşünsene sanki bir evde yaşamamışsınız gibi. Hiç evimiz olmamış gibiydik. Çünkü gerçekten eşi tarafından terk edilmiş, sokağa atılmış kadınlar. Sanki o zamana kadar nasıl desem sana? Hiç ev olmamış gibi. Bir gün şey dedim, güvenlikler beni severdi. Çaktırmazlardı ama. Dedim ki Elif Hanım dedim. Bir gün dedim buradan gidersem evim olursa ağlayacağım. Çok kötüydüm o zaman.” (Suna)

Füsün ve Suna sığınma evinde bir süre kaldıktan sonra sosyal ve ekonomik destekten yararlanarak ev kiralayabilmişlerdir. Ancak geçim sıkıntıları hala devam etmektedir,

çünkü kira ve kısmen de temel ihtiyaçlarını giderebilmektedirler. Bir başka katılımcı Sevim bir süre boşanma öncesindeki evinde kalmıştır. Eskiden yaşanılan yer, evlilik ve boşanmanın izlerini çokça taşıdığı için duygusal ve zihinsel dirençliliğini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Sevim yeni bir eve geçiş sürecini şöyle aktarmaktadır:

“Hani hiçbir şekilde o evde kalamam düşüncesi vardı. Hep bana onu hatırlatıyorlardı. Oysa o eve ben de para getirdim. Ama dayanamadım. Ramazan ayında oğlumu aldım. Bir tane ev kiraladım. Beş yüz elli lira verdim. Kiraç'taydı? Ben de Esenyurt Talatpaşa'da çalışıyorum. Yani mesafeye yakındı gene. Evi terk ettim. Zaten benim oturduğum evde de hiçbir şeyim yoktu. Bir halım bir de işte çarşafı, yataktı. O tür şeyler vardı yani çocuk için, benim için. Başka da hiçbir şeyim yoktu. Bir artı bir, bir tane küçük ev kiraladım orada. Ve hiçbir şeyim olmadığı halde her şeyim varmış gibi gördüm. Ya bu benim dünyam. İlk gece bir tane, bir tane halı vardı. Halıyı çöpün kenarında bulmuştum. Ama temiz ve güzel görünüyordu. Gerçekten de benim gözümde öyleydi. Biraz sildim. İşte fırça aldım. Bir milyoncudan fırça aldım. Sildim. Daha sonra işte ikinci ele gittim. Üç tane battaniye aldım. Bir tane yastık aldım. Bir tane sünger aldım. Böyle kullanılmış ama idare ederdi yine. Benim bütçem o kadardı ve onaylıyordu.” (Figen)

Kültürel olarak “yuvayı dişi kuş yapar” sözü kadınların özel alana hapsedilmesinin bir gerekçesi olarak hizmet ede gelmiştir. Ancak çalışmaya katılan kadınlar, bir zamanlar dışarıdan “yuva” olarak görülen evlerin içinde en temel isteklerinde bile özgür olmadıklarını ve “yuvanın” sahiplerinden birisi olarak görülmediklerini aktarmaktadır. Var olan durumda kadınlar ‘hiç ev olmamış gibiydik’ derken; bir evin sizin için ne anlama geldiğine, evin ihtiyaçlarınızı ne kadar karşıladığına dikkat çekmektedirler. Diğer yandan kadınlar için mülkiyet ilişkisi oldukça kırılğan görünmektedir. Aile ideolojisi “erkeğin yuvası”nı norm meşrulaştırırken, mülkiyet ilişkisiyle yuvanın bileşenleri kadın ve çocuklar üzerinde denetimin kurulmasına temel oluşturmaktadır (Bernardes, 1985; Gittins, 1993; Donovan, 2019). Çocuklarıyla yaşamaya başladıkları eve karşı aitlik vurgusu yaparak denetim gücünün kendilerine ait olduğunu dile getirmektedirler. O evde kendi kendine olma halini özellikle vurgulamaktadırlar. Öncelikle evindeki ilk geceye dair Figen’in duygularına bakılabilir:

“O gün sabaha kadar böyle nasıl diyeyim? Uyana uyana uyudum. Çünkü değişik bir yer ve bana ait artık. Hep hayal kuruyordum. Çalışacağım, şunu yapacağım, bunu yapacağım. Yani bu benim dünyam. Yani o gün aslında böyle ayaklarım yerden kesildiği gündü.” (Figen)

Fusun ve diğerleri ise “evin” bitmez tükenmez işlerin olduğu, kadınların sürekli çocukla ve ev işi ile ilgilendiği bir mekandan başka bir anlamı olduğunu ve onu özgürce kullanabileceklerine dikkat çekmektedir. Suna bir ev hayali kurarken evin onun için ne anlam taşıdığını şu sözlerle açıklamaktadır:

“Dedim ki gece on ikide televizyonu açacağım dedim. Televizyonum da olur dedim herhalde. Eşim, sevgilisinin duvarına asmış. Onun evine eşyalarını götürmüş. Dedim ki bir sigara yakacağım dedim. Ve kimse başında dakika tutmayacak. Dedim istediğim saat sigaramı yakabileceğim dedim. İstediyim saat ışığı açacağım. İstediyim saat televizyon izleyeceğim, dışarıya çıkacağım dedim.” (Suna)

Çocuklar uyuduktan sonraki birkaç saat yalnız annelerin kendilerine ayırdıkları kıymetli anlardır. Kendi kendine kaldıkları ve saatin sadece onların istediği şekilde geçmesi bağımsızlıklarının ve bireyselliklerinin temsili gibidir. Çalışmaya katılan kadınlar arasında o saatlerde duygusal boşluk yaşadıklarını söyleyenler olsa da kendilerine ait bir zamanın olması çoğunluğu için aynı anlamı taşımaktadır. Figen’in sözleri ile biraz daha anlaşılır olabilir:

“...Ve şu anki Figen, istediği saatte çocuklarla beraber, istediği zaman, ya kumandayı istediği saatte eline alabilir. İstediyi dizi izleyebilir, istediği ne bileyim. Çocuklar istediğini yapabilir. İstediyim zaman kıyafetleri yıkayabilirim. Yani her şey tamamen benim elimde. Başkasına bağlı değil. Benim elimde. Ve benim elimde olması, benim gücümle yapılması gereken şeyler olduğu için mecburen artık bir yerden sonra daha çok güçlü olduğumu hissediyorum. Yani nasıl diyeyim? Bir şey size bağlı. Tamam, çocuklara mecbur bakım oluyor ama yani diğer şeyler bana bağlı. Bu ev benim. Bu evde ben ikamet ediyorum. Bu ev benim. Evet. Diyebiliyorum. Şu an o evin geçimi benden sorulur. O evin yani başkanı benim. O evin başkanı benim.” (Figen)

Figen gündelik işlerin bir zamanı olmadığını, mutfağı toplamanın, çamaşır yıkamanın, yemek saatinin vb. her eylemin kendisine hizmet ettiğini açıklamak ister gibidir. Bu gibi işler “ev işi” veya “görünmeyen emek” olarak tanımlanmakta ve kadınlar var olduklarından bu yana hangi meslek ve sosyal statüye sahip olursa olsun kadınların yükümlüğünde ve sorumluluğunda görülmektedir (Aktaş, 2013: 260; Acar-Savran, 2018: 37). Türkiye’de toplumsal cinsiyet algısına yönelik yapılan çalışmalarda ev işleri kadınların sorumluluğunda görülürken, erkeklerin ev işine katılımları %13’lerin üzerine çıkmamaktadır (Kadir Has Üniversitesi Toplum Cinsiyet Algısı Araştırması, 2019; AÇEV, 2017). Yalnız annelikte kadınlar için ev işi algısının değiştiği söylenebilir. Bitmeyen ev işleri yalnız annelikte oldukça az vurgulanmaktadır. Daha önce tüm bu işleri yaparken ne çok şey yaptığı ve ne kadar güçlü olduğuna ilişkin konuşmaz iken bir evin idaresi yaşamlarıyla ilgili yetkinliklerini konuşma fırsatı yaratmıştır. Evliliklerinde yine yanı işleri yapmalarına rağmen, değersizleştirilen ve görünmeyen emekleri taktir ve belki sevgi dışında bir karşılık görmemiştir (Karakaya, 2018: 921). Bu nedenle ev işini artık yaşamlarının küçük bir zamanına sıkıştırmaktadırlar.

Güzin ve Füsün’un da kendine ait bir evin olması benzer anlamlar taşımaktadır, onların sözleri işe şu şekildedir:

“Şimdi ben biraz şeyim. Him nasıl anlatayım biraz özgürlüğe de düşkün bir yapım var sanki. Böyle mesela bekâr anne olmanın avantajları da var. Dezavantajları da var. Avantajları şöyle bir evlilik sorumluluğu, hani şeyin yok. Daha çok kendine bakabilme şeyin var. Mesela bir erkek olsaydı eşin olsa biraz daha sorumlusun ya ona karşı işte daha fazla böyle düzenli olman lazım ev işi, yemek konusunda. Tam samimi konuşuyorum şu an. Ben de o sıkıntı yok mesela. Çalışıyorum. Gece eve geliyorum. Yemesem de olur. Bir elma yiyip yatsam da olur. Hani bunlar benim için böyle bir şeylik aslında. Biraz sporumu yapabiliyorum. Hiçbir saat sıkıntı yok. Bunlar avantajları. Biraz bekâr hayatı gibi de oluyor. Çocuk bir de büyüdükten sonra özellikle bunu hissediyorsun. Okula gidiyor. Zaman sana ait kalıyor. Gidiyorsun sporunu yap. Ne yaparsın? Arkadaşlarıyla gidip bir kahve iç. Bir erkek olsa bu kadar bakamam bence. Çünkü yetişemezsin. Nasıl olsa zaman bana ait.” (Güzin)

“Yani dışarıdan kalkıp da birisi gelip sen ne yaptın bugün niye dışarı çıktın demiyor. Psikolojik baskı uygulamıyor, şiddet yok. Çok şükür. Yani istediğim saatte yatıyorum, istediğim saatte kalkıyorum. Sorumluluk çok zor. Ama gerçekten kafam rahat oldu. Benim psikolojimi artık bozmuştu. Çoğu Zaman diyordum ki artık hani o kadar bir psikolojiyi etkiliyor ki. Değil mi? Artık ona inanıyorsun. Hep kendini suçluyorsun. Mesela bir şey olduğu zaman hep senin yüzünden böyle oluyor. Ne yapıyorsun? Hep sorunu kendinde aramaya başlıyorsun. Sonra ben buraya bir geldim ki oturdum dedim ya sana, boş daireye geldim. Kafayı dinledim ya. Sanki üzerimden büyük yük kalktı. Meğer ne kadar çok yorulmuşum.” (Füsün)

Yalnız anneliğin zorluğunu sıklıkla hatırlatsalar da bir erkekten bağımsız iktidar alanlarının olması onları güçlendirmektedir. Evliliklerinde yaşadıkları sorunları “ev huzursuzluğu” olarak tanımlayarak, şu anda “ev” ile kurdukları ilişkinin değişmeye başladığı söylenebilir. Daha önce suçlandıkları ve yetersiz hissettikleri pek çok şeyin kendileri ile ilgili olmadığını, kendi kendine kaldıkları birkaç saatlik zaman diliminde yaşadıkları “kafa rahatlığı” ile açıklamaktalar. Yalnız anneliği inşa ederken geçmişin yorgunluğunu geride bırakmaya çalışmaktalar.

4.2.2.3.Kadın Ben: *“Bazen Gençliğin Gitti Diyorlar Bazen de Ne Kadar Çocuğu İçin Yaşayan Bir Kadın”*

Çalışmaya katılan kadınlar, yalnız annelik deneyimlerinde bekar olmanın özgürlüğü ile annelik performansını layıkıyla yerine getirme arasında kalmaktadır. Kendilerine ait zamanın ve mekanın değeri öne çıkarken, kendilerini çocuklarından ne kadar geride tuttukları da dikkat çekmektedir. Sıklıkla geçmişte yaptıkları bazı seçimlere şuan keşke dedikleri gözlemlenmektedir Ancak şu an her şeyi çocukları için yaparken gelecekteki “muhtemel keşkeleri” biliyor gibiler. Katılımcıların sözlerinde, onları güçsüzleştiren aile ilişkilerinden ve değerli hissetmedikleri evlilikten bağımsızlaşmış bir kadın olarak her şeyi yapabilecek güçte hissettikleri gözlemlenmektedir. Ve fakat kültürel ve yapısal nedenlere bağlı olarak özgür bir kadın olarak kendilerini kabul ettirebilmelerinin en önemli aracı olarak anneliklerini kullandıkları söylenebilir. Öyle görünüyor ki yalnız

annelik, annelikten kaynaklı sınırlılıklar ve keşkeler olacak ama, onlara kendini iyi hisseden kadını yaşamalarına fırsat sunmaktadır. Kendilerine yönelttikleri soruları içeren bir yandan da gizledikleri arzularını da gösteren anlatılarından bazıları şu cümlelerde yer almaktadır:

“Yani kendi ayaklarında durabilen kadın için en güzeli okumak. Yani bir yerlere gelip o altın bileziğini koluna takmak. Ama o da olmadığı zaman da böyle hep bir yardımla ayakta kalabiliyorsun. Ve yalnız olduğun için de çok zor bir dönem geçiyor, hayatı geçiriyorsun yani. Mesela baktığın zaman bu hayat mı diyorum yani, bunu mu yaşayacak? Bunun için mi geldim? Mesela böyle şeyler söyleyebiliyoruz. Yalnız olmak çok zor, mesela hastasın kimse yok. Yani anne, ben kadını kendi kadınlık duygumu mu bilmiyorum ki? Yaşamadım yani. Hep bir zaten evlendikten sonra zaten çocuk oldu. Bir annelik daha ön planda oldu benim için. Hep onlarla vakit geçirdim. Kendi, kendi zevkim yok yani şu anda. Mesela kuaforün yolunu bilmiyorum. Zaman yok bir de zamanı geçtim, çok pahalı her şey. Ya kendi saçımı kendim boyuyorum, kaşım işte beş ayda bir çıkar. O da yirmi beş lira. Çok koymuyor. Sigaram yok zaten. Ben sigara kullanmıyorum. O yüzden hiçbir kendime özel bir şeyim yok. Ama önceki Seher ben iki haftaya kuafore giderdim. Özel hayatım yok yani. Bir tane bir Marmara parka gideyim de kendim bir alışveriş yapayım yok. Ben de işte arkadaşım veriyor. Bir şey, küçük olarak, çok güzelmiş ver bana diyorum. Mesela veriyor. Öyle.” (Seher)

“İnanır mısın kendimde diyorum ya bak doktora gitmemeye çalışıyorum. Dişlerim o kadar kötü ki diş eti çekilmesi var. Şeyden randevu alamıyoruz. Devlet hastanelerinin zaten dolu. Kıyafet olarak kendimden fedakâr ediyorum yani. Hiçbir şeyi almıyorum. Doğru düzgün hep oradan buradan mesela temizliğe gidiyorum ya. Ben kilom uyduğu sürece. Yani pazardan alıyorum, şeyden alıyorum. Kendime bir şey almıyorum doğru dürüst. Genelde çocuklar. İşte mesela kaşımı kendim alıyorum. Saçımı gidip palette boya alıyorum, boyuyorum şöyle. Ama kestirdim bu uzamış hali buralardaydı. Kızıl hani kestirdim ki aksın gitsin. Bir yıl falan oldu işte. Yani saçınızdan başınızdan kendi kişisel bakımınızdan krem almıyorsun mesela. Şu an kırk üç yaşındasın. Krem alman gerekiyor. Alsam yani böyle kırışıklıklar için falan. Bir bakım yapacaksın. Gidemiyorsun ki. Alamazsın yani. Bir el kremi zor alıyorsun ki.” (Sevim)

Seher sosyal yardımlarla, Sevim ise gündelik ev temizliği ile geçimini sağlamaktadır. Ekonomik güvenceleri yoktur. Bu nedenle kendilerine zaman ayırırken, yeni bir şey alırken, eline geçen parayla ilgili tasarrufta bulunurken öncelik çocuklarıdır. Seher’in yararlandığı sosyal ekonomik destek hizmeti ancak temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İki çocuğu da küçük olduğu için çalışmak ve iyi bir gelir elde etmesi şuan seçenekler arasında bile görünmemektedir. Seher ve Sevim kendine dair seçimler yapamamayı çekinerek söylese de anneliğinin kadınlığı işgal ettiğinin farkındadır. Farklı sınıflardan kadınlar anneliği farklı deneyimledikleri için yoğun annelik ideolojisiyle müzakereleri de çeşitlilik göstermektedir (Taylor, 2011: 901). Onlar, yeterli ekonomik güce sahip olmadığı için annelik ve kadınlık arasında bir denge kurul(a)madığına dikkat çekmektedir. Ve diğerleri de kendi arzularını gizlediklerini şu kısa cümlelerle dile getirmektedir:

“Ayı getiriyorum yani yaptığım hiçbir şey yok açıkçası. Ömrüm bitiyor yani.” (Asuman)

Katılımcıların çoğunluğu çocukları çok küçükken eşlerinden ayrılmıştır. Boşanma öncesinde düzenli ve güvenceli bir işi varsa bile çocukların bakımı için işten ayrılmak durumunda kalmışlardır. Çocuk bakımının planlanması ve sürdürülmesi hayatlarının merkezinde yer aldığı elindeki kaynakları da buna göre kullanmaları gerekmektedir. Kendisiyle ilgilen(e)memenin altında sıklıkla ekonomik zorlukların olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Garfinkel ve McLanahan (1989) sadece anne olan ailelerin yoksul olma riskinin daha yüksek olmasını üç nedenle açıklamıştır. Kadınların “anne olmaktan kaynaklı gelir elde etmedeki düşük kapasitesi”, “Babanın nafaka vermedeki eksikliği” ve “devlet tarafından sağlanan yetersiz yardımlar” nedeniyle yoksulluk karşısında daha kırılgandır. Katılımcılar arasında da çocuk bakımının planlanması ve maddi yükü öne çıkmaktadır. Çocuk bakımında kamusal desteğin yetersiz kalması kadınların hareket alanını kısıtladığı gibi kendileriyle ilgili tasarrufta bulunmalarına da sınırlılık getirmektedir. O nedenle yalnız annelik için *kadınlık mı annelik mi* sorusu çocukların yaşına ve özel gereksinimlerine bağlı olarak cevabı ertelenen de bir sorudur? Bu soruya cevap vermenin ertelendiği yine onların anlatılarından anlaşılmaktadır. Burada boşanmanın üzerinden daha fazla zamanın geçmiş olması, çocukların büyümesi, sosyal ilişkilerin yeniden düzenlenmiş ve kendi içinde bir dengeye ulaşmış olması ve güvenceli olmasa bile düzenli bir gelirin olmasının etkili olduğu görülmektedir. Yalnız annelikte annelikle kadınlık arasında nasıl bir denge kurulur diye sorulduğunda onların deneyimlerinde şu cümleler öne çıkmaktadır:

“İyi bir insandı. Ben âşık olmuştum. Hem seviyordum böyle sığınak gibi bir insandı. Yaş farkı vardı. Sekiz yaş farkı vardı. Onunla düşündüm. O da olmadı. Öyle gitti. Zaten ben çok oldum. Ne üzülebildim. Ne bir şey hissedebildim. Böyle inanmıyorum dedi. Evet, Yasemin abla dedi. Böyle böyle oldu maalesef dedi. Cenaze kaldırılmıştı. Üçüncü gün falandı herhalde. Kimse kimseyi sorgulamayacaktı. Öyleydik. Müsait misin? Müsaittim. Yarın bugün görmek istiyorum. Gelebilir misin? Yani gelebiliyorsam giderdim gene. Yoksa ben bugün yorgunum evdeyim. Hiç şeyimiz yoktu birbirimize. Bu zamana kadar hep annelik ön plana çıktı. Hep annelik. Hep annelik oldu. Bundan sonra kadınlık olsun. Onunla yemek yemek, onunla vakit geçirmek. Hani bırakıyatak olayını, hiçbir şey yapma. Onunla otur, ye, iç şunu. O bile insana bir enerji ve farklı bir motivasyon sağlıyor.” (Yasemin)

“Bazen arkadaşlarımla zaman geçiriyorum. Bu arada bu pandemi dolayısıyla görüşemiyoruz ama mesela o zamanlar benim en mutlu zamanım herhalde. Ben öyle düşünüyorum hani. Çocuğum da yanında olmuyor. Yani orada da gülebiliyorum. Yani kahkaha... Diyorum ki ben kahkaha atıyorum. Demek ki diyorum beni de mutlu eden insanlar, arkadaşlarım herhalde.” (Gül)

Badinter (2017) Kadınlık Mı Annelik Mi kitabından “müzakereci” anneden bahsetmektedir. Bu iki kimlik arasında hassas bir denge söz konusudur. İkisi arasında

bitmeyen bir müzakere vardır. Çocuğun yaşına ve ihtiyaçlarına göre bununla birlikte kadının mesleki durumuna göre bu denge değişmektedir. Bu müzakerenin ağır tarafı ise; bazen çocuk beklenmedik bir sorun çıkarır ve şartlara göre biraz eğilip bükülmüş ideal annelik son hızla geri gelmektedir (Badinter, 2017: 133). Çocukların öz bakımlarını yerine getirecek kadar büyümesi kadınları zaman kullanımında rahatlatmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomik olarak dengeli bir gelire sahip olmaları da *'kendileriyle ilgilenmeye'* olanak sağlamaktadır. Kadın olmaya dair örnekleri *'kendilerine zaman ve bütçe ayırmak'*, *'çocuksuz etkinliklere katılmak'* ve *'duygusal bir ilişki kurmak'* etrafında çeşitlendiği görülmektedir.

4.2.3. Yalnız Annelik Tam Zamanlı Bir Sorumluluk

Yalnız annelikte annelerin ve çocukların birbirlerine verdikleri mesajlar bu ilişkinin öne çıkan belirleyicilerindendir. Çünkü ataerkil ideoloji sadece kadın erkek ilişkisini değil anneler ve çocukların ilişkisine de nüfuz eden bir sistem ve anlayıştır (Rothman, 1990: 43). Bu nedenle yalnız annelikle yüzleşmenin önemli bir parçasını anne çocuk ilişkisi oluşturmaktadır. Bu alt temada *"Çocuklar ve Annelik Pratiklerinin Nasıl Deneyimlerle İnşa Edildiği"* ve *"Ev İçi Sorumluluklar ve Annelik Pratiklerinin Nasıl Deneyimlerle İnşa Edildiği"* sorularına cevap aranmaktadır. Katılımcıların arasında çocukla ilişkilerinde güveni taze tutmak, çocuğun gelişimine uygun pozisyon almak ve çocuğun diğer insanlarla ilişkisini koordine etmenin önemli olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların farklı yaşlarda çocuklara annelik etmesi; anne-çocuk ilişki dinamiğindeki değişkenlere dair gözlemin olgunlaşmasına ve derinleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda yalnız annelerin çocuklarıyla ilişkisi üç kategori başlığı altında tartışılmaktadır. Bu başlıklara Şekil 7'de yer verilmektedir.

Şekil 7: Yalnız Annelik Tam Zamanlı Bir Sorumluluk

Yalnız annelikte çocukların gelişim dönemi kadınların annelikle kurduğu ilişkinin biçimlenmesinde ve gündelik yaşantıyı planlamalarında ön plana çıkmaktadır. Hamile olmak, tek çocuk annesi ya da daha fazla çocuğa annelik yapmak gündelik pratikleri değiştirirken anne olmanın anlamını da büyütmektedir. Çocukların velayetini üstlenmek annelikte aidiyet duygusunu derinleştirmektedir. Kadınların anlatılarında çocuklarından vazgeçmemiş olmak itibarlarını güçlendirirken, velayetin onlara verilmiş olması bunu meşrulaştırmaktadır. Bakım emeği evlilikte de daima kadın üzerinden takip edildiğinden kadınların yalnız anneliği benimsemeleri güç değildir. Lakin Rothman (1990)' a göre ataerkil toplumun odak noktası davranışsal annelik eylemi değil, genettiktir. Erkeğin soyuna odaklanan ataerkil sistemde kadının çocuğun velayetini üstlenmesi babalığa karşı anneliğin ikincil rolünü değiştirmemektedir (Taylor, 2011: 900). Tam da bunun sıkışmasına yaşayan kadınlar, çocuğun babanın soyunu temsil etmesi nedeniyle, içsel bir çatışma yaşamaktadır. Seher şu sözlerle bu duygusunu dile getirmektedir:

“Ve hepsi benim. Ve çocuklar da benim. Yani hani bir babası yok. Onlar benden başka kimse bir şey yapamaz. Ben mesela yaparsam yaparım. Ben bugün şimdi okula gidip alabilirim ama babası gitse alamaz. Evet, çok güzel bir şey. Bir de çocukların velayeti de bende olması güzel bir şey. Velayeti de bende. Hiçbiri baba da değil. Ama şöyle bir zorlukları var. O çocukların başına bir şey gelirse babası bana mahkeme açabilir. Öyle bir şey de var. Niye dikkat etmedin? Sanki ben isteyerek yapabiliyorum yani. Ama öyle bir şey hakkı varmış.” (Seher)

Yalnız annelikte soy bağı vasıtasıyla ataerkil otoritenin gölgesi hissedilebilir. Seher'in böyle bir duygu yaşaması annelik kurumunun ataerkil otoritenin denetimine açık olmasından kaynaklanmaktadır. Çocuğun ihmalinden öte öne çıkan tartışma kadının anneliği iyi yapıp yapmamasıdır. Annelik özel alandaki ilişkide gelişen sosyal bir rol olmasında rağmen anneliğin denetimi özel ve kamusal mekanizmalar aracılığı ile yapılmaktadır. Rich (1995)' in annelik ve annelik kurumu ayrımı yalnız annelik yapan kadınlarla tartışmaya açıldığında, annelik pratiğinin ne olduğu, nasıl gelişen ve kökleşen bir deneyim olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.3.1. Annelik İşi: “Başkası Yapabilir Mi Bilmiyorum Ama Ben Böyle Öğrendim”

Anneliğin kaynağı ilkel toplumlardan günümüze kadar çocuğa bakım veren birincil kişi kadınlardır. Çocuğun bakımı aile içinde ve kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Çoğunlukla annelik üzerine yapılan çalışmalarda kadınlar anne-çocuk ilişkisini annelik bağı, sevgisi, duygusu gibi tanımlanmış olsa da annelik pratiklerine ve neyi

yaptıklarına/yapmadıklarına dikkat çekmektedirler: Diğer ebeveyn babadan neyi farklı yapıyor ya da anne nasıl yapıyor ki başkasını onun gibi yapamayacağını düşünüyor. Yalnız annelik yapan öznelere de çocuklarıyla ilişkisini bu minvalde açıklamaya çalışmıştır. Örneğin Figen anneliğinde çocuğun gereksinimlerini tanımanın önemini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Annelik iç duygusu mu bu bilmiyorum? Başkası yapabilir mi yapamaz mı bilmiyorum, ama ben bu şekilde öğrendim. Mesela oğlumda da oğlum mesela, böyle hani yine bu şekilde emzik emzerdi ama emzik emdiği halde bile kulağı okşanarak uyurdu. Hala daha öyle anne gel de biraz benim şuralarımı okşa uyuyayım falan diye. Mesela oğlum tualete gittiğinde, orada nasıl yani kendini temizlemesinin gerektiğini yine her şeyi ben çok iyi biliyorum. Yani çocuğum neyi çok yer, neyi sever, neyi içer? Benim kızım ne kadar küçük? Ben şu an bacağından tutup uyutuyorum. Çünkü böyle uyumayı seviyor. Bacağından tutup uyur. Uyuturum yani. Benim kızım, siz buna acıkmayınca kadar bir şey yediremezsiniz. Başka birinden bir şey yemez. Acıkırsa belki yer. Ama normalde bu çocuğa yedirmeyi ben biliyorum. Şeklini ben biliyorum. Nasıl yer? Oyun oynuyorum çocukla. Yanıma bir tane oyuncak ayı alıyorum. Şey alıyorum. Arabalar alıyorum. Hem onlara yediriyorum hem kızıma yediriyorum. Başka türlü yemiyor. Çünkü yemek yiyen bir çocuk değil benim kızım.” (Figen)

Bakım verenin çocuğu tanıma ve anlama becerisi çocuğun ihtiyacının karşılanması ile bir talep-arz ilişkisi yaratmaktadır. Karşılıklı güven ve sevgi alışverişi ile güçlenen bağ esasında ilgili anneliği yaratır ve büyütür. Figen kendi anneliğin kaynağını gündelik pratikleri ile göstermektedir. Asuman’ın deneyimi ile biraz daha annelik pratiğine yakından bakılabilir. Asuman güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır ve boşanma ile bebeğin bakımını sürdüremez ve bebeği uzak bir şehirde yaşayan annesine götürür. Çocuğuyla yaklaşık 2,5 sene ayrı kalırlar. Çocuğunun yanına geliş sürecini şöyle aktarmaktadır:

“Aldım geldim. Ama çocuk beni anne bilmiyor ki. Çocuğu parka götürüyorum. Avutmak için. Çocuk böyle hani annelerimiz böyle basma giyer ya ona tepki veriyor. Parkta basma etekli birini görse ağlayarak onun böyle eteklerini tutuyordu. Çocuk öyle yapıyordu. Uyum sağlayamadı, yani ben çocuğu kendime alıştıramadım. Çocuk çünkü beni yılda bir kere görüyordu. Yanımda hep ağlardı. Böyle ağlardı, ağlardı babasını görürdü daha çok ağlardı parka götürürdüm basma etekli böyle bir kadın görse koşarak böyle eteklerini tutardı onun böyle. Çocuk şimdi bana alışsın diye dediğini yapıyorum. Yani üç buçuk yaşında ama ilgili olmaya çalışıyorum, ediyorum. Bu sefer işe de gidiyorum. Çocuk bir beni görüyor, bir görmüyor. Ama bilmiyorum. Nasıl oldu? Nasıl şey yaptı? Çocuğu kendime alıştırdım. Ondan sonra zaten kreş yaşı geldi. Anaokuluna verdim. Sonra okul dönemi başladı. Çok zorlandı. Ben de zorlandım. O da çok zor o ağlıyordu ben de ağlıyordum.” (Asuman)

Farklı bir annelik pratiği ise Zeynep’indir. Zeynep ilk evliliğinden olan iki çocuğunu babaya bırakmıştır [Çünkü ailesi sadece büyük çocuğunu istemiş, mahkemede velayeti babaya vermiştir.]. Şu an yeğenlerine annelik yapmaktadır. Deneyimini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Ablamın çocuklarını, ben üstüme aldım. Ondan sonra ne diyeyim size? Zeynep bunu niye yaptı? Zeynep bunu birazcık da vicdani görevden dolayı yaptı. Kendimi yani o konuda suçlu bulduğum için yaptım.” (Zeynep)

20. yy. da doğal beslenme, doğal doğum yöntemleri, doktor kontrolünde hamilelik ve bağlanma teorilerine yönelik bilimsel açıklamalar annelik kurumunun en güçlü kaynaklarından olmuştur. Anne bedeni ile çocuk bedeni arasındaki biyolojik bağdan çocuğun toplumsal ve psikolojik iyilik hali için yapılan öngörüler günümüz toplumlarında “*çocuk da yaparım kariyerde*” diyen kadınların sayısına önemli bir ivme katmıştır. Çocuğu doğuran kadının anneliği dışındaki bütün bakım biçimlerinin kusurlu, eksik olabileceğine ilişkin şüphe annelik iç güdüsü mitini ayakta tutmaya devam etmektedir. Ancak Asuman’ın ya da diğer annelik deneyiminden de anlaşıldığı üzere evlat edinen, çocuğundan ayrı kalan ya da kız kardeşinin çocuğuna annelik yapan kadınların anneliğini açıklamak için tüm kadınlarda olduğu var sayılan annelik iç güdüsü miti ile çelişmektedir.

Ruddick (1995) “*annelik düşüncesi/maternal thinking*” ile annelik pratiklerini koruma, büyüme ve sosyal kabul edilebilirliği sağlama olarak tanımlamıştır. Yalnız annelik yapan kadınların annelik pratikleri çocukların bakımı ve sorumluluğu üzerinden merkezlenmektedir. Ancak gündelik yaşam pratiklerinin her alanına annelik yayılmış olsa da ev içi pratiklere ayrılan zaman, öncelikle evin dışındaki sorumluluklarla eşit belki daha az bir dilimi kapsamaktadır. Kadınlar, ev içi sorumlulukları (çoğunlukla çocuğun bakımı ve çocukla ilgilenilmesi) sıkıştırılmış bir zamanda gerçekleştirmektedir. İnci’nin deneyiminden yola çıkarak daha iyi anlaşılabilir:

“Akşam mesela çok yorgun oluyorum. Yerimden kalkacak halim kalmıyor. Akşam çocuklarımla yatana kadar ödevlerini yaptırırdım. Sofraları hazır olurdu. Daha standart bir hayatım olurdu [evli ve çalışmıyor olsaydı]. Daha düzgün, daha şey ama bu sefer o kadar karmakarışık bir hayatım var ki. Akşam eve geliyorum, ben yorgunum, yemek yapmak zorundayım. Tabiri caizse içeri bir giriyorum. Ev İkinci Dünya Savaşı gibi. İki tane erkek tekler evde. Kız gibi kibar değiller. Eve bir giriyorum. Ev karma karışık. Dünya savaşı sanki benim evde olmuş. Eve girdikten sonra işte yemek yok. Aş yok. Çamaşır çok bulaşık çok. Hadi İnci hangisine yetecek? Orada o çocukları oraya atıyorsun bir kere baştan. Çocuklar yok iptal. Servis dışı. Televizyonun içinde. Yemek yapıyorum. Sonra yemek yaptıktan sonra bir şeyler yiyoruz. Masa orada dururken bir kalkıyorum bir çorapları topluyorum. Eşofmanlar evin içinde. Kıyafetleri, çantaları evin içinde. Ertesi güne yine beslenme konulması gerek. Onlara hiç en büyük şeyim, özelliğim onları asla yemeksiz bırakmıyorum.” (İnci)

Besleme pratiğinin annelikle karakterize olduğu söylenebilir. Bu nedenle anne ile bebek arasında mesafe getireceği, anne-çocuk bağlanmasına zarar vereceği biberonun icadı önemli bir tartışmadır (Badinter, 2017). Yeni doğum yapmış bir kadının ilk annelik testi, bir an önce sütünün gelmesi ve bebeğini emzirebilmesidir. Yalnız annelerin bireysel

yaşam pratikleriyle değerlendirildiğinde oldukça kamusal bir yaşam sürmektedir. Ev ve evin etrafında dolanmaları ise sıklıkla anneliğin koordinasyonu ile ilgilidir. Sevim ve Suna'nın bununla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Ve onların hepsi sorumluluk yani. Yatması, kalkması, sabah uyandırması, yedide kalkıyoruz alı buçukta. Okula götür, birini getir. Biri öğlenci, biri sabahçı. Yani ona göre işimi kuruyorum. Şey yapıyorum. Saatleri öyle bir denk getiriyorum ki yani. Mesela işe gideceğim zaman onların istediği saate ben uyamıyorum. Böyle olursa böyle gelebilirim diyorum mesela. Tamam diyenlere gidiyorum.” (Sevim)

“Üç yıl oldu bak. Üç yıldır haftanın beş günü okula getirip götürüyorum. Hafta sonu da evdeler. Canları sıkılmasın. Kışlar soğuktur diyorum. Dolduruyorum abur cubur. Ama alıştırdım. Mecbur kaldım alıştırdım. Küçükken de yemeğimi yapan yoktu. Yemeğim vardı. Çamaşırım vardı, ütüm vardı. Temizliğim vardı. İkisi böyle daha yürüyemiyorlar. Zaten küçükler. Onun eline çikolata verdim. Bulaşık yıkadım. Onun eline şeker verdim. Yemek yaptım. Çünkü onları doyurmak zorundaydım. Çamaşırını yıkamak zorundaydım. Kim yapıyor? Hiç kimse yok. Çocuğu beş dakika dursun. Beş dakika şu çocuğu tut. Yemeği yapacağım. Kimse yoktu ki. Bir ara sırtıma bağlıyordum birini. Birini karnıma bağladım. Bir ara birini sepetin içine koydum. Birini sırtıma bağladım. Böyle çorba karıştırıyorum. Onunla pilav karıştırıyorum. Öyleydi. O yüzden bu kötü alışkanlıkları edindiler. Benim yüzümden ama. Ben mecbur kaldım.” (Suna)

Anadolu'nun kırsal kesiminde pek çok kadın çocuğunu sırtına sararak (sıklıkla kalın bir ip) gündelik işlerini yapmıştır. Bulaşık, yemek, temizlik ve hatta tarlaya giderken çocukları sırtında taşımışlardır. Bugünlerde ebeveynlerin çocukları taşımada kullandığı anne kucağı, kanguru veya slinglerin aynı fikre dayandığı söylenebilir. Bugün kentlerde orta ve üst sınıftan erkeklerin slingle bebeklerini taşıdığı görülse de tarihte sırtına çocuğu sarıp iş yapan erkek muhtemelen yok denecek kadar azdır. Katılımcıların yalnız annelik pratiklerinin pek çoğu kentli olmaya aitken çocuklarıyla aralarındaki ilişki sırtına çocuğunu sarıp işlerini yapan kadınlarla aynı kültürel dokuyu paylaştığı iddia edilebilir. Tam da buradan temellenen çocuklara güven veren bir duygu ve eğilim ortaya çıkmaktadır *“her şeye yeten”* ve *“hep yanında olan”* anne duygusu.

Bu eğilim anneliğin koruyuculuğunu da beraberinde getirmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ailenin koruma görevini erkeğe, babaya atfetmesi yalnız anneliğin otorite boşluğu yaratır mı tartışmalarını gündeme getirmiştir. Çalışmada kadınların çocuklar büyüdükçe *“baba figürünün olmamasından”* dolayı zorlanacaklarını düşündükleri gözlemlenmiştir. Esin ve Güzin'in aktarımı şu şekildedir:

“Diyorlar ki işte ben onlara ağır bir söz söylediğimde veya kara içerikli bir söz söylediğimde kayga ediyoruz ya evde. Birebir. Artık yüz göz olduk. Mesafemiz yok hiç. Özel konular da konuşuruz biz kendileriyle. Baba yok çünkü. Mesela tartıştın mı bazen hakaret ediyordum. Onlar da bana ediyor. O dereceyiz biz. Sonra isteyerek yapmıyorlardı. Anne özür dileriz ya biz sinirimizden falan dedik diye.”

Biliyorum zaten üstelik yapmadıklarını ama. Yani. Bunu şey yapamıyoruz. Çünkü ben geriliyorum.” (İnci)

“Biraz baba figürü biraz daha ağır bir figürdür ya. Mesela bazen yetersiz olduğumu çok hissediyorum. Kural koymada, mesela anneyle artık yüz göz oluyor ya çocuklar böyle çünkü her şeyle sen ilgileniyorsun. Sabah bir uyanıyorsun, gecelere kadar oğlunun yemesiyle içmesiyle, kıyafetiyle, oyunuyla, şeyiyle bir yüz göz oluyor anneyle çocuklar genel anlamda.” (Güzin)

“Yüz göz olmak” arada bir mesafenin kalmadığını açıklamaktadır. Babalığın otoritesinin koyulan mesafeden, söylenen sözün ağırlığından, kuralın katılığından beslendiği yorumu yapılabilir. Keza Türkiye’de geleneksel ve yeni geleneksel baba figürünün, erkeklik otoritesini sürdürme ve mesafeli ilişki özellikleri taşıdığı görülmektedir (AÇEV, 2017: 10). Babanın “dediğim dedik” ve “son sözü söyleyici” konumu, babaya karşı çıkıldığında affedilmeme tehdidini içermektedir. Diğer yandan kadınlar arasında “yüz göz olmak” bir otorite boşluğunu doldurma ihtiyacından öte bu durumun yarattığı duygusal yorgunluğa vurgu yapılmak üzere kullanıldığı düşünülmektedir. Çünkü annelikte yeterli ve yetkin olma eğilimleri o kadar çok ön plana çıkmaktadır ki “otorite” olmayı başka şekilde anlamlandırarak “ikame bir otorite” yaratmaktadırlar.

Yalnız annelikte baba otoritesinin yeniden tesis etme dürtüsü, aile ideolojisinin baksın olduğu ve baba otoritesinin vazgeçilmez olduğu sosyal bağlamla yakından ilişkilidir. Bu nedenle boşanmış kadınlar damgalanmaya ve toplumsal kısıtlamalara doğrudan direnmekten bir ölçüde kaçınarak toplumsal ve beklenti ve kurallara bir ölçüde uyarak toplumsal baskıyı hafifletmeyi tercih ederler. Bu bağlamda aile “baba otoritesini” farklı biçimler yeniden tesis edilmeye çalışılır (Kavas ve Gündüz Hoşgör, 2013: 65). Boss (1977: 141) ebeveynlikte babanın rolü üzerine yaptığı çalışmasında, eylemde olmayan ve bir daha aile üyeleri arasında olmayacağı konusunda babanın konumunu “psikolojik baba varlığı” kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Çalışmasında fiziksel varlıktan öte psikolojik olarak babanın varlığının önemli bir dinamik olduğunu tartışmaktadır. Bekar anneler ile yapılan çalışmalarda var olan “psikolojik baba varlığı” kabul edildiğinde annelerin belirsizliklere karşı yeni müzakere alanları geliştirebileceğini öne sürmektedir. Yalnız annelik, ailenin sorumlusu olarak otorite olup olmadığı tartışmasında Kavas ve Gündüz-Hoşgör (2013: 65) çalışmalarında baba otorite rolünü yerine getirmekte eksik ya da yetersiz kalınca annelerin ya anne-babalarına başvurdıklarını ya da ailede eksik olan rolü çocuklarına olumlu ve otoriter bir baba imajı ile kapattıklarına dair bulgularından bahsetmektedir. Esin’in anlatısı bu noktada oldukça açıklayıcı görünmektedir:

“Ya şimdi ben on bir senedir anne, hem anne hem babayım. Şimdi şöyle bir şey anneyi sadece anne olabilmek aslında benim için fark eden bir şey yok. Babasından başka bir şey, senden başka bir şey istiyor olabilir. Ama benim de oğlumun benden her, her şeyi benden istemesi benim hoşuma gidiyor. Yani başka birine gerek duymuyor. Biliyor ki o benim yapabileceğimi biliyor.

Annelik kurumu kadının anneliğini özel alana içkin kılmaktadır. Oysa annelik pratiği, deneyimi ön plana çıkarırken farklı annelikleri ve annelik yapan farklı kişileri konuşulabilir kılmaktadır (Silva, 1996). Yalnız annelikte çocukların korunması, büyütülmesi ve sosyal yaşam hazırlanmasının yanı sıra çocukla ilgili ilişkilerin ve sorumlulukların koordinasyonu bir pratik olarak değerlendirilebilir. Zamanın, ilişkilerin, mekanın ve kaynakların yönetilmesi yalnız annelerin her gün yeniden deneyimlediği diğer annelik pratiklerinin, bu koordinasyonla takip edilebilir hale geldiği söylenebilir.

4.2.3.2.Çocuğuma Ne dedim: “Şimdi Artık Gerçekleri Konuşalım”

Annelik kurgusunda duygusal işler kadına ait görülmektedir (Donovan, 2019: 24). Çocukların anneleri ile daha açık konuşabildiği, başı sıkıştığında anneden yardım istediği, babaya bir şey söylenecekse anne aracılığı ile söylenmesi ataerkil ailelerde sıklıkla gözlemlenmektedir. Yukarıda bahsedilen babayla “mesafeli” ilişkinin farklı biçimlenmesi karşılıklı daha fazla çabayı gerektirmektedir.

Çocukların çevrelerinde olup bitenle ilişki kurma istediği, ayrılık süreçlerinde sıklıkla kaygı ve korku yaşamaları akıllarında sorular yaratmaktadır. Ayrılığı ve tek ebeveyn ile yaşamayı anlamlandırma sürecinde, diğer pek çok konu da olduğu gibi, kadınların yalnız kaldığı anlaşılmaktadır. Kadınlar çocuklarınca boşanma nedeniyle bazen suçlandığı, çocuklarının yaşadığı korku, öfke ve özlem duygusu ile yalnız baş ettiği bir deneyim yaşamaktadır. Nazan ve İnci deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“İlk zamanlar çocuklar beni çok suçladı. Hani onlara gerçeği söylemiyorsunuz. İşte sen babamızı şey ettin. Sen ilgilenmedin, sen şey ettin, sen şöyle, sen böyle, sen, sen, sen. Belli bir süreye kadar. Sonra doktor hanımın dediği gibi hani hiçbir zaman için kötülme yapmadım. Çocukların şeyine bırak dedi. Onlar her şeye hak verecek dedi. Doğruyu, yanlış görecekler. Sonra aldım bir gün karşıma. Evet dedim, şimdi artık gerçekleri yüz yüze konuşma zamanı. Kırılmaca, darılmaca yok.” (Nazan)

“Annem de kaç defa ayrılmaya kalktı. Ben hep annemin ve babamın ayrılmasını istedim. Şimdi ben çocuklara diyorum ki yemin ediyorum Zülal Hanım. Çocuklara diyorum ki. Dedelerini sevmiyor, benim çocuklarım. ‘Size bir şey söyleyeyim mi’ diyorum. Küçük oğlum benim ayrılığımı kabul etmiyor. ‘Ben babamı seviyorum’. ‘Anneannenize, dedenizin ben hep ayrılmasını isterdim’ biliyor musunuz dedim. ‘Niye diye sorarsanız, çünkü dedeniz iyi birisi değildi’ dedim. ‘Anneannenizi hep üzüyordu, hep üzüldük, biz de üzüldük, ne gerek vardı’ dedim. ‘Biz şimdi mutlu değil miyiz’ dedim.” (İnci)

Kadınların kendi deneyimlerinden ve çevrelerinden edindikleri bilgiler çocuklarıyla ilişki kurma biçiminde etkili olmaktadır. Katılımcılar genellikle ilköğretim ve ortaöğretimden sonra eğitimlerine devam edememiştir. Ancak çevredeki kaynaklardan edindikleri bilgi ve gözlem yoluyla baş etme becerilerini geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Değişime açık tutumları sorunlara karşı esneklerini artırırken kendi duyguları ile çocuklarının duyguları arasında daha hızlı geçiş yapabilmektedirler. Seher ve Aslı çocuklarının sorularına şu şekilde cevap vermiştir:

“Ben Can ile konuşurken her konuda karşımda bir çocuk değil, hep yetişkin varmış gibi konuştum. Yani evet ben onun arkadaşı değilim, annesiyim. Ama biz sohbetlerimizde, konuşmamızda hep gerçekçi olduk. Hiçbir zaman ıı mıı ederek cevaplar vermedim, hiçbir zaman. Belki başkasıyla evlenmiş olsaydım. İyi bir baban olurdu. Sen de mutlu olurdun. Ama ben babamla evlendiğime pişman değilim. Çünkü seni bana kazandırdı. O yüzden dedim ben babamla evlilik yaptığım için hani keşke yapmasaydılarım yok benim.” (Aslı)

“Evde bir babanın olmaması ayrılacağımız dönemde söylemiştim Yeşim’i o zaman anaokuluna vermiştim Yeşim erken ama hani psikolojik olarak hani buraya çok etkilenmesin benden diye. Şey demişti oradaki öğretmenin şey dedirtmişti bana. Herkes işte işte işten ayrılabilir. Biz babanla hani ayrıldık. Ama siz babanız sizi çok seviyor.” (Seher)

Çocukların farklı gelişim dönemlerinde olmakla birlikte gereksinim duydukça ailedeki değerlerini sorgulamaktadır. Ebeveynlerden birisinin olmaması ya da yeterince yakın olmaması çocukla ilgili tüm duygusal yükü diğerine bırakmaktadır. Çocuklar en çok gündelik yoğunluktan uzaklaştıklarında, arar ara akıllarına gelen ama güven ihtiyaçlarını gösteren önemli sorular sormaktadır. Yalnız annelikte duygusal yük tüm bu kırılma anlarını takip etmeyi ve çocuğa iyi gelecek şekilde yön almayı gerektirmektedir. Aslında gerçeklik çocukların gözü önünde yaşandığından ve güven öncelikli olduğundan onlara gerçekleri söyleyerek iletişim kurmayı tercih etmektedirler.

4.2.3.3.Çocuktan Gelen Güvence: “Hepsi Benim Arkama Geçti”

Anne ve babaların çocukları ile kurdukları ilişki ayrılık sürecinde de etkili olmaktadır. Yaşları fark etmeksizin çocuklar kendisine daha yakın olan onlarla daha çok zaman geçiren, sevgisini ve güvenini hissettiği kişinin yanında kalmak istemektedir. Ebeveynler arasında seçim yapmak güç olmakla birlikte çocuklar annelerinin arkasından giderken anneliğe güvence de vermektedir. Yalnız anneler için anneliklerini meşrulaştırmanın en önemli yolu çocuklarından gelen güvence olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sevim ve Zeynep’in deneyimlerinde çocukların seçtikleri cümleler onların motivasyonun önemli bir parçası gibidir, şu sözlerle o günleri anlatmaktadır:

“Mahkemeye boşanmaya gittiğimizde yani Ahmet oğlum, ilk defa benim yatağımın üstünü düzeltmişti. Kendi yatağını da yani şok olmuşum. İlk defa düşün üç yaşında. Şey üçüncü sınıfa gidiyor. Yataklar falan düzelmiş. Dedim bunu kim yaptı böyle düzeltti? ‘Ben, yani biz yaptık Yağmur’la dedi.” (Sevim)

“Karakola geldik. Babaları geldi oraya. Bize sordular işte, babalarıyla gitmek isteyen varsa diye. Hani ‘ben çocuklarımı istiyorum, onlar gelir bana’ dedim. Hiçbiri gitmedi. Hepsi benim arkama geçti. ‘Gitmek istediğiniz bir yer var mı’ dedim. ‘Yok, zaten babam sahip çıkmıyor, başka da kimse yok’ dediler. (Zeynep)

Günümüzde çocukların velayetini üstlenen veya sorumluluklar ile ilgilenen baba sayısı daha fazla olsa da bu çalışmada babaların neredeyse kayıp oldukları gözlemlenmiştir. Çocukların en baştan beri annelerine güvendikleri söylenebilir. Ayrılık sonrasında ebeveynlerinden geriye kalan annenin, ellerini bırakmaması önemlidir. Aslı hamileyken boşanmıştır ve çocuğu Can aslında babasını hiç görmemiştir. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra eski koca velayet değişikliği davası açmıştır. Anne için bu büyük bir kriz ve korku yaratmıştır. Buna ilişkin oğlu ile konuşmasından kesitleri şu sözlerle dile getirmiştir:

“Evet oğlum ben biraz üzülüm hani bu süreçte. Oğlum beni teselli ederken ‘hâkim nereye veriyor anne beni ya’ dedi. ‘Tanımıyorum etmiyorum, ben bu adamla nereye gideyim de yanında kalayım’ dedi. ‘Sen üzülüyorsun, hâkim beni ona vermez ki’ dedi. ‘Annesi var mıydı’ dedi. ‘Yok annesi vefat etmiş anneciğim’. ‘Bitti, bak dedi Allah onu öyle bir cezalandırmış ki annesini elinden almış anne dedi.” (Aslı)

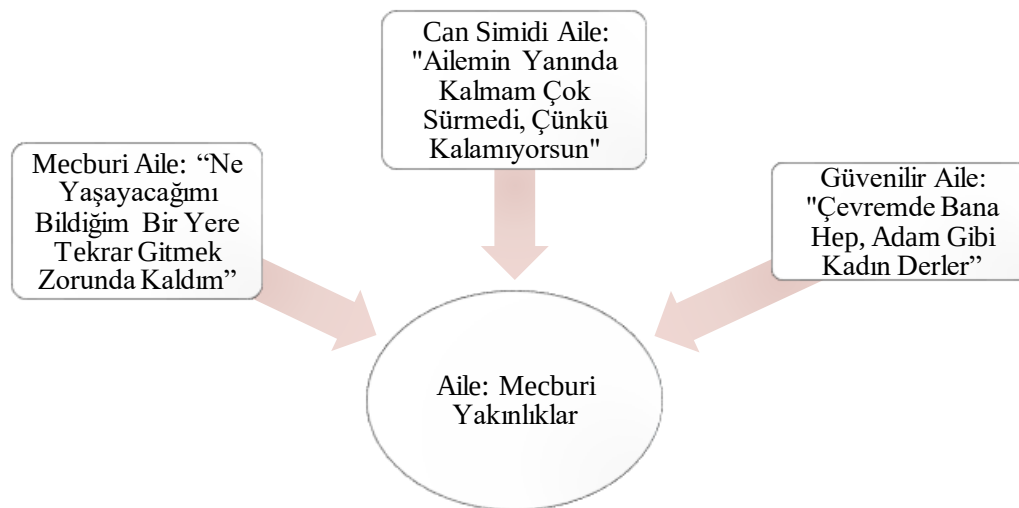
Çocuklar annelerine karşı bağlılığını göstermenin yollarından birisi onun ne kadar önemli olduğunu söylemek olabilir. Çocukların annelerine karşı bağlılığını en zor anlarda ortaya dökmesi yalnız anneler için bir güvence yaratmaktadır. Ait olma ihtiyacından doğan bu gizli talep annelerin kendine inancını pekiştirmektedir. Bunu sadece bir duygu alış-verişi olarak görmek eksik kalabilir. Başka bir deyişle yalnız annelik pratiklerinin her bir boyutuna (besleme, koruma, eğitime, sosyal kabul) “annelik duygusunun” yayılmasına ve derinleşmesine yol açmaktadır.

4.2.4. Aile: Mecburi Yakınlıklar

Katılımcıların çoğunun yaşamlarını sürdürebilmelerinin ilk ve en önemli koşulu, ekonomik güvenceye sahip olmaktır. Boşanmaya karar verirken, “nasıl geçineceğim”, “nasıl yaşayacağım”, “çocuğuma/çocuklarıma nasıl bakacağım” cevabı aranan ilk sorulardır. Bu alt temada “Aile ve sosyal Çevrede Annelik Pratiklerinin Nasıl Deneyimlerle İnşa Edilmektedir” sorusuna cevap aranmaktadır. Evlilikten çıkışta çeşitli

sosyal desteklerden yararlanabilirler: Sığınma evinde kalabilir, arkadaşlarından yardım isteyebilir ya da en bilindik güvenilir kaynak ailelerinden destek alabilirler. Boşanma sonrasında kadınların, toplumda “baba evi” olarak da tanımlanan ailelerinin yanına dönmelerini kimi zaman “zorunlu olarak”, kimi zaman da “tercih edilen” bir dinamik içinde değerlendirilebilir. Çünkü evlenmeden önceki aile bağları ve evlenmeleriyle başka bir forma dönüşen aile ilişkisini yeniden değerlendirmeleri, bu kararı vermelerinde önemli bir yerde durmaktadır. Araştırma sürecindeki gözlemler, aile evine dönmek zorunda kalmanın ya da dön(e)memenin kadınlar için farklı anlamları olduğunu göstermektedir. Aile, boşanma sürecinde kadınlar için önemli bir sosyal destek kaynağı olmakla birlikte (Kelebek Küçükarslan, 2022: 69) aile üyeleri arasında inşa edilen ilişkinin; ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel örüntülere bağlı olarak her bir birey için farklılaşmaya ve değişime açık olduğu söylenebilir. Bu nedenle boşanma sonrasında kadınların aile ilişkisini yeniden düzenleme ihtiyacının ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kadınların yeni statü ve rolleriyle aileleriyle kurdukları ilişki ve bu ilişkinin anlamı onların deneyimleri merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların yalnız annelik deneyimlerden yola çıkarak kök aile bağları “mecburi aileler”, “can simidi aileler” ve “güvenilir aileler” olmak üzere üç kategori altında ele alınmaktadır.

Şekil 8: Aile: Mecburi Yakınlıklar

4.2.4.1.Mecburi Aile: “Ne Yaşayacağımı Bildiğim Bir Yere Tekrar Gitmek Zorunda Kaldım”

Yalnız annelerin geçmiş yaşam deneyimlerine bağlı olarak aile yanına dönmekle ilgili düşüncelerini paylaştıkları gözlemlenmektedir. Boşanma sonrası aileleriyle birlikte yaşama ya da aileden destek talep etme düşüncelerinin sıklıkla ekonomik gereksinimlere ve bakım desteğine bağlı olduğu söylenebilir (Avan, 2019: 90; Demirel, 2021: 161; Bülbül ve Kaygusuz, 2022: 71). Bu grupta yer alan kadınların çocukları ile yaşamlarını idame ettirebileceklerse kök aileyle yakın ilişki kurma konusunda daha isteksiz davrandıkları düşünülmektedir. Ancak bir geçim kaynağına sahip olmadıklarından ve çocuklarının bakım ihtiyacı gereği aile desteğine ihtiyaç duydukları gözlemlenmektedir. Çalışmaya katılan katılımcılardan bazıları, “daha önceden de aile ilişkileri iyi olmamasına rağmen, “aile olma duygusuna” dayanarak yine de destek beklediklerini” ifade etmektedir. Boşanma sürecinde ve sonrasında kadınlar ailelerinden destek beklerken ailelerinden gelen cevabın, onların beklentisini karşılamayıp dahası onları daha da güçsüzleştirici olduğu söylenebilir. Nazan boşanmak için ailesine döndüğünde neler yaşadığını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Çok dayak yedim. O zaman amcalarım, amcamın çocukları, abilerim çok dövdüler. İlla döve döve şey vereceksin, vekâletname, çocuğu yurda bırakacağız. Hayır, o çocuk nereye giderse ben oraya giderim. Asla ben çocuğumdan vazgeçmem. Yani ben babalarına, çocuklarının babasına, benim ailem Elif’i kabul etmediği için [o zaman] geri döndüm. ... ‘İstemiyoruz. Gidecek. Biz seni buradan işte amcanın kayınına verimiz, [Onunla] evlenirsin, havaalanın orada zaten evi de var. Onun da zaten iki tane çocuğu var. Yaşı da genç. Ben seni bir daha telli duvaklı gelin ederim. Ondan bir daha çocuğun olur’ lafa bak. Ben sizden koca mı istedim? Koca mı arıyorum dedim. Çocuk mu bir daha yapmak istiyorum dedim. Ben senden ne istedim? Ben sadece orada o sorunu yaşadım, sadece bana kucak açmanı istedim. Ben koca istesem sana gelmeme gerek yoktu, çıkardım yola bulurdum, affedersin” (Nazan).

Nazan dört çocuk annesidir. Yukarıda bahsettiği olay ilk çocuğu henüz çok küçükken yaşanmıştır. Boşanmak için ailesine döndüğünde, çocuğuyla istenmediği için “koca evine” geri dönmek zorunda kalmış bir süre daha evliliği devam etmiştir. Nazan’ın ailesinin ihtiyacını görmekten çok uzakta kaldığı söylenebilir. Nazan’ın baba evine geri gelmesi, üstelik çocukla geri gelmesi, aileye göre kabul edilemez görüldüğü söylenebilir. Bu durum toplumsal yapıda “evliklerin ömür boyu sürmesine” dair beklentinin de (Yıldırım, 2007: 24; Kavas ve Gündüz Hoşgör, 2010: 122) bir yansıması olarak düşünülebilir. Nazan’ın deneyiminde olduğu gibi evlenirken “iyi eş” ve “iyi anne” olmaları beklenirken boşandıktan sonra “çocuğun istenmemesi” en önemli

zorluklarındandır. Nazan'ın deneyimine benzer bir durumu Figen'de şu sözlerle aktarmaktadır:

“... ne yaşayacağımı bildiğim bir yere tekrar gitmek zorunda kaldım. Ve orada hani aciz görünüyorum onların gözümde. ‘Tekrar mı geldin sen? Gene mi geldin sen?’ Biliyordum ... bu sözleri söyleyeceklerdi. Gittim ama. Çünkü gitmek zorundaydım. Çünkü başka kimsem yok benim. Dedim, dövseler bile en azından çocuğum dışarıda kalmayacak. Dövsünler dedim, yani işkence uygulasinlar. Evi temizletsinler. Temizlerim. Hiç gocunmam dedim. Sonra işte bunun babasıyla tanıştırdılar. Dediler, böyle böyle bir adam var, işte devamlı beni bir evlendirme derdindeler?” (Figen)

Figen, ilk eşinden boşanıp çocuğu ile ailesine gitmiştir. Ailesinin cevabı, onu uygun gördükleri ilk kişi ile yeniden evlendirmek olmuştur. Çalışmaya katılan kadınların aile bağlarına tutunmak isterken iki dayanakla yola çıktıkları görülmektedir. Bir yandan; toplumda ailelerin çocukları için söylediği “atsan atılmaz”, ne olursa olsun kopmaz aile bağlarına inanmak istemektedirler. Diğer yandan gizli bir yüzleşme istemektedirler; bu evliliği yapmamın, bu kadar seçeneksiz kalmamın sebebi sizsiniz ailem’... Yasemin ve Nazan bu yüzleşmeden ellerinde kalanları şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Ben ayrılıyorum dediğimde abime, büyük abime söyleyemedim, küçük abimle daha iyiyiz? ‘Ben ayrılacağım’ dedim. ‘Nedenini sormuyorum, zaten’ dedi ‘yapılacak bir şey değil. Yapman hataydı’ dedi. Ha diyemiyorum ki, ‘neden yaptın?’ desem yine diyemeyeceğim. ‘Siz yaptırınız’ diyemeyeceğim. ... Ha [küçük abime] söylemem de neden şu, hep tehdit ediyor. [Eski kocası] Bana ulaşamadı, ailemi tehdit ediyor. Kızınız şöyle olmuş, kızınız böyle olmuş, kızınız orospu olmuş. Bir sürü şeyler. Abim dedi ki, ‘ne o’ dedi, ‘daha iyilerini mi buldun?’ Öyle deyince ben daha nasıl gideyim oraya” (Yasemin).

“Babamı aradım. Hani borç istemek istedim. Lafları saydı, saydı, saydı, saydı. Kapattım telefonu. Hiçbir şey demedim. Sadece şunu dedim. ‘Her zaman ben suçlu oldum’ dedim. ‘Hiç mi senin suçun olmadı’ dedim, ‘şunu soruyorum baba’ dedim. ‘Ve bir daha asla sana sormayacağım’ dedim. ‘Bu hayatta seninle neyi paylaşamadık? Ne bize fazla geldi ya da az geldi. Niye hakkımıza razı olamadık? Neyi paylaşamadık seninle?’ dedim” (Nazan)

Nazan ve Yasemin aileden bekledikleri sosyal desteğin karşılığını görememiştir. Ailelerinin onlara dair yargılayıcı ve suçlayıcı tutumu aileleriyle ilişki kurma biçiminde etkili olduğu söylenebilir. Katılımcıların bazıları için kök aile, aile bağlarını yeniden düşünmeleri anlamı taşımaktadır. Şimdiye kadarki deneyimleri onlar için yol gösterici olmaktadır. Kadınlar evlilikten çıkışta, geçici olarak bu bağlara tutunsalar da buna güven olmayacağını düşünmektedir. Füsun ve Suna aileleriyle ilgili öğrendiklerini şu sözlerle açıklamaya çalışmaktadır:

“O dönemde bana hiçbirinin katkısı olmadı. Bu benim babam, burada oturduğu halde ister inanın ister inanmayın, şu kapımı bir kere çalmadı. Ya benim kızım o. Ya o ne yapıyor? Yani karnı burnunda. Dört tane çocuk ne yer, ne içer, ne yapar... Bir gün, kimse benim kapımı çalmadı. Ben de bir gün olsun onun telefonu çaldırmadım. Bırak dedim. O sabır gerekiyor. Aç

kalayım ben inan çöpten ekmek toplayıp da çoluk çocuğuma götürdüğümü biliyorum. Ama bir kere onun telefonunu çaldırmadım. O konuda çok gururluyum.” (Füsün)

“Ya ben kaçarak. Diyelim ki ben on beş yaşında kaçarak evlendim. Kaçtın, evlendin. Şimdi ben bunların yanına gitsem ne yaparlardı? Kaçtın evlendim, bizi ezdin geçtin evlendin. Sen kendin dul kaldın [boşanmış]. Kapıyı açamazsın. Pencereye çıkamazsın. Öyle psikolojik baskı yapacaklardı bana. Ama ben kapılarına gitmedim. Gittim kurumda kaldım.” (Suna)

Doğancı ve Tuncay (2022: 351) çalışmalarında birçok kadının, aile baskısından ya da ailelerinin kararlarına saygı duymamalarından dolayı evlilik kararı aldıklarına dikkat çekmektedir. Bu tutumun evlilik süreçlerinde devam ettiği gibi boşanma sonrasında daha da çıkmaza sürüklendiğinden bahsetmektedir Füsün ve Suna istedikleri aile desteğini evlilik öncesinde de görmemiştir, bu nedenle boşanma sonrasında da ailelerine dair bir beklenti içine girmediklerinden bahsetmektedir. Çalışmaya katılan bazı kadınların geçinemedikleri ya da çalışma ile çocuk bakımını bir arada yürütemedikleri zor anlarda ailelerinin desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Aile ilişkileri evlenmeden önce de destekleyici olmadığından boşanma sonrasında aileleriyle ilişki kurma çabaları ailelerine mecbur kalmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

4.2.4.2.Can Simidi Aile: “Ailemin Yanında Kalmam Çok Sürmedi, Çünkü Kalamıyorsun”

Evlilikler kurulurken “aileler de evlenir” sözü sıkça kullanılmaktadır. Genelde çiftlerin evlilik ilişkilerinde kök ailenin etkisini anlatmak üzere söylenmektedir. Evlilik kurulurken, evlilik sürecinde, boşanma halinde ve boşanma sonrasında da bu etkinin devam ettiği söylenebilir (Yıldırım, 2007; Kılıçaslan ve Şahan, 2019; Doğancı ve Tuncay, 2022). Erkek ve kadın arasında kurulan güç ilişkisi kök aileler arasında da kurulmaktadır. İktidarı elinde bulunduran genellikle erkeğin ailesi olmakla birlikte sınıfsal, kültürel ve dini değerler kök aileler arasındaki iktidar ilişkisini düzenlemektedir. Boşanma kendi başına travmatik olsa da kadınların deneyimlerinde boşanmak, buralardan beslenen pek çok engeli aşmak anlamına gelmektedir.

Ataerkil toplum yapısında her ne olursa olsun evliliği son ana kadar sürdürme anlayışı, kadınların çokça zarar görmesine neden olmaktadır. Bu anlayış kadınların kök aileleri tarafından yalnız bırakılmasına da temel oluşturmaktadır. Çünkü “artık onlar el kapısında” (Doğancı ve Tuncay, 2022: 351). Kadının mutsuz bir evlilik içinde olması, şiddet görmesi, aldatılması, ekonomik olarak sömürülmesi pek çok açıdan istismar edilmesi kök aile tarafından görmezden gelindiğinde kadınların boşanmaları ve tek

ebeveyn anneliğe uyum süreçleri zorlaşmaktadır. Kadınların evlilikten çıkış süreçlerinde ve sonrasında ailelerinden destek beklentileri olmuştur. Ancak çok azı bu beklentiye karşılık bulmuştur. Kılıçarslan ve Şahan (2019: 1011) yaptıkları çalışmada ailelerin boşanmaya dair tutumunu üç tema altında ele almaktadır: “Kabul edip onaylayan ve destekleyenler”, “önce onaylamayıp sonra kabul edeneler” ve “hiç onaylamayanlar”. Merve tam boşanma sürecinde ailesinin tutumunu şu sözlerle aktarmaktadır:

“Şöyle yaptım. Hiçbir yere gitmedim çünkü ailem beni istemedi, korktular. Onların tarafından çok korkuyorlardı. Hani adamlar böyle bildiğin, gittiğin yerleri Teksas'a çeviren insanlardı hani. Böyle çok höt höt bir adamdı. ... Ailem korktu geri çekildi. Hayır dedi yapamazsın. Biz dedi başımızı belaya sokamayız. Çocuklarıma bir şey yapar dedi annem. ... Öyle. Aile bakma sen, işte mecburi aileler vardır. Hani mecburen.” (Merve)

Aile sıklıkla sırtını yaslayacağı, bir kapının açık olduğu yer olarak sembolize edilmektedir. Bir yönüyle ataerkil toplumda kadın, evlilik yoluyla kök aileden ayrılmaktadır. “Artık onun yeri, kocasının yanındır” diye başlayan sözlerde artık eskisi gibi burası senin evin değil mesajı da verilmektedir (Kılıçarslan ve Şahan, 2019: 1010). Kadınlar aile evlerinden böyle bir itkiyle ayrıldıklarında aile evindeki odaları ortadan kalkmaktadır. Boşanmayla oluşan boşlukta kadınların ne koca evinden ne de baba evinden söz edilememektedir.

Aile ideolojisi güçlü, bozulmayan ve parçalanmayan evlilikleri dayatmaktadır. İdeolojik olarak kadın ve erkeğe evlilik içinde ne olduğundan çok o ailenin ayakta kalması öne çıkmaktadır (Bernardes, 1985: 280). Kadın üzerinden baki aileler tasavvur edilirken kadına “söylenen” şu sözü hatırlatmak gerekmektedir: “Gelinlikle çıkıp, kefenle gelirsın”. Kadının namusunu korumak “babalık” kurumunda “kocalık” kurumuna devredildiğinde kök aile geride kalmaktadır (Hamzaoglu, 2019: 34-35). Bu ilişkide kadın yok sayılırken bir yandan güçsüzleştirilmektedir. Boşanma sonrasında ise ataerkil ilişkiler kadını yalnızlaştırmaya, tehdit ve korkuyla güçsüzleştirmeye devam etmektedir. Cohen ve diğerleri (1992) boşanmanın Asya toplumlarında kadın için statü ve özsaygı yitimine neden olduğuna dikkat çekmektedir. Artık evlenmiş ve boşanmış bir kadın vardır. Buradan gelecek bütün riskler ve tehditler eskisi kadar çok kök aileyi ilgilendirmemektedir. Bir başka bakışla kız çocukları artık bir annedir, eskisi kadar korunmaya ihtiyacı yoktur. Bu nedenle yalnız annelerin aileleri ile ilişkileri bir şekilde devam eder, ancak aile evinde kalacak bir yerleri yoktur. Merve'nin deneyiminde kök ailenin evlilik sonrasında kızlarının üzerinden “elini eteğini çektiği” görülmektedir.

Bunun arkasında Merve'nin üzerinden, gittikçe çevresine yayılan erkekliğin saldığı korku ve tehdittin olduğu söylenebilir. Kök aileler bu genişleyen erkeklik alanına girmemeyi tercih edebilir. Kök aile ile kadınlar arasında oluşan bu mesafe ve gittikçe paylaşımların azalması ilişki kurma dinamiklerini etkilemektedir (Doğancı ve Tuncay, 2022: 351).

Katılımcıların çoğu çocukların babası (eski koca) ile ilişkileri devam edeceğinden kök ailelerinden yeterli desteği görememektedir. Nazan ve Ayşe'nin deneyiminde çocuk, anneden daha çok babanın çocuğu olarak görüldüğu, babayla sahiplik ilişkisi kurulduğu dikkat çekmektedir. Onların aktarımları şu şekildedir:

“Ailemin yanında kalmam çok sürmedi. Çünkü yani kalamıyorsun, olmuyorsun. Sen, sen bu adamdan ayrılıyorsun. Bir de biz bunun piçine mi bakacağız. Mükâfat olarak. At gitsin babasının üstüne. Ona daha farzdır. Sana değil.” (Nazan)

“Ailem bile yani o benim işte ailem bile oğlumu, Yusuf'u sevmediler yani. Sevmediler. Boşandığım zaman onu bırak gel dediler. Onu demeye getirdiler yani. ... Ailem, annem hala boşandığım için bana çok kızgın. Hala daha. Niye, hemen gittim boşanma imzasını attım diye. Yani işi yokuşa süreyim ki beni boşayamasın'a getirdi annem.” (Ayşe)

Nazan'ın ve Ayşe'nin ailesi, anne ve babanın çocukla ilişkisinin “sahiplik” üzerinden kurmaktadır. Bu ilişki, ebeveyn ortaklığı ya da bir çocuğun anne ve/veya babaya gereksinim duyması gibi değerlendirilmemektedir. Aile ideolojisi gereği; ailenin varlığı ve koruyucusu erkeğin, ona ait olan “şeylere” sahip çıkması gerektiğine ilişkin hatırlatmadır (Connell, 1987: 183; Bernardes, 1985: 282). Nazan ve Ayşe'ye aileleri desteklerini sunarken üstlerine vazife olmayan şeylerden uzak durmalarını talep etmektedir. Ailelerin, bir zamanlar “kocaya” devrettikleri gücün hesabını da sorma amacı taşıdığı söylenebilir. Bu tür aileler varlığını ataerkil toplumsal düzeni sürdürme yönünde kullanmaktadır. Yalnız annelerin yeni statülerini çaresizlik, hayal kırıklığı, ödenecek bir bedel olarak gördükleri söylenebilir.

4.2.4.3. Güvenilir Aile: “Çevremde Bana Hep, Adam Gibi Kadın Derler”

Aile bağları anne-baba ve çocuklar arasında kurulur, kardeşlerle genişler ve genellikle yakın akraba ilişkilerini de içine alır. Yalnız annelikte öncelikli ilişkiler anne-baba ve kardeş ilişkileri olsa da yakın akrabalarından gelecek olumlu ya da olumsuz dönütler kök aile ilişkisinde etkili olmaktadır. Bu ilişkiler karşılıklı ilgi, fayda ve güvene bağlı olarak devamlılığını sürdürmektedir. Aksi halde diğer iki aile modelinde gördüğu gibi bağlar zayıflayabilir ve belki de yok sayılabilir.

Bir sosyal destek mekanizması olarak kök aile ilişkileri değerlendirildiğinde (McLanahan ve diğ., 1989; Niepel, 1994, Akt; Keim, 2018; Boztilki, 2022) ağların yapısal özelliklerinin ötesinde bu ilişkilerin katılımcılar için anlamlarının da farkında olunması önemlidir (Keim, 2018: 136). Tek ebeveyn anneler, en önce artık anne oldukları, bir çocuğa karşı sorumlu ve rol model olduklarından aile bağlarını tekrar gözden geçirmektedir. Çocukları bir şey istediklerinde alabilecek mi, çocuklarıyla ailelerine yük olacak mı, çocuğunu istediği gibi yetiştirebilecek mi, yaşamıyla ilgili ne kadar otorite olabilecek vb. sorulara cevap aramaktadırlar. Ghatte ve Hazel (2002: 125) ailenin desteği ile müdahalesi arasında ince bir ayırmadan bahsetmektedir. Çalışmalarında aile desteğinin öneminden bahsederken aileden destek almanın yol açabileceği değerli mahremiyet kaybı riskini de vurgulamaktadırlar. Daha önceki örneklerde tartışıldığı üzere kadınlar esasen ailelerini iyi tanımaktadır. Bazıları yaşamı boyunca geliştirdiği stratejilerle kök ailelerine karşı güven tazelemektedir. Ataerkil toplum yapısında kadının bağımsızlaşabilmesi için ya da beklediği desteği görebilmesi için güvenilir olduğunu gözler önüne sermesi beklenmektedir. Asuman, Merve ve Gül'ün kök aile bağlarına dair çıkarımlarında şu sözleri öne çıkmaktadır:

“Beni iki günde bir arar, ben de onu arar sorarım. İşte paran, pulun var mı? Bir ihtiyacın var mı? Hep böyle beni yoklar mesela. Yanıma da gelir gider. Öyle dayımlarla aram iyi. Kardeşlerimle aram zaten iyi. Annem, babamla da aram iyi. ... Annemler falan kardeşlerim olsun, annemler olsun, benim böyle biraz hani nasıl diyeyim size? Hani gözü kara, gözü karayımı yani bunun farkındayım. Hiçbir şeyden korkmuyorum Allah'tan başka. Adımı mı böyle sağlam attığım için kimseden korkum da olmuyor bu sefer. Ailem de benim bu şeyimi bilir bu yolda. Mesela hangi anne baba kızını, bir çocukla İstanbul'da mesela yalnız bırakır ki? Annem babam hep bana der mesela. Güvenirler bana. Hani böyle derler ya böyle 'adam gibi kadın' derler ya bana hep öyle derler çevremde mesela.” (Asuman)

Asuman ailesi ve akrabalarıyla ilişkisinin iyi olduğunu, önemsendiğini dile getirmektedir. Bu, gereksinim duyduğunda yardım isteyebileceği bağların olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar onun için önemli bir kaynaktır. Öte yandan ne kadar temkinli olduğunu, kendisinin bu güveni yarattığını da söylemektedir. “Adam gibi kadın” diyerek; erkeğe atfedilen bir beceriye, yetkinliğe sahip olduğu vurgusuna ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle bir kadın olarak kendisine zarar gelecek ilişkilere, işlere, yerlere girmemeyi tercih etmektedir. Ailesine defalarca bu güveni sağlaması gerekmiştir. Merve ve Gül'ün buna örnek olacak aile bağlarına ilişkin aktarımlarından şunlar öne çıkmaktadır:

“Şimdi olduğum durumla evli olduğum durum çok farklı, beni kimse kaleye almazdı. Neden almaz? Şimdi anlatıyorum en başından beri. Ya sen anne, benim halimi görüyordun. Anne, ben etlerim şu renkte geliyordum. Baygın yani dayaktan bayılır mısın? Ben bayıldığımı biliyorum.

Anne sen beni gördüğün halde beni atıyordun ama. O cesareti gösteremedin hiçbir zaman. Çünkü neden? Oğullarına bir şey olacak korkusuyla yaptın bunu yaptın, beni attın. Kale almadın, bir şey olduğu zaman sormadın, söylemedin. Ama şimdiki Merve'ye baktıklarında, güçlü bir Merve görüyorlar. Maddi anlamda da güçlü Merve görüyorlar. Ve saygı duyuyorlar emin ol, çok büyük saygı duyuyorlar şu anda. Hani dediğim zaman bir şey dinliyorlar. Tamam Merve. Bunu böyle yapalım. Ama önceki Merve de böyle değildi kimse. Anlatabiliyor muyum? Çok büyük bir değişim yaşadım.” (Merve)

“Boşanmama kızdılar. Ama beni haksız bulamadı. Çünkü haksız bulsa babamın sert tepkisini ben görürdüm. Göremedim onu. Ve bu arada da babam bana dedi ki, gelmek istiyorsan gelebilirsin yanımıza. Ben de dedim ki yok, ben gelmek istemiyorum. Çünkü benim çocuğum var. Ben şimdi oraya gitsem, babam iyi bir şey de söylese, belki o zaman ters gelecek bana. Şimdi bu sefer babam bana güvendi. Ben baktı ki ben çalışıyorum. Laf getirmiyorum, söz getirmiyorum. Artık kimse konuşmıyor. Kimseye konuşmaya laf yok. Düzgünce yaşıyor. E bir şeyi yok. Biriyle gezmiyor. Onlar için çok önemli ya” (Gül)

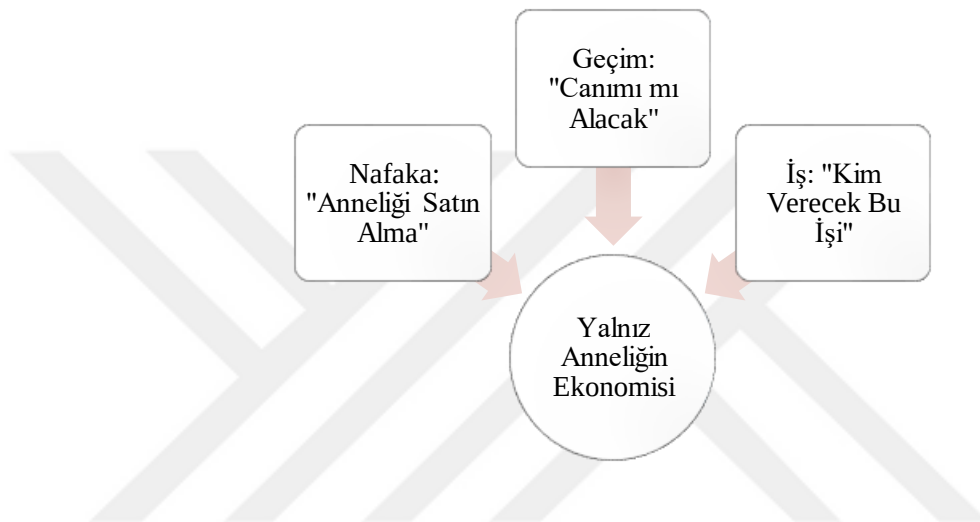
Merve ve Gül boşanma sonrasında diğer katılımcılar gibi ekonomik zorluklar yaşamıştır. Bu nedenle, kısa süreliğine ailelerinin yanında kalmışlardır. Kök aileyle ilişkilerinin devamlılığı; aile değerlerini çiğnememeye, aileye zarar verecek bir davranışta bulunmamaya ve aile değerlerini gözetmeye dayanmaktadır. Her iki katılımcının da ailenin hassas gördüğü değerlere kendi yaşamları için bir direniş sergilediği söylenebilir. Ailelerine ne kadar güven tesis ederlerse aileleri de o derece samimi ve güvene dayalı bir yakınlık göstermektedir. Onların deyimiyle “*ben iyiyim diye onlar iyi*” aralarındaki bağı açıklamaktadır. Bu gruptaki katılımcıların kök ailelerinin, güvendiği kadar güven veren, koruyan ve destekleyen bir tutum sergilediği söylenebilir. Kadınlar ise özgürlük alanlarını sınırlamayacak düzeyde güven oyununu sürdürme ve bağlarını devam ettirme eğilimini sürdürmektedir.

4.2.5. Yalnız Anneliğin Ekonomisi

Çalışmaya katılan kadınlar farklı eğitim düzeylerindedir. Lisans eğitimini tamamlayan iki katılımcının dışında ilköğretim ve ortaöğretim mezunu kadınların yalnız annelik ekonomisinin ayrıcı özelliklerini tartışmak, kadınların bu toplumda yapabilirliklerini tekrar ele almak adına önemlidir. Daha önce çalışma deneyimi olan kadınlar, çoğunlukla evliyken bir işe başlamıştır. İş deneyimleri; eşlerinin düzensiz çalışması/çalışmaması, ailenin geçim sıkıntısı yaşaması ve kadınların da çözüm olarak gündelik, geçici işlere gitmesiyle başlamıştır. Bu deneyimleri boşanma sonrasında kentte iş bulmaları için kolaylaştırıcı olsa da çocukların bakım ve sorumluluğu nedeniyle kendilerine uygun iş bulmakta güçlükler yaşamışlardır. Yeniden başlamak için kamusal ve toplumsal destek mekanizmalarından yeterince yararlanamamışlardır. Yalnız anneliğin ekonomisini

anlamak; ücretli çalışmayı ve çocuk bakımını bir arada düşünmeyi, velayet sorumluluğun getirdiği nafaka hakkının kullanılmasını birlikte ele almayı gerektirmektedir. Bu tema başlığı altında araştırmanın “*Ekonomik Gereksinimler ve Yalnız Annelik Pratikleri Hangi Deneyimlere İnşa Edilmektedir?*” sorusuna cevap aranmaktadır. Kadınların deneyimlerinden yola çıkarak yalnız annelik ekonomisinin belirleyici özellikleri Şekil 9’da yer alan üç kategori altında tartışılmaktadır.

Şekil 9: Yalnız Anneliğin Ekonomisi

4.2.5.1. Nafaka: “Anneliği Satın Alma”

Tarihte refah devletleri ilk olarak yalnız anneliğin yoksulluğu üzerinden tek ebeveynlik tartışmasına dahil olmuştur. Sosyal yardım mekanizmalarında tek ebeveynlere özgü hizmetler geliştirilse de tek ebeveynlikten kaynaklı gereksinimlerin aile içinde çözülmesi eğilimi öne çıkmıştır. Cinsiyete dayalı istihdamda devam eden ayrımcılıklar ve büyüyen annelik ideolojisi karşısında yalnız annelere yönelik sosyal politikalar da cinsiyet önyargıları uzun süre hâkim olmuştur. Nafaka tartışmaları bunlardan bir tanesidir. Feminist literatürde nafaka ebeveynliğin ortak sorumluluğunu vurgulamaktan öte, kadının anneliğini güçlendiren bir bakış açısı yarattığı üzerinde durulmaktadır (Smart, 1996: 51-53). Hukuki olarak velayetin kadınlarca daha çok üstlenildiği gerçeği karşısında babalar çocuk bakımı sorumluluğundan nafaka aracılığı (iştirak nafakası) ile ikincil konumlarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Can ve Aksu, 2016: 895).

Bu değerlendirmenin yanı sıra nafakanın da sınıfsal farklara göre işlediğine dikkat çekilmelidir. Üst sınıfa mensup bir babanın nafaka ödemesi daha kolay ve ödenmeyen

nafakanın anne tarafından takip edilmesi daha mümkünken yoksul baba ve anne için bu mekanizma aynı işlevselliğe sahip değildir. Annelik ideolojisi ise sınıfsal ayrımdan bağımsız olarak kadının anneliği için çalışmaya devam etmektedir. Nafakanın, ebeveynliğin maddi yükünü paylaşmak için velayeti alan ebeveyne sağlanan destek olarak planlanmaktadır. Kadınlar çoğu zaman boşanabilmek için bütün haklarından vazgeçtiği gibi nafaka talep etmemekte bazen de mahkemenin uygun gördüğü en alt limitten nafaka hakkını kullanıldığı gözlemlenmektedir. Çalışmada düzenli olarak nafaka alan çok az yalnız anne olduğu görülmüştür (Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011: 101; Boylu ve Öztıp, 2013: 213). Nafaka geçimleri için önemli bir destek olmasına rağmen kadınların da nafakaya bel bağlamadığı söylenebilir. Nafakadan yararlanma durumlarıyla ilgili paylaşımları şu şekildedir:

“... Ondan bir şey istemedim o anda ama dedim ki ya sonuçta çocuğu yani şimdi baba ya. Dedim yardımcı olur. Hani ben öyle düşünüyorum o zaman. Şimdiki aklım olsaydı zaten onunla çatır çatır alırdım o paraları. Hani hani neyini alırdım bilmiyorum ama yani en azından devlet bana bir şey getirirdi yani hani bir bütçe koyardı ortaya. İşte ben de o zaman cahillik işte.” (Gül)

“Yani şöyle bir şey. İki yüz lira zaten nafaka. O da zaten işine gelirse. Bazen diyorum hani o nafakayı benim yükseltme hakkım var. Ama ben uğraşmak istemiyorum onunla. Çocuğa dedim ki, ‘babana söyle, nafakayı yükselteceğim, icra davası da açacağım ona’ dedim. ‘Ya nafakayı versin’ dedim, ‘ya da benim faturalarımı ödesin bak’ dedim. Son şu dört aydır Zülal Hanım dört aydır benim faturamı ödiyor sadece. Demiş ki tamam demiş annem faturaları bana atsın demiş. Yani benim anlatmak istediğim o. Evliyen de hiç düşünmedi. Yani ayrıldıktan sonra da bu kadın ne yapar? Ne eder? Ona zaten dedim ki hani ayrıldıktan sonra dedim ona. ‘Senin gibi dedim insanlar yüzünden kadınlar dedim kötü yollara düşüyor’ dedim ona. Öyle söyledim. Sen dedim ‘orada üç yüz elli milyon nafaka bu çocuğu ben babamın evinden getirmedi’ dedim. Sen dedim ‘üç yüz elli milyonluk nafakayı iki yüz milyona düşürüyorsun orada’ dedim.” (Asuman)

Gül nafaka hakkından hiç yararlanmamış, Asuman ise düşük miktarda, düzensiz şekilde nafakadan yararlanmıştır. Her ikisinin deneyiminde dikkat çeken ‘baba yani’, çocuğuna bakar, çocuğuyla ilgilenir şeklinde düşünmeleridir. Aile içinde baba koruyup, kollayan, çocuklarının arkasında her daim duran kişi olarak şematize edildiğinden ‘baba yani’ düşüncesi sahici bir beklenti gibi görülebilir. Kadınların yalnız annelik üzerinden babalığın kudretini sorguladığı söylenebilir. Çünkü yaşadıkları toplum gerçeğinde sözü edilen baba figürüne uymadığı için söylemlerinde babaya, erkeğe atfedilen değer ve güç sıkça eleştirilmekte ve sorgulanmaktadır. Asuman’ın ‘kadınların geçim sıkıntısı yaşadıklarında kötü yola düşmesi sizin gibi erkekler yüzünden’ çıkışı ataerkil değerlerin kadın ve erkek üzerindeki etkisini öne çıkarmaktadır.

Kelebek Küçükarslan (2022) kadınların çekişmeli boşanma deneyimini ele aldığı çalışmada “ağırlaştırılmış annelik” kavramından bahsetmektedir. Ağırlaştırılmış annelik kavramını, çekişmeli boşanmış kadınların çocuklarının velayetlerini ve bakım yüklerini üstlenen ve nafaka alamayan kadınların annelik deneyimlerini açıklamak için kullanmıştır. Mahkemenin öngördüğü nafakanın veril(e)memesi babalığın maddi sorumluluğunu da anneye bırakmaktadır. Arka planda erkeğin gelir durumu karşısında ‘anlayışlı ve ağırbaşlı bir annelik sergilenmesi’ beklenmektedir. Daha iyi açıklamak için önce kadınların sözlerine kulak vermek gerekir, anlatılarında şunlar yer almaktadır:

“Boşanmayı da açtım, devlet bana dedi ki yalnız dört yüz lira, devlet boşanma nafakası bağlıyordu. Babaları da dedi ki ‘bak dedi madem öyle’ çünkü çok zorladım ben onu boşanıyordum beni bile. Bayağı bir uzun bir süreç uğraştırdı beni. Dört yüz lira dedik hiçbir şey değil. Hani dört yüze sen ne yapacaksın? ‘Ben dedi sana dedi vereyim sen dedi hiçbir şey isteme benden’ dedi. ‘Beni dedi uğraştırma’. Hiç yoktu parası. İlgilenmiyordu. Hani olmadığı için ilgilenmiyordu demek ki. Ama şimdi var. Çocukların her şeyiyle ilgileniyor.” (Merve)

Merve bir yandan yüzünde ‘hadi biraz anlayış ama’ dercesine neden babalık yapmadığını, verilmeyen nafaka üzerinden anlamlandırmaya çalışmaktadır. Türkiye’de yapılan araştırmada babaların daha çok çocukları ile dışarıda vakit geçirdiği, babalığı sergileme pratiklerinin alışveriş, gezme, parka gitme ve dışarıda yemek yeme gibi eylemler olduğu gözlemlenmiştir (AÇEV, 2017). Oldukça kamusal alana ve ekonomik güce dayanan bu ve benzeri babalık pratikleri yapılmadığında babaların haklı bir dayanağı olabiliyor: ‘paraları yok’. Merve ekonomik olarak güçlenen erkeğin babalık yapmaya başlaması karşısında anlayışlı bir tutum sergileyerek, desteğin geri geçilme riskinin önüne geçmek istemektedir. Benzer bir durumun başka bir örneğinde ise nafaka vermesi gereken babaların ‘parayı yok göstermesidir’. Suna ve Seher’in deneyiminden buna örnek olarak şunlar yansımaktadır:

“Ondan alamadım ama onun çalıştığı yeri tespit ettim. Üç defa. Evet. Üç defa. Her yıl bir defa mart ayında, beş bin TL koparabildim o şirketten. Ondan sonra şirket işte buna demiş ‘sana icra getiremediği için bize icra getirmiş’ diye. Sigortasız çalıştırıyor şimdi onu. Bana da diyorlar ki çalışmıyor, işsiz, parası yok. Öyle kandırıyorlar aklınca beni. Ama çalışıyor biliyorum yani.” (Suna)

“Sonra ben de nafaka istiyorum o zaman. Madem bu çocuklara ben bakacaksam ben dedim ‘iki bin beş yüzden aşağı para’ istemiyorum. İki bin beş yüz lira falan. Aslında çok az bir para şu anda. Ama o zaman işte öyle düşünüyorum. Dedik tamam dedi. ‘Ben de iki bin lira vereyim’. ‘Yok’ dedim ‘iki bin lira verirsen boşanmıyorum’. ‘İki bin beş yüz lira olacak’ dedim. Tabii o zamanlar iki bin on sekizdeyiz daha. Şubat ayında boşandık. Tamam dedi. Anlaşmayı birer örnek aldık. İki bin beş yüz lira. Hani herkes bana akıl verdi. Oraya yazdır. Hani sözlü olarak kabul etme dediler. Boşanma kağıdında da iki bin beş yüz lira çocuklar başına yazıyor. Çocuklar sende kalsın dedi. Sana ihtiyacı var. Sanki bir tek benim, ben yaptım onu. Bir tek bana ihtiyacı yok. Sonradan işte sosyal hizmetlere başvurdum.

Alamadığım döneme girdim. Tabii ben o ara mahkemeye verdim. Yirmi beş bin lira alacağım var. Hala alamıyorum. Sonra işte dedi ki 'ben pandemide çalışmıyorum'. İşsiz gösterdi. İçeride çalışmadığı için belki de çalışıyor bilmiyorum. İşsiz gösterdi. Ödeyemedi. Avukat tutsam benden çok para istiyor avukat. Barodan tutsak ona koşturmam gerekiyor. Çocuklar var. Gidemiyorum oraya. Sürekli. Büyükçekmece'de. Öyle bir şu an açık mahkememiz var. Para vermedi neden? Orada şu an havuz birikiminde birikiyor paralar. Ha vermediği şeyler. Tefe tüfeye göre de zam olması gerekiyor. O da yok. Olmadı. Hep iki bin beş yüz, iki bin beş yüz diye devam ettik.” (Seher)

Suna'nın da Seher'in de aralarında bir yaş fark olan ve ilkokula giden iki çocuğu vardır. Boşanma sonrasında velayeti sahibi olmayan ebeveynin çocukla ilişkisi, daha az zaman geçirildiği için oldukça sınırlıdır. Dünyaya gelen çocuğun bakım ve sorumluluğunu kültürel, sosyal, eğitsel, psikolojik ve maddi tüm yönleri ile ebeveynler arasında paylaştırılmadığında ve denetlenmediğinde elde sadece bakımın ekonomik boyutu nafaka kalmaktadır. Çocuğa bakmak, annelik işi, kadınlarca yapılageldiğinden hukuki olarak anneliğin bedeli karşısında babalar nafaka öder gibi yorumlanabilir. Ancak Suna ve Seher'in deneyimlerine bakıldığında geçinmekte de zorlandıkları görülebiliyor, nafaka almak bir ölçüde yaşamlarını kolaylaştırabilir. Düşük nafaka miktarlarıyla gösterilecek babalığın dahi esirgenmesi karşısında yalnız annelerin yoksul olmalarına rağmen annelikten geri çekil(e)memeleri var olan nafaka tartışmaları gerçek sorundan uzak kalmasına neden olmaktadır.

4.2.5.2.Geçim: “Canımı mı Alacak”

Ekonomik olarak zorluk çeken kadınlar yalnız anneliğin ekonomisini yürütebilmek için duygularını regüle etmek, koşullara uygun pratik çözümler geliştirme gibi beceriler geliştirmektedir. Çalışmaya katılan bütün kadınların ekonomik zorluğa karşı sebatkar bir tutum sergilediği gözlemlenmektedir. Kadınlar çalışsın ya da çalışmasın, sosyal çevresinden maddi destek alsın ya da almasın ekonomik anlamda kendilerini güvende hissetmemektedir. Geçimle ilgili kaygılarını dile getirmek için paylaşımları şu şekildedir:

“Sorunlar bitti diyorum. Ev sahibim başlıyor, kira, kira... Eşya var, bana eşya veriyorlar. Ama ben bundan yemek yapamam. Şundan da yemek yapamam. Bir buçuk [1500 TL] yaptı evi. O yüzden benim elimde hiçbir bok kalmıyor.” (Başak)

“Nasıl geçinebilirim? Elektrikfaturası ne kadar gelecek? Ne kadar geldi? Neyi ne zaman ödeyeceğim? Benim kendimi düşünme vaktim yok ki. İstesem de düşünemiyorum. Başka bir şey düşünemem zaten. Ben de kirayı ödeyeceğim, evin geçimini yapacağım. Nafaka almıyorum. Hiçbir gelirim yok. O yüzden hiç boş günüm, saatim yok, çalışıyorum. Pandemi döneminde de işsiz kaldım ama kiramı, faturalarımı mutfak masrafımı her şeyimi evlerine temizliğe gittiğim insanlar ödedi. Ama ben de onlara karşı elimden geleni yapıyorum. Ben şu çocukları evde aç kaldığı zaman belki hiç hayatımda aklıma gelmeyen şeyi yaşadım ya. Gittim marketçiden bir tane elma istedim” (Suna)

Ya çok az gelire sahiptirler ya da sıklıkla yeterli paraları yoktur. Bu durum yalnız annelikte gelir kazanma kapasitesini düşünmeyi gerektirmektedir. Sen (1992: 41)'in yapabilirlik yaklaşımı (capability approach) yaşam-varlıklar-eylemler dizisi içinde bir açıklamaya dayanmaktadır. Sen'in yaklaşımında bireylerin gelir azlığı ya da çokluğundan öte işlevleri yerine getirebilmeleri için yeteneklerini kullanabilme özgürlüğünü öne çıkarmaktadır. Sen'in yaklaşımı üzerinden Robeyns (2003: 70-72) iyi olma halini, bireylerin işlevsellik alanında olanaklı yaşam biçimlerini seçme özgürlüğüyle tartışmaktadır. Robeyns'in önemli sorularından birisi "bireyle ne yapmaya muktedirdir" Çeşitli yönlerden gelir kazanma kapasiteleri sakatlanmış yalnız anneler iyi olma hallerini 'canımı mı alacaklar' diye anlatmaya çalışmaktadır. Çocuklarının en temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıkları için yardım istemek durumunda kalmaktadırlar. Nazan'ın deneyiminden yansıyanlar şöyledir:

"Mesela işe gittiğim zamanlar mesela çok sıkıştığım daraldığım zamanlarda, işte mesela bir şeye ihtiyacın oluyor, söylüyorsun. İşte başladı gene bizim dilenci. Geldi yine istedi. Bu sefer ne isteyecek? Dedim olsun, varsın dilenci desinler, aptal desinler. Ama dedim çok şükür hırsız demiyorlar, namussuz demiyorlar, öyle dediklerini ben duyuyorum ama." (Nazan)

Nazan yardım istemeyle ilgili ahlaki bir tartışma yürütmüştür. Yardım isteyecek durumda olmanın ceza gerektirecek ahlak dışı bir eylem olmadığına karar verir. Nazan'ın bu tartışması yoksullun nedenlerinin eşitsizlikler, gelir ve kaynaklardaki farklılıklara indirgenemeyeceğini göstermektedir (Sen, 1995: 122). Diğer yandan ne kadar güçlük yaşansa da ahlak dışı görülen eylemlerin kendisi için bir sınır olduğunu da göstermektedir. Bu tartışmada yardıma muhtaç olmanın ne kadar öznel değerlendirildiği ile karşılaşılmaktadır. 'Yoksul olmam benim hatam ya da eksikliğim değil, çünkü buna rağmen ahlak dışı davranmıyorum' eleştirisi yarım kalmış bir eleştiri gibi değerlendirilebilir. Neden bu durumda olduğuna ilişkin çatışmayla ilgilenmek şuan için bir gündem değildir. Çünkü buradan kendini feda etmeyi tercih ederek (Sennett ve Cobb 2018: 128) çıkabilir. Asuman'ın kendisiyle yaptığı müzakereden buraya yansıyanlar şöyledir:

"Ama mesela bir şey olsa hiç babası aklına gelmiyor mesela. Atıyorum bir şey mi olacak? Mesela benim gücüm yetmiyor ya ben diyorum oğlum benim gücüm buna yetmiyor diyorum. Ben bunu sana alırsam hani biz parasız kalırız diyorum mesela diyorum. Bazen diyorum ki memleketi mi gitsem. Yani burada ben hiçbir şey yapamıyorum Zülal Hanım. Nasıl biliyor musunuz? Karın tokluğundan. Kırarı veriyorum. Faturayı ödüyorum. İşte ayı getiriyorum. Aynı şekilde. O ay geliyor yine maaş alıyorum. Aynı şeyi yapıyorum. Ne bir birikim yapabiliyorum. Olmuyor. Yapamıyorsunuz Çünkü. Çünkü evde ki

hesap çarşıya uymuyor. ... Aslında elime çok fazla öyle para kalmıyor açıkçası. Ama ne yapıyorum? Eksiyi giriyorum. Eksiden harcıyorum, maaşımı yatınca eksiyi kapatıyorum. Hep böyle eksilerdeyim yani.” (Asuman)

Yalnız annelerin yaşamla kurdukları ilişki çocuk bakımı ve geçim arasına sıkışmaktadır. Çocuk bakımı konusunda devlet ve toplumsal mekanizmalarca yalnız bırakıldıklarından istihdamda da en az gelir getiren, kıdemsiz ve güvencesiz işlerde çalışmaktadırlar. Erken dönem yoksulluk ve yalnız annelik tartışmalarında özellikle sosyal yardımların ve nafaka planlamasının etkileri incelenmiştir (Harding, 1996: 141). Sands ve Nucio (1989: 30) yalnız annelerin yoksulluk sebeplerini düşük ücretli işler, sosyal yardıma bağımlılık ve nafaka ile ilgili zorlukların üzerinde durarak açıklamaktadır. Özellikle sosyal yardım alan annelerin işgücü piyasasında çalışmasının ekonomik merdiven atlamaları için bir yol olmadığından bahsetmektedirler. Geçinmek için çalışmak zorunda kaldıklarından zaten görünmezler ve iş yaşamında ‘yabancı ziyaretçiler’ olarak muamele görmektedirler (Davis, 2019: 222).

4.2.5.3.İş: “Bana, Kim Verecek Bu İş”

Türkiye’nin istihdam koşulları ele alındığında kadın istihdam oranında önemli bir iyileşmeden bahsedilebilir. Eğitimli kadın nüfusunun artması, toplumsal cinsiyet rollerindeki esnemeler ve kadın istihdamını teşvik eden girişimler ön açıcı olmuştur. Ancak yoksul yalnız anneler için umut verici görünmemektedir (Çamur, Acar, Baykara ve Karataş, 2007: 36)). İstihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen olumlu eylem uygulamaları yapılmasına rağmen özellikle bakım emeğinin eşit dağıtılmaması yalnız annelik yapan kadınların çalışma koşullarına sınırlılık yaratmaktadır (İlkkaracan, 2018: 59). Esin çalışma ve bakım arasındaki mücadelesini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Ben iş arıyorum. Çok komik. Beşte çıkmam lazım, altı da Yusuf’u almam lazım. Sabah dokuzda işe girmem lazım. İşte dokuz da Yusuf’u bırakıp, yaa sekiz buçukta bırakayım. Koştur koştur işe gideyim. Cumartesi pazarı olmayacak? Kim bana verecek bu işi? Çok iyi iş teklifleri geliyor ama hafta sonu çalışmak gerekiyor. Bilmem ne yapmam gerekiyor. Çalışamıyorum. Yapamıyorum.” (Esin)

Esin, ‘Kim, bana bu işi verecek’ diyerek böyle bir işin olmadığına vurgu yapmaktadır. Başka bir yönüyle bakım sorumluluğunu devredemediğinden ya da paylaşamadığından Esin’in işlevsellik alanında olanaklı gibi görünen seçenekleri kullanma özgürlüğü engellenmektedir. Ücretli işlerde yaşanan cinsiyet ayrımcılığının artık daha az olduğu iddia edilse bile yalnız annelerin deneyimleri kadınların istihdam koşulları arasında da

ayrımcılığın olduğunu düşündürmektedir (Bora, 2018: 113). Hem cinsiyet ayrımına hem sınıf ayrımına dair mücadele karşısında çokça fedakarlık göstermeleri gerekmektedir. Günün sonunda *istenmeyen işleri* yaparak geçinmeleri gerekir. Başak ve diğerleri deneyimlerini şu sözlerle aktarmıştır:

“Anne dedim sen çocuğa bakacaksın. Ben çalışacağım. Tamam dedi. İş arıyorum, iş arıyorum. Yok. Adana'da. Çevren de yok. İş yok. Kumarhanede başladım ben işe biliyor musun? Hı. Kafe diye geçiyor. Çarşıda. Ben işi bilmiyorum. Tamam, ben okey oynamasını biliyorum. Ama gerisini bilmiyorum. Nasıl yapacağımı söyleyeceğim. İlk başta okey oynamaya başladım milletle. İki bayan. İki müşteri. Sen de masa başı beş milyon alıyorsun. Ama tabii ben biraz safım o konuda orada. Oynuyoruz ama olayı daha kavrayamadım. O sıralar yeni yeni. Oynamaya başladığın, okey tamamı ama Basra'ya geçmem lazım. Okey çok uzun sürüyor. Akşama kadar otuz milyon kazanıyorsun. Yani otuz milyon da yani tamam sigaranı onlar alıyor ama...” (Başak)

Kadınların gelirleri olmadığında *'kötü yola düşme'* diye ifade ettikleri eğlence sektöründe yaratılan işler onlar için bıçak sırtıdır. Bu iş yerlerinde, kadın bedeni cinsel bir meta olarak sergilenerek kadınlara kolay, hızlı ve daha çok para kazanabilecekleri işler vaat edilmektedir. Aynı iş yerinde kadının imajına, yapılan işin ahlaki sınırları zorlama düzeyine göre paha biçilmektedir. Çalışmaya katılan kadınlar arasında geçinemedikleri için *'kötü yola düşme korkusunun'* çokça yaygın olduğu söylenebilir. Toplumda boşanmış kadının geçimi, emeği ve cinselliği arasında bir şiddet dili yaratıldığı söylenebilir. Zor koşullar altında geçimlerini sağlamış olmaları bir yandan takdir toplarken bir yandan *'nasıl yapıyorsun ki'* diye denetime maruz kalmaktadır. Yalnız anneler bu ve benzeri işleri yapmak zorunda kaldığında haysiyet yaralanması (Sennett ve Cobb: 2018: 157) yaşarken başka bir yönden de anneliğe sıkıştırılan yaşamlarının başka kadınlarca değersizleştirilmesi ve yok sayılması söz konusudur. Nazan ve Suna deneyimlerini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Bir ay birine giderdim. Ona her gittiğimde ağlardım. Minibüse binerdim. Bir daha sana işe gelmeyeceğim [yoğun bir duyguyla anlatır]. Bir daha sana işe gelmeyeceğim diye çok ağlardım. Eve geldim. Arardım, tekrar giderdim. Nazan senin öyle bir lüksün yok. Nisan. Gitmedin. Çocuklar yarın okula gidecek. Fatura var. Ne olacak Nazan? Senin öyle bir lüksün yok. Şimdi lüks zamanı değil. Evet, bunu yapacaksın ama şimdi sırası değil. Sabret, Sabret. Sabır Nazan. Sonra yine arardı. Yine kalkar giderdim. Mesela şeyde halı yıkamaya gidiyordum. Yine buradayken de halı yıkamaya gidiyordum. Ondan sonra işte yıkıyorum, ediyorum. İşte onları götür, ser. Tekrar yap, çevir. Mesela diyorsun ki o zamanın parası mesela işte otuz lira. Tamam diyor vereceğim diyor. İş bitiyor. E sen temiz yıkamadın.” (Nazan)

“Düşün. Çok öyle gördüm. İşte memur değilsiniz. İşte eşiniz yok. Öyle, hep öyle dediler. E temizliğe gittiğim zaman da öğretmen bir bayan vardı. Hani derler ya yüksek sosyeten. Arkadaş gönderdi beni, gitmez olaydım. O yüzden tanımadığım insanlara gitmiyorum. Gittim, temizlik yapacağım, böyle beni o kadar aşağılayarak kötü baktı ki bana. Sanki böyle üstün başın kirli olur, kokarsın ya, bana öyle baktı.

Sen bu kıyafetlerle mi bu evde iş yapacaksın dedi. Bunlarla mı çalışacağın dedi bana. Ben bir sakıncası mı var dedim? Yok dedi neyse dedi. Ve insanlar böyle.” (Suna)

Sennet ve Cobb (2018:157) *Sınıfın Gizli Yaralarında* haysiyet kavramından bahsetmektedir. Kadınların kendi özgürlüklerine koyulan engeller nedeniyle kısıtlı seçeneklerde bile mücadele ederken sınıf sistemi haysiyetlerini yaralamaktadır. Bora (2018: 190) kadınların da kendi içinde sınıfları olduğunu ve kadınlığın başka kadınlıklardan farklı olduğu ifade etmektedir. Kadın olmaktan kaynaklı ortak ezilmenin olmadığını; işveren kadınların ellerindeki eğitilmiş, modern, kentli ve zarif olma sermayesi hizmetli kadınlardan farklı olmalarını kanıtlayan sembolik bir sermaye yarattığını ileri sürmektedir.

Yalnız annelik yapan kadınların bu anlatıda konumlanması Nazan’ın ifadesiyle başka bir seçeneği düşünmenin ‘*lüks olmasıdır*’. Şöyle ki yine ev temizliğine gidebilir, ama değersiz hissettiği o eve gitmez. Aynı muameleye maruz kalmaz. Ama sürekli ‘*yetmek ve yetişmek*’ ile ‘*kaybetme*’ arasında yaşadıkları kaygı yalnız annelik ekonomisinin ayırıcı özelliğidir. Bu yüzden az zaman da çok şey yapmak durumundadırlar. Bunun büyük bir bölümünü de para kazanmak için aynı anda farklı işler yaparak gerçekleştirmektedirler. Başak ve Asuman’ın deneyiminden buraya yansıyanlar şöyledir:

“İşe başlar başlamaz ben Yeditepe Üniversitesi’ni bilirsiniz. Temizlik kat görevlisiydim. Ben başvurayım bir dedim, denedim. Alımlar oldu, hemen beni çağırdılar, çok şükür. Gittim işe başladım. Nasıl yapılacağını bilmiyorum. Ortamı bilmiyorum. İstanbul’u bilmiyorum. Hiçbir şey bilmiyorum. Ay çok zordu ya. Vallahi çok zordu. İki bin on ikide geldim ben buraya. O işe gidiyorum ama sonra üçten sonra boşum. Tekrardan ek iş yapmaya gidiyorum. Ben güvenlikten falan daha fazla maaş almaya başladım. Hiçbir şeyim yok çünkü” (Başak)

“İki milyar sekiz yüz nafaka alıyorum. Kiram bir milyar yüz, bir milyar yüz kiram var. Yüz lira da aidatım var. Bir milyar iki yüz. Oyuncak yapıyorum. Bazen arkadaşlarım böyle istiyor benden. Şu an, şu nazarlıklara başladım. Ondan sonra. Evet, biraz da böyle şey yaptım. Böyle ek işler de oldu. Onlara da gittim mesela. Orada çalışan arkadaşlarım var mesela. AVM’de çalışan. Bana mesela diyordu, hani şu mağaza temizlenecek, mesela kapanışta öyle gidiyorum, temizliğini yapıyorum.” (Asuman)

Katılımcılar arasında gelir elde etmek için birden fazla parça iş takip etmesi çok yaygındır. Yalnız annelik ekonomisinin bir başka ayırt edici özelliği mesafedir. Evin ve okulun çeperinde buldukları işlere gidebilmektedirler. Zeynep ve Figen ikisi de farklı işlerle ilgilenmektedir. Ancak her ikisi de merkezden uzaklaşmadan çalışmaktadır. İşle ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Aktif olarak çalışmıyorum bir ürün alıyorum eve, çünkü benim küçük kız birazcık rahatsız. Evde bir doğal gaz boru işi yapıyorduk. Kelepçe işi yapıyorduk o da bu aralar durduğu için şu anda çalışmıyoruz. Ya işler çok oldu ama yani gitmeyi düşünsem şimdi Yağmur'u biliyorsunuz, öğlene kadar okuyor. On ikiye kadar okuyor. Şimdi öğlene kadar da bu taraflarda iş yok. Olan da para bile vermiyor. Şimdi başka bir yere gitmeye kalksam hem durumum yetmez. Hem saatim ve zamanım uyum sağlamaz.” (Zeynep)

“Kapının önünde satan kaçak satıcılar oğluma dedi ki ya sen burada iki dakika dur da ben bir gideyim su alayım geleyim. Oğlumda da durdu. Oğlum orada bağıyor. Gel burada var. Gel var. İki lira, beş lira, on lira. Artık böyle bağıyor. Baktım oğluma hani bayağı bir para kazanıyor. Dedim ben bunu yapabilirim dedim. Niye yapmayayım dedim. Yani hamileydim. Ve bir geleceğin olması gerekiyor. Yani benim çocuğum doğacak. Ama çocuğumla ilgili herhangi bir planım yok. Çünkü bir gelirim yok. Sabit bir gelirim yok. O zamanlar sadece oğlum için yedi yüz elli TL. tek yardım alıyordum. Ve kiram dokuz yüz TL'ydi. Ben yetiştiremiyordum hiçbir şekilde. Bu şekilde dedim hani olsun dedim ya. Evde boncuk işi falan yapmaya başladım. İlk, kendimin ve oğlumun küçük kıyafetlerini satmaya başladım. Oğluma gelen küçük kıyafetleri satmaya başladım. Kendim işte satabileceğim kıyafetleri daha doğrusu söyleyeyim. Güzel de olsa satılsın dedim en azından elime para geçsin de hani eksiklerimi tamamlayayım dedim. O zamanlar su doğal gaz hepsi kapanmış. Ve hepsini kaçak kullanmak zorundayım.” (Figen)

Katılımcıların yalnız annelik ekonomisi kırılgan, istikrarsız, güvencesiz ve geçici nitelikler taşıyan hizmet sektöründeki *eğreti işlere* dayanmaktadır (Temiz, 2004: 55; Durusoy Öztepe, 2018: 179). Eğreti istihdamda kadınların daha fazla risk altında sınıflandırılması, bakım sorumlulukları nedeniyle güvencesiz çalışma riskine bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte gelir elde etmek için farklı sorumlulukları (ev içi sorumluluklar, bakım ve iş) birleştirerek takip etmesi onları güvencesiz çalışma biçimlerine sürüklemektedir (McKay ve diğerleri, 2012: 7). Yalnız annelerin ev temizliği, ev eksenli çalışma, fabrikalarda gündelik çalışma, pazarcılık ve kendi yaptıkları ürünleri satma arasında sık sık geçişler yaptıkları, gelir elde edebilecekleri seçeneklerin oldukça kısıtlı olduğu söylenebilir. Tüm bu işler küçük ölçekli ve düşük gelir getirmektedir. Bu işlerin sürekliliği gibi iş kaynaklarının ne olduğu ve iş ağının nasıl işlediği de önemlidir. Füsün ve Suna'nın bu konudaki paylaşımları sürecin anlaşılmasında yardım olabilir:

“Ben dedim boş durmayayım. Pazarcılığa mı başladım? Maydanoz, limon satıyorum. İşte tadı biraz maydanoz, limon sattım. Dedim doğumum yaklaşıyor. Sıkıntı. E çocukların da giderleri var. O zaman daha sosyal yardımlaşma, öğrenci yardımı çok geç bana ulaştı. Pazarcılık filan derken dedim doğumumdan sonra kimse beni tutamaz. ... Ev temizliğine gidiyordum. Tekstilden temizleme alıyordum. Getiriyordum. Kızlarımla kapının önünde temizliyordum. Bir komşu, tekstil gece var dedi. Ben de çocuklarımı dedi kaynanama bırakıyorum. Gel dedi seni götürüyem. En azından günlük para çocukların ihtiyaçlarını karşıla. Öyle öyle. Artık o bayanı takip ettim. Zaten yan konmuşum. Beraber gidiyorduk. O kapiya ben de Yan yana. Tamam. Beraber. O sayesinde artık hiç daha da durmadım. Şu anda yevmiye olarak gidiyorum. Şimdi temizliğe gidiyorum. İyi gidiyorum. ... Dört yıldır da burada olduğum için artık hepsini tanıyoruz. İş verilirdi. Yine ben muhtardan da çok kişiyle tanıştığım için hani bir dört beş bayanla. Onlar artık beni tanıyor. Tamam. Mesela abla iş olduğu zaman ben mağdur etmeyim diyorum.

Mesela hepsi bu sokağın hemen indirilsinler. İş var diyor. Ben gidiyorum, topluyorum, getiriyorum. ” (Fusun)

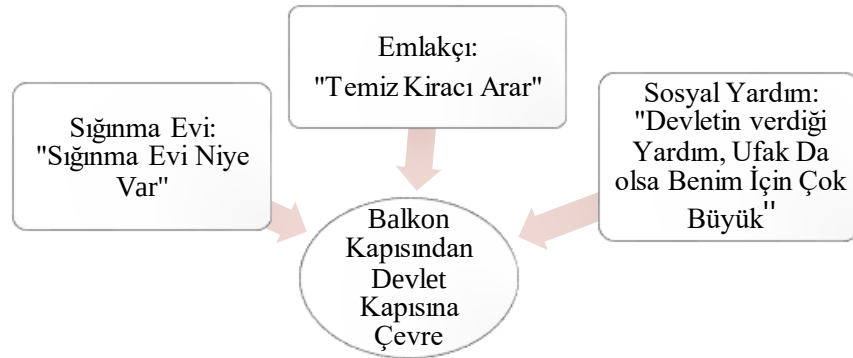
“Ben de küçük yanımda günde on milyona bulaşık yıkadım. Yürüyerek huzurevine şu çocuklarla bebek arabasıyla günlük gidip geldim. O sırada bir esnaf bayanla tanıştım tesadüfen. O pazarda tanınan bir insan. Allah razı olsun. O benim elimden tuttu. Ne iş yaptın? Tahsilinle ne yapabilirsin derken dedim ki ben eşimin sıkıntılarından dolayı mecbur kaldığım için temizlik şirketinde çalışmıştım dedim. Yapabilir misin? Yaparım dedim. Normalde de zaten düzeni temizliği sever bir insanım. Beni Söğütli Çeşme’de Nusret adında bir bayan var. Nevşehirli kendisi. Allah ondan da razı olsun. Onunla tanıştırdı. Onun orada çevresi çokmuş. Bütün çevresine beni söyledi. Onlar da zaten böyle kadınların birbirini desteklediği bir kitle. Bir gruplar yani hepsi bir grup. Zor durumda olan kadınlara yardım eden insanlar. Onlarla başladım, onlarla devam ediyorum. Aynı insanlar, aynı ekip, aynı mahalle. Ekstradan akrabaları olursa ihtiyacı olan olursa beni söylüyorlar. Onun dışında zaten bilmediğim yere, tanımadığım insanlara gitmiyorum. Şirket ve asla çalışmam. Şirket örnek veriyorum. Üç yüz alıyorsanız size yüz milyon bile vermiyor. O şekilde çalıştırıyorlar. ” (Suna)

Çalışabilmek için ev ve okul çevresinden uzaklaşamadıkları daha önceden belirtilmişti. Yaşadıkları bölgenin enformel kaynaklarının en önemli iş kaynakları olduğu görülmektedir. Bunun dışında kadınlar kendilerine ait bir ağ geliştirerek dayanışma örneği göstermektedir. Katılımcıların yaygın olan gündelik temizlik işiyle ilgili kaynakları aralarında paylaştıkları gözlemlenmektedir. Dayanışmada, kaynağı kaybetmeme konusunda tedbirli davranırken kadınların birbirlerini gözettikleri dikkat çekmektedir.

4.2.6. Balkon Kapısından Devlet Kapısına Çevre

Kadınların evliliklerinde kamusal alanı kullanmak ile yalnız annelikte kamusal alanı kullanmaları önemli derecede farklılaşmıştır. Bu farklılaşma, özel alandan kamusal alana doğru yayılan içinde başka insanların, grupların, sistemlerin, kurumların ve yapıların olduğu geniş bir çevrede meydana gelmektedir. Bu alt tema altında araştırmanın sorularından “*Aile ve Sosyal Çevrede Yalnız Annelik Pratikleri Hangi Deneyimlerle İnşa Edilmektedir?*” sorusuna cevap verilmektedir. Bu alt temaya ait kategoriler Şekil 10’da yer almaktadır.

Şekil 10: Balkon Kapısından Devlet Kapısına

Yalnız annelerin toplumsal yaşama katılmaları diğer kadınlar ve erkekler gibi doğalken yalnız anneler için neyin farklı olduğuna ancak onlar cevap verebilirdi. Walby (1990) özel alan ile kamusal alanın iç içe olduğundan bahseder. Evin mahalle gibi kitlesel bir sistem tarafından gözetlenmesi, yalnız kadının etrafından “tanımlanmış” bir erkeğin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu bölümde kullanılan çevre kavramı iç ve dışın, özel ile kamusal alanın geçişkenliğinden yararlanılarak kullanılmaktadır. Sevim’in sözleri bir başlangıç olabilir:

“Mesela benim tamir işim oluyor evde. Mesela şeyci geldi, geçen su tesisatım bozuldu. İnanır mısın, eve geliyor, ben korkuyorum biliyor musun? Ben şimdi şu göreceğim, öbürü göreceğim... Yanlış anlayacak şimdi sonuçta bir akıllarına kurt düşecek. Hemen ne yapıyorum? Komşumu çağırıyorum yanıma. ... Aaa şimdi bir manyaklar var. Bazen de manyaklar balkona çıkıyor sigara içiyor. ‘Niye sigara içiyorsun sen? İçme kardeşim.’ Diyemiyorsun ki mesela. ‘Ben bekar kadını’ da diyemiyorum. Bazen komşumuz gelir Hatice abla, eşiyle birlikte. Çok iyi arkadaşız onlarla. O da geliyor bazen işte. Balkona çıkıyor. Makbule abla senin gibi şu köşede oturur. Sen de geç buraya diyorum. Şimdi diyorum karşıdakiler yanlış anlamasın.” (Sevim)

Ataerkil toplum yapısında evin gözetimine ilişkin bilgi kadın korumasız kaldığında ya da karşı tehdit oluşturacak bir güç olmadığında kadına karşı kullanılmaktadır. Yalnız yaşayan kadın normdan sapmaya bir örnek olarak yakın çevrenin hoşgörüsüz tutumu ile karşılaşabilir. Şerif Mardin tarafından 2007 yılında hoşgörünün olmadığı daha da önemlisi bireylere karşı bir göz baskısı uygulandığını anlatmak için kullandığı mahalle baskısı kavramı (Çetin, 2010: 84) evin gözetimini açıklamaktadır. Sevim ve diğer kadınlar mahalle baskısının önündeki seti tutmak için ‘evde bir erkeğin’ olmadığını gizli tutmayı ve bunu açık etmemeyi bir taktik olarak kullanmaktadır. Gül’ün sözleri de buraya açıkla getirmektedir, o şöyle bir paylaşımda bulunmaktadır:

“Ama şimdi mesela oğlum biraz daha büyüyünce kapıyı o açıyor. Evde bir erkek var. Ama şu mesela şunu da şey yaptım. Ben dışarıda, beni çoğu kişi yani bakma son zamanlarda belki de duymuşlardır. İlk zamanlar benim ayrıldığımı hiç kimse bilmedi. Ben kimseye hani onu duyurma çabasında olmadım. Benim eşim varmış gibi öyle devam ettim hayata. Beni de insanlar dışarıda öyle gördüler yani.” (Gül)

Daha büyük bir çevrede olmak yakın ilişkilerde bu dengeyi kurmak için fayda sağlamaktadır. Kentlerde mahalle baskısının varlığından yine söz edilebilir ancak etkisinin ve müdahale gücünün daha az olması yalnız annelik yapan kadınlar için daha az risk anlamına gelmektedir. Ayşe bu karşılaştırmayı yaparak anlamaya yardımcı olmaktadır:

“Eğer hani İstanbul gibi bir yerde yaşamıyordum, köy gibi bir yerde yaşıyordum zorluklar olurdu hani kapıdan dışarı göz çıkartmazlardı yani. Şu an o yüzden İstanbul gibi bir yerde yaşadığım için hani halime şükrediyorum. Tüm çevremde öyle boş yani akrabalarım falan, arkadaş çevrem yok.” (Ayşe)

Kırsal ve kentsel ayrımına değinen Ayşe ataerkinin özel alandaki baskısına vurgu yapmaktadır. Yaşam alanının kendilerine ait olması ve ev içindeki tüm baskı türlerinden uzakta yaşamak bir tercih olarak da inşa edilmektedir. Özel alanda özgürleşen kadının çevredeki diğer baskı mekanizmalarına karşı baş etme inancının arttığı gözlemlenmektedir. Lakin pek çok kamusal hizmet, evlilik ilişkisi ve bir erkekle münasebetin olması veya muhtaçlık durumuna göre tanımlandığından kadınların çevreye karşı kendini daima ispatlaması gerekmektedir. Bu bölümde kullanılan çevre kavramı yalnız annelerin gereksinimlerini karşılama, toplumsal yaşama katılma, kent hakkını kullanma gibi olanakları kullanırken ilişki kurduğu kişi, grup, sistem, kurum ve yapılara doğru geniş bir yelpazede ele alınmaktadır.

4.2.6.1. Sığınma Evi: “Sığınma Evi Niye Var?”

Yalnız anneler için çevredeki kaynaklar dağınık ve parçalı bir yapıya sahiptir. Bilinen aile ve akrabalık destek sistemleri dışında daha önce formel destek kanallarından yararlanmayan kadınlar yararlanabilecekleri hizmetlerden duyuma dayalı haberdar oldukları gözlemlenmiştir. Bilgin (2018: 100)’ in sığınma evinde kalan kadınlarla yaptığı çalışmada bilgi eksikliğinin yardım arama davranışına etki ettiği gözlemlenmiştir. Onların deneyimlerinden bu kaynaklara bazen rastlantısal bazen de güvenlik güçleri aracılığı ile ulaştıkları anlaşılmaktadır. Asuman ve Figen’in kadın sığınma evi deneyimleri toplumda kadın sığınma evi algısını yeniden ele almayı gerektirmektedir. Anlatılarından dikkat çekenler şöyledir:

“Ben kadın sığınma diye bir yer olduğunu bilseydim ben zaten oraya giderdim. Bilmiyorum. Bilmiyordum. Hani böyle ortada kalırım. Hani bir de İstanbul gibi bir yerdesin. Bilmiyorsun. Evet, kullanmadım. Neden kullanmadım? Çünkü oğlumun yaş itibarıyla orada kalamaz. Benim oğlum tam o yaşlarda, kadın konukevinde on iki, on üç yaş üstü erkeği almıyorlar.” (Asuman)

“Parkta oturuyordum. Ne yapacağımı bilmiyordum çünkü. Bir tane abla yanıma geldi. Osüreçte benim o halimi gördü, işte düşüncelerimi gördü, telefon konuşmalarımı falan duydu. Çünkü ben ailemin yanına gitmek istiyorum. Ailem istemiyor, çocuğumu istemiyorlar. Parkta oturuyordum. Ne yapacağımı bilmiyorum. Bana dedi ki ‘sığınma evine gitsene’ ilk onun bana söylemesi ile gittim. “Yedi aylık hamileydim. ... Sonra kadın sığınma süreci doldu. Altı ay süreci dolduğu zaman. Ben parka gittim. Parkta bir tane abi vardı. Bu şehitler parkının içerisinde bir güvenlik abi vardı. Dedi ‘Bugün burada kal dedi’. O gece orada kaldım oğlumla beraber. Güvenlik kulübesinde kaldım. Sabah beni tekrar polis çağırdı. Polise verdi. Ondan sonra tekrar kadın sığınma evine gittim. Altı ay süre olduğu için. İki üç gün dışarıda kalıp, tekrar hani gelebilirsiniz dediler. Yani kuralı, bu şekilde gerekiyormuş. Ama ufak bebeğim var kucağımda. Temel ihtiyaçlarını karşılamam gerekiyor. Hani be her şekilde pis de kalabilirim ama çocuk o şekilde olmuyor. Ondan sonra tekrar kadını sormaya gittim.” (Figen)

Kadın sığınma evinin bilinmemesi kadınların güvenli kamusal ilişkilere erişiminde yaşanan engelleri düşündürmektedir. Kadınların tehdit altında hissettiklerinde şiddet ortamında uzaklaşmak için yararlanabilecekleri bir hizmet algısından öte toplumdaki yansıması farklıdır. Gereksinimlerin karşılanmasında ailenin oynadığı rolün yanı sıra, gereksinimler güçsüzlük, korumasızlık ve sahipsizlik üzerinden ele alındığında kamusal karşılaması “buralara düşmek” olarak yorumlanmaktadır (Bilgin ve Tuncay 2020: 100). Zeynep’in deneyiminden yola çıkarak sığınma evi algısı daha iyi anlaşılmaktadır:

“Ben bir anneyim. Çok sıkıntılar yaşadım bir tanesini bile bırakmam. Ben sığınma evine dahi düştüm. Esirgeme kurumuna bir tanesini dâhil göndermedim. O sığınma evinde yedi buçuk ay yerde yattım hamile halimle, göndermedim. Çocuklarımdan ayrılma orda yatarım.” (Zeynep)

Yalnız anneler için kamusal hizmetlerden yararlanma fikri hak temelli işlemediğinde iki önemli sonuç orta çıkabilir. İlk aile ve kurum arasında duygusal sınırlar yaratılabilir. Pek çok kadın bu hakkını bilmemektedir. Böylelikle, ailenin yokluğunda Figen ve Zeynep’in deneyiminde olduğu gibi muhtaç durumdayken kuruma düşme duygusu ile baş başa kalınabilir. İkinci olarak kurumsal hizmetlerden yararlanma değersizleştirildiğinde toplumsal güven ve dayanışma inşa etmede bu kurumların etkisi azalabilir. Suna sığınma evinde kaldığı günlere dair şu aktarımlarda bulunmaktadır:

“Tabii yani kibarca söylüyorlar. Politik konuşuyorlar. İşte bak babası bakmıyor. Sen de kadınsın. Ver çocukları bize hayatını kur. Ondan sonra bir kadın bir arkadaşımız beş çocuğunu verdi. Bir arkadaşımız çocuğunu sattı. Para karşılığı. Sattı biliyoruz. Ötesini bilmiyoruz. Orada çıkmak, diyalog kurmak yasak, kimseyle sohbet edemezsiniz. Kimisi babasına verdi. Kimisi tuvalete gitti karnındayken öldürmeye kalktı. Sığınma evinde kadınlara bir şey verilmiyor ki. Sığınma evi niye var? Kadınlara iş ver, aş ver, ev ver. ... Kadınların orada dayanışmalarına izin vermiyorlar. Kadınlara psikolojikmen, dolaylıyondan baskı yapıyorlar. Avukat istedim. Eşine dön düşünceleri vardı. Zaten ilk gittiğin zaman o kapıyı çaldığın zaman ya eşine dön ya ailene git diyorlar. Devlete hiç masraf ettirme. (Suna)

Kadın sığınma evleri bazen kadınların son çare olarak başvurdukları yerdir. Yalnız anneliğin güçlüğünü anlamak için Suna'nın arkadaşlarıyla ilgili verdikleri örnekler oldukça çarpıcıdır. Çoğu zaman sığınma evleri kadınların zor deneyimlerle başa çıkmak için başlangıç yeridir (Bayrakçeken Tüzel ve Gediz Gelegen, 2010: 45). Kadınların deneyimlerinin başlangıç kabul edilmesi her anlamda güçlenebilmeleri için önemlidir.

Kadın toplumda öteki olarak varlığını devam ettirirken, ötekilerin içinden bazılarının da gereksinimleri çeşitlenmektedir. Yalnız anneler geleneksel destek mekanizmaları çalışmadığında ya da bu geleneksel mekanizmalardan kurtulmak istediğinde seçeneğinin olmaması formel destek sistemlerinde yeterince görünür olmamalarından da ileri gelmektedir. Çalışmada kadınlar arasında özel gereksinimli çocuğu olan, kronik hastalığı olan ya da on üç yaş üstü erkek çocuğu olanlar vardır. Sığınma evi özelinde ele alınırsa bu ve benzeri özel durumlara bağlı olarak sığınma evinde kalamamışlardır. Tüm bunlar sığınma evinde kalmanın maddi ölçütlerini olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra sığınma evi hizmetinin nasıl sunulduğu, kadınların deneyimlerinde nasıl bir anlam yarattığı da önemlidir. Figen sığınma evinin önemini şu sözlerle dile getirmiştir.

“Kadın sığınma evleri var, iyi ki var. Ama üç gün beş gün işte. Ama iyi ki de var. Yani o olmasaydı ben sokakta kalırdım. Önüme çıkan sokakta tanıdığım insan ‘evine, gel gidelim’ dese ben gidecek durumdaydım. Çünkü küçük çocuğum vardı kucagımda.” (Figen)

Çalışmaya katılan kadınların boşanma sonrasında çevresinin enformel ve formel olarak destek sistemlerinden oluştuğu, ama çoğunlukla yardım ihtiyaçları olduğu için bu destek ve koruma mekanizmalarından uzaklaşamamışlardır.

4.2.6.2.Emlakçı: “Temiz Kiracı Arar!”

Yalnız annelik yapan kadınlar kendine ait bir evin nasıl anlamlar taşıdığı daha önceki bölümlerde ele alınmıştı. İşlerinden çok azı evlilikte olan evi kullanmaya devam etmiştir. Bazıları sığınma evi deneyiminden sonra, bazıları arkadaş ve ailelerinin yanında kısa süre kaldıktan sonra harekete geçebilmiş ve ev arama sürecini başlatmıştır. Bu araştırma için ev bulma deneyimlerini konuşmak önemlidir. Araştırma sürecinde merak edilen bir detay olarak öne çıkmıştır. Çünkü daha önce kendileri ev aramamış ya da yalnız yaşantıları olmamıştır. Toplumda kiracıların ‘ev sahibi ile uğraşmak’ istemediği, ev sahiplerinin ya da emlakçıların da ‘temiz kiracı’ aradıkları söylenebilir. Kiracı ve ev sahibi arasındaki ilişkinin sembolü evdir. Ekonomik durumuna göre kiracılar istedikleri evi kiralama

imkanı bulabilir; ev sahibi cephesinde ise mülkü üzerinden değer yargısı oluşturma ve kriterler öne sürme daha belirleyici görünmektedir. Yalnız annelerin ev kiralama süreçlerinde öne çıkan değer yargıları kadınlık normları etrafında dolanmaktadır. Merve ev kiralama sürecine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Ev vermediler. Tek olduğum için vermediler, çocuklarımla yaşayacağım için. Dediler ki hayır. İşte eşiniz olmadığı için olmaz. Ben böyle çok şaşırmıştım. Direkt ev sahipleriyle görüşüyorum bir de. Hani sahibinden birkaç evle öyle görüşmüştüm. Ama vermediler. Öyle. Tabii ki o kapanmamla beraber kapıları kapattım ben, bakışları, hani insanların bakışları vardır ya.” (Merve)

Yalnız annelerin aile kabul edilmesi önünde hala engellerin olduğu söylenebilir. Emlakçıların ve ev sahiplerinin dilinde ‘*memura verilir ev*’ gibi ekonomik güç üzerinden biçilen değer, ‘*aileye verilir ev*’ gibi ataerkil güç üzerinden değer biçmelerin olduğu görülmektedir. Evli olmak ve birinin eşi olmak doğal olarak ahlaki sınırları aşmadığınızın kanıtı olarak görülmektedir. Bu örtü ortadan kalktığında kadına verilen ailesi olma statüsü elinden alınmaktadır. Yalnız anne, korumasız ve ahlaki sınırları aşılabılır görüldüğünden Merve için bu örtüyü yeniden indirmek başını kapatmakla mümkün olmuştur. Merve’nin ‘*kapanmamla ben bakışları, sözleri kapattım*’ vurgusu kamusal alana yayılan namus kaygısının giderilmesi için bir kanıt oluşturmaktadır. Suna benzer şekilde ev kiralama deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ne dediler biliyor musun? Bak aklıma ne güzel getirdi. Siz çok şey kişiyle görüşmüşsünüz. Kadın bana böyle etti. Sen sığınma evinden mi çıktın dedi? Sanki ben kötü bir yerden çıkmışım. ‘Çocuklarımla düzen kuracağım, çalışacağım.’ dedim. ‘Namuslu yaşayacak mısın?’ Böyle konuşuyorlar benimle düşünabiliyor musun? Vermedi evini bana.” (Suna)

Kadınlık sınırları dışına çıkmak uygun haller içinde verilen itibarın kaybına neden olmaktadır. Toplumda sığınma evinden yararlanan kadınların, ‘*neden sığınma evine ihtiyaç var*’ sorusu es geçilerek, yuvada olmayan kadınların, adeta görevini kötüye kullandığı yerler gibi değerlendirilebiliyor. Goffman (1963) damga kuramı ile kişinin itibarının sarsıldığı bir niteliğe vurgu yapmaktadır. Kadınlar boşandıkları, aile evine dönmedikleri, tekrar ev bark olmadıkları, rollerini değiştirdikleri ve aslında ‘başına buyruk’ davrandıkları için itibarsızlaştırılmakta ve damgalanmaktadırlar. Ve damgalanan kişi çevresi içinde dışlanırken aynı zamanda değersizleştirilir. Yalnız annelik yapan kadınlardan beklenen kaybettiği statü karşısında mahcubiyet, pişmanlık ve çaresizlik hissetmesi ona biraz olsun anlayış ve toplumsal kabul kazandırabilir görünmektedir. Bu haliyle ataerkil değerlere bağlılığını da göstermiş olabilir. Figen’in deneyiminde güven

kazanmak için seçtiği dilin önemli olduğu öne çıkmaktadır, aktarımında şunlar yer almaktadır:

“Gittim bir emlakçıya sordum. Önce kendim baktım bulamadım. Sonra bir emlakçıya sordum. Dedim abi dedim benim hani bir daireye ihtiyacım var ama dedim çocuğumla dedim. Dürüst şekilde yaklaştım. O da dedi ki bizimle de hani kimse kolay kolay dedi bekâr bir kadınla daire vermezler dedi. Bizim kendi dairelerimiz vardı. Yani satıyoruz ama dedi kiracı olarak oturabilirsin. Yani alan kişi kiracı lı alabilir dedi. Bir artı bir, bir tane küçük ev kiraladım orada.” (Figen)

Figen’in müzakere etmek için ‘güç-süzün’ dilini kullandığı söylenebilir. Toplumsal değer biçmeyi ‘dürüst şekilde’ ve ‘abi’ diyerek yardıma ve korunmaya ihtiyacını öne çıkarırken emlakçının da yardımsever, kurtarıcı olmasına izin vermektedir. Bu dilin tercih edilmesiyle özgür ve sınırları esnek bir kadın izlenimini silikleştirmektedir. Günün sonunda ahlaklı ve ahlaki sınırların dışına çıkabilir kadın arasında bir gerginlik yaratılmaktadır. Burada Asuman’ın deneyimi ile devam etmek bu tartışmayı derinleştirebilir, onun emlakçı ile deneyimi şu şekildedir:

“Emlakçı biraz bana şey yaptı, asılır gibi yaptı bana. Rahatsız oldum ben tavırlarından. Ondan sonra bana şey dedi, ‘kiminle yaşayacaksınız’ dedi. ‘Oğlumla kalacağım’ dedim. ‘Eşinizle de’ dedi, ‘eşimle ben ayrı yaşıyorum’ dedim. Ondan sonra ben o akşam işe gittim. Evde güzeldi yani. Çatı kattı, güzeldi. Böyle kirası da güzeldi. Sekiz yüz milyonu. Kirası da uygundu. İş yerine daha yakındı. Ondan sonra adam bana akşam mesaj atmış. Ben nöbetteyim. İşte merhaba Asuman Hanım. Ondan sonra bugün sizi gördüm. Ondan sonra ‘hani sizin durumunuza üzüldüm, hani ben de eşimden ayrırım, Beylikdüzü’nde oturuyorum, hani ilerleyen zamanlarda hani kiranızda bir sıkıntı olursa, sıkıntı yapmayın, ben yardımcı olurum’. Mesajı gördüm, whatsapp’ta şok oldum. Adama yazdım, ‘kusura bakmayın’ dedim. ‘Siz bu şekilde bana yazamazsınız, bir.’ dedim. ‘İkincisi, benim üzülecek hiçbir durumum yok’ dedim. ‘Üçüncüsü de anlaşmayı bozuyorum’ dedim. ‘Beş yüz milyonumu hazırlayın, yarın gelip alıyorum’ dedim. Adam ondan sonra ‘siz beni yanlış anladınız, sonuçta hani tekinsiz, kirayı veremeyeceğiniz durumlar olabilir’. ‘Ben kiraya veremeyecek olsam kiralık eve hiç çıkmam, bir.’ dedim. ‘İkincisi bir daha beni rahatsız etmeyin’ yazdım. Ondan sonra ertesi sabah halamı da çağırdım ben. Tek de gitmedim. Ondan sonra halamı çağırdım. Benim üç tane halam var. Hatice halam. Halamı da çağırayım. Dedim ‘böyle böyle hala, gel’ dedim. Halam geldi. Gittik. Adam bana beş yüz milyonu geri verdi. Ondan sonra o paramı da aldım.” (Asuman)

Emlakçının dili erkek şiddeti ve tacizini temsil etmektedir. Erkeklik temsili olarak kendisine biçtiği ‘koruma bilinci’ onun gözünde yardıma ihtiyacı olan kadın için geri çevrilemez gibidir. Bu durum kadın üzerindeki tahakkümün kamusal alana yayılmasıyla yorumlanabilir. Güçlü olanların tahakküm biçimlerine uygun görünüşü korumakta hayati bir çıkarları vardır. Tabi olanları ise normal olarak, bu görünüşün desteklenmesine yardımcı olmak, en azından onunla açık açık çelişmemek için haklı nedenleri vardır (Scott, 2014:120). Kadınların ihlal edilen sınırları yeniden kurması için kanıt göstermesi erkeklik temsillerine karşı bir taktik olarak gelişmektedir. Yalnız anne olmayla ilgi barışık

halleri çevrelerinde iyi bir izlenim kazandırsa da rüzgârı kendi yönlerine çevirmeleri için ‘temiz’ olmak halen kanıt gerektirmektedir. Başak’ın deneyiminden buraya yansıyan şu şekildedir.

Hani bilirsiniz dul bayanlara vermezler onu. Ay tamam ben gencecik görünüyorum. Çocuk mocuk yok ama ben yalan söylemeyi sevmem. Açık ve net söylerim. Ben dulsam dulum, ayırısam ayırıyım. Teyzem de geldi. Önce ben ev bulamadım. Evet. Teyzem konuştu. Temiz kızımızdır dedi. Bir şeyi yoktur dedi ve şu az ileride çalışıyor. Yeditepe Üniversitesi'nde çalışıyor dedi.” (Başak)

Yalnız annelikte pek çok kadın çevreden üzerlerine saçılan değer yargıları ile daha çok karşılaşmaktadır. Kadın/anne olarak iyi ve kötü arasında yaratılan gerginliğin dışında yaşamsal ihtiyaçlarını gidermek için çevrelerinde bir erkeğin varlığı ya da yokluğu üzerinden ele alınmaları bir mücadele alanı olarak devam etmektedir. Erkekliği temsil eden emlakçı örneğinde olduğu gibi bekar olmak sorun, bekar olmadığında tacize uğramak sorun, kabul görseniz bile değer yargılarına uygun yaşayıp yaşamamanız sorun olarak devam etmektedir. Yine benzer gerginliklerin yalnız annelerin en önemli destek mekanizması olan sosyal yardımlarda da yaşandığı söylenebilir.

4.2.6.3.Sosyal Yardım: “Devletin Verdiği Yardım, Ufak Da Olsa Benim İçin Çok Büyük”

Yalnız anneler kamu kaynaklı ve gönüllüğe dayalı sosyal yardımlardan yararlanmaktadır. İlişki kurdukları kaynaklara muhtarlar, mahalle ilişkileri, kamu spotları veya hayırsever kişiler aracılığı ile ulaştıkları gözlemlenmiştir. Yiyecek, giysi ve faturalarının ödenmesinde gönüllüğe dayalı sosyal yardımlar öne çıkarken maddi yardımlarda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının sunduğu sosyal ekonomik destek hizmeti ile sosyal yardım hizmetleri ve yerel yönetimlerin sunduğu destekler öne çıkmaktadır. Özellikle maddi desteklerde kadınların bir erkekle ilişkisinin olup olmadığı ve muhtaçlık durumu belirleyici olmaktadır. Figen yardım başvurusu ile ilgili değerlendirme sürecini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Yani benim devletten aldığım yardımları kesmeye de çalıştılar yani bunlar. Ben muhtaç olayım diye. Eşim. Yani evet bunun babası. Muhtaç olayım diye. Arayarak farklı yalan beyan vererek. İşte mesela diyelim bir komşu gibi tanıtıyordu kendini. ... Söyledim ‘Hiçbir şeyim yok’ dedim. Evimi gezdiler. ‘Bakın burada bir sürü kıyafet var, bu kıyafetleri ben kendim alıyorum. Hatta makinede şu an yıkanan kıyafetler de var. Yarın Salı, bunları pazarda satıyorum’ dedim. İşte bilmiyorum artık inanmadılar bana. ‘Ben ikinci el kıyafet satıyorum. Masa iznim de var. Hani bu konuda araştırabilirsiniz’. ‘Yok, biz sizi araştırdık’ diyor. ‘Beraberya yaşadığınızı öğrendik’. Gerçekten ben beraber yaşamıyorum. Kızın babası geldi.” (Figen)

Sosyal hizmet uygulamalarında bilginin kaynağının güvenilir olması hak ihlallerine neden olmamak için hassasiyet gerektirmektedir. Yine feminist sosyal hizmet uygulaması ve özgürleştirici sosyal hizmet değerleri ışığında bireylerle ilişki kurmak kıymetlidir (Dominelli, 2002: 7-8; Thompson, 2016: 170). Kısa ve uzun süreli gözlemler, bireyin beyanı ve bu beyanın esas alınıp takip edilmesi gerekmektedir. Figen'in deneyiminde onun için yaşamsal değeri olan bir kaynak, onun kontrolü dışında gelişen bir duruma bağlı olarak kesilmiştir. Bu tutum çevre ile olan kırılgan ilişkinin daha da güvensiz bir hale dönüşmesine neden olmaktadır. Ve ki bir hak ihlali doğurmaktadır. Sosyal yardımlardan kimin yararlanacağı, muhtaçlığın nasıl tespit edileceği, bilgi kaynağının doğruluğu gibi unsurlar pek çok kadının hizmetlerden yararlanmasının önünde engel yaratabilmektedir. Asuman ve Suna'nın deneyimi ise sosyal yardımın büyüklüğü ve etkisi üzerine düşündürmektedir:

“Şu an mesela devlet ben sigortada çalışıyorum diye bana mesela destek vermiyor. Ondan sonra hani ne bileyim çalışan, çalışıp ayrı olup da çalışan kadınlara da destek verilmesi gerekiyor. Hani bu kadın çalışıyor diye vermeyip sadece kadın sığınmaya giden kadınlara destek verilmemesi gerekiyor bence. Öyle yani. Kadın çalışıyor ama kadın yetiştiremiyor ki çalışsa ne olacak? Bir de üstünde borç harç çıkarsa yani yetiştiremiyor olmuyor.” (Asuman)

Bir tarafta sigortalı (sosyal güvence) çalıştığı için sosyal yardım alamayan Asuman diğer tarafta yararlandığı sosyal yardım kesilmesin diye sigorta talep edemeyen Suna yer almaktadır:

“Benim sıkıntım işte sigorta ve sigortamı yaptıramıyorum. Sigortayı yaptırsam bakıcı parasını keserler. Keserlerse kiram ödeyemeyeceğim. Asgari ücrete çünkü ben kirayı hem nasıl vereyim? Kira dört milyar zaten asgari ücret milyarı iş vereceğim.” (Suna)

Yalnız annelik ekonomisinde yaşanan güçlüklerden birisi güvenceli ve düzenli bir işte çalışamamaktır. Çok az yalnız anne için bu bir fırsattır. Ancak sosyal yardım mekanizması güvenceli çalışmaya takılmaktadır. Bu durumda yapılan çalışmalarda “muhtaç kimdir” sorusunun ele alındığı görülmektedir (Dilik, 1980: 69; Başer ve Kırlioğlu, 2020: 1489). Ekonomik koşullar değerlendirildiğinde çocuk bakım hizmetleri, barınma ve diğer gereksinimler karşısında kadınların geliri yetersiz kalmaktadır. Nihai olarak çalışsalar bile gelirlerinden yeterli fayda sağlanmadığından sosyal yardım ihtiyaç duymaktadırlar. Evrensel değerlere bağlı olmayan sosyal yardım sistemleri kısıtlı, belirsiz, geçici ve çalışma yaşamından bağımsız planlandığında yoksulluğun etkisiyle baş etmede yetersiz kalmaktadır (Şahin Duran ve Cenikli, 2020: 157). Merve'nin

deneyiminde de sosyal yardım değerlendirilirken hangi ölçütlere bakılması ve uygulamanın niteliği nasıl olmalıdır soruları sorulabilir:

“Ve ben çocuklarımı aldım. Dediler ki bana hani devlete başvur. Devlete başvurularımı yaptım. Çocuklarıma bakamıyorum dedim. Hani bir iş imkânı olsa çocuklarım küçük. Ondan sonra işte araştırma yapıldı falan. Evet, uygun görüldü. Uygun görüldü ve bir yardıma bağlandı çocuklarım. Gene Allah razı olsun devletimizden de. Hani çocuklarımla okul için her şeyini karşıladılar. Maaşa bağladılar. ... Ama o zaman ben ilk ayrıldığımda şu benim eşyalarım vardı. Değil mi boşandığımda? Televizyonum, koltuğum vardı. Şimdi sosyal hizmetlerden gelip baktıklarında bana çok zorluk çıkardılar o anda. Geldiler, baktılar, işte evde bir iki düzgün koltuk var, işte bir televizyon var, bir buzdolabı var. Ki bu olabilir, olmayan şeyler değil ki. Sonuçta birevliliğin vardı. Bir eşyaların vardı, bir düzenin vardı ama sen ayrıldın. Hani bu eşyaları da atacak halin yok ki senin. Hani bir insanı desteklemeleri için bir kadını çok çok kötü yerlerde olmaları gerek yok. Anlatabiliyor muyum?” (Merve)

Sosyal hizmet uygulamalarında, eşitlikçi ilişkinin kurulması temel değerlerdendir. Ancak saha gözlemlerinden söylenebileceği gibi sosyal yardım uygulamaları bir güç ilişkisi doğurmaktadır. Tüm kırılgan gruplarla çalışırken birliktelik değerinin yaratılması, kendi yaşamlarının öznesi olarak oldukları gibi kabul edilmesi temel değerlerdir (Thompson, 2007: 73). Bunun yanı sıra Feminist düşüncenin sosyal hizmet bilgisinin cinsiyet körü olmayla ilgili yaptığı eleştirinin (Buz, 2009: 53) sosyal yardım uygulamalarında hala etkili olduğu söylenebilir. Merve, Asuman ve Figen’in yaralandıkları sosyal yardım mekanizmaları onlar için çok önemlidir ve yaşamlarını sürdürmelerinde önemli katkıları vardır. Ancak onların diline de yansıdığı gibi oldukları gibi kabul görmeleri, sözlerine güvenilmesi, güç dengesinin kurulması ve değer görmeleri sosyal yardım süreçlerini daha etkili hale getirebilir.

Katılımcılar arasında başka kaynaklardan sosyal yardım alan yalnız anneler de vardır. Bu destek kanallarının güvenli bir çevre yaratmada etkili olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların bazılarının dayanışması ve güçlenmesi için başlangıç noktaları olmuştur. Onların deneyimlerinden yansıyanlar şu şekildedir:

“Esra Hanım’la Facebook üzerinde böyle bakıyordum, normalde ben sosyal medyada hiç kullanmam, yani açıkçası Facebook üzerinden baktım. Kadın Kent Konseyi yazıyordu. Benim de hani yardımım kesilmiş. Ben mecbur söyleyeceğim dedim, abla dedim hani böyle zor durumdayım dedim. Söyledim, yani azıcık her şeyiyle anlattım. Telefon numaramı istedi. Telefon numaramı verdim, evime geldi. Evimde, evimde benle görüşti. İşte biraz araştırdı. Kendisi hani haklı olarak. Biraz araştırdı. ... İşte Esra abla hepsini kontrol ediyor. Hani hangi yardım bana olursa işte Kızılay mesela Kızılay’dan gelen yardımları bana Esra abla sağladı. Kızılay mesela geçen ay bana iki ay önce bin lira destekte bulundu. Yani devletin vermiş olduğu hani ufak da olsa verdiği yardım benim için çok büyük. Bir yaşından sonra bütün destekleri bir yaşından sonra kesildi. Sadece de yardım bir yaşından sonra kesildi.” (Figen)

“Verdi ama kirayı verdim. Depozitimi verdim derken bir de oradan çoluk çocuğu buraya getirirken Tuzla Pendik’ten ben de kalmadı. Yani iyi toplanam otuz milyon ya kaldı ya kalmadı. Şimdi ne yapayım?”

Ne yapayım? Ne yapayım? Muhtara gittim. Dedi seni birine yönlendireceğim. Tamam dedim. Esra Başkanı'nın numarasını attılar bana. Ama gerçekten konuştuğum günden beri 'Yani bir sıkıntı mı var? Bir gıda eksikliği mi var? Yani bir çocuğunun kıyafet sıkıntısı var mı?' Esra Hanım hepyanımda." (Fusun)

Figen ve Fusun'un deneyiminde sosyal yardımla başlayan ilişki güvenilir bilgi kaynağına, kaynaklara ulaşmada aracılığa, dayanışmaya ve güvenilir bir sosyal çevreye kadar genişleyen bir anlam kazanmıştır. Burada feminist sosyal hizmet uygulamasının temel ilkelerinden kadınların deneyimlerini başlangıç kabul etmenin önemi vurgulanmalıdır (Dominelli, 2002: 9). Kadınlarla çalışırken öncelikli gereksinimlerinin arkasında yatan nedenleri görmek ve güçlenmelerine aracılık edecek bir destek mekanizması inşa etmek yaşamlarında büyük değişiklikler yaratmaktadır. Her şeyden önce dirençlilikleri artmakta ve yaşamlarını daha iyi kontrol eder hale gelmektedirler. İyi örnekler olarak konuşabileceğimiz bu deneyimlerin başka çevrelerde farklılaşması ya da hiç olmaması genel olarak sosyal yardımların esnek, kategorik ve ihtiyaç testine bağlı olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kadınların sıklıkla sosyal yardım yollarını aşındırmaları gerekmektedir. Bu durumu Gül şu sözlerle dile getirmektedir:

"İki kere belediyeden aldım. O da zorla gide gide. Yardım için gitmiştim. O da dedi ki bana, 'abla bize buraya koli gelmiyor ama dedi buraya bir tane dedi beyefendi geliyor, zekât falan dağıtıyor. O zaman dedi sana telefon numarasını vereyim ararsın' dedi. Bize geçen sene de oradan bin altı yüz lira para gelmişti. Değerlendirmeye bile zor geliyorlar, işte bir sürü bahane uyduruyorlar. 'İşte bu olması lazım, şu olması lazım'. Diyorum ki 'tamam işte geldiler, evimi gördü'. Yani hatta artık bana gelenler dediler ki 'ya sen burada nasıl yaşadın? Yıllardır nasıl yapıyorsun? Hani hiç gerçekten yardım almadın mı?' Keşke beni destekleselerdi. Ne bileyim çocuğumu, sadece şunu istedim, aslında çok büyük bir isteğim yok. 'Şu rutubetin içinde bu çocuğu büyütmeseydim'. [Bir apartmanın bodrum katında, penceresiz, küçük, iki odalı bir ev] Sadece onu istedim biliyor musunuz? Birazcık bir katkı edebilselerdi bana dedim. Yani ya da iyi bir iş imkânı sağlamış olsalardı o zamanlar. Yani iş kura gittim, her yere gittim." (Gül)

Yalnız anneler çocuklarıyla birlikte yeni bir sosyal çevre inşa etmektedir. Kendilerine ait bir ev kurgusundan yola çıkarak gereksinimlerini karşılayacak formel ve enformel destek mekanizmaları ile ilişki kurmaktadır. Kişilerle, kurumlarla ve toplumla kurdukları ilişki de müzakere edici ve taktiksel davrandıkları söylenebilir. Çünkü evin dışına çıktıklarında ataerkil değerlere, söylemlere ve güçlere hazırlıklı olmak ve çok hızlı taktik geliştirmeleri gerekmektedir. Yararlandıkları bütün destek mekanizmalarının büyüklü küçüklü yaşamlarına karşı kabul edici bir tutum içerisinde oldukları ve kendileri için yararlı bir çevre inşa etmede özne olmaları öne çıkmaktadır. Belki de en önemlisi tüm karşılaşmalarda dayanıklılıklarını ve baş etme güçlerini geliştirmeleridir.

4.3. ANNELİĞİN GİZLİ YARALARI

Annelik, ideolojik olarak el üstünde tutulur. Annelik içgüdüsel, kutsal, yüce, yeri doldurulamaz gibi çoğaltılabilecek pek çok değerle birlikte kadınlara gelmektedir (Donath, 2022: 30). Araştırma boyunca kadınların deneyimleri ile annelik gerçekliğini anlamaya dair bir yaklaşım benimsenmiştir. Tüm haliyle tam olarak anlamamanın mümkün olmadığı bilinciyle onların dile getirmediği ancak anneliğin başka çehrelerini keşfetmeye yönelik bir çaba gösterilmiştir. Bu bölüm yalnız annelerin anneliğe sıkışmalarını anlamak, anneliğin onlarda nasıl izler bıraktığını yorumlamak, ne olursa olsun anne olmayı sürdürürken anne olmanın sosyal bir rolden daha fazlası olduğunu öne çıkarmak niyetindedir. Annelik biyolojik determinizme dayalı sosyal bir rol gibi sunulmasına rağmen etkileri sadece sosyal değildir: sosyal, kültürel, ekonomik ve politiktir.

Bu çalışmada yalnız annelik pratiklerinin nasıl inşa edildiğini anlamak üzerine bir tartışma sürdürülmektedir. Yalnız annelik pratiklerinin dışında katılımcıların anlatılarında önemli bir yeri dolduran ve sıklıkla açıklanmaya çalışılan dertleri sorunsallaştırmak üzerine bu tema ortaya çıkmıştır. Yalnız annelik deneyiminin dile getirmekte ve tanımlamakta zorlanılan yaraları olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Şekil 11’ de “*Anneliğin Gizli Yaraları*” temasına ait üç alt tema başlığı yer almaktadır.

Şekil 11: Anneliğin Gizli Yaraları

Anneliğin Gizli Yaraları	Yeterlilik: "Bunların Yettiğini Mi Zannediyorsun"
	Fedakarlık: "Ben Bir Ergen Olacağım Ama, Çok Kötü Bir Ergen"
	Haysiyet: "İlk Çocuğu Göster, Kabul Ederse Öyle"

4.3.5. Yeterlilik: “*Bunların Yettiğini Mi Zannediyorsun*”

Mükemmel anneliğe karşı yeterince iyi annelik kadınlar için daha iç rahatlatıcı görünmekte ve bu fikre yaklaşan daha çok kadının olduğu söylenebilir. Peki daha iyisini arzulamayan, daha iyi annelik yapamadığı için nadiren bile olsa şüphe duymayan annelerin sayısı da azalıyor mu? Annelik ideolojisi kadınlığı çepeçevre sarmışken yalnız anneler gerçekte ne yaşamaktadır? Sennett ve Cobb (2018: 73) insanları ve ideolojiyi birbirine bağlamak için insanlara yetenek rozeti takıldığında ne olduğunu anlamamız

gerektiğine dikkat çeker. Bireysel değerin göstergesi yetenek rozeti bir birey olarak sürüden ayrılma hakkını kazandırmaktadır. Her şeyi yapabilen bireyler olarak ayrılmaya hakları olduğunu düşünürler. Yetenek rozetleri rastgele dağıtılmıştır ve inkar etmesi zor olsa da bireyler arasında “neyi iyi yaptığı çerçevesinde” dolanmaktadır (Sennett ve Cobb, 2018: 73). Yalnız annelik yapan kadınlar birçok şeyi başarabilirdi, bunlar nedir tam olarak bilmeseler de başaramadıkları şeyleri bulmak onlar için daha açık seçiktir. Anneliğin zamanı, düşünceleri, tercihleri, hareket alanını, duyguları ve eylemleri sınırlayan bir gerçekliği vardır. Zamanla yalnız anneler, annelikte yeterli olmakla değerlerini meşrulaştırma yoluna bükülmektedir. Kadınların annelik değerlerini meşrulaştırarak bağımsızlaşmaya çalıştığı söylenebilir. Nazan bir dönem aklından geçenleri şu sözlerle dile getirmektedir:

“Çünkü ben yalnız değilim. Benim dört tane çocuğum var. Yıllarca o kafamı, gözümü hayır gözümü kaldırmadan adım attım. Yaptığım her şeyde bir tek ben değil geride dört tane çocuğum var. Onların sorumluluğu var bende. Yarın bir gün orada ileride uçuyorum desen geride çocukların var. Yarın bir gün hani bir insanın adı çıkacağına canı çıksın. Yarın bir gün işte filancanın kızı filancanın oğlu, benim yaptığım en düşüncesizce bir şey hatadır.” (Nazan)

Nazan bu performansı yıllarca sürdürdüğünden bahsetmektedir. Aldığı bir karar sonucu çocuklarına zarar gelebilir fikri onda bir yetersizlik korkusuna dönüşmektedir. Çalışmada kadınların korkudan bahsettiğini ama genellikle bir erkekle yakın ilişki kurduklarında buradan gelecek tehditleri anlatmak için bu korkudan bahsetmesi öne çıkmaktadır. Bunun dışında iyi annelik yapamama korkusu ‘yetememek’ veya ‘yetersizlik’ üzerinden yorumlanabilir. Daha anlaşılır kılmak için Başak’ın cümlelerine yer vermek gerek:

“Benim sadece üzüldüğüm şu Yağmur’a anne olamadım. Bunların yettiğini mi zannediyorsun? Ben yetemediğimi düşünüyorum. Ben kanserken kızımı bıraktım. Tamam. Şükrediyorum. Yani tamam bunları da yaşayacak mıydı? [Ama anne olamadım ki. Olamadım. Bu çocuğun konuşamamasının sebebi bir tek bendim. Yani o annemin eline bırakmasaydım, Yağmur bu halde değildi. Ben hep kendimi suçladım. Dikkat etmem lazımdı. Anneme vermemem lazımdı. Ne bileyim? Zekice davranmam lazımdı. Ben zekice davranmadım bence. Annemin eline belki vererek yani güvenerek. Güvenmemem gerekiyordu anneme.” (Başak)

Annelik söz konusu olunca az zamanda çok şey yapmak eğitim, sağlık, psikoloji ve daha pek çok şeyle ilgili en az da olsa bilgi sahibi olmak kadınlara atfedilen yetenek rozetinin bir bölümüdür. Her işte mahir olmak, her yere uzayan ve her yere yetişen kollar annelik yeteneği ile tanımlanmaktadır. Evet tüm bunlar bu performansı sürdürmeye motivasyon sağlamaktadır. Yeterince iyi olduğuna kanıt olmadığında daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir. Esin ve Sevim bu hali şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ben iş arıyorum. Çok komik. Beşte çıkmam lazım, altı da Can’ı almam lazım. Dokuzda işe girmem lazım. İşte dokuz da Can’ı bırakıp, ya da sekiz buçukta, koşa koşa işe gelmem lazım. Kim bana cumartesi pazarı olmayacak, kim bana verecek bu işi? Çok iyi iş teklifleri geliyor ama hafta sonu çalışmak gerekiyor. Bilmem ne yapmam gerekiyor. Çalışamıyorum. Yapamıyorum.” (Esin)

“Ben çalışırım ben fabrikalara şimdi gitsem yine çalışırım. Benim kızım bakın bakacak kimse yok. Bak oğlum okulda, bu evde duramıyor tek başına. Yani tek başına kendi odasında bile duramıyor. Ödii kopuyor. Yalnız kalıyor. Bensiz hiçbir yere gitmiyor. Ben bazen okuldan alıyorum, ne yapıyorsun, temizliğe beraber gidiyorsun. Yanımda oturuyorum benim.” (Sevim)

Yapabilecek pek çok şey varken annelik pozisyonu gereği yapamamaktadırlar. Bu nedenle yetersizlik duygusu sürekli onları kolaçan etmeye devam etmektedir. İnci’nin sözleri yaşadıkları gerilime açıklık getirmektedir:

“Bu işte niye çalışıyorum, bu rutubetin içinde niye kalıyorum? Babamın evine gitmek istemiyorum. Kimseye param yok demek istemiyorum. Kimseye bana aş verin, ekmek verin, yardım edin demek istemiyorum. Kimseye param yok, faturamı ödeyemedim demek istemiyorum. Çocuklarına bakamıyor dedirtmek istemiyorum. Gerçi evim bolluk içerisinde. Ayşen abla gönderir bir poşet. İşe gitti mi, kadın verir bir şey. Ben kazanıyorum zaten tutumlu birisiyim.” (İnci)

Annelik, bağlardan ayrılmak ve bağımsızlaşmak için bir fırsat sunmaktadır. Ama yalnız anneler için bambaşka bir eşitsizlik yaratmaktadır. Bu dille kolay ifade edilebilen, gözle görülebilen türden bir eşitsizlik değildir. Yalnız anneler çocuklarıyla olmayı seçtiklerinden -kendi seçimleri gibi görünmektedir- yetersizlik duygusu gizliden onlara eşlik edecek gibi görünmektedir. Başka koşullar altında olsa mümkün olabilecek pek çok şey aşınmaya yüz tuttuğunda anneliklerini hep daha iyiye taşımaya ve güçlü tutmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir.

4.3.6. Fedakarlık: “Ben Bir Ergen Olacağım Ama, Çok Kötü Bir Ergen”

Yalnız annelerin fedakarlıkları kendisi için önemli olanı bilinçle geride bırakmaktır. Bazen çocuklarını daha iyi koruyacaklarını düşünürler, bazen çok yorgun hissettikleri için yeni başlangıçlarda zorlanırlar bazen zamanı değildir ya da geç kalınmıştır. Anneliğin bedelini kestirmek çok mümkün görünmemektedir. Yaşam her şeyi önüne katıp götürürken yalnız anneler bir yandan fazla yetişkin dururken ergence davranamadıkları için hayıflanabilmektedir. Bunu talep edebilirler. Örneğin Nazan’ın sözleri:

“Şimdi, evet şimdi dört tane birden kocası olan, çok güçlü bir kadın var. Dört tane çocuğu var. Yani anam ben bir ergen olacağım ama çok kötü ergen olacağım. Ben yaşamamışım ergenliğimi salakmışım. Şimdi buradan çık şimdi ben buradan bir çıksam ne olur. Onlara sorsa ‘Nereye gidiyorsun’ dediğim zaman, ‘e tamam işte geliyoruz bir dakika’. Ona sorayım. ‘E artık büyüdük. Anne kabullen artık anne.’ ‘Büyüdük, artık üç beş yaşında değiliz. Şuraya gidiyoruz biz ya’. Anam ben şuraya bir kere gitsem

‘nereye gidiyorsun anne? Ne zaman geleceksin anne? Aaa hepsine teker teker hesap veriyorum. Bakar mısın?’ (Nazan)

Dilediği gibi kendiyle ilgilenmenin, sadece kendini mutlu etmek için bir şey yapmanın “ergence” olduğuna dair bir kanı söz konusudur. Bir yandan bu söylem zihinle arzuların birbirinden daha bağımsız gezindiği, kuralların sınıandığı ergenlik halinin yalnız annelikten ne kadar uzak olduğunu düşündürmektedir. Çünkü fedakârlık bireyciliğin son kaynağı, yeterliliğin son göstergesidir. Fedakârlık işleri yoluna koymak için çok elverişli görünür. Çünkü ayrılmaz parçalarımız arzu, istesek de istemesek de her zaman bizimlidir. Yalnız anneler her şeyi kontrolleri altında tutmaya ve koordine etmeye büyük çaba harcamaktadır. Kontrol etme yeteneğini, başka herkes başarılı olduğunda erdemli olmanın son göstergesidir (Sennett ve Cobb: 2018: 144). Kendine zaman ayırmak, arkadaşınla plan yapmak, yeni bir kıyafet almak, kuaföre gitmek, yılda bir kere tek başına tatil planlamak, çocuğunu babasına ya da arkadaşına bıraktığında suçlu hissetmemek ve belki daha da fazlası gündelik arzulardır. Katılımcıların pek çoğu bu ve bundan daha fazlası için fedakârlık gösterip daha azı ile yetinmektedir. Gül de öyle yapıyor, öyle yapmış günün sonunda hissettiği duyguyu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Yani şuan büyüdükçe de şunu görüyorum. Anne ne kadar yıprandıysa yıpransın, onun hayatını kazansa [ona bir hayat sunsa, ona baksa] bazen bakıyorum ki baba. Baba, yani. Yani gerçekten, hani diyorum ki bazen kendime işte gitti yaşı, gençliğin gitti. Hiçbir şey kalmadı artık gençlikten. Acaba, tamam üzülmiyorum ona feda olsun ama hani o hiçbir şey yapmamışlığına rağmen babam deyişi bazen bitiriyo seni yani. Gerçekten üzülüyorum, bazen diyorum ki adam hiç yok. Bir profil var sadece, ama bazen de o onun hani laf söyletmemesi beni üzüyor.” (Gül)

Fedakârlık, annelerin yeterliliğinin meşru göstergesidir. Ama yaralayıcı, iyileştikten sonra tekrar yaralar açan bir meşruiyet kazanma halidir. Kadınlar çocuklardan arta kalan zamanlarda, onlar uyuduktan sonra, geceden onlara kalan bir iki saatlik dilimde fedakarlıklarını düşünmektedir. Örneğin ‘bilerek uyumadığını’ söyleyerek kendilerine ait yeri ve zamanı doldurmaktadırlar. Gün geçtikçe arzuları ile daha baş eder hale geldikleri ya da arzularının gün geçtikçe aşıldığı söylenebilir.

4.3.7. Haysiyet: “İlk Çocuğu Göster, Kabul Ederse Öyle”

Çalışma boyunca anneliğin yalnızlığı üzerinde önemle durulmaktadır. Yalnızlığa dikkat çekerken annelere daha yakından bakmak ve yalnız anneliğin velayeti üstlenmenin dışındaki anlamları keşfetmeye çalışılmaktadır. Kadınların annelik pozisyonları gereği yapamadıkları pek çok şeyi yutkunup geride bıraktıkları ve içinde bulundukları durum

nedeniyle sınıandıkları gözlemlenmektedir. Bu sınanma bir yönüyle erkeğin bakışı ile imtihanı diye tanımlanabilecek annelik üzerinden kadınlığına saldırılmasıdır. “Ahlaksız anne” söylemiyle cinsel özne kadına saldırılmasının önüne “muteber anne” söylemiyle set çekilmektedir. Yasemin eski eşi tarafından maruz kaldığı durumu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Ondan sonra işte senin annen erkeklerle düştü kalktı. Ondan sonra benim başka erkekler için reddetti. Cezaevinde beni mağdur bıraktı. Senin de işte çocukluğunu yaşattırmadı. Neler neler yazmış.”
(Yasemin)

Anneden sürekli muteber bir duruş beklenmektedir. Bu çocuklarını iyi yetiştirdiğine dair bir gösterge olarak öne sürülmektedir. Eski eş, çocuğa gönderdiği mektupta var olan muteber anneye saldırmaktadır. Annelik üzerinden kadına yapılan saldırı onun cinsel özne olma halini de yasaklar durumdadır. Çocuğun ve başkalarının gözünde itibar kaybı yaratacak bu ve benzeri değer biçmeler yalnız annelerin sürekli aldıkları yaralardır. Sennett ve Cobb (2018:157) sınıf sistemi üzerinden haysiyet yaralamasını tartışmıştır. Bu tartışmada, “toplumun, kendi özgürlüklerine koyduğu sınırlamalara karşı onların mücadele etme yeteneğini zayıflatmak için insan haysiyetini yaraladığı” ifade edilmektedir. Benzer bir ilişki ile annelik pozisyonlarından dolayı kadınların aldığı eski, yeni ve büyük, küçük kesikler yalnız annelerin haysiyetini yaralamaktadır. Yalnız anneler arasında erkekliğin tekinsizliğine karşı güven duymama, kaygı ve korku her defasında vurgulanmıştır. Asuman’ın bununla ilgili aktarımı şöyledir:

“Hata yapmak istemiyorum, demem şöyle. Hani böyle her önüne gelenle konuşmak istemiyorum. Bu benim kişiliğime ters mesela. Niye biliyor musunuz? Ortam çok kötü. Ben orda yalnız yaşıyorum. Belki böyle banazoraki şeyler yaptırır diyorum. Oğlum var diyorum. Belki oğlumla tehdit eder, oğlumazarar verir, otur oturduğum yerde diyorum kendi kendime. Hep böyle kendimi şey yapıyorum aslında.”
(Asuman)

Farklı sınıflarda yalnız annelik yapan kadınların aldıkları yaralarda farklılaşmaktadır. Geçim kaygısının karşısında sınırlı seçeneğe sahip olmak yalnız annelere daha kırılgan yapmaktadır. Ve bu, çevresinde yine sınanmaya neden olmaktadır. Figen’in deneyimini şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Bir bayan olarak erkek durmak çok zor. Yani o kadar zor ki. Ancak yani yaşayan bilir. Benim şu an çocuklarım küçük olduğu için bir devlet de herhangi bir yerde çalışamıyorum. Şu anda pazarda çalışıyorum. Gerçekten çok zora. Geliyorlar bana diyorlar ki işte sen hani biliyorlar artık ne zamandır pazardayım artık. Böyle bir pazaracı komşularım. Öyle diyeyim. Ya o yaşlı abla dedim ya hani benden büyük. Onun yanında adam gelmiş sebze ci bu da. ‘Ya işte gel ben seni alayım. Benim dairem var. Daireme geç otur. Rahat. Keyfine bak’. Üşıyorum, titriyorum. Kar da yağmıştı. Üşıyorum titriyorum.

Bana gelmiş diyor ki 'ya işte burada bu eziyeti çekeceğine gel işte. Benle evlen'. Sekiz çocuğu var. 'Benle evlen de hayatını yaşa da, yan gelyat da' ya nasıl taciz ediyor resmen beni. 'Sen bir git' dedim, önce çoluğuna çocuğuna bak dedim. Bana bu şekilde bir daha duymayacağım. 'Normalde biri bana orada bir kelime söylese, sizin banasahip çıkmanız lazım. Ben sizin kardeşinizim' dedim yani. Ozaman kaynar su başımdan döküldüğü an, böyle kulağımda böyle zınnn, böyle ses duydum resmen. Çünkü hayal kırıklığı yani, zor durumda olan bir kadın var." (Figen)

Erkeğin bakışında kadının durumu korumasız ve çabası beyhude yorumlanmaktadır. Erkek, annelik üzerinden kadının haysiyetini al aşağı etmeye niyetli görünmektedir. Ataerkil ideoloji; beğenmeyi, tercih etmeyi ve kuralları koymayı erkeklığe özgü nitelikler olarak atfettiğinden boşanmış, çocuğu olan bir kadına yapılan teklif erkeğin yüceliğinden geldiği yorumu yapılmaktadır. Kadın için ise sürekli aldığı kesiklerden bir tanesidir. Bu kesikler iyileşir yeniden olur ve kadınlar onları hep hatırlamaya devam eder. Yasemin deneyiminde bu hatırlama şöyle yankı bulmaktadır:

"O da iki evlilik yapmış bir kadındır Sevim Abla, 'böyle böyle birisi, tanışmak istiyor' dedim. Dedi ki 'çocuğumu götür, ilk çocuğu göster, kabul ederse öyle, yoksa tamam derler, ederler, evlendikten sonra atıverirler, şart koş' dedi. O öğretti beni. ... Sonra gittik tanıştık çocuğu da götürdük. Kadın, bizi buluşturan kadın dedi ki 'çocuk dursun burada'. 'Yok' dedim 'kabul ederse bu'. Yoksa ben kendim için değil. Onun için de ben annesine, babasına razı olurum yani. Yemek yiyeceğiz, yemekler söylendi. Geldi yemekler. Önce bizim yemekler geldi. Çocuğa da söyledi Ona da gelecek. Galiba hamburger gibi bir şey söyledim hani. Çocuk da bir anda hemen elini uzattı. Tabağa almaya. Ben çocuğun elini çektim. Önümde çatalım, tabağım, yemeğim. Aldım çatala çocuğun ağzına verdim. Adam bir koydu ki çatalını, bıçağını böyle. Böyle kaldım. 'Ne oldu?' Dedi. 'Nasıl dedi sen çatalınla çocuğa yemek yedirirsin? Onun yemeği gelecek. Osenin yemeğin.' Ama öyle bir kötü oldum ki. Hepsi diyorum ya hemen ağlayıverirdim o zamanlar. Çok sulu gözliydim. Şimdi mümkün değil. Neden cesaretimi şeyimi kırdım." (Yasemin)

Sosyal ilişkinin kurulma biçimi itibar gösterme biçimini de farklılaştırmaktadır. Yalnız anneler, bekar ya da anne olmayan kadınla eşit bir düzeyde olamazken bunları dile getirmemeyi tercih etmektedir. Kadınlığın sosyal roller karşısında her durumda ve zamanda parçalanması yarayı sorunsallaştırmanın da önünde durmaktadır. Ancak bu yalnız annelerin gerçekliğin bir parçasıdır. İnci bu eşit olmama halini açıkça dile getirenlerdendir ve şu sözlerle açıklamaktadır:

"Kadınlar birbirinden çok farklı. Yaptığım her şeyi, bazen hatalar yapıyorum. Yaptığım hataları düşününce [bir erkekle flört etmek] çocuklarıma utanarak bakıyorum. Bekâr bir kadın olsam asla utanmam. Biriyle görüşüncede 'bekâr bir bayansınız sanırım' dediklerinde, 'evet iki tane çocuğum var, ayıрым' diyorum. Önce bunları söylemeden daha askıntılı, daha tatlı, daha mizahlı; bunları söylediğinde tık diye geri adım atan çok insan gördüm." (İnci)

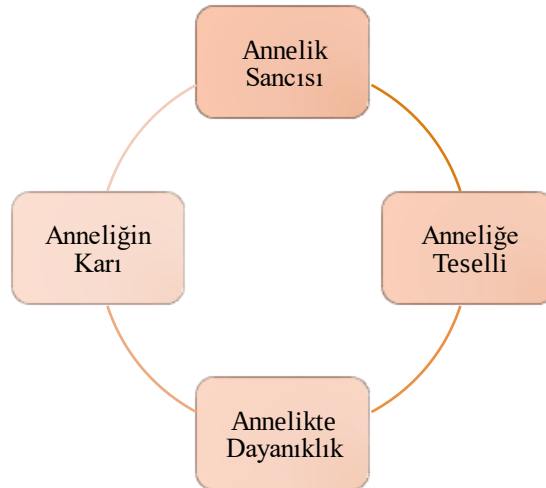
Akıllarına şu soru yer etmeye başlar: 'Haysiyetimi nasıl koruyacağım?'. Annelik içinde kadınlık bir statü olarak kalmaktadır. Aşk, sevgi, güven, cinsellik ve bağlanma gibi pek çok ruhsal ve fiziksel ihtiyaçların yaşamsal olmadığına ve vazgeçilebilir olduğuna doğru

bir eğilimin olduğu gözlemlenmektedir. Yalnız anneler bu yaraları bir güçlenme stratejisine dönüştürmektedir ancak yaralanarak.

4.4. YALNIZ ANNELİK DÖNGÜSÜ

Çalışma sırasında görüşülen kadınlar kadınlığa dair toplumsal olarak inşa edilen düşünsel, eylemsel ve duygusal bileşenleri kabul etmekle birlikte devinimsel bir şekilde eleştirilmekte ve kanaatleri, duyguları, düşünceleri değişime uğramaktadır. Öte yandan annelik ne kadar zor olarak tanımlansa da anneliğin bedensel bağından da kaynaklı olarak bu kadar güçlü sahiplenilmesinin ardında anneliğe ilişkin toplumsal cinsiyet rollerinin duygusal ve düşünsel etkileri izlenebilmektedir. Araştırmanın katılımcılarının farklı süreçlerden geçmelerine rağmen yalnız annelik yapmakla ilgili barışık bir ortaklıkta bulunduğu söylenebilir. Bu barışık ortaklıkta annelik yapmakla ilgili çelişkilerin olduğu, annelik yapmanın korunaklı bir alan açtığı, bu korunaklı alanın devamı için dayanıklılığın öne çıktığı ve bir başarı hikayesine dönüşebileceğine ilişkin bir anlamlandırma öne çıkmaktadır. Bu anlamlandırma süreci yalnız annelik pratiklerinin nasıl inşa edildiğini açıklayan temaların dışında ayrı bir tema olarak ortaya çıkmıştır. Bu temaya ait alt temalar Şekil 12’te yer almaktadır.

Şekil 12: Yalnız Annelik Döngüsü

4.1.1. Annelik Sancısı

Anneliğin çoğu zaman hazırlıksız ve kendiliğinden geldiği fikri kadınlığı biyolojik varoluşa indirgeyen natüralist yaklaşımdan doğmaktadır. Yalnız annelik yapan kadınlar

ise bu görevi sorgusuz, şüphesiz, tam ve bütünlüklü bir şekilde kabul etmiş görünmektedir. Lakin üzerine düşündüklerinde annelikle bir müzakere (Badinter, 2017: 133) içinde oldukları söylenebilir. Çocuklarını bırakma fikrinden bile istendik şekilde uzak durmaya çalışarak anneliğin ne kadar kendilerine ait olduğunu açıklamaktadırlar.

“Anne olmazsa yani diyorum ya babası bile olsa yanında evde yüz kişi bile olsun ya. Öyle söyleyeyim. Bir yüz kişi bile olsa çocuk gözü bakıp annesini arıyor. Demek ki her şeyin annesi tamamlıyor.” (Nazan)

Anneliğin yerini doldurul(a)mazlığı vurgusu kadınların annelik yapmasının içini dolduran sadece onlara ait olan kıymetli bir rol yaratmaktadır. Bu kıymetli iş karşısında kadının çocuğuna karşı besleyeceği eşsiz duygu aslında anneliğin adanmışlığı olarak ortaya çıkmaktadır.

“Annelik adanmışlık oluyor. Kendine adıyosun çocuğuna, evladına. Kadınlık, o yani o şey açısından demiyorum. Kadınlık sadece senin kendi haz duygularını öne çıkartıyor (kadının haz duygularını).” (Nazan)

Anneliğin varlığı ve büyüklüğü karşısında kadın olmaya dair arzu ve isteklerin tercihe bağlanmasının özneler arasında yaygın olduğu söylenebilir. Her ne kadar evlenmeden önce ve evlendikten sonra hiç dile getirmedikleri kadar gereksinimlerini dile getirip önemsemiş olsalar bile öncelikli sıra çocuklarındır. Anneliğe bağlı kalmanın besleyici duygularının yanı sıra annelikten uzaklaşmanın doğuracağı suçluluk gizliden aşına oldukları bir haldir. Natüralist düşünce suçluluk duygusunu yaratma egemenliği ile anneliğin kadınlarda bağlı kalmasını ayakta tutmaya devam etmektedir. 18. yüzyılın bilimsel ve ahlaki düşünce yapısında annelerin, kendilerini tamamen çocuklarına adamaları, onları emzirmeleri, bakımlarını üstlenmeleri ve eğitimleri için ikna edilmesinde suçluluk duygusu başat rol oynamıştır (Badinter, 2017: 67). Anneliğe yetememe ve buna bağlı olarak suçluluk yalnız annelik yapan kadınların anlatılarda çokça yer almaktadır.

“Dışarıda çalışıyorum, onlara yetemiyorum, yalnızım falan. Psikolojik olarak ben de yetemiyorum. Eve geliyorum evde şeyler. Bu sefer onlar da biz de birbirimize giriyoruz. Bana mesela ben onlara laf dediğimde söz söylediğimde onların bana dedikleri kelime şu. Sen çok mu iyi bir annesin diyorlar.” (İnci)

“Ben şuna çok ağladım. (Çalışmak için) Çocuğumu evde bıraktığımda ben ona yetemediğimi düşündüm. Dedim ki ben aslında şey anlamında değiller. Sevgi anlamında değil. Ben çok sevgi

verdim çocuğum gerçekten en büyük sevgiyi verdim çocuğuma ben. Ama işe gidiyoruz ya siz de gidiyorsunuz işte çocuğu evde bırakıyorsunuz ya.” (Gül)

İyi annelikte çocuk ile annenin bir arada karakterize edilmesi anneliğin şüpheyne düşmesine neden olmaktadır. Her ne kadar kadınların istihdama daha çok katılımıyla kamusal bakım hizmetleri yaygınlaşmış olsa da anneliğin her an ve her yerde hazır bulunma hali katılığını sürdürmektedir. Babalığın evin dışına bakan yüzü ne kadar kabul görmekte ise anneliğin evin içine bakan yüzü hala çok güçlü görünmektedir.

“Baba zaten akşama kadar dışarıda olur. Baba akşama kadar hani bir baba nasıl sevebilir çocuğunu?” (Figen)

“Baba zaten gün boyu da evde olmayınca. Zaten akşamdan akşama, evde olmuyor.” (Ayşe)

Babanın akşam çocuk ile geçireceği bir süre ya da tüm gün yorulduğu için evde dinlenmek istemesi iyi babalıkla ilgili doğal bir şüphe uyandırmamaktadır. O nedenle tuhaf olan babanın bununla ilgili bir kaygı, suçluluk ya da şüphe duyması olurdu. Ancak bir erkek olmaksızın yalnız anneliği yaparken çocuk ile ilgili her şeye yetebilme kaygısının daha da sertleştiği gözlemlenmektedir. Anneliğin her ana, zamana, yere ve ilişkilere yayılması kadınlar için baş etmesi gereken bir sancıya dönüşmektedir.

“Yani Cenabı Allah şuramıza (elini kalbine götürerek) bir yük koyuyor bizim. Diyor ki bu yükü ölene kadar taşıyacaksınız. Şimdi küçükken küçük derdi oluyor. Biraz daha büyüyünce biraz daha büyük derdi ha dert değil aslında ama işte sorumluluk hep buralar ağır yani. Şu şu kısımlar hep ağır.” (Gül)

“Tabii ki tabii ki yoruluyorum. Mesela bazen diyorum keşke babası iyi bir baba olmuş olsaydı, görüşseydi bir hafta sonları mesela hani baba oğul bir çıksalardı. Ben de bir arkadaşım ile gidip bir kahve... Hah, ne zaman yapmayı düşünüyorum? Çocuğum biraz daha büyüyünce diyorum ama ben işte o büyüyene kadar da benden alıp gidiyor her şey.” (Aslı)

Badinter (2017)’ın müzakere sürecinde kadınlar tam zamanlı annelik baskısına duyarsız kalmamakla birlikte, çoğu da buna uyma konusunda istekli olmadıklarını belirtmişlerdir. Badinter çalışmasında kadınların evde oturan tam zamanlı anneler olarak görünmek istemediklerine vurgu yapar. Bu çalışmanın katılımcıları için müzakere süreçleri “çalışmak zorunda olmak”, “sanki başka türlü olsa daha fazla zamanları ve imkanları olabilmiş” duygusuyla birlikte ilerlemektedir.

“Dedim ki keşke hani maddiyat şeyi çekmeseydim sancısız çekmeseydim çocuğumu kendim büyütebilseydim. Sarıp sarmalabilseydim. Benimle büyüseydi okula ben götürebilseydim.

Onları yapamadım, onlara üzüliyorum sadece. Onun dışında çok büyük sevgi verdim ben ona.” (Gül)

“Çocuklarla ilgilenmek çok ağır. Yani ikisi de birinci sınıf. Hepsiyle. Hem onunla ilgileniyorum çocuklarla. Hem evle hem maddiyatla.” (Seher)

Çocuğa karşı sorumlu olmanın yalnızlığı; işe giderken, arkadaşlarıyla plan yaparken, kendileriyle ilgili maddi tasarrufta bulunurken gibi çoğaltılabilecek isteklere yetişme ve hayata geçirme de güçlükler yaratmaktadır. Bununla birlikte annelikle ilgili tüm sorumluluklar yerine getirilse bile anne olmaktan çıkılamamaktadır. Bekleyen, geciken ve ertelenen arzu ve istekler karşısında anneliğe cevap vermek ve yetişmek gerekmektedir. Bu durum kadınların zihinsel olarak anneliğe sıkışmasını ifade eden annelik sancısı kavramı ile açıklanabilir. Annelik sancısı, bir yerde cevap bekleyen annelik dururken kadının kendiyle ilgili plan, istek ve arzuların ertelenmesi, küçülmesi veya vazgeçilmesinden kaynaklanmaktadır.

4.1.2. Anneliğe Teselli

Anneliğin dişi olmanın tabiatına işlenmesi annelikle gelen kaygı, şüphe, bilinmezlik, öfke, yorgunluk ve size zor gelen pek çok şeyle mücadele etmeniz gerektiğine işaret etmektedir. Annelik içgüdüğü miti öyle güçlüdür ki karşısındaki pek çok duyguyu silikleştirdiği gibi anneliğin size iyi geleceğine, kadın olarak tamamlanmanızın bir parçası olduğuna da ikna edebilir. Oysa her erkek nasıl ilk defa baba oluyorsa, yine her kadın ilk defa anne olmaktadır. Bu bir erkek için ne kadar yeni bir şey ise kadın için de o kadar yeni bir durumdur. Ancak kadının anneliği bekletilemez ve ertelenemez bir şekilde kadına gelmektedir. Hager (2011: 35) annelik mitini kendi annelik deneyiminden yola çıkarak tartıştığı çalışmasında çevresinden duyduğu tavsiyeleri şöyle aktarmaktadır: “Bir çocuğa bakmayı, onun için endişelenmeyi, ona karşı hassas ve yakın hissetmeyi öğrenmeniz gerekmiyor çünkü zaten bu sizde var, sizin bir parçanız. Şimdi hissetmiyorsan bile hamile kalınca, doğumla ve beraberinde aşkla ve doğal bir şekilde bu sorumluluk duygusu gelecek sonra önceliklerin bir anda değişecek dediler. Hayatınız tamamen farklı olsa da sizin için fark etmeyecek.” Herkesin size böyle baktığı bir gerçeklikte beden ve ruhen hissettiğiniz değişimin ve kabullenışı dile getirmek kolay olmayabilir.

Orna Donath (2022) “Annelikten Pişman Olmak” adlı kitabında: anne olmaktan pişman olmanın; toplumun anne olmamak gibi alternatif yolları önceden yok ederek kadınlara

yasakladığı yollar olduğunu ve kadınlardan hangisini hatırlaması, hangisini arkasına bakmadan unutmaması istenmişse, bunları aydınlığa kavuşturduğundan bahseder. O zaman anneliğin pişmanlık içerebileceği ve ne kadar doğal bir uyum süreci gibi görünse de kabulünde anneliğin kazanımlarının önemli olduğu söylenebilir.

Kadınların annelikle müzakere ederken anneliğe teselli yaptıkları gözlemlenmiştir. Anneliğe teselli; zamana yetişmek, tüm sorumluluklarla baş etmek ve çoğu zaman kendi isteklerini geri plana atmak ne kadar zor olursa olsun anneliğin kadınlara koruma getirmesi, ayakta kalmaları ve güçlenmeleri için bir motivasyon oluşturmaktadır. Öznelerin anlatılarında “*iyi ki o(nlar) var etrafında*” kadınların anneliğin tüm zorluklarına rağmen onlara teselli olan yanları dikkat çekmektedir.

“Yok. Ya iyi ki de onlar olmuşlar yani. Yani onlar olmasa ben şu an böyle ayakta bu şekilde duramazdım. Daha farklı şeylere gidebilirdim yani. Her şeyi beni tutan onlar şu anda.” (Seher)

Seher boşanma öncesinde de ekonomik olarak zorluklar yaşamıştır. Daha önce düzenli gelir getirici işlerde çalışmış olsa da çocuğun bakım ihtiyacından dolayı bir işe girememektedir. Aslında çok uzun süredir ya faturalardan ya kiradan dolayı borçludur. Maddi olarak bu kadar zorlandığını bilen bir arkadaşının “*bir pavyonda konsomatris olarak*” çalışmasını teklif etmesini “*kötü yola düşmek*” olarak yorumlayan Seher için bir seçenek olarak değerlendirilmez. Sadece Seher’in değil diğer öznelerin de benzer şekilde düşündükleri gözlemlenmektedir.

“Yani çok kolay para kazanılan çok yönler var. Şeyde çalışanlar alkollü ortamda çalışanlar. Mesela arkadaşlarım vardı öyle benim. Çok yıllar önce. Onlar mesela o işi yapıyorlardı. Ama çok güzel para kazanıyorlar. Çünkü çocukları yok. Tek başına. Yani bana şey diyordu Seher ben bin lira kazanıyorum mesela. Ha ne mevzu? İlla bedenine dokunmak değil. Masada onunla oturuyorum. İçki o şu masanın öbür tarafından. Ama gece çalışıyor. Niye? Çocuk yok istediği zaman gidip. Rahat hayat yaşayabilirdi. Yani biliyor hala. Ama ben onu tercih etmedim. Çünkü benim iki tane çocuğum var. Bunları düşünmem gerekiyor. Yarın bir gün Can erkek büyüdüğü zaman demesinler ki ya Can senin annen de böyle böyle iş yapıyordu.” (Seher)

“Ben nereye kadar çalışacağım orada? Nereye kadar daha namuslu kalabileceğim? Ne kadar temiz kalabileceğim? O bataktanenin içinde. Açık ve net söylüyorum. Bataktanenin içinde ne kadar temiz kalabilirsin? Kızın da büyüyor. Kızım çarşıya attığı an aa orospunun kızı diyecekler. Ben ne kadar temiz kalsam da seni ne kadar tanısalar da a orospunun kızı diyecekler bu kaçınılmaz. Sana bir şeyi söyleyeyim mi? Ceren olmasaydı. Ben kötü yola düşerdim. Açık ve net söyleyeyim. Annenin elinde. Ha olmasaydı diyorsun ama ya iyi ki de olmuş.” (Başak)

“Pavyonu, onları izliyordum. O alkollü insanları görüyordum. Aaa diyordum bu ne çirkinlik. Hani o her gün orada olmanın ben şöyle düşünüyorum her zaman. İlahi Bir şeydi o benim için. Hani ilahi bir süreçti diye düşünüyorum. Çünkü erkeklerin şeyi bazen bedensel Onların bedensel istekleri olduğu için hani bazı çocuğu olan çocuğunu unutuyor ama kadın diyor ki benim çocuğum var.” (Merve)

“Yapmamam gerektiğini onlar aslında şey yapıyor beni. Dur noktası yapıyorlar sanki. O yüzden çok dönmüşümdür yani. Olur. Artık çıkamıyorum çünkü işin içinden. O yüzden çocuk iyi ki de var.” (Seher)

“Çocuklarımı, böyle tamamen, hayat benim için duracağı noktaya geldiği zaman çocuklarımı düşünüyorum.” (Figen)

Annelik kabul edildikten sonra kadın bunu yaşayacaktı ama yaşaması ve iyi olması için ona iyi gelen bir sebep etkili olmaktadır. Heteronormatif toplum yapısında kadın korunması gereken birisi olarak görülürken kadını korumak, gözetmek aileye ya da eşe bırakılmıştır. Oysa yalnız annelikte kadınların özgürleşmenin de peşinde olduğu gözlemlenmektedir. Bir anlamda ‘*kötü yol*’a düşmeksizin özgürleşmenin mümkün olduğu bir yaşam stratejisinin geliştirildiği öne sürebilir. Bu nedenle kadınların iyi olmak için çocuklarına tutundukları anlatılarında çokça yer almaktadır. Çocuklara tutunmak, çocuk sahibi olmaları nedeniyle yaşadıkları hayatın kendileri için iyi olduğuna ikna olmalarını kolaylaştırmaktadır. Figen’in bununla ilgili paylaşımları şu şekildedir:

“Belki anne olmasaydım. Bilmiyorum. Ben kendim olmasaydım daha değişik olabilirdim. Ben kendim çok da iyi olabilirdim. Çalışırdım kendime bakardım ama ben kendi hayatım daha da kötü olabilirdi. Ama anne olduğum için böyle bir koruma içgüdüğü var yani.” (Figen)

“Ama çocuklarım var çok şükür. Çocuklarım olmasa belki değişik bir şey olurdu benim hayatımda ama çocuklarım var çok şükür. Şimdi Allah bana çocuk nasip etmeseydi. Allah'a çok şükür çocuklarım var. Nasip etmeseydi yine ben ilk evliliğim eşim. Bu eziyeti gösterip ben babamın evine gitseydim. Orada belki çok değişik şeyler gelirdi başıma. Yani tekrar evlendirildi mutlaka evlendirildim ama ya evlendirilmeseydim. Çok değişik şeyler gelirdi başıma. Yani bir kötü yola da düşebilirdim. Çünkü orada insan kurtulmak için her yolu deneyebilecek bir baskı var üzerinde.” (Figen)

Çocukları ile sadece kendilerine ait bir yaşam kurmuş olmak, pek çoğu için bir başarı hikayesine dönüşmüştür. Çünkü nasıl zor bir şey yaptıklarının oldukça farkındadırlar. Madeline Miller (2019) “*Ben Kirke*” isimli mitolojik kitabında Kirke ismindeki bir tanrıçanın yaşamını anlatır. Kirke bir ölümlü ile birlikte olur ve hamile kalır. Bebek de buna bağlı olarak çoğunlukla ölümlü özellikleri taşımaktadır. Bebek ile baş etmesini şöyle anlatır: “Anneliği hafife almamıştım. Askerlerin düşmanlarıyla yüzleştiği gibi

yüzleşmiştim onunla, incek darbelere karşı kılıcım havada çevresini kuşatmış ve onu sıkıştırmıştım. ... Günde üç öğün yemek, doğal akıntılar, yıkama ve temizleme. ... Tanrılara şükür uyumak zorunda değildim. Her dakika yıkamam, kaynatmam, temizlemem ve silmem gerekiyordu. İyi ama bebeğin her dakika başka bir şeye ihtiyacı varken bunları nasıl yapabilirdim?”. Tanrıça Kirke’nin insani bir şeye ihtiyacı olmadığı düşünüldüğünde onun bile annelikle baş etmekte zorlandığı anlaşılmaktadır. İşte tam da böyle bir deneyim yalnız annelikte kadınların kendilerine ait bir başarı öyküsü olarak anlatmasına temel oluşturmaktadır. Ne İnci ne Figen onlarda anneliği hafife almış değiller aksine tüm emeklerine karşılık bir müzakere içerisinde anneliğe teselli de bulunmaktadırlar. Ki bu yaşamlarını daha haklı ve kabul edilir hale getirmektedir.

“Yani bu çocuklarımın var olması bana dünyada en büyük mutluluk. Çünkü bir yerde okumuştum. İnsanların yüküymüş insanlara yol gösteren. İnsanların yüküymüş insanları. Zirveye taşıyan yol gösteren, başaran yani o hayatı görmeden insanların sırtındaki yüküymüş esasen. İnsanları geliştiren...” (İnci)

“O şekilde bir yerden başladım yani toparlanmaya ve yaşamam gerektiğini mecbur kaldığımı, çocuklarım için yani ayakta kalmayı öğrendim. Ve şu an hiç kimse beni yıkamaz Şu an elektrik yani, tamam kira borcum var ama elektrik borcum yok, su borcum yok, daha gaz borcum yok.” (Figen)

Çocuklarının neredeyse tüm sorumlulukları ile ilgilenen kadınlar yalnız kendilerine ait bir yaşam sürdürürken kaçınılmaz olarak “ya onlar olmasaydı, böyle olmazdım” diye düşünmekten de kendilerini ala koyamamaktadır. Bir pergelin sivri ucu gibi evet, çocukları tam merkezde durmakta ve onlar çocuklarının etrafında merkezi kaybetmeden daireler çizmektedirler. Tek başına olmanın verdiği dayanılmaz hafifliğe karşı anneliğin yalnızlığı ile barışık görünmektedirler. Tina Miller (2005) *Annelik Duygusu*’nda anne olmanın her zaman bir rol oynamaktan daha fazlası olduğunu ve kadınların çelişen deneyimleri kabullenmeye çalıştıklarına vurgu yapmaktadır. Annelik tesellisi bu kabullenme için onları annelik sancısına karşı dayanıklı hale getiren, devam etmelerini sağlayan motivasyondur.

4.1.3. Yalnız Annelikte Dayanıklılık

Yalnız annelik gerek boşanma öncesi ve gerekse boşanma sonrasında kadınların aşına oldukları bir durumdur. Şimdi anneliğin daha önemli hale gelmesinin altında ise annelikte yalnız olma halidir. Annenin bir parçası olan çocuk daha da ayrıl(a)maz hala gelmektedir.

Kadınların üzerinde hissettiği baskı ise daima iyi olmaları, sağlıklı olmaları yaptıkları her şeyle çocuğa iyi gelmeleri gerekliliğidir. Tüm bunları yaparken bazen boşanmanın yükü, bazen babanın yokluğu, bazen kök ailesi ve diğer gündelik sorunlarla baş etmesi ve çocuğunu bunlardan koruması da gerekmektedir. ‘Biz iyiyiz’ duygusu zarar görmemesi için büyük bir çaba harcamaktadırlar. Bir anlamda kendi duygularını askıya alıp uygun koşullar olana kadar annelik rollerini layıkıyla yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Öznelerin anlatılarında yalnız annelikte sakladıkları duygular, güçlü ve ayakta kalmaya mecbur olduklarını hissetmeleri ve düşünmeleri göze çarpmaktadır. Figen ve diğerlerinin sözleri şöyledir:

“Çocuklar yokken ağlarım, sızarım ama çocuklarım varken hep güler yüzlü olurum. Devamlı güler yüzlü olmak istiyorum çocuklarıma karşı. Yıkılacağım zaman hep çocuklarımı düşünerek gülüyorum. İçim ağlasa bile gülüyorum. Mecburum çünkü buna. Ama kendime de çok iyi bakmak zorundayım. Çünkü ben hasta olursam bana bir şey olursa çocuklarıma kimse bakmaz.” (Figen)

“Okula gittiği zaman mesela, Asrın o zaman daha bebektir ya. Onu uyutuyordum. Ben de o arada hani kendi ağlayacaksam ağlıyordum gibi. İşte kendi sıkıntımı yaşayacaksam kendi kendime onlara belli etmiyordum. Hani hiçbir şeyi onlara göstermiyordum. İşte mesela kaç tane [telefonumu göstererek] bu yeni telefonum. Kaç tane telefonum kırıldı! Çocuklara vermekten. Yani öyle zor bir dönemden geçtim. Çocuklar onların eline verip de hani beni görmesinler. Hani gitsinler.” (Seher)

Kadınlar boşanmanın getirdiği yüklere karşı dirençli olmaya çalışmaktadır. Çünkü bir yandan gözlerinin içine bakan, iki dudağından çıkan sözü bekleyen çocuklarına güvende olduklarını da kanıtlamaları gerekmektedir. Goffman’ın (2009) annelik performansı olarak adlandırdığı anneliğin sergilenişi ve bir usta olarak icra edilmesi için zaman gerekmektedir. Annelik performansı, içsel olarak yaşanan bir şeyden ziyade pratikle ve daimi bir etkileşim yoluyla gelişen bir ilişki ve çocuğa bağlılığı içermektedir (Miller: 2005: 248). Her ne kadar öznelerin annelikle ilgili acemilik dönemleri geçmiş olsa da bekar ve daha çok kamusal alanın kullanımı ile yalnız anneliklerini icra etmektedirler. Kadınların olası bir kırılmaları zayıf annelik performansı riskini yaratacaktır. Sibel’in sözlerine bakıldığında bu performansın önce çocuğa sergilendiği anlaşılmaktadır.

“Mesele bir şey olduğu zaman anne diyor ki sabır. Çocuklar bir de annesinin güçlü olduğuna inanması lazım, evlatlarının inanması lazım. Diğerlerini bilmem ben çocuklarımı o yüzden de seviyorum. Sanki ben onları gelip alacakmışım gibi [Erkek şiddettinden kaçıp çocuklarını alamadan polise gittiğinde] okul çantalarına, her şeylerini doldurmuşlar. İster inanın ister inanmayın. Hiç beklemeden ayakkabılarını aldığım gibi çıktım.” (Fusun)

Anneliğin beceriksiz kadını reddettiği söylenebilir. “Çünkü o bir anne” kalıbı sizin ne kadar maharet sahibi olduğunuza vurgu yaparken yaşanan deneyimin güçlükleri ile ilgilenmemektedir. Füsün annelik performansının haklı gururunu hissederek çocuklarının ona karşı güvenini anlatmaya çalışmak bir yandan bunun omuzlarına getirdiği ağırlığı da hiç azımsar bir halde görünmemektedir. Her şeyi daha kabullenici olmak -dalgayı göğüslemek -yaşanılan stresi yumuşatma ve varsa başka olasılıkları kontrol altına almanın taktiğidir. Çünkü tamamıyla tek olduğunu bilmektedirler. Seher’in sözleri şöyledir:

Yani evliyken tabii ki hani o da var. Onun da çocuğu, onun da ilgilenmesi gerektiğini bildiğim için daha hafif oluyor her şey. Ama tek başıma yaptığım zaman daha da zorlaşıyor. (Seher)

Nasıl hissettiklerini Didem ve Çiğdem büyük bir farkındalıkla şu şekilde açıklamaktadır:

“Tek başına kendin çabalamak zorundasın. Bir yerlere gelebilmek için. Çünkü iki tane çocuğum var. Hep onları düşündüğün için o yüzden ayakta durmak zorunda kalıyorum.” (Seher)

“Aslında benim için biraz farklı oldu. Can Benim cesaretlenmemi de sağladı. Yani ben Can için ayaklarımın üstünde kalkmam gerekiyordu. Yani birçok pes edeceğim noktaya gittim. Çok pes edeceğim noktada gezdim.” (Esin)

Yalnız annelik, zamanın ve eylemin sarkacının tek yönü göstermesi, tüm diğer seçenekleri gerektiğinde geride bırakmanın yüküyle gelmektedir. O yüzden anneler başlarına bir şey gelmesinden büyük kaygı duyarlar; örneğin hasta olmaktan, bilmedikleri yerlere gitmekten ya da tekinsiz ilişkilere girmekten... Çocukları için kendilerine iyi bakmalıdırlar. Çünkü kadınlar için hiçbir şey artık o kadar kötü, zor, baş edilemez ve yıkıcı değildir. Asuman ve Figen kat ettikleri yolun farkındadırlar ve şu sözlerle düşüncelerini aktarmaktadırlar:

“Zülal Hanım nasıl diyeyim size? Beni yani Allah'tan başka hiç kimse şey yapamaz, yıkamaz yani. Bu aslında hırs değil. Bu kendimde gördüğüm bir şey aslında. Yani her şeyin altından yani kalkabilirim.” (Asuman)

“İllaki üstesinden gelirim diyorum. Ve Allah'ım bana gücü veriyor. İllaki üstesinden gelirim diyorum ve üstesinden geliyorum. Yani eskisi kadar böyle biri dokundu mu yıkılacak durumda değilim ve şu an isterse daha da gelsin yıkamazlar beni.” (Figen)

Annelikte dayanıklılıktan bahsedince ilk akla gelen bedensel iyilik hali olsa da bütünlüklü bir dirençliliği açıklamaktadır. Yalnız annelik kadınlar için artık daha fazla seçeneğin

olduğu bir yaşama biçimi gibi görünebilir. Kendi iradesini kullanabileceği, özgürce seçim yapabileceği sayısız seçeneklere sahip olduğu da düşünülebilir. Bu haliyle yalnız annelik, boşanmayla birlikte, adeta onların özgür iradesi ile yaptığı bir seçimdir. Böyle olduğu sanıldığından, annelik artık onun için haklı ve değerli bir varoluşa, kadının ihtiyaçlarını ve yaşama gücünü güçlendirecek bir evreye yol açmaktadır (Donath, 2022: 33). İki çocuk annesi Seher güçlükler karşısındaki tutumunu ve Füsun kendine dair değerlendirmesini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Yani birincisinde olgunlaşıyorsun. İkincisinde olgunlaşıyorsun. Üçüncüsün de daha tamamen daha yaşadığın olaylar seni daha olgunlaştırıyor. Seni sen yapıyor aslında. Öz güvenim mesela yerine geliyor. Hani birincisinde böyleydi. İkincisinde olunca daha bir öz güvenli. Hani ben yapabilirim artık her şeyi ya. Korkmuyorum diyorsun.” (Seher)

“Annelik çok çok fazla bende. Yüksek tavan diyebilirim. İyi ki bayanım. Çok güçlüyüm. Yani çok erkeği meydan okuyabilirim. Yani onları iki kişi çalışıp daha geçinemiyorlar. Yani ben oradan buradan beş çocuğu götürüyorum [geçindiriyorum] vallahi. Yani kadın olmak ayrı ama annelik çok fazla bir şey. Annelik olmasaydı ben o kadınlığı tadamazdım zaten. Çünkü o sorumluluk beni o seviyeye getirdi. Bu çok önemli. Yani o annelik, o çocuklarla çocukların sorumluluğu. Ben kızım ile evcilik oynadığımı biliyorum. Daha on altı on yedi yaş aynı ayıcık için onunla kavga ediyordum. Beraber başlamış bir hayat. Annelik ondan sonra sorumluluk aldığını, bir kadın, bir bayan hepsi bunlar peşinde gelen şeyler ama ben derim ki ben sadece anne değilim.” (Füsun)

Yalnız annelikte dayanıklılık güçlenme halini açıklamaktadır. Öznelerin anlatılarında duygusal olarak daha dirençli olma, beden risklerden korunma ve çoğunlukla umutlu olma öne çıkmaktadır. Yalnız annelikte dayanıklılığın gerekliliği çocuğun güvenebileceği tek kişi olmakken geliştirilen pratikler yalnız anneliği daha çok kabul etmeyi ve bu motivasyonun sürdürülmesini sağlamaktadır.

4.1.4. Anneliğin Karı

Yaşamı boyunca güç ilişkiler içinde ayakta kalmaya dair deneyimler kadınların çocukları ile kurdukları ilişkinin anlamına yön vermektedir. Çocukların, yalnız annelerin kendilerini gerçekleştirme yollarından birisi olarak simgeleştiği söylenebilir. Yalnız anne olmaya yükledikleri anlamlar bir yandan ataerkil aile ideolojisinin biçimlenişlerine gönderme yaparken bir yandan da deneyimlerinin onlara verdiği hazlara ve kazanımlara gönderme yaptığı gözlemlenmektedir. Annelik ideolojisi tüm kadınları “anne” olmaya hatta “iyi anne” olmaya doğru sürüklerken anne olma ve annelik deneyimleri kaçınılmaz

olarak ırk, sosyal sınıf, yaş ve sosyokültürel konumlara sıkıca bağlıdır ve sonuç olarak çok parçalı ve çeşitlidir (Miller, 2010:83).

İçinde bulunulan bağlama göre anneliğin farklılaşması ve her annenin yeterince iyi olma hali değişkendir. Her ne kadar katılımcıların anneliğe geçişleri ve sahiplenişleri biyolojik ve içgüdüsel açıklamalardan beslenmiş olsa da yalnız anneliği inşa ederlerken annelikleri (çocuklarının olması veya çocuğun sorumluluğunu üstlenmek) dışında ataerkil düzenle ve annelik ideolojisiyle bir çatışma ve hesaplaşma içerisindedirler. Bununla birlikte kendilerinde olan bilgi ile bir anlık şüpheye düşmemek adına anneliğin karını düşünmek ve buradan güç elde etmektedirler. Toplumda inşa edilen bekar kadınlığa karşı yalnız anneliğin kadınlığı bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Öznelerin anlatılarında bekar kadın olmanın getirdiği risklerden korunmak ve norm kabul edilen kadınlığın içinde görülmenin yollarından birisi çocuklu olmaktır. Figen ve Seher’in sözlerinde şöyle yankı bulmuştur:

“Komşularıma da başka birilerine bir aile gibi görünüyorum yani şu an ben bir aileyim. Sonuçta hani ne kadar eşim yanımda olmasa da bir aile gibiyim. Çünkü ben bir anneyim. Ve bakmam gereken iki çocuğum var.” (Figen)

“Anneye ya, sen anne olduğun için daha bir artı olduğundan nasıl anlatılır? Anne olduğum için ‘hani ya o bir anne’. Hani kötü gözle bakılmaz gibi, bazıları da şöyle düşünebilir. Mesela ben çocuğuma nasıl davranıyorum, iyi davranıyorsam ya o iyi bir anne. Hani o, ona bu hatayı yapmayalım. O iyi bir anne” (Seher)

Yalnız anne olan kadınların kutsanması ve taktir edilmesi ne kadar mümkünse “iyi annelik” yapmadıklarında da suçlanmaları ve vicdani yük hissetmeleri de o kadar mümkündür. Çocuğunu terk etmek, çocuğunu babaya bırakmak ya da çocuğunu kuruma vermek gibi seçeneklere adeta göğüs germişlerdir. Katılımcılar için zor olanı başarmaları anneliklerine (kadınlıklarına) sahip çıkmanın kanıtıdır. Ama pek tabi ki bunun farkındadırlar, sınırlarının ve neden bu kadar özgür ve kendi karar verebilen özneler olarak hareket edebildiklerinin farkındadırlar. Çünkü onlar annedirler ve anneliğin sınırlarını iyi bilmektedirler. Dilek’in sözlerine bakıldığında daha anlaşılır hale gelmektedir:

“Bilmiyorum yani. Herhalde rahatlığa kavuştuk biraz. Yapsan şey yok. Bana bir şey diyen yok. Özgür’üm de demiyorum hani. Özgürüm de demiyorum. Yine de fazla özgürüm demek de iyi değil. Etraftan bu sefer farklı gözle bakıyorlar.” (Ayşe)

Bir yandan özgürlüğüne dikkat çekmemek ve bulunulan alanın korunmasına dair temkinli halin sürdüğü de anlaşılmaktadır. Gül ‘*ya anne olmasaydım*’ diyerek yalnız annelik yapmanın kendisi için kazanımını dile getirmektedir.

“Şimdi benim çocuğum olmasaydı ailem beni bekâr bırakmazdı. Hani o zaman evlen derlerdi bana. Mecburen evlenecektim o zaman. Ama şimdi şu an şanslıyım ben. Şanslı olan ne? Şansım da neden? Oğlumdan anneyim ben” (Gül)

Oğlu olduğu için ailesinin evinde kalmak zorunda olmadığını, hatta istemez ise gitmediğini, zaten çalışıp işinde gücünde olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Yaşadıkları toplumda kadının konumlanışı ile ilgili farkındalıkları çocuklarıyla ataerkil otoriteden bağımsız kendisine ait bir yaşam deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Kohen’in (1979) ifade ettiği gibi boşanan kadınlar, bir anlamda ataerkil otoritelerle nasıl iletişime geçeceklerini belirleme yetisine sahip ve kendilerini topluma kabul ettirecekleri yollar inşa etmektedir (Akt; Yıldırım: 2017: 149).

Toplumda annelik kadının var oluşunu tamamlayan bir rol olarak inşa edilmiştir. Kadınların evlilik öncesinde ve evlilikte annelikle ilgili hayallerinin olması zamanı geldiğinde bu hayaline kavuşması zihinlerde akmaktadır. Zeynep’in de dediği “*anne diyorlar ya, en büyük mutluluk*” gibi iyi bilinen, güzel duyguların yanında kadının acemiliğini de açıklayan duygular da sahicidir ama daha az dile getirilmektedir. Kadınlar annelikle karşı karşıya kaldıklarında kaygı, korku, yetersizlik ve bazen çaresizlik duyguları yaşamaktadır. Zamanla -onlardan beklendiği şekilde- bu sorumluluğa sahip çıkmak için hayatlarının belirli dönemlerinde kritik kararlar almaktadırlar. Ve kadınların hikayelerinin şöyle olduğu görülmektedir: Anneliği için kalanlar, anneliği için dönenler ve anneliği için gidenler. Boşanan kadınların önemli bir oranı evliliklerinin kendilerine en çok da çocuklarına iyi gelmedikleri için gidenlerdir. Öznelerin evliliklerinde, bir erkekle olan ilişkilerinde ya da ailelerinde eksik kalan duyguların, gerçekleşmemiş hayallerin olduğu ve pişmanlıkların hatırlandığı gözlemlenmektedir. Çocuklarının varlıkları şimdi ve daha fazlasıyla ileride eksik kalan ne varsa onlarla tamamlanabileceği inancını doğurmaktadır. Yalnız anneliği onlar için anlamlı kılan en önemli ve motive edici boyutlardan bir tanedir. Nazan ve diğerlerinin ağzından cümleler dökülürken heyecanları hissedilebilmektedir:

“Nasıl kucağıma alıyorum? Konuşuyorum. O aşağıdakiler de zannetmiş ki işte yengeleri. Bana biri gelmişti misafir filan. Bak ya bu kimle konuşuyor. Kız sen kimle konuşuyorsun? Ayşe’yle konuşuyorum

(bebeğiyle). Ayşe benim annem oldu Ayşe benim dert ortağım oldu. Ayşe benim arkadaşım oldu. Ayşe benim yaşama sevincim oldu. Ayşe benim dünyam oldu. ” (Nazan)

Kadından iyi bir eş ve anne olması beklenirken, iyi bir eş olma iyi bir anne olmaktan daha imkansız gibi görülebilir. Ataerkil ideolojide kadının kendisini iyi eş ilan etmesi neredeyse mümkün değildir. Her ne kadar külfetli olsa da kadınların kendilerini çocuklarına adanmaları, çocuklarını yaşamlarının merkezine alması onlar için daha mümkün görünmektedir. Anne ile çocuk arasında bir aracı olmadan iyi annelik inşa edilebilir. Denenmemiş ve tadılmamış pek çok şey birlikte tecrübe edilebilir. Katılımcılara göre bu sadece anne ve çocuğun isteğine bağlıdır. Figen ve diğerleri çocuklarıyla ilişkilerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Zaten sevmenin ne olduğunu bilmeyerek evlendim. Âşık olmanın ne olduğunu bilmiyordum evlendim. Ama aşkı ben çocuklarımla gördüm. Eğer aşk buysa ben çocuklarımda gördüm. Yani onları gördüm mü böyle içim böyle bir değişik bir duyguya giriyor. Yani aşk dedin mi illaki bir kadın bir erkek arasında olmadığını da gördüm.” (Figen)

“Yani artık mesela konuşacağın ortak bir şey yapacağın bir oyun arkadaşı çıkıyor sana. Paylaşımçı çıkıyor mesela. Ondan sonracığıma hani evi, dışarıyı, gezmeyi, gülmeyi paylaştığım bir oyun arkadaşın oluyor senin. Mesela terk etmeyecek bir oyun arkadaşın oluyor. Yani düşünebiliyor musun? Sana küsmeyecek. Uzun süre küs kalmayacak bir oyun arkadaşı.” (Nazan)

“Onun koluna girmek bana güç veriyor. Yani o mesela beni işten almaya geliyor. Ben servise indiğimde şey metrobüsten indiğimde. Önüme geliyor. Benim elimi tutuyor. İşte koluna giriyorum falan. Onlar şimdi benim için çok güzel. Eski şeyler bitti şimdi. İki senedir onun şimdi boyu uzadı. Genç adam oldu falan. İki üç senedir daha rahatım. Ondan öncesi sanki böyle bir mecburiyetti yani.” (Gül)

Çocukla kurulan alıp verme ilişkisi bunun yönetimi neredeyse tamamen kadına aittir. Evet Gül’ün dediği gibi ‘çoğunlukla mecburiyettir’. Bunun farkında olarak başarısız olunabilecek tüm ihtimallerin önüne geçmeye ve iyi olmaya çalışmaktadırlar. Miller’ın (2010: 87) hamilelik, doğum ve annelik boyunca riskten kaçınma, sorumlu davranış olarak da tanımladığı anneliğe yakışanı yapmaya çalışmaktadırlar. Ne kadar engebeli ve dar patikalar olsa da anneliğin kendilerine ait olduğunu bildikleri için karşılıksız sevgi, güven, bağlılık, şefkat, fedakarlık için anneliği el üstünde tutmaya devam etmektedirler (yalnız anneliğin karıdır ve sadece onlara aittir). Bir başka ifadeyle ‘ne ekersem onu biçeceğim’ derler. Figen’in ve Nazan’ın sözleri şöyledir:

“Yani her şeyi düşündüm yani çocuklar için. Her şeyi düşündüm. Kendi oğlum için, kendi oğlumu düşündüm en başta. Dedim hani benim oğlum diyemez ya evli bir adamla evlenmiş annem. Ben oğluma sağlıklı bir gelecek sağlamam gerekiyor. Çünkü benim oğlum küçük olduğu halde bile yani anne ben senden büyüdüğüm zaman çok iyi bakacağım diyordu. Hep bunları söylerdi yani. Bazen benim imkânsız gördüğüm zaman devamlı bana bunları söylerdi. Ve o beni güçlü tutuyordu yani. Dedim ben bu çocuğu

size hani geleceğini işte düzgün tutarsam ona çocuğa gerçekten iyi annelik yaparsam başka ama kötü bir anne olursam o gücüyle bana eziyet edecek.” (Figen)

“Bir oğlum olsun istedim. Hani erkek çocukları anneye düşkün, hani ne bileyim ondaki şeyim bambaşkaydı yani. Ayşe tamam dünyam oldu. Bu hayatta bir kadın en çok babasına kocasına bir de oğluna çok güvenir. Güveneceğin bir erkek olsun istedim. O da oğlum olsun istedim. Bir oğlum olsun istiyordum yani. Çünkü kendi kanın kendi canım, benim kendi şeyimdi. Hani bana şey yoldaş güvendiğim, yoksa babama güvendim öyle, babasına güvendim öyle. Ama evlat evlat daha başkadır.” (Nazan)

Feminist literatürde annelik tartışması annelerin yaptığıının ne olduğu, çocukların ihtiyaçlarını karşılamamanın neyi temsil ettiği ve annelik sorumluluklarının nasıl inşa edilip yerine getirildiği üzerine duran çalışmalardan oluşmaktadır (Miller, 2010: 252). Kadınların yalnız annelikte kendi güçlerini yeniden inşa ettikleri bunun bir sembolü olarak çocuklarını öncelikledikleri ve bir aynaya bakar gibi çocuklarına baktıkları söylenebilir. Katılımcılar arasında bu belki de bir kadının kendini yansıtmasının en somut en kabul edilebilir sembolü haline dönüşmüştür. Füsün beş çocuk annesidir ve her çocuğu ile ilgili başka bir annelik deneyimine sahiptir. Her bir çocuğu ile daha da güçlendiğini söylemektedir.

“Üç kız iki oğlum var. Ve çocuklarımı inan şu an hala bile diyorum ki iyi ki varlar. Yani bu tamamen onların döneminde (boşanma ve hemen sonrası) çok sıkıntı yaşadım. Çok şeye sabır gösterdim ama inan çocuklara en büyük sabrı ben zaten aşılamışım. Çok güçlüler.” (Füsün)

Katılımcıların deneyimlerinde yalnız annelik sürekli kendisini yenileyen, yapılandıran, buna mecbur bırakan bir döngüyü izlemektedir. Kadınlar yaşadıkları annelik sancısıyla arınma, yerini bulma, birisi için kıymetli olma, karşılıklı bir deneyimi tarif etmektedir.

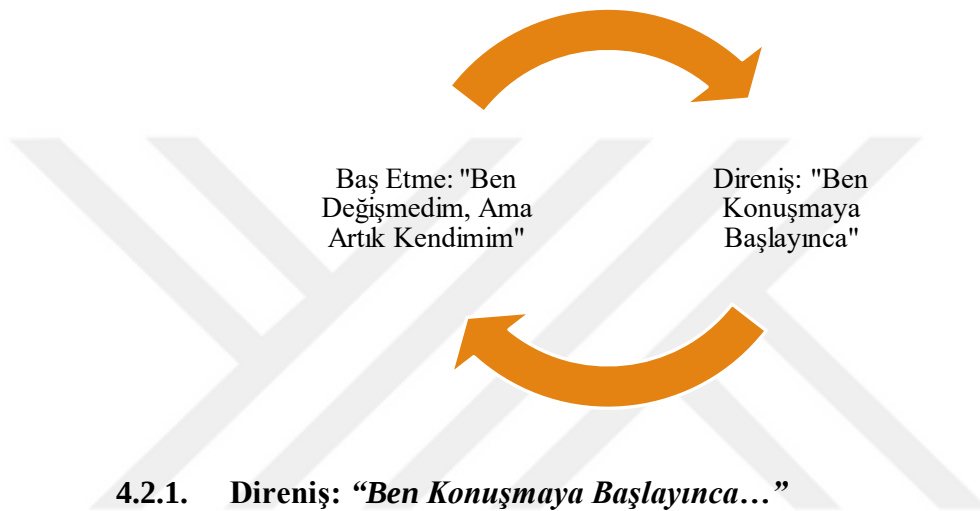
4.2. YALNIZ ANNELİKTE GÜÇLENME

“Bugün Param Olsa, Paris’e Gitme Özgürlüğü Öyle Güzel Ki Hiçbir Şeye Değişmem”

Boşanma, çocuklu boşanma pek çok pek çok değişkene bağlı olarak güçlülere gebedir. Evlilikte kadın ve erkek arasında eşitlikten ne kadar söz edilebilirse boşanma ve sonrasında da bir benzeri yaşanmaktadır. Kadından ailesine, kocasına ve çevreye karşı beklenen uyumlanma boşanma sonrasında daha gür fısıldanmaktadır. Üstelik bu defa anne olarak bunu deneyimlemesi gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet önyargılarının getirdiği kadınlığı ve anneliği sergilemesi beklenirken yalnız anneler bu kalıpları zorlayarak, esneterek ve delerek yaşamlarını inşa etmektedir. Deneyimlerine bir bütün olarak bakıldığında baskının her türlüüne karşı; *“Üzerine gittim, yılmadım. Yılmadım,*

çok yoruldum. Gerçekten çok yoruldum ama yılmadan devam ettim” sözleri olmuştur. Bu çalışmada ele alınan paylaşımlar, öznelere ilmek ilmek işlenen ve çokça öğretici olan deneyimlerinin sadece bir parçasıdır. Şimdiye kadar tartışılan bölümlerde kadınların kendileriyle ve dünya ile kurduğu ilişkiler anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde yalnız annelik pratiklerinin inşasında kazanılan eleştirel bilinç Şekil 13’te yer alan alt temalar ile tartışılmaktadır.

Şekil 13: Yalnız Annelikte Güçlenme

Çocuklarıyla birlikte bir yaşam kurmak yeni bir deneyimdir. Çoğu daha önce hiç tek yaşamamış ya da kazandığı paradan kişisel bir harcama yapmamıştır. Bunlar ve daha fazlasını yaparken maruz kaldığı bütün kalıplara karşı mücadele etmeleri gerekmiştir. Yalnız annelik inşasında onlara içkin olan ve güçlenmelerine aracılık eden taktikleri geliştirmişlerdir. Kendi yaşadıkları değişimi ve dönüşümü toplumdaki önyargılarından arınarak fark etmeleri kolay olmamıştır. Ancak bu durum da faillik sürecinin bir parçasıdır. Füsün değişime dair deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır.

“İnsanın özgüveni kayboluyor. Her yaptığın takip ediliyor, ama hiç değeri yok. Yani mesela bir şey yapıyorsun, bunu ben yaptım, düşündüm. Ama oradan gelen şu onu sen yapmadın. Benim sayemde yaptın diyor. Ama şimdi bakıyorum ki erkeksizde yaşanabiliyormuş” (Füsün)

Yalnız annelikte kadınların krizlere karşı daha hızlı uyarlandığı ve çözüm ürettiği gözlemlenmektedir. Şimdiye kadar benimsedikleri değerleri değiştirme, sorgulama ve yaşamlarına yön vermede faillik göstermektedirler. Giddens (1976) faillik kavramını (agency), bireyler ve yapılar arasındaki ilişkiyi açıklamak için kavramın bireylerin kendileri için karar alma, kendi eylemlerinin sorumluluğunu alma yeteneği olduğuna

dikkat çekmedir. Yalnız annelerin eleştirel bilinç geliştirmeleri bunu deneyimleyerek mümkün olmuştur. Çünkü bir zamanlar o gerçekliğin bir parçası olarak inşa edilmesine katkıda bulunmuşlar ve o gerçekliği benimsenmişlerdir. Asuman ve İnci'nin sözleri de dikkatleri buraya çekmektedir:

“Çok önemsemiyorum. Memlekete gidince de böyle giyinirim. Hiç o, onu demiş. Bu, bunu diyecek. Artık bende şu var. El âlem ne der? Ben bunu aşmışım yani. Geziyorum, tozuyorum dedim. Kimseye hesap vermiyorum. Ne giyinirken hesap veriyorum ne bir şey yaparken. Hiç kimseyi hiçbir hesabım olmuyor mesela.” (Asuman)

“Şimdi memlekette, o yoldan insanlar falan geçiyor. Ben de böyle gezip gidiyorum falan böyle. Sen niye öyle geziyorsun? Buralarım görünmüş [Kollarını gösteriyor]. Adamlar bakmış. Niye öyle geziyorsun? Hiç unutmam babam bana bir saat bağırdı. Mesela şu anda köye gidince, eskiden babam onları mı yaptıydı, şu anda ben gidiyorum ya pantolonla gidiyorum köye.” ... “Ama ben aştım, onlar değil. Onları ben alıştırdım yavaş yavaş. Beni kabul etsinler. Etmiyorlar. Yavaş yavaş. Ben yani siyasetçi davranıyorum. Kavga etmiyorum.” (İnci)

İnci babasına karşı “siyasi davranıyorum” diyerek “bunlar benim eylemlerim” sorumluluğunu üstleniyorum demektedir. Kadınlar üzerindeki tahakküm, özel ve kamusal alanda birbirlerinin sınırlarına girerek kurulduğundan kadının yaşam alanı ve eylemleriyle ilgili sınırlama ataerkil kurumlar tarafından sürdürülmektedir. Boşanma sonrası ise kadınlık sınırlarının yeniden aile ve sosyal çevre tarafından daha fazla gözetime açıldığı söylenebilir. Asuman'ın deneyiminde akraba ilişkilerine doğru genişleyen gözetim ağı açığa çıkmaktadır, onun aktarımı şu şekildedir:

“İnternete fotoğraf koyunca bazı akrabalar da görüyor falan. Anneme, babama diyormuş. ‘Senin kızın şort giyiyor’, şöyle böyle diyormuş. Annem de bana bir şey diyor. Sen diyor ‘niye şortlu resimleri internete koyuyorsun’. ‘Kim dedi sana’ diyorum. İşte şu akraba. Ona söyle diyorum. ‘İlk önce o kendi karısına, kendi çocuğuna, çocuğuna baksın, beni kimse ilgilendirmez’ diyorum. ‘Ben o kadar sıkıntılar çektim, o kadar şeylerden geçtim, benim yanımda mı olmuş, ne yapmış?’ diyorum. ‘Onlara ancak böyle konuşmak düşer, istediğimi de giyerim, kimseyi de ilgilendirmez’ diyorum. Annemlere de öyle diyorum.” (Asuman)

Asuman'ın akrabaları ile ilgili “onlar ancak konuşur” kendi sınırları ile ilgili tavrını ortaya koyarken, sosyal çevrede yayılan “söylemin” etkisini göstermektedir. Foucault'a göre “söylem” güç yapıları ile ilgilidir. Söylem sisteme ve yapılara dair dil, anlam ve davranış kalıplarını anlatan güç kurallarını ortaya dökmektedir (Thompson, 2007: 19). Yalnız annelik yapan Asuman'ın ailesi tarafından kontrol altında alınması gerektiği ve normlara uymadığına dair uyarılması hakkında konuşma ataerkil düzenin kurallarını hatırlatmak içindir. Bu sistemin içerisinde kadınların söz hakkı sınırlandırılarak bir sessizlik kültürü yaratılmaktadır. Fakat yalnız anneler konuşmaya başladıklarında bu

hegemonik düzene karşı bir tavır yaratırlar. Füsün yıllarca tuttuğu sesini duyduğunda yaşadığı duyguyu şöyle dile getirmektedir:

“Her şeyi susuyorsun. Hiçbir şeye cevap vermiyorsun. Ama yeri geldiği zaman orada, insanda bir patlama oluyor ya. Oh be diyorsun. Bende cesaret varmış.” (Füsün)

Baskının içinde sessizlik, güçsüzleştirici gibi görülebilir, ancak baskı içinde yaşayan kadınlar için esnek ve etkili güçlendirici seçenekler de yaratabilir. Oxford sözlüğünde sessizlik sesin olmaması ya da konuşanın engellemesi diye tanımlanır ancak sessizlik duyulabilir sesin basit varlığından daha fazlasıdır. Sessizlik cinsiyet söylemlerinde, güç kaybına uğramamak ve saldırı ile karşı karşıya kalmamak için kadınların kullandıkları bir taktiktir. Feminizm ve diğer cinsiyet söylemleri temelde tek bir şeyi amaçlar; kadının kendi pozisyonunu alması ve söz söyleyebilmesi için ilham olabilmektir. Bu bağlamda sessizlik güç dengesi için bir araç olarak kabul edilebilir (Gatwiri ve Mumbi, 2016:13). Yalnız anneliğin güçlenme taktikleri aynı zamanda baskıya karşı direniş pratikleridir. Yalnız anneliğin inşasında ataerkil toplumda kadınlığa atfedilen sınırların zorlandığı, yapı söküme uğratıldığı söylenebilir. Esin’in sözleri bu örneklerden sadece bir tanesidir ve anlatısında şu sözleri seçmektedir:

“Bazen mutfağı dağınık bırakıyorum. Ben tepki olarak yapıyorum. Ben bunların hepsini düşünüyorum. Anneme tepki. Annemin söylediklerine tepki. Yani düşünsenize size diyor ki dışarı çıktığında ev tertemiz olmalı. Çünkü ölüp gelirim cenaze girerse içeri. ‘Aaa bu ev ne kadar dağınık’ demesinler. Böyle bir korkuyla büyüyorsunuz ya siz. Mutfak temiz olmalı, gece şeytanlar gelir. Bak sen, ne kadar zamandır mutfakımı akşamları toplamıyorum biliyor musunuz Sabaha kahvaltıdan sonra Yusuf’u bırakmadan önce topluyorum. Bu bir tepki.” (Esin)

Yalnız anneliğin kendisini dayatmasına karşılık kadınlar kökleşmiş normallik anlayışına tüm dikkatini vermiştir. Yalnız anneliğin yolunun ayrı olduğu fark edildiğinde derinden bir kopuşu da beraberinde getirmiştir. Kadınlar yaşamlarıyla ilgili mücadele etmek ve mücadelelerini baskılayan tüm değerlere, ilişkilere ve yapılara karşı çeşitli şekillerde ses çıkarmaya başlamıştır. Şimdiye kadar yaptıkları ve hayatlarını kolaylaştırmaktan öte zorlaştıran davranış kalıplarını bırakmışlardır. Thompson (2007: 112) özden gelen gücün bir parçasının mücadele cesaretini gösterme olduğunu ifade etmektedir. En başta aileleri ile ilişkilerini yeniden düzenleyerek, kendi doğrularını söyleyerek ve göstererek mücadele cesareti göstermişlerdir. Söz söylemenin çeşitli yolları yalnız annelerin güçlenme taktiklerinin özü olmuştur.

Çalışmada kadınların çevreye uyarlama ve ihtiyaçları olan kaynaklara erişimde keşfedici bir ruhta oldukları gözlemlenmiştir. Her ne kadar yalnız kadın olmakla ilgili kaygı taşıyor olsalar da bunun büyümesine izin vermemişlerdir. Zaman, sorumlulukları iyi koordine etmek ve güvenli ilişkiler kurmak öncelikleri olmuştur. O nedenle fırsatlar çıktığında deneyim ortaklığı yapmak, dayanışmacı ilişkiler kurmak güçlenmelerini sağlayan bir başka taktiktir. Gül bununla ilgili deneyimlerini şu sözlerle aktarıyor:

“İşte şöyle bir şey bana dediler ki yani tabii sen hani tamam kendince kaldırıyorsun. Tamam, ben iyiyim falan diyorsun ama sen iyi değilsin. Hani git. Ondan sonra işte o zaman tabii arkadaşlarım var bu arada yani konuştuğum, ettiğim arkadaşlarım var. Hani onların da eşleri ayrı ayrılmıştı. Ölü eşi ölenler vardı. Kendim gibi insanlar oldu hayatımda. Ondan sonra işte zaten Fadime’yi de öyle tanıdım. Sonra onun sayesinde başkasını da tanıdım derken bu sefer eşi olmayan bir çevre kurdum kendime.” (Gül)

Yaşam deneyimlerinin ortaklığı kadınlarda birliktelik duygusu yaratmaktadır. Diğer pek çok kadından başka bir şey yaşamaktadırlar. Bazen anlatmak ve açıklamanın zor olduğu zorlayıcı duygularla yüzleşmektedirler. Ataerkil toplum yapısında öteki olarak yaşarken birileri ile “*aynı gemide olmak*” yükün paylaşılmasına ve güven ilişkisinin kurulmasına fırsat sağlamaktadır. Diğer yandan dayanışma ruhu ilham ve cesaret vericidir. Suna böyle bir ilişkiyi şu sözlerle aktarmaktadır:

“Güneş benim çiçek benim. Canım istediğinde takıptakiştırmıyorum. Dışarıda dolanmanı çok seviyorum. Gidip bir yerde oturmayı, önemsenmeyi, ilgi görmek hoşuma gidiyor. Düşüncelerimi söylüyorum, duygularımı artık içime atmıyorum. Zaten şey, benim çevremde yaşamış, görmüş, etmiş yaştaki insanlar var. Benim yaşadıklarımın çoğunu yaşamış olduğu için bir araya geliyorum. Ve onlarla oturduğumuz zaman ağlama, dertleşme, dert yanma yok. Sadece gülüyoruz. Şakalaşıyoruz, herkes gülüyor. Herkes birbirine güzel sözler söylüyor. Mutlu buluşuyoruz. Mutlu ayrılıyor. Birbirimizi görmek için gün sayıyoruz. Telefon bekliyorum. Ne zaman arayacak? Bugün niye aramadı? Bunlar gerçekten çok güzel şeyler. Hatırlamak birinin açıp seni özledim demesi. Benim annen mi bana özledim seni dedi. Kocam mı dedi? Yok. Ama bak beni hiç tanımayan, yeni tanıştığım bir insan. Ne kadar iyisi n ne kadar açık ve netsin. Seni çok sevdim diyor. Bir daha görüşelim diyor. Ne zaman görüşebiliriz diyor. Seni kaç gün görmedim diyor. Bunlar güzel sihirli kelimeler.” (Suna)

Yaşamlarının bir dönemine kadar zorlayıcı güçlerle bir arada yaşamışlardır. Aynı dili konuşan öznelere, birbirlerinin güçlenme kaynaklarıdır. Diyalog içinde olmaları onları, manipüle edici ve güçsüzleştirici baskı sistemlerinden korumaktadır. Diyalog örgütlenme, koruma mekanizmalarından yararlanma, sosyal destek ağlarına katılma özgürleşme fırsatlarını desteklemekte ve çoğaltmaktadır. Bu çalışmada başka öznelere ulaşmada arabuluculuk eden Merve ve Esin’in katkıları bu durumu çok iyi örneklendirmektedir:

“Sizle konuşmak çok çok hoşuma gitti. Çünkü ben ilk defa böyle konuşuyorum ama ben birçok hanımla, birçok insanla kendi hayatımdan çok fazla örnekler vererek konuşurum ve çok fazla etkilendiklerini görürüm. Hani nasılyol çizmesi gerekiyor, ‘bak ben bunu yaşadım, ama benim bunu yapmam gerekiyor’ diye konuşurum. O insanlar hem örnekleme, kendimi gösterip hem de hayatın içinde onlara nasıl gitmeleri gerektiğini göstermeye çalışıyorum.” (Merve)

“Esenyurt’ta benim burada gönüllü olmamın sebebi şu: Benim gibi çığlık atıp sesini duyuramayan kadınların çok olduğunu gördüm. Devam etmemin sebebi de o. Yani bir ben derim: ‘Ya sizin yaşadığımız süreci ben de yaşadım biliyor musunuz? Bak bu benim başıma geldi.’ dediğim zaman benim suratıma çok şaşıracak bakıyorlar.” (Esin)

Merve ve Esin bu çalışma için önemli bir yerde durmaktadır. Kadınların deneyim ortaklığında destek mekanizması oluşturmak ve rol model oluşunda kıymetlidir. Diğer yandan öznel deneyimlerinde “yalnızlık” algısının kırılması politik öznenin inşasında farkındalık yaratmaktadır. Deneyimlerini anlatırken “bizi de bilsinler, duysunlar, böyle yaşayan kadınlar var” diyerek politik özneye işaret etmektedirler. Kadınların birbirlerinden aldıkları güçle kendilerine “İyi olmak için ne yapayım?” sorusunu sorarlar ve keşfedici bir ruhla hareket ederler. Füsun’un sözlerine burada çok anlamlıdır:

“Devam o zaman. Yani şey, gerçekten de bazen üstüne gitmek gerekiyor. Yapamadın mı? Yapacağım. Yani hani evet bunu yapacağım. Mesela bu mahallenin ne kadar dışına çıktım, evet bir dahakine bilmediğin bir yere gideceğim. Belki o sınırları aşı aşı aşı.” (Füsun)

Kadınlar kişisel büyüme ve gelişme için sorumluluk almaktadır. Baskıya karşı mücadele etmede cesur davrandıkları gibi bunu sürdürmek için çaba göstermektedirler. Bu yüzden ilişki ağlarından gelen destek ve önerilere karşı esnek davranmaktadırlar. Giddens (1994: 192)’ın “ototelik benlik” kavramı muhtemel zorluk ve tehditleri, fayda sağlayabileceği zorluklara dönüştüren bireyi açıklanmaktadır. Kadınlar, yalnız anneliği ellerinden geldiğince en iyi şekilde yapmak ve yaşamlarında kişisel kontrolü sağlamayı amaçlamaktadır. Kendi duygu ve düşüncelerini yönetmek, davranışlarını yönlendirmek önemli taktiklerinden birisidir.

“Birileriyle yüz yüze tartışma konularında. Yani kendimi buralarda eksik ve cahil sonra çok kitaplar okumaya başladım. Onu da birisi önerdi bana. Bir arkadaşım önerdi. Dedi ki kitap oku. Kitap insanı değiştiriyor dedi. Böyle kitaplar okumam lazım benim dedim. Bir iki tane kitap aldım. Okudum. O kitaplar bana çok iyi geldi. Böyle olumsuz düşüncelerden kendimi arındırdım. Mesela en ufak bir olumsuz düşünceyi mi girdim? Hemen o düşüncelerimi silebiliyorum aslında. ... Çok şey yaptım mesela. Yapmadığım çok şeyleri yaptım. Bağlama kursuna gittim. İlk kez canlı müziğe gittim. Canlı müziğe tekrardan gittim, gece canlı müzikten eve saat birde geldim. Mesela nargileler içtim orada. Öyle yani. Yaptım yani.” (Asuman)

Kadınların baskı oluşturan ataerkil kültüre karşı güçlenmişlerdir. Her biri farklı taktiklerle düşünce ve davranışlarında değişiklik yapmıştır. Bunu eleştirel bir bilinç sayesinde

yapabilmişlerdir. Toplumsal cinsiyet normları bir mücadele alanı olarak varlığını sürdürse de güçlenme onların yalnız anneliği inşa etmelerinin bir parçasıdır. Yalnız annelik “bir motivasyon” olarak değerlendirildiğine kendine inancın büyümesini sağlamaktadır. Beslenme kaynakları çeşitlenmekle birlikte dayanıklı kalmaya çalışmaktadırlar. Figen ve Nazan’ın bununla ilgili aktarımları şu şekildedir:

“Ne oldu? İllaki üstesinden gelirim diyorum. Ve Allah’ın bana gücü veriyor. İllaki üstesinden gelirim diyorum ve üstesinden geliyorum. Yani eskiden bir dokundu mu yıkılacak durumdaydım ve şu anda daha da gelse yıkamaz beni. Yaşamayı öğrendim.” (Figen)

“Ben maneviyata çok şey oldum. Huzur, rüya, rüyayla toparlandım yani. Herkesin şeyi kendinedir. Yani nasıl diyeyim, hani kimi insan belli bir şeylere yönelir. Ben inanç şeyine yöneldim. Mesela ben kenara bırakmaya dedim ki, Allah’ım sen biliyorsun. Her şeyin şahidisin. Ve inanıyorum ki o güneş benim için doğacak. Ben biliyorum. Ben buna inanıyorum. Senin var olduğuna inandım diyorum. Bunu da biliyorum. Çünkü sen biliyorsun Allah’ım dedim. Ve sana söz veriyorum. O güneş benim için doğduğunda hiç durmadan yüz elli rekât namaz kılacağım ama bir seferde, söz veriyorum dedim. Hiç ara vermeden. Ve kıldım biliyor musun? Hiç de yorulmadım. Çünkü sözümde durdum o inanç, beni besledi yani.” (Nazan)

Önemli kırılmaların üzerine yalnız anneliği inşa etmek kaybedilen bütünlük ve dengenin yeniden kazanıma ihtiyaç duyar. Scott (2014) baskıya karşı “direniş biçimlerini, otoritenin izin vermek zorunda oldukları ya da önleyemedikleri şeyin çevresinde bir yolunu bulup bir rota oluşturmak” olarak tanımlamaktadır. Engellenen kadınlar, engellemeler karşısında direnişlerini başka biçimlere bürünerek sürdürmüşlerdir. Çekilen acıya, hissedilen hüsrana karşı iyi hissetmek adına alternatif yolları denemektedirler. Sürekli var oluş içinde niçin yaşadıklarını bulmak ve hayata geçirmek güçlenme yollarında bir bütünlük sağlamaktadır.

4.2.2. Baş Etme: “Ben Değişmedim, Ama Artık Kendimim”

Yalnız annelik deneyimini toplumsal ilişkiler, kültürel değerler ve gündelik yaşam pratiklerini bir arada değerlendirilerek anlaşılabilir. Toplumsal yaşamda kadın olmaktan kaynaklı yaşanan eşitsizlik boşanma ve yalnız annelik olgusuyla birlikte derinleşmektedir. Kadınlar kısıtlı kaynaklar ve çoğu zaman enformel destek sistemleriyle sürekli bir var oluş içindedirler. Yalnız annelerin güçlenmeleri bir farkındalık kazanımıdır. Önce kendilerinden başlayarak ilişkilerine, sosyal çevrelerine, toplumda kadın ve bekar anne olmaya ilişkin eleştirel bilinç kazanımları aktarımlarında gözlemlenmektedir.

Sosyal çevrelerinden gelen “yaşıyorsun bu hayatı” yargılarına karşılık “yaşamayı öğrendim” cevabını vermektedirler. Kendi yaşamında yetkin olan ve yaşamına dair sorumlu özneyi inşa etmektedirler. Thompson (2007: 116) toplumsal cinsiyetin hepimiz için geçerli bir şey olduğunu kabul etsek de toplumsal cinsiyetin güçlenmenin önünde bir engel oluşturmayacağını hatırlatmaktadır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin özel ve kamusal alandaki tüm geçerliliğine rağmen yalnız anneler kendi yaşamları için bir bütünlük sağlamıştır. Figen’in sözleri bu çabayı çok iyi açıklıyor:

“Zaten para için her şeyi yapsam gelip bu soğukta bir şeyler satmaya çalışmam. Sattığım şeyleri gidiyorum, çoğu zamanda çocuklarıma sebzeder meyve, onları alıyorum. Zaten ateş pahası olmuş. Yani insanların bunu görüp de yani kalkıp onu söylemesi gerçekten hani insanlar daha güçsüz bir kadın daha çok yıkılabilir gibi görüyor. Ama ben mecburum ayakta durmaya. Bu tür insanları görmeye alışmak zorundayım. Ve nasıl tepki vereceğimi direkt sert bir tepki verdim. Adamsa bir daha yaklaşm. Beni gördüğü zaman bile kafasını çevirip direkt gidiyor. Bir adamsa yaklaşsın.” (Figen)

Kadının elinden yapabilirlikleri alındığında geriye çok az seçenek kalmaktadır. Çalışmada kadınlar sıklıkla ‘kötü yola düşme’ vurgusu yapmaktadır. Ailesine dönmeyen, düzenli geçim kaynağı olmayan bir kadının bedeninin geçim kaynağı görülmesine dikkat çekmektedirler. Figen ‘her şeyi yapsam’ dedikten sonra parasını çocuklarına harcadığını söylemektedir. Kadınlar tam bu iki seçenek arasında kaldığı zamanları anlatmaktadır. Anne olmak, tehditlere karşı başka bir pozisyon almasına motivasyon sağlamaktadır.

Güçler perspektifine göre büyük amaçlar, yetkinlikler ve güven bireyin güçleri olabilir. Saleebey (1997) bireylerin güçlenme süreçlerini değerlendirirken yardımcı olabilecek güç köşelerinden bahsetmektedir: Yeterlilik, kapasite, ve cesaret; taahhüt, olasılık, olumlu beklentiler ve potansiyel; dayanıklılık, ihtiyatlar, kaynaklar ve beceriklilik. Kadınlar yalnız anneliğin inşasında yeteneklerini keşfetme, yetkinliklerini ortaya koyma çabası göstermektedir. İnci bu süreçle ilgili deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Kendimi geliştirdim. Asla, insanlarla uğraşmama o kadar çok hoşuma gidiyor ki. Artık hiç kimseyle uğraşmıyorum. Çünkü kendimi geliştirdikten sonra kendinize yetiyorsunuz, başkalarına ihtiyaç duymuyorsunuz. Uğraşmaya didişmeye, vakit ayırmıyorsun. Haluk Levent'in dediği gibi kendinle uğraşıp zirveye çıkmak istiyorsunuz. Gerek yok. Bak benim de hedeflerim var.” (İnci)

Yalnız annelikte kadınların başka bir manevra yapmasıyla ezme-ezilme ilişkisi güçlenmeye evirilmektedir. Ataerkil düzende yalnız kadın daha fazla sömürülmeye ve damgalanmaya açık bırakılırken kadınlar annelikle dönüşmeye çalışmaktadır.

Baskılardan uzaklaştıkça kapasitelerinin sınırlarını zorlamışlar ve değişim için cesaret göstermişlerdir. Merve güçlenme deneyimini şöyle dile getirmektedir:

“Şu anda benim ailem diyor ya hani beni gerçekten çok en aşağılarda hani bu gerçekten benim şeyimdi. Hani nasıl diyeyim? Bu benim bakışım değil onlara. Beni çok böyle hep en gerilerden nasıl anlatayım? Yani şimdi olduğum durumla o zamanki durum, beni kimse kaleye almazdı. Almazdı. Neden almaz? Şimdi anlatıyorum en başından beri. Ya sen anne benim halimi görüyordun. Anne benim etlerimi şu renkte geliyordum ben anneme. Baygın yani dayaktan bayılır mısın? Ben bayıldığımı biliyorum. Anne sen beni gördüğün halde beni atıyordun ama. O cesareti gösteremedin hiçbir zaman. Çünkü neden? Oğullarıma bir şey olacak korkusuyla yaptın, bunu yaptın, beni attın. Kalee almadın, bir şey olduğu zaman sormadın, söylemedin. Ama şimdiki Merve 'ye baktıklarında güçlü bir Merve görüyorlar. Maddi anlamda da güçlü Merve görüyorlar. Ve saygı duyuyorlar emin ol çok büyük saygı duyuyorlar şu anda. Bir şey dediğim zaman dinliyorlar. 'Tamam Merve, bunu böyle yapalım.' Ama önceki Merve de kimse böyle değildi, Anlatabiliyor muyum? Çok büyük bir değişim yaşadım.” (Merve)

Anneliğin büyük orada fedakarlıktan geçtiği söylenebilir. Değer kazanmaları yalnız annelikle yaşadıkları dönüşümle gerçekleşmektedir. Değerli olduğunu ispatlama bilinçleri fedakârlık yoluna sürüklemektedir. Sennett ve Cobb (2018: 217) özgür olmayı yalnızca *“bir şey -den özgür olmak, yani boyunduruğun olmaması değildir”* der. Yalnız anneliğin kadınların için bir güçlenme deneyimi olduğu konuşulurken verdikleri mücadele boyutlarını gözden kaçırmamak önemlidir. Öncelikle bireysel kapasitelerini geliştirmek için büyük bir çaba göstermektedirler. Suna'nın buna dair sözleri şu şekildedir:

“Bak ablam bana 'ya sen ne kullanıyorsun' diyor. 'Senin bu yaşadıklarını kim yaşadı' diyor. 'Gülüyorsun hep neşelisin. Şey sen nasıl bir gün geçiriyorsun, Yıldız Tilbe kafası var sende'. 'Evet, Yıldız Tilbe gibi oldum' dedim. Yıldız Tilbe'yi de anlıyorum. Gerçekten çok yıpranan, çok üzülen insanlar bir yerden sonra tamam diyor. Zamanla durumuna göre davranıyorum, bir şeyi takmıyorum. Hiçbir şey bana zor gelmiyor, hiçbir şey beni korkutmuyor. Bu evde yatmak, niye, korkmuyorum. Ben zaten bir canavarla evlendim. Bıçağı gırtlığıma dayamış bir adamla aynı evde yasadım. Şimdi bu saatten sonra kimden korkacağım? Bana yabancı bir şey yapmaz ki. İnanın ki yabancından size zarar geldi mi gelmiyor. Sizi en iyi kim tanıyorsa, en çok kime güveniyorsanız, benim hayatta en çok canımı o yaktı. Bak sizden bana zarar gelmez. Ama ben hiç kimseyle eskiyi konuşmuyorum. Şu anda ben, diyorlar zaten 'çok değişmiş'. Ben değişmedim. Ben yine aynıyım. Ama artık kendimim. Benim ben.” (Suna)

Şiddet kadını tahakküm altında tutan araçlardan sadece birisidir. Şiddet aracılığı ile kadına yaşamla ölüm arasında sunulan tecrit kadının bu tecrit artık boyun eğmemesiyle kırılabilir (Ludringen, 2012: 10). Sürekli daralan ve değişen sınırlarda kadın tecrit edilerek yapabilirlik özgürlüklerinin çoğuna el koyulmaktadır. Suna yaşadığı tecritte ölümle yüz yüze gelme halini açıklamaktır. Suna'nın tutumu bir kayıtsızlık değil artık tecrite başka şekilde cevap vermektir. Suna sözlerine şöyle devam ederek konuya açıklık getirmektedir.

“Şimdi ben benim artık. Ben annemin istediği gibi bir kız değilim. Ben kocamın istediği bir kadın da değilim. Ben benim, ben oldum. Ciddi söylüyorum. Bak ben boşandıktan sonra güzel olduğumu gördüm. İyi olan benmişim. Seven benmişim, güvenen benmişim. Ben fedakârlık yapmışım, ben a ltan almışım. Ben kavga çıkmasın diye, hep ben susmuşum. Hep benim yastığım ıslanmış. Artık hiçbirini yaşamıyorum. Öyle bir rahatım. Yani gerçekten hiçbir şeyi dert etmiyorum. Para bitsinya, para geliyor. Bugün olmaz, yarın olur para gelir. Ama yaş geri gelmiyor.” (Suna)

Herkesin bir tane yaşamı var. Biricik olma hali bireyin güçlerini keşfiyle hissedilebilmektedir. Yıllarca baskıya maruz kalan kadınların benlik saygısı zedelenmektedir. Bölünmüş bir benlikle acılarını yatıştırmaya çalışırken, baskının gerçek yüzüyle mücadele etmeleri çok daha zordur. Onlar kendilerine yabancılaşırken, ataerkil toplum bunu güvenli alan, güvenilir ilişki olarak şematize etmektedir (Parsons, 1942). Oysa bu gerçeklik yıkıma uğradığında kadın kendisi ile tek başına kalmaktadır.

Krizlerin, zorlu yaşam olaylarının yıkım ve fırsatlarla dolu olabileceği kadınlar için umut vadetmektedir. Kendilerinden başlayarak, içten dışa doğru bir değişim söz konusudur. Yalnız annelerin kişisel güçlenme deneyimleri farklı ilişki düzeylerinde özsaygılarını ve bütünlüklerini koruyabilmelerini sağlamaktadır. Ataerkil ideoloji düşünce, duygu, davranış ve semboller aracılığı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devamlılığını sağlamaktadır. Kültür en yakın ve ince detaylarla ideolojinin aktarımında büyük rol oynamaktadır (Connell, 1987: 112). Katılımcıların çoğu aile ve akrabalarından uzak kalma eğilimindedirler. Bu ilişkiler sevgi, aidiyet, güven ve bağlar dışında toplumun kültürel kodlarından bağımsız değildir. Kadınlar toplumsal değerlerini meşrulaştırmak için yerleşik davranış kalıpları ve biliş yapısına karşıda bir direniş sergilemektedir. Yasemin’in sözleri bu direnişi somutlaştırmaktadır:

“Şimdi rahat bir şekilde mini eteğimle de giderim. Otururum. Tabii onlar pek hoş karşılamıyor ama ben hiç oralı olmuyorum. Ama bu ne kadar zamandır böyle işte bir yıl, altı ay. Abimin evine gittim. Bahçesinde oturdum, sigaramı da yaktım, içtim. Miniler giymedim, pantolon giydim ama saçım açık. Kolum kısaydı. Rahatsızlık, rahatsızlık hissettim ama sırfo şeyi kırmak için. Belki rahat bile edemedim. Belki kapalı olsam daha rahat oturup kalkacaktım ama sırfo zinciri ona da kırdırıp kendimle onu artık üzerimden atmak için ve yaptım onu. ... Şimdi özgürüm. Rahatım. İnanır mısın?” (Yasemin)

Tahakküm ilişkisinin kırılması baskı altındaki bireylerin manevralarını değiştirmesiyle mümkündür. Direniş pratikleri günlük yaşamda tahakkümün etkilerini hafifletebilir ve gizli senaryodaki olumsuzlama jestleri günlük onur zedelenmelerine yanıt verebilir. Ancak sistematik toplumsal öğreti düzeyinde tabi gruplar, eşitsizliği, esareti, monarşiyi, kastı ve benzerlerini haklı kılan karmaşık ideolojilerle karşı karşıya kalındığında direnişin de daha karmaşık bir örüntü içinde olması gerekmektedir (Scott, 2014:184). Yasemin

herkesçe bilinen gizli senaryoyu topyekûn ortadan kaldıramayacağını farkındadır. O nedenle kendi bedeni, kararları ve yaşamına dair sınırlarını yeniden çerçevelediğini anlatmak için gizli bir senaryo kullanmaktadır. Yalnız annelikte otoritenin yeniden tanımlanması oldukça önemlidir. Kendi yaşamlarıyla ilgili daha yetkin ve bağımsız hareket eder hale geldikçe yerleşik kültürden de ayrılmaya başlamaktadırlar. Asuman ailesinden ve sosyal çevresinde gelen duyumları şu sözlerle aktarmaktadır:

“Evliken niye yapamıyordum, çalıştığım için değil. Yani Ali'nin babasından kaynaklanan durumlardan dolayı gidemezdim. İzin vermezdi. O, böyle şeyleri boş şeyler olarak görür. Böyle şeyleri, hani duygulara çok önem vermez. Ama bu da benim içinde hep kalan bir şeydi. Yani şu an içimde öyle uhde olarak kalan bir şey yok. Şimdi istediğim gibi mesela param oluyor, varken harcıyorum, yokken yok. Hani ona göre kendimi ayarlıyorum, ediyorum en azından sinir sistemim bozulmuyor. Üzülmüyorum, ağlamıyorum. Mesela kardeşlerimin görümceleri de diyormuş. ‘İçinizde en böyle hayatı gerçekten yaşamayı bilen Asuman kardeşiniz’ diyormuş. İstedikim gibi işte bağlamaya da gidiyorum, kurslara da gidiyorum. Çok böyle beni aktif, sosyal görüyorlar.” (Asuman)

Bu değişim kadına tahakkümü sürdüren kişiler ve yapılarca değersizleştirmeyle, ötekileştirmeyle, damgalamayla, anlamda yer değiştirmeyle karşılık bulabilir. Ancak diğer tarafta Asuman ve diğerlerinin yaşadıkları otoritenin yeniden anlamlandırılmasıdır. İnci eski eşi ile olan bir konuşmasından kesitle ilgili şunları ifade etmektedir:

“Dedim ki bak dedim beni okuldan aradılar dedim. ‘İnci Hanım babası geldi çocukları gösterelim mi?’ diye. ‘Bak, çocukları bile benim iznimle görebiliyorsun. Adam ol, adam dedim. Adam ol.’ dedim. Oraya talimatı ben verdim. ‘Babaları kötü birisi, iyi birisi değil.’ Ben müsaade etmedim, izin vermedim, izin vermediğim sürece sen yoksun dedim. ‘Ben varsam sen varsın, ben yoksam yoksun’ dedim. ‘Ben müsaade ettiğim sürece sen orada çocukları görebiliyorsun. Ama acıdım. Şimdi görebilirsin’ dedim.” (İnci)

İnci eski eşine yaptığı konuşmada ailesinin sınırlarını koyarken, otoritenin kendisi olduğunu göstermeye çalışır. İnci'nin söylemi “adam ol, adam” güç kurallarını yeniden yapılandırmanın mesajını vermektedir. Ataerki kadın olmanın kurallarını belirlenirken, yalnız annelerin söylemlerinde Thompson (2006)'ın deyişiyle “içselleştirilmiş baskının” çözüldüğü söylenebilir. Ancak baskının derinliğini görmek için özelde olan sınırlamaların, yaralanmaların var olduğu sosyal yapıya bakmak gerekmektedir. Baskı basit anlamda ezen ve ezilenin ikili bölünmesinden daha fazlasıdır. Birey aynı zamanda ayrıcalıklı bir konumda olurken başka bir boyutta güçsüz pozisyonda görünebilir. Baskı sıklıkla ayrımcı ve dezavantajlı tutumların sistemli ve yapısal olarak ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Ortaya çıkan güç eşitsizlikleri tahakkümü elinde bulunduran grup ile tabi grubun arasında olabileceği gibi, kişiler arası, kültürel ve yapısal düzeyde de varlığı söz konusudur (Dominelli, 2002: 39; Thompson, 2016:18).

Kadınlar toplumsal cinsiyet düzeninin eşitsiz rol dağılımında tam zamanlı ya da yarı zamanlı olarak annelik yapmaktadır. Yalnız annelikte annelik tüm sorumluluklara yayıldığı için anne gibi hareket etmedikleri çok az zaman vardır. Kadınlar yaşamlarına dair yetkinlik kazanmakla birlikte kültürel baskı kaynaklarına karşı da güçlenmişlerdir. Zorlandıkları ve hala kırılgan olmalarına neden olan ise yaşam fırsatlarını elde etmedeki eşitsizliklerdir. Zor ekonomik koşullar içinde annelikle-geçim arasında sıkışmaktadırlar. Yeterli ekonomik gelire sahip olamadıkları için gündelik pratiklerde kolaylık sağlayacak başka hizmetleri de satın alma güçleri sıklıkla yeterli değildir. Ya da daha iyi yaşam koşulları olan bir mahalleye taşınamazlar. Toplumsal yapıdaki pozisyonları gereği formel destek mekanizmalarından ya geçici ve kısa süreliğine ya da hiç yararlanamamaktadırlar. Füsün sosyal yardım talebiyle ilgili deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Esenyurt Belediyesi'nin alt kata yardım için geldim. Harun Bey hala daha orada duruyor. Harun Bey, Harun Bey olmasa bile yanındaki görevlisi bilmiyorum ama masanın üstünde Harun Bey yazıyordu. 'Nereye kadar böyle olacak Füsün Hanım? Ya bir köye gidin, yerleşin ya da evlenin.' Bana bunu hiç tanımadan insanlar bile söylüyordu yani. Öyle söyleyeyim. Hiç tanımadığım insanlar bile bana bunu söylüyordu ve yardım için gittiğim kurum bile bunu bana söylüyordu.

Ataerkil toplum yapısında kadınlar eş ya da annedir. Yaşam pratikleri eş ya da anne olmaya göre şekillenirken bunların yokluğunda kadının yapabilirlikleri dışında çoğunlukla elinde bir şey kalmamaktadır. Çalışmada, farklı eğitim düzeylerine sahip kadınlar vardır. Ancak annelikle-istihdam koşullarının birbirini desteklememesi, kurumsal bakım ve destek hizmetlerinin yetersiz kalması diğer kaynakların kullanılmasına da sınırlılık getirmektedir. Toplumsal yapıda annelik ne kadar yüceltilmiş olsa bile yalnız annelik o ayrıcalıklı konuma ulaşamamaktadır. Çünkü diğer yandan daha geniş sosyal, ekonomik ve politik yapıyla bağlantılı sosyal ayrımlar öne çıkmaktadır (Thompson, 2007: 42).

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Araştırmanın Sonuçları

Bu araştırmada feminist sosyal teörının temel yaklaşımlarına dayanan sosyal hizmet perspektifiyle yalnız annelik pratiklerinin nasıl deneyimlerle inşa edildiğini anlamak amaçlanmıştır. Yalnız annelik pratikleri aile ideolojisinin bir uzantısı olarak annelik kurumu ile annelik deneyimi arasında bir konumlanışta sergilenmektedir. Ataerkil ideolojiden köklenen annelik kurumu yalnız annelik deneyiminin katmanlarında farklı anlamlar yaratmaktadır. Araştırmada “*yalnız annelik pratiklerinin nasıl deneyimlerle inşa edildiği*” temel sorusu altında “*çocukluktan itibaren öğrenilen annelik pratikleri*”, “*evlilik ve ilişkilerde annelik pratikleri*”, “*aile ve sosyal çevrede annelik pratikleri*”, “*çocuklar ve annelik pratikleri*”, “*ev içi sorumluluklar ve annelik pratikleri*”, “*ekonomik gereksinimler ve annelik pratikleri*” ve “*psikolojik ve sosyal gereksinimler ve annelik pratiklerine*” cevaplar aranmıştır.

Çalışmanın saha çalışması İstanbul ilinin Esenyurt, Kartal ve Maltepe semtlerinde yaşayan yalnız annelik yapan kadınlarla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde 18 kadın ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın öznelere bu semtlerin kadın mahalle muhtarları, yararlandıkları formel ve enformel sosyal yardım kanalları aracılığı ile ulaşılmıştır. Görüşme verilerinin deşifresi yapıldıktan sonra görüşme bilgileri MAXQDA pro 2022 programıyla analiz edildi. Analiz sonucunda 18 alt temaya ulaşılmış olup bu temalar 5 tema başlığı altında ele alınmıştır. Araştırma bulguları kişisel, yapısal ve kültürel ilişkilene biçimleri olarak değerlendirilebilecek temalar altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada kadınların yalnız annelik deneyimleri “*annelik kurumundan annelik pratiğine*”, “*yalnız annelikle yüzleşme*”, “*anneliğin gizli yaraları*”, “*yalnız annelik döngüsü*” ve “*yalnız annelikte güçlenme*” tema başlıkları altında tartışılmıştır. Analiz bölümünde araştırma sorularına cevap veren temalar eşleştirilmiş olup bu bölümde kadınların kendileriyle ve dünyayla kurdukları ilişkilene biçimlerinde inşa ettikleri yalnız annelik pratiklerine dair sonuçlara bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerin ışığında yalnız annelik pratikleri annelik kurumunun yarattığı yaralar

ve annelik pratiğinin getirdiği güçlenme deneyimleriyle inşa edilmektedir. Bu bağlamda araştırmada iki ayrı koldan kendi içerisinde ele alınabilecek sonuçlara aşağıda yer verilmektedir.

Annelik Kurumun Yarattığı Gizli Yaralara Dair Sonuçlar

İlk olarak: Yoğun annelik ideolojisi, ebeveynlikte ortak düzlemi nerdeyse tamamen ortadan kaldırarak her şeye yeten yalnız anneliği yaratmaktadır. Araştırma yönergesi hazırlarken özellikle kadınların kendi anneleriyle kurdukları ilişki ve ideallerindeki annelerin de örneklerine ulaşacak sorulara yer verilmiştir. Bunun en önemli sebebi annelik kurumunun temsili “en iyi anne” kimdir sorusunun kadınlardaki anlamını keşfetmektir. Hays’ın (1996) yoğun annelik ideolojisi ve Douglas ve Michales’ın (2005) yeni annecilik kavramları annelikte erişilemeyen standartlara vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Araştırmada katılımcıların anneleriyle olan ilişkileri birbirinden oldukça farklıdır. Bazıları annelerini hiç tanımamış veya annesiyle değil de başka bir bakım verenle yakın bir ilişki kurmuş bazıları ise babalarının gölgesinde kalan anneleriyle yakınlık kurmuştur. Chodorow’un (1979) açıklık getirdiği doğa ve rol argümanı annelerin kadın olması gerek evlilik süreçlerinde gerekse boşanma sürecinde istikrarını korumaktadır. Çalışmanın analizinde anneliğin yalnızlığına özellikle vurgu yapılmıştır. Çünkü kadınların yaşam deneyimlerinde açıkça görülüyor ki yoğun annelik ideolojisi annelik kadınların yalnız olduğu bir eylem. Çünkü destekleyici, paylaşımcı veya yardımcı diğer ebeveyn, ilgili baba, sıklıkla anneliğin alanına girmeyecek bir sınırdan ebeveynliğe dahil olmaktadır. Boşanma sonrasında ise kadınların çocukların bakımında öncelikli ebeveyn olma durumları derinleşmektedir. Araştırmada kadınların babayla ebeveynliği paylaşma düzlemlerinin çok sınırlı ve kısıtlı olduğu gözlemlenmiştir. Psikolojik, sosyal, ve ekonomik gereksinimlerin tümüne yeten makbul bir anneyi var etmeleri kaçınılmaz oluyor. Her ne kadar artık daha fazla tek ebeveynli aileden söz edilse de yalnız annelikte çocuğun ertelenmemesi ve vazgeçilmemesi yoğun annelik ideolojisinin sonucudur. Buna bağlı olarak kadınlar yoğun annelikle müzakere etmektedir. Bu çalışmada düşük gelire sahip kadınlarla çalışma yapılmış olup literatürde yer alan diğer çalışmalarla da karşılaştırma yapıldığında farklı sınıflardan kadınların müzakerelerinin çeşitlendiği görülmektedir. Araştırma sonucuna göre yalnız annelikte her şeye yeten anneliğin inşa edildiği görülmektedir.

İkinci olarak: Anne olma pozisyonu kadınların sosyal ve ekonomik ilişki dinamiklerine sınırlılıklar getirmektedir. Kadınlarla yapılan pek çok çalışmada boşanmanın önemli belirleyicilerinden birisinin çocuk olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öncelikle çocukla yaşamı devam ettirebilecek uygun koşullara erişim yalnız annelikte oldukça önemli. Ataerkil toplum yapısında boşanma sonrası kadınların aile evine dönmesine dair bir yatkınlık söz konusu olsa da bunun ekonomik gereksinim ve bakım desteğine bağlı olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Avan, 2019; Demirel, 2021; Bülbül ve Kaygusuz, 2022). Bu çalışmanın öznelere ise yalnız annelikte birlikte aile ilişkilerinde önemli değişimler geçirmiştir. Kök ailelerinin sosyal desteğine ihtiyaç duydukları dönemlerde hem geçmiş deneyimler hem de artık anne olmaları belirleyici olmuştur. Öznelere çocukluk ve gençliklerinde evlilik ve anne olma üzerine yapılan planlar geniş bir yer tutarken bazılarının ailesi eve dönmelerine çocuklarını bırakma şartıyla izin vermiştir. Araştırmanın öznelere ailelerinden gelebilecek desteğin kendi üzerlerinde kurabileceği güç ve kontrol riskinden dolayı aileleriyle mesafeli bir ilişki kurma eğilimi göstermişlerdir.

Kadınların sosyal ilişkilerinde karşılaştıkları bir diğer sınırlılık “*çocuğuyla birlikte ortada kalmışlık*” algısıdır. Bu algı, aile ideolojisinin anneliği kadına dayatması ama diğer yandan annelikte birlikte yaşamın pek çok arzusundan vazgeçilmek zorunda kalınması olarak tanımlanabilir. Bir başka bakışta kadın için yeni bir evlilik ideasının kusurlu hale gelmesi ve kadının kendini çocuğa adayacağı beklentisiyle bir daha “bekar bir kadın statüsüne” erişemeyeceği vurgusu yapılmaktadır. Bu beklenti yalnız annelikte kadınlığı değersizleştirmektedir. Özellikle kadınların ekonomik olarak kısıtlı kaynağa sahip olması yaşamını bir erkeğe bağlı olmadan sürdüremeyeceğine yönelik bir algı yaratmaktadır. Bu durum kadınların mahalle, sokak, iş gibi mekanlarda ve diğer ilişkilerde cinsel tacize maruz kalmasına neden olmaktadır. Yalnız anneler tüm bunlarla baş etmek için sosyal ilişkilerinde daha temkinli davranmaya çalışır. Genellikle bekar olduklarını paylaşmadıkları, güvenilir kişiler aracılığı ile başka insanlarla ilişki kurdukları veya kendileri gibi yalnız annelik yapan kadınlarla ilişki kurmaya özen gösterdikleri gözlemlenmektedir.

Annelik sosyal ilişkilerde getirdiği sınırların yanı sıra ekonomik sınırlılıklar da yaratmaktadır. Araştırmanın öznelere farklı eğitim düzeylerinden düşük gelire sahip

kadınlardır. Yalnız annelikte kadınların tam zamanlı çocuk bakımıyla ilgilenmesi çok mümkün değildir. Daha küçük yaşta çocuğu olan anneler sosyal yardımlar aracılığı ile yaşamını sürdürse bile geçici ve kısa zamanlı işler bularak gelir elde etmeye çalışırlar. Annelik kadınların gelir kazanma kapasitesini önemli oranda düşürmektedir. Sen'in (1992) yapabilirlik olarak kavramsallaştırdığı yeteneklerini kullanabilme özgürlüğü yalnız annelikte oldukça sınırlıdır. Kadınlar ancak çocukların sorumluluklarını takip edebilecekleri işlerde çalışabilmektedir. Çocukları okulda veya kreşe gitse bile okul ile iş mesafesi önemli olduğundan çalışabilecekleri işler konusunda seçici olmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle geçinmek için çalışabilecekleri işleri seçmek zorunda kalırlar. Bu işlerin genellikle gündelik temizlik işleri olduğu ya da buna benzer kısa, geçici ve güvencesiz işler olduğu görülmektedir. Davis (2019) bu durumu iş yaşamındaki yabancı ziyaretçiler olarak tanımlamaktadır. Kadınlar bu işlerden düşük gelir elde ettikleri için bazen birden fazla işte çalışmak durumundadır. Gündelik yaşamlarında iş ve çocukla ilgili sorumlulukların koordinasyonu oldukça önemlidir. Kendilerine nerdeyse çok az bireysel zaman ayırabildikleri ve evle ilgili diğer sorumlulukları da daha dar zaman aralıklarında yerine getirdikleri gözlemlenmektedir.

Üçüncü olarak: Annelik ideolojisi boşanmış kadına karşı makbul anne söylemiyle kadın üzerindeki tahakkümü sürdürmektedir. Feminist literatürde yalnız anneliğin kadınların özgürleşmesiyle ilgili tartışmalar vardır. Diğer yandan Walby (1991) ataerkil ideolojinin özel ve kamusal alanda genişleyen uzantılarını yaptığı tartışmada erkeklerden bağımsız yaşamının farklı sınıflardan kadınlar için yeni mücadele alanları ortaya çıkardığını ileri sürmüştür. Araştırmanın öznelere "anne" olmayı dışarıdan gelebilecek riskli ve tehditkar ilişki biçimlerine karşı bir korunma aracı olarak anlamlandırmaktadır. Çünkü boşanmış bir kadın olarak, erkeksiz bir yaşam sürmek korunmayı gerektiğine yönelik baskı devam etmektedir. Bu baskı bekarlıkla birlikte evden sokağa yayıldığı için kadınlar en hızlı, güvenli ve makbul şekilde "*benim çocuğum var*" diyerek toplumsal yaşama entegre olabileceğini düşünmektedir. Özellikle ebeveynlikte ortaklık kurulmaması yalnız anneliğin kadınlar üzerindeki baskının tahkim edilmesine neden olmaktadır. Her ne kadar karşılıklı rızaya dayalı gibi görünse de ideolojinin karşılıklı rıza ürettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Donath (2022) annelikten pişman olmakla ilgili çalışmasında anne olmamakla ilgili diğer yollar önceden kapatıldığından bahseder. Bu nedenle "makbul anne" söylemi sayesinde kadınlığa getirilen engeller önemsizleşebilir ve gözden

çıkarılabilecek küçük şeyler haline gelir. Kadınlar içinde bulundukları sosyal gerçekliğin bir parçası olarak annelik kurumunun dayattığı annelik içgüdü, şefkati, fedakarlığı ve affediciliği gibi sıralanabilecek değer yargılarının baskısı altında yalnız annelik yapmaktadır. Bu değer yargıları karşısında suçluluk, yetersizlik, başarısızlık ve yorgunluk gibi duygular yaşasalar da sıklıkla kendi yaşamlarına ve çocuklarına sahip çıkmak adına zorlayıcı güçlere karşı direnmeye ve müzakere etmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir.

Yalnız Annelik Pratiğine Dair Sonuçlar

Dördüncü olarak: Yalnız annelik pratiklerinin inşasında zihinsel olarak anneliğe sıkışma “*annelik sancısı*” kavramı ile açıklanabilir. Annelik çocukla ilgili belirli işlerin yerine getirildiği toplumsal bir rol olarak tanımlanabilir. Bu işler çocukların beslenmesi, korunması ve gelimi ile ilgili temel ihtiyaçları karşılamak üzere kurgulanmıştır. Anne ve çocuk arasındaki ilişki ta ki hamilelik öncesinde başlayan ve büyüyerek devam eden bir roldür. Öyle ki annelik büyüdükçe kadın olmanın silikleştiği annelik mi kadınlık mı gibi muhatabı tek olan bir sorunun cevabı haline gelir. Bütün kadınların anne adayı olduğuna dair toplumsal cinsiyet önyargısı tam zamanlı annelik baskısını (Badinter, 2017) yaratmaktadır. Bu durum yalnız annelikte daha da derinleşmektedir. Kadınlar “*yedi gün yirmi dört saatim*” diyerek saatin çocuk diye çaldığını anlatmaya çalışır. Çocuğa karşı sorumlu olmanın yalnızlığı, çocuk dışında kalan bütün seçenekleri daha az öncelikli, ertelenebilir, geciktirilebilir, telafi edilebilir veya vazgeçilebilir kılar. Kadınlar tüm sorumlulukları yerine getirdiklerini layıkıyla yerine getirse bile anne olmaktan çıkamazlar. Böylelikle annelik her ana, zamana, yere ve ilişkilere yayılarak kadınların baş etmesi gereken bir sancı yaratır. Burada yaşadıkları sıkışma “*annelik sancısı*” kavramı ile açıklanabilir. Annelik sancısı, kadınların zihinsel olarak anneliğe sıkışmasıdır. Anneliğin aciliyeti ve makbulü karşısında kadının bireysel planlamaları, arzu ve isteklerinin sıklıkla geri planda kalmasıdır.

Beşinci Olarak: Yalnız annelik döngüsel bir güçlenme sürecidir. Yalnız annelikte yaşama tutunmak, güçlenmek ve kendileri için en iyi kararı verebilmenin motivasyonunun çocuk olduğu gözlemlenmiştir. Kadınlar bunu açıklarken evlilikteki rollerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. “*Eskiden de her şeyi ben yapıyor muşum*” vurgusuyla çocuğun bakımı ve sorumluluğunu hafifletmek bunun yerine kendi yaşamına sahip çıkmak ve yaşamında otorite olmayı ikame ettikleri dikkat çekmektedir. Yaşamın

kontrolünü ele almak ve oraya dair aitlik duygusu yalnız anneliğin güçlenme sürecine vurgu yapmaktadır. Kadınlar her ne kadar anneliğin zorluğu üzerinden açıklamalar yapsa da yalnız annelikle ilgili barışık bir ortaklıkta buluştukları gözlemlenmiştir. Anneliğin kıymetli ve kutsallığından gelen korunaklılıkla annelik performanslarını (Goffman, 2009) sergilerler. Yalnız annelikte güçlenmenin döngüsel nitelikte olduğu düşünülmektedir. Bu döngüsellüğün annelikten çıkamama yani annelik sancısının bir sonucu olduğu söylenebilir. Annelikten çıkış olmadığı için kadınlar annelikle müzakere eder (Badinter, 2017). Bu müzakere süreci devamlı şekilde annelik sancısı, anneliğe teselli, anneliğe dayanıklılık ve anneliğin karını içeren bilişsel bir süreçten geçmektedir.

Altıncı Olarak: Yalnız annelikte kişisel ve kültürel ilişkilerde faillik özellikleri öne çıkarken yapısal ilişkilerde daha edilgen bir güç müzakeresi gözlemlenmiştir. Feminist sosyal hizmet ilkeleri arasında baskı karşısında kişilerin failliğini ve kapasitesini anlamak önemli bir yerde durmaktadır (Dominelli, 2002). Ataerkil ideolojinin annelikle kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği derinleştirmektedir. Ataerkil toplumda kadınlık ve annelik üzerinden kurulan tahakküm ilişkisi ancak kadınların kendinden gelen bir güçle dönüştürülebilecektir. Hooks (1984) bunu bilinci sömürgeci ayırmakla mümkün olacağına dikkat çekmiştir. Araştırmanın diğer sonuçlarıyla birlikte ele alındığında yalnız annelik kadınlar için çeşitli özgürleşme ve güçlenme alanları yaratmaktadır. Kadınlar yalnız annelik deneyimiyle birlikte gerek eski koca ve ailesi gerek köken ailesiyle artık farklı bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişkide kendisini ve çocuğunu öncelikleyen, köken aileden ayrılmış ve faillik özellikleri gösteren bir performans göstermektedirler. Giddens (1976) failliği kişinin kendi yaşamında karar alma ve eylemlerinin sorumluluğunu alma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Kadınlar kendi yaşamlarının otoritesi oldukları daha yetkin ve bağımsız hareket edebildiklerini vurgulamaktadır. Bu durum yerleşik kültürden ayrılmayı mümkün kılarak, ilişki sınırlarının yeniden tanımlanmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan yaşanan deneyim sosyal gerçekliğin bir parçası olarak daha geniş sosyal, ekonomik ve politik yapılardan etkilenmektedir. Kadınların yapısal zorluklar karşısında daha edilgen ve yalnız kaldıkları düşünülmektedir. Bu en çok iyilik hallerinin konu olduğu politikalardaki görünürlükleriyle değerlendirilebilir. Kadınların özellikle ekonomik zorluklar yaşadıkları düşünüldüğünde, ebeveynliği paylaşma yollarından biri olarak düzenlenen nafaka planlamasının düzenli takip edilmediği gözlemlenmiştir. Çocukların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının paylaşılması konusunda

var olan hukuksal düzenlemelerin tam olarak işlemediği ya da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Araştırmanın Önerileri

Bu araştırmada kadınların yalnız annelik deneyimlerini hangi pratiklerle inşa ettiklerini keşfetmek amaçlanmıştır. Kadınların deneyimlerini merkeze alarak feminist sosyal hizmet perspektifini benimseyen bu çalışmada; kadınların annelik kurumunun pratikleri ile müzakere etmeye çalıştığı, yaşamlarında muktedir olmak için anneliği bir taktik olarak kullandığı sonucuna varılmıştır. Ataerkil ideolojinin kadınlık ve anneliğe içkin gördüğü değerler karşısında kendi yaşam deneyimlerini önceledikleri gözlemlenmiştir. Bu feminist sosyal hizmetin odağında yer alan kadınların baskıya karşı eleştirel bilinç geliştirmesi ve bilgi-pratiğin (praksis) birlikteliğini öne çıkaran bir güçlenme sürecidir. Bu doğrultuda araştırmanın önerileri kadınların yalnız annelik süreçlerine, anneliğin inşasına ve feminist sosyal hizmet uygulamalarına yöneliktir.

Anneliğin İnşasına Yönelik Öneriler

Kadının anneliğini ön plana çıkaran toplumsal, ekonomik ve politik inşa karşısında kadınların farkındalığı güçlendirilmelidir. Özellikle yaygın iletişim araçları ile (televizyon, sosyal medya vb.) kadının anneliğine vurgu yapan reklam, film, dizi gibi araçlara karşı eleştirel olunması önemlidir. Bu yönde kadın sivil toplum kuruluşlarının birlikteliğiyle “kişisel olan politiktir” tavrının tüm kadınları içine alması gerekmektedir. Özellikle düşük eğitim ve ekonomik olanaklara sahip kadınların bu araçlara ulaşması oldukça kısıtlıdır. Sivil toplum kuruluşlarının hem kendi hem de kamusal mekanizmalarla ortaklıklarla bu kapsayıcılık genişletilebilir.

Araştırmada geçen önemli bilgilerden birisi de kadınların anneliği seçip seçmediğidir. Bazı özneler hamile kaldıklarını öğrendiklerinde bebeği aldırarak veya tıbbi olmayan yollarla düşürmeye çalışmıştır. Burada yasal kürtaj süresi ve kürtaja erişim oldukça önemlidir. Kadınların anneliği seçebilme özgürlüğünün yolları yeniden değerlendirilmelidir. Annelik toplumsal bir rol olarak yaşamları boyunca devam eden bir deneyime dönüşmektedir. Kendi yaşamlarından sorumlu olma ve aldıkları kararların sonuçlarını yönetebilmeleri adına bu sürecin önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın ana temalarından birisi annelikte yalnızlıktır. Derinlemesine görüşmelerde kadınların evlilik ve ilişkilerindeki annelik pratikleri de değerlendirildiğinde çocuğun bakım ve sorumluluğunda babanın yardımcı ve destekçi olma rolünün ağırlığı ön plana çıkmaktadır. Aile ideolojisi annelik ve babalığı birbirini kesin çizgilerle ayırdığından ebeveynlikte ortaklık boşanma sonrasında daha çok esnemekte ya da ortadan kalmaktadır. Bu nedenle evlilik öncesinde ve evlilik sürecinde ebeveynlik yaygın eğitim modellemelerinin geliştirilmesi, eğitim süreçlerinin izlenmesi ve sosyal politikanın bir parçası olarak kurgulanmasına ihtiyaç vardır. Bir yönüyle toplumsal cinsiyet eşitliğini de içerecek bu eğitim modellerinin öncelikle kamusal kurumlar aracılığıyla işleyişinin sağlanması önemlidir.

Yalnız Anneliğe Yönelik Öneriler

Çiftler boşanmış olsalar bile ebeveynlik eşit bir şekilde paylaşılmalıdır. Araştırma sonucunda ancak nafaka yoluyla babadan destek alınabildiği, bunun dışında sıklıkla değişen, kısa süreli aralıklarla çocuk ve babanın görüştüğü sonucuna varılmıştır. Çocuğun bakım ve sorumluluğunu paylaşmak üzere belirlenen nafakaların düzensiz ya da hiç ödenmediği görülmüştür. Ödenmeyen nafakalara karşı kadınların yasal işlem başlatması ve baba ile ilişkiyi sürdürmek zorunda kalması gibi çeşitli sonuçları vardır. Kadınların buradaki psikolojik ve maddi maliyetlerinin görünürlüğü oldukça sınırlıdır. Bu nedenle boşanma sonrasında gerek çocuğun gerekse kadının iyilik hali için bakım yükünün paylaşılması gerekmektedir. Var olan nafaka ve görüşme planlamalarının işlerliğini takip eden mekanizmaları güçlendirmek önemlidir. Diğer yandan maddi olarak yaşanan kaybın kamusal mekanizmalar aracılığı ile giderilmesi, yalnız anneliğin ekonomik yükünü hafifletebilir.

Araştırmanın öznelere büyük orandan formel ve enformel sosyal yardım hizmetlerinden yararlanmaktadır. Yararlanılan sosyal yardımlar genellikle kategorik, geçici ve düşük miktarlardadır. Sosyal yardımlar düzensiz olduğunda beklenen sosyal korumayı gerçekleştirmemektedir. Bu nedenle belirli bir gelir düzeyinin altında gelire sahip yalnız annelik yapan kadınların düzenli yararlanabileceği nakit transferlerinin olması önemlidir.

Yalnız anneliğin en önemli zorluğu çocukların sorumluluğu ile iş yaşamını planlamaktır. Çocukları ile yaşadıkları için genellikle sosyal yardımlar ve kendi gelirleri dışında maddi destekleri yok. Bu nedenle neredeyse hepsi bir işle ilgilenmekte. Ancak düzenli ve güvenceli işlerde çalışmıyorlar. Küçük yaşta çocuğa sahip olmak ve kamusal bakım hizmetlerine erişememek iş yaşamından çekilmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda bakım hizmetlerini merkezi ve yerel yönetimler aracılığı ile yaygınlaştırmak önemlidir. Daha büyük yaşta çocuklar için etüt merkezleri ve/veya atölyelerin geliştirilmesi, çocukların ücretsiz yararlanması sağlanabilir. Bu yönde kent olanaklarının geliştirilmesi annelik sorumluluklarının (çocuk bakımı, konut, beslenme, giyim, ulaşım, özel eğitim, danışmanlık vb.) koordinasyonunu kolaylaştırabilir. Yalnız annelik yapan kadınların çocuk bakım planlamasıyla uyumlu formel istihdam olanaklarının geliştirilmesi, aktif iş yaşamına katılımları ve sosyal korumadan yararlanabilmeleri için önemlidir.

Feminist Sosyal Hizmet Uygulamasına Yönelik Öneriler

Sosyal hizmet uygulamalarında kadınlarla çalışma oldukça yaygındır. Sosyal yardım hizmetlerinde, çocuk koruma sisteminde, şiddeti önleme ve izleme merkezlerinde, eğitim ve danışmanlık birimlerinde yalnız annelik yapan kadınlarla çalışılmaktadır. Burada örnek verilen kurumların neredeyse tamamı formel mekanizmaların parçasıdır. Bu birimlerde kadın deneyimini odağa alan ve güçlenme araçlarına erişimine sağlayan feminist sosyal hizmet uygulamalarının güçlendirilmesine ihtiyaç vardır. Kadınların yararlandıkları sosyal hizmet kuruluşlarında (özellikle sığınma evleri) çocukları ile kalabilecekleri alanlarının geliştirilmesi yaşam planlarında kolaylaştırıcı olabilir.

Feminist sosyal hizmet uygulamalarına yönelik bir diğer öneri kadınlarla deneyim paylaşım gruplarına, psiko-sosyal destek ve psiko-eğitim grup çalışmalarına öncelik verilmesidir. Araştırma sonucunda kadınların kendi sosyal ağlarında geliştirdikleri destek ve yardım mekanizmalarının ne kadar güçlendirici olduğu gözlemlenmiştir. Sayıca az olsa da sosyal yardım kanallarından aldıkları danışmanlık hizmetlerinin öneminden bahsetmişlerdir. Tüm bunlar kadınların görünür olma ve sosyal destek gereksinimlerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer önerinin kadınlarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarına ve diğer profesyonellere yöneliktir. Saha çalışmasında hiyerarşik olmayan bir ilişkinin ne kadar önemli olduğunu

bir kez daha öne çıkmıştır. Kadınlarla ilk teması telefon konuşmaları ile gerçekleştirmiştim. İlk temasta sürece ilişkin açıklayıcı, eşitlikçi ve ortaklığı anlatan bir dil kullanımı güven ilişkisini olanaklı kılmıştır. Bu nedenle özellikle merkezi ve yerel yönetimlerce yapılan hizmet sunumlarında feminist sosyal hizmet uygulamasının temel değerlerine bağlı kalmak ve ön plana çıkarmak önemlidir.

İleri Araştırma Önerileri

Bu araştırma sadece boşanma sonrası yalnız annelik deneyimini konu almaktadır. İleri dönemde planlanan çalışmaların farklı özne grupları ile yapılması annelik çalışmalarına katkıda bulunacaktır. Türkiye’de tek ebeveynlik literatürde hala oldukça taze bir konudur. Bu çalışmada tek ebeveynliğin bir boyutu olan annelik meselesi ele alınmıştır. Bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar tek ebeveynliği babalık, annelik ve ebeveynlikte ortaklık konuları ile çalışarak literatüre katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Abramovitz, M. (1996). *Regulating the Lives of Women: Social Welfare Policy from Colonial Times to the Present*. South and Press.
- Acar, H. (2001). Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(3), 13-26.
- Acar, İ. (2013). *Tek Ebeveynli Ailelerde Psikolojik Tepkiler ile Psikolojik Destek Almanın Klinik Sosyal Hizmet Açısından Analizi: Yalova Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Acar-Savran, G. (2018). *Feminizm Yazıları Kuramdan Politikaya*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Adams, R., Dominelli, L., & Payne, M. (2002). *Critical Practice in Social Work*. New York: PALGRAVE.
- Afyonoğlu, M. F., Bayyar, A. B., Kesen, N. F. & Morgül, B. (2021). Tek Ebeveyn Kadınların Sorunlarının Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 85-107.
- Aird, E. (2010). Consumerism and Motherhood. A. O'Reilly (Ed.), *Enchlopedia of Motherhood* (s. 400-403) içinde. USA: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Akkirman, D. K. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve Mekan: Kent Mekanına Erişimde Cinsiyete Dayalı Farklar ve Eşitsizlikler*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Manisa.
- Aktaş Akoğlu, Ö. Ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklerle İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 29 (1), 153-172.
- Aktaş, G. (2013). Ürettiyorum Öyleyse Varım: Buldan'da Ev Eksenli Çalışan Kadınların Aile ve Toplumsal Yaşamda Görünmeyen Emeği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 258-267.

- Alpman, P. (2018). Maduniyet Üreten Mekanizmalar Karşısında Eleştirel Sosyal Hizmetin İmkânları. S. Batal (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Alternatif Yorumlar* (9-28) içinde. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship. *Journal of Marriage and the Family* 62, 1192–1207.
- Arıcan, B., & Canatan, K. (2019). Tek ebeveynli Kadınların Sosyal Psikolojik Sorunları ve Bu Sorunlarla Başetme Yöntemleri. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 109-128.
- Attree, P. (2005). Parenting Support in the Context of Poverty: A Meta-Synthesis of the Qualitative Evidence. *Health and Social Care in The Community* 13(4), 330-337.
- Avan, E. (2019). *Boşanma Sürecindeki Kadınların Sosyo-Ekonomik Özellikleri, Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri ile İlişkili Faktörlerin Tanımlanması*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Aydiner Boylu, A., & Öztop, H. (2013). Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyoekonomi*, 208-220.
- Baker, M. (1997). Parental Benefit Policies and the Gendered Division of Labor. *Social Service Review*, 71(1), 51-71.
- Barrett, M. (1995). *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Başer, D., & Kırlioğlu, M. (2020). Türkiye'deki Sosyal Yardım Sistemine Yönelik Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1486-1513.
- Bayraktar, E. (2016). *Tek Ebeveynli, Lisede Okuyan Ergenlerde Algılanan Yalnızlık Düzeyleri ile Öfke İfade Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Beechey, V. (1979). On Patriarchy. *Feminist Review*, 3, 66-82.
- Benería, L. (1995). Toward a Greater Integration of Gender in Economics. *World Development*, 23(11), 1839-1850.

- Berger, R. (2013). Now I See It, Now I Don't: Researcher's Position And Reflexivity in *Qualitative Research*. *Qualitative Research*, 1-16.
- Bernardes, J. (1985). Family İdeology: Identification and Exploration. *The Sociological Review*, 275-298.
- Bilgin, E., & Tuncay, T. (2020). Sığınmaevinde Kalan Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutumları ve Yardım Arama Davranışlarının İncelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (16), 43-61.
- Bora. (2018). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boss, P. (1977). A Clarification of the Concept of Psychological Father Presence in Families Experiencing Ambiguity of Boundary. *Journal of Marriage and the Family*, 141-151.
- Bourdieu, P. (2003). *Devlet Üzerine* (A. Sümer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler* (2. Baskı). (H. Uğur Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Hill Yayın.
- Bozok, M. (2018). Türkiye'de Ataerkillik, Kapitalizm ve Erkeklik İlişkilerinde Biçimlenen Babalık. *Fe Dergi*, 10(2), 30-42.
- Boztilki, M. (2020). *Sosyal Yardımlar ve İstihdama Katılımın Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Yalnız Anneli Ailelere Yönelik Bir İnceleme*. Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi: İstanbul.
- Boztilki, M. (2022). Tek Ebeveynli Ailelerde Sosyal Sermaye Gelişimi Ve Güvenin Önemi: Yalnız Anneler Odaklı Bir Çalışma. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 248-262.
- Bradbury, B. (2000). Single Pranthood in the Past. . *Historical Methods*, 211-217.
- Brandwein, R. A., Brown, C. A., & Fox, E. M. (1974). Women and Children Last: The Social Situation of Divorced Mothers and Their Families. . *Journal of Marriage And Family*, 498-514.

- Buğra, A. (2015). Philanthropy and the Politics of Social Policy. B. Morvaridi (Ed.), *In New Philanthropy and Social Justice* (pp. 117-136) içinde. Cambridge University Press.
- Buz, S. (2009). Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 53-65.
- Bülbül, İ., & Kaygusuz, S. (2022). Sosyal İnceleme Raporları Üzerinden Boşanma Sürecindeki Bireylere İlişkin Bir Değerlendirme: Adana Aile Mahkemesi Örneği. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 67-83.
- Cairney, J., Boyle, M. O., & Racine, Y. (2003). Stress, Social Support and Depression in Single And Married Mothers. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 442-449.
- Can, Y., & Aksu, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58), 888-902.
- Carr, E. S. (2003). Rethinking Empowerment Theory Using a Feminist Lens: The Importance of Process. *Affilia*, 18(1), 8-20.
- Cartıllı, K. (2016). *Öfke ile Başa Çıkma Eğitiminin Tek Ebeveynli Öğrencilerin Öfke ve Olumlu Duygularına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Mevlana Üniversitesi, Konya.
- Chandler, M. (2007). Emancipated Subjectivities and the Subjugation of Mothering Practices. A. O'Reilly (Ed.), *Maternal Theory Essential Readings* (s. 527-541) içinde. Canada: Demeter Press.
- Chodorow, N. (1979). *Reproduction of Mothering Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. USA: University Of California.
- Christine Delphy, D. L. (2016). *Materialist Analysis of Women's Oppression*. London: Verso.
- Churchill, H. (2007). New Labour Versus Lone Mothers' Discourses of Parental Responsibility and Children's Needs. *Critical Policy Analysis*, 1(2), 170-183.
- Cohen, R., Coxall, J., Craig, G. & Sadiq-Sangster, A. (1992). *Hardship Britain: Being Poor in the 1990s*. London: Child Poverty Action Group.
- Collins, B. G. (1986). Defining Feminist Social Work. *Social Work*, 31(3), 214-219.

- Connell, R. W. (1987). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (M. Bütün Ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal.
- Creswell, J. W. (2009). *Research Design Oualitative, Ouantitative And Mixed Methods Approach*. USA: SAGE Puplications.
- Cumur, Ş. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kadın ve Mekân*. Yüksek Lisans Tezi, Konya Teknik Üniversitesi, Konya.
- Çamur, G. D., Acar, H., Baykara, Y. A., & Karataş, K. (2007). Boşanmış kadınların yaşam öyküleri ve yoksullukla baş etme biçimleri. *Kriz Dergisi*, 15(1), 25-38.
- Çetin, A. (2011). Bir Kavramın Kısa Tarihi:'Mahalle Baskısı'. *Mukaddime*, 3(3), 81-92.
- Davidoff, L. (2002). Aile Paradoksu: Tarihçilere Bir Çağrı (Z. Ateşer Ve S. Somuncuoğlu, Çev.). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet* (S. 49-66). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davis, L. V. (1994). Feminism and Constructivism: Teaching Social Work Practice with Women. *Journal of Teaching in Social Work*, 8(1-2), 147-163.
- Davis, N. Z. (2019). Women, Jewish History, European History. *Jewish Social Studies*, 24(2), 33-36.
- Dedeoglu, S. (2012). Equality, Protection or Discrimination: Gender Equality Policies in Turkey. *Social Politics*, 19(2), 269-290.
- Delaney, C. (2018). *Tokum ve Toprak*. İstanbul: İletişim.
- Delphy, C. (1977). *The Main Enemy: A Materialist Analysis of Women's Oppression*. Londra: Woman's Research and Resources Center.
- Demir, Z. (1996). Modern ve Postmodern Akımlar. *Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik İncelemesi. *Finans Politik Ekonomik Yorumlar* 44(511), 12-27.

- Demircioğlu, N. S. (2000). *Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi: İzmir.
- Demirel, B. (2021) *Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Tek Ebeveynli Ailelerin Gereksinimleri ve Sosyal Politika Uygulama Süreci Üzerine Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- Dilik, S. (1980). Sosyal Yardımlar: İki Anlamalı Bir Terim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01). 73-84.
- DiQuinzio, P. (1999). *The Impossibility of Motherhood: Feminism, Individualism and the Problem of Mothering*. Routledge.
- Doğancı, H. K., & Tuncay, T. (2020). Tarihsel Süreçte Kadının Aile İçindeki Konumunun Feminist Sosyal Hizmet Yaklaşımı Temelinde Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet* 31(3), 1324-1351.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory And Practice*. Britain: PALGRAVE.
- Dominelli, L., & Mcleod, E. (1989). *Feminist Social Work*. Basingstoke: Macmillan.
- Donovan, J. (2019). *Feminist Teori (12. Baskı)*. İstanbul: İletişim .
- Douglas, S. J., & Michaels, M. W. (2005). *The Mommy Myth: The Idealization of Motherhood and How It Has Undermined All Women*. USA: Free Press.
- Duran, D. Ş., & Cenikli, E. (2021). Yoksullukla Mücadelede Bir Kamu Politikası Olarak Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 149-162.
- Durusoy Öztepe, N. (2018). Hizmetler Sektörünün Eğreti İşlerinde Kadın İstihdamı ve Çalışma Koşulları, Ünlütürk Ulutaş, Ç. (Ed.) *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç* .Notabene Yayınevi: İstanbul.
- Ecevit, Y. (1993). Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9-34.
- Eisenstein, Z. R. (1979). *Capitalist Patriarchy and the Case For Socialist Feminism*. New York: Monthly Review Press.

- Elnur, A. (2019). Refah Rejimleri Bağlamında Babalık Yönelimli Aile Politikaları- Fatherhood-Oriented Family Policies in the Context of Welfare Regimes. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(1), 48-66.
- Elson, D. (1993). Gender-Aware Analysis and Development Economics. *Journal of International Development*, 5(2), 237-247.
- Elveren, A. Y. (2015). The Impact of the Informal Employment on the Social Security Deficits in Turkey. *World Journal of Applied Economics*, 1(1), 3-19.
- Esping-Andersen, G. (2011). *Tamamlanmamış Devrim*. (S. Çağatay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evans, T. (2005). *Unfortunate Objects: Lone Mothers in Eighteenth-Century London*. Springer.
- Ferguson, M. L. (2010). Choice Feminism and the Fear of Politics. *Perspectives on Politics*, 8(1), 247-253.
- Fevzioğlu, S., & Kuşçuoğlu, C. (2011). Tek Ebeveynli Aileler. *Aile ve Toplum*, 97-110.
- Fiona, J. G. (1994). Mothering Versus Motherhood. A. O'Reilly (Ed.), *Enchlopedia of Motherhood* (pp. 839-840) içinde. USA: Library of Congress Cataloging in Puplication Data.
- Firestone, S. (1971). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. Verso Books
- Freeman, M. L. (1990). Beyond Women's Issues: Feminism And Social Work. *Affilia*, 5(2), 72-89.
- Freire, P. (2010). *Ezilenlerin Pedogojisi*. (D. Hattatoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gatwiri, G. J., & Mumbi, K. A. (2016). Silence Power: Women Bargaing with Patriarchy in Kenya. *Social Alternatives*, 35(1), 13-19.
- Gedik, E. (2018). Single Mothers Doing Family: Re-Forming Traditional Family in Turkey. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 71-101.

- Geniş, Ş., & Köse Akkırman, D. (2020). Eşitsizlik Mekânları Olarak Mahalleler ve Kadınların Kent Hakkı. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(1). 1-35.
- Ghate, D., & Hazel, N. (2002). *Parenting in Poor Environments: Stress, Support and Coping*. Jessica Kingsley Publishers.
- Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. University of California Press.
- Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Stanford University Press.
- Gittins, D. (1993). *Aile Sorgulanıyor*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Glassman, C. (1992). On Feminism in Action: Feminist Dilemmas in Practice. *Affilia*, 7(2), 160-166.
- Glenn, E. N. (1994). Social Constructions of Mothering: A Thematic Overview. G. Chang, & L. R. Forcey (Ed.), *Mothering İdeology, Experience And Agency* (pp. 1-33) içinde. London: Routledge.
- Glesne, C. (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş*. (A. Ersoy ve P. Yalçınoglu, Çev.). Ankara: Anı.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik.
- Goodkind, S., Kim, M. E., Zelnick, J. R., Bay-Cheng, L. Y., Beltrán, R., Diaz, M., ... Walton, Q. L. (2021). Critical Feminisms: Principles and Practices for Feminist Inquiry in Social Work. *Affilia*, 36(4), 481-487.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1-2), 46-67.
- Green, F. J., & O'Reilly, A. (2012). *Feminist Mothers. from Motherhood to Mothering: The Legacy of Adrienne Rich's of Woman Born*. State University of New York Press.

- Gringeri, C. E., & Roche, S. E. (2010). Beyond the Binary: Critical Feminisms in Social Work. *Affilia*, 25(4), 337-340.
- Gutierrez, L. M. (1990). Working with Women of Color: An Empowerment Perspective. *Social Work*, 35(2), 149-153.
- Güneş, N. (2018). Feminist Akımlarda Aile. *Social Sciences Research Journal* 7(3), 142-153.
- Hager, T. (2011). Making Sense of an Untold Story: A Personal Deconstruction of the Myth of Motherhood. *Qualitative Inquiry*, 17(1), 35-44.
- Hamzaoglu, M. (2019). *Namus Kadına Karşı Şiddetin İdeolojisi*. İstanbul: Siyah Kitap.
- Harding, S. (1987). *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Indiana University Press.
- Hartmann, H. (1981). 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. L. Sargent (Ed.), *Women And Revolution: Revolution: The Unhappy Marriage Of Marxism And Feminism*. (pp. 1-42) içinde. London:: Pluto Press.
- Hartsock, N. (1987). Rethinking Modernism: Minority vs. Majority Theories. *Cultural Critique*, (7), 187-206.
- Hartsock, N. C. (1987). The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism. S. Harding (Ed.), *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. (pp. 157-181) içinde. Indiana University Press.
- Hays, S. (1996). *The Cultural Contradiction of Motherhood*. London: Yale University Press.
- Hennink M. M., Kaiser B. N., Marconi V. C. (2017). Code Saturation Versus Meaning Saturation: How Many Interviews are Enough? *Qualitative Health Research*, 27(4), 591-608.

- Hesse-Biber, S. N. (2007). The Practice of Feminist In-Depth Interviewing. S. N. Hesse-Biber ve P. L. Leavy (Ed.). *Feminist Research Practice* (pp. 111-149) içinde. London: SAGE.
- Hipolito-Delgado, C. P., & Lee, C. C. (2007). Empowerment Theory for the Professional School Counselor: A Manifesto for What Really Matters. *Professional School Counseling*, 10(4), 327-332.
- Hooks, Bell. (2014). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*. Toplumsal Cinsiyet (3. Baskı). Bgst Yayınları.
- İlkkaracan, İ. (2018). Toplumsal Cinsiyet Eşitlikçi, Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma için Mor Ekonomi. Ç. Ünlütürk Ulutaş (Ed.), *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç* (s. 31-67) içinde. İstanbul: Notebene Yayınları.
- Jaggar, A., & Rothenberg, P. (1993). *Feminist Frameworks Alternative Theoretical Accounts of the Relations Between Woman and Men*. USA: Mc Graw Hill.
- Josephson, E. (1969). The Matriarchy: Myth and Reality.. *The Family Coordinator*, 268-276.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç, F. Özbay, Çev.) (5. Baskı). İstanbul : Metis Yayınları.
- Kaplan, Z. (2018). Geleneksel ve Modern Kısılacında Annelik: 19. Yüzyıl Türk Romanında Aile Dinamiklerinin Anne Aleyhine Dönüşümü. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(8), 131-148.
- Karakaya, H. (2018). Görünmez Emek ve Ev Kadınları. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 73-94.
- Karaman, E. D., & Doğan, N. (2018). Annelik Rolü Üzerine: Kadının “Annelik” Kimliği Üzerinden Tahakküm Altına Alınması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1475-1496.
- Karataş, K. (2001). Toplumsal Değişme ve Aile. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(2), 89-98.
- Kaufman, M. (1987). *Beyond Patriarchy*. Canada: Oxford University Press.

- Kavas, S., & Hoşgör, A. G. (2013). The Parenting Practice of Single Mothers in Turkey: Challenges and Strategies. . *Women's Studies International Forum*, 56-67.
- Keim, S. (2018). Are Lone Mothers also Lonely Mothers? Social Networks of Unemployed Lone Mothers in Eastern Germany. L. V. Bernardi (Ed.), *Lone Parenthood In The Life* (pp. 11-141) içinde. Switzerland: The Registered Company İs Springer International Publishing AG.
- Kelebek Küçükarslan, G. (2022). *Feminist Sosyal Çalışma Perspektifiyle Kadınların Çekişmeli Boşanma Deneyimleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kelebek Küçükarslan, G. ve Cankurtaran, Ö. (2022). Experiences of Divorced Women Subject to Domestic Violence in Turkey. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(5-6), 2443-.
- Kemp, S. P., & Brandwein, R. (2010). Feminisms and Social Work in the United States: *an Intertwined History*. *Affilia*, 25(4), 341-364.
- Kiliçarslan, S., & Şahan, B. (2021). Divorce in Turkish Society: Personal and Family of Origin Characteristics. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 50(2), 1003-1032.
- Kline, M. (1993). Complicating the Ideology of Motherhood: Child Welfare Law and First Nation Women. *Queen's Law Journal* 18, 305-342.
- Kocatepe, B., & Bilgi, S. (2018). Toplumsal Bir İnşa Olarak Babalık: Annelerin Yaşam Öykülerinde Baba İmgesi. *Fe Dergi*, 10(2), 42-59.
- Koray, M. (2011). Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm: “Sol-Feminist” Bir Eleştiri. S. Sancar (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu.... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan* (s. 1-30) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antopolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Ankara: Bağlam.
- Lee, J. A. (2001). *The Empowerment Approach to Social Work Practice*. New York: Columbia University Press.

- Leonard, P. (1984). *Personality and Ideology: Towards a Materialist Understanding of the Individual*. London: Macmillan Education Ltd.
- Letherby, G. (2003). *Feminist Research in Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
- Linton, R. (1936). *The Study of Man: An Introduction*. New York: Printed in the United States of America.
- Lisa, J., & Espinoza, S. Y. (2017). Mothering and Child Welfare. S. & Butler-Mokoro (Ed.), *Feminist Perspectives On Social Work Practice: The Intersecting Lives Of Women In The 21st Century* (pp. 230-243) içinde. Oxford University Press.
- Lordoğlu, C. (2018). *İstanbul'da Bekar Kadın Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maclean, M. (1991). *Surviving Divorce: Women's Resources after Separation*. Macmillan.
- May, V. (2010). Lone Motherhood as a Category of Practice. *The Sociological Review*, 58(3), 429-443.
- Mckay, S., Jefferys, S., Paraksevopoulou, A., & Keles, J. (2012). *Study on Precarious Work and Social Rights*. London: Working Lives Research Institute. London Metropolitan University.
- Mclanahan, S., & Booth, K. (1989). Mother-Only Families: Problems, Prospects, and Politics. *Journal of Marriage And Family*, 557-580.
- Mclanahan, S., & Garfinkel, I. (1989). Single Mothers, the Underclass, and Social Policy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501(1), 92-104.
- Mies, M. (2018). Cinsiyete Dayalı İşbölümünün Toplumsal Kökenleri. M. Maria, V. Bennholdt, & V. W. Thomsen Claudia (Ed.), *Son Sömürge: Kadınlar* (s. 101-138) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V., & Von Werlhof, C. (2018). *Son Sömürge: Kadınlar* (Y. Temurtürkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miller, M. (2019). *Ben Kirke*. İstanbul: İthaki Yayınları.

- Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu Mitler ve Deneyimler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Millett, K. (2018). *Cinsel Politika*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mitchell, J. (1973). *Woman's Estate*. Manshester: The Philips Park Press.
- Moore, H. L. (1988). *Feminism and Anthropology*. UK of Minnesota Press.
- Naiman, J. (1988). *Marksizim ve Feminizm İki Ayrı Kuram*. İstanbul: Amaç Yayınları.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Siyasal.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımları I*. (7. Baskı., S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Oakley, A. (1974). *Sex and Gender*. England: Published in Association with New Society.
- Oberman, Y., & Josselson, R. (1996). Matrix of Tensions: A Model of Mothering. *Psychology of Women Quarterly*, 20(3), 341-359.
- Oskay, Ü. (1980). Popüler Kültür Açısından" İdeoloji" Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01).
- Özar, Ş. Ve Çakar, B. (2012). Aile, Devlet ve Piyasa Kısılcığında Boşanmış Kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 16, 31-41.
- Parsons, T. (1942). Age and Sex in the Social Structure of the United States. *American Sociological Review*, 604-616.
- Patton, M. O. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Pehlivan, P. V. (2017). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar: Bir Literatür Taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16(31), 497-521.

- Pilisuk, M., & Parks, S. H. (1980). Structural Dimensions of Social Support Groups. . *The Journal of Psychology*, 157-177.
- Poyraz Yılmaz, E. B. (2019). *Tahakkümsüzlük İdeali İçinde Amaç Olarak Kadın Bedeni: Kürtaj Hakkı*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Putnam Tong, R. (2006). *Feminist Düşünce*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Ramazanoglu, C. (1989). *Feminism and the Contradictions of Oppression*. Routledge.
- Rich, A. (1995). *Of Woman Born Motherhood as Experinece and Institution*. New York: W. W. Norton & Company.
- Robeyns I. (2003), “Sen’s Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities”. *Feminist Economics*, 9 (2-3), 61-92 .
- Roth-Johnson, D. (2010). Environments and Mothering. A. O'Reilly (Ed.), *Enchlopedia of Motherhood* (pp. 247-251) içinde. USA: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Rothman, B. K. (1990). Recreating Motherhood: Ideology and Technology in American Society. *In Beyond Baby M: Ethical Issues In New Reproductive Techniques*, 9-27.
- Ruddick, S. (1982). Maternal Thinking. *Philosophy, Children, and The Family* , 101-126.
- Rudowicz, E. (2001). Stigmatization as a Predictor of Psychological Well -Being of Hong Kong Single Mothers. *Marriage & Family Review*, 63-83.
- Russell, B. R. (1983). *Evlilik ve Ahlak* (1. Baskı.). İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Saim, H. (2004). *Kadının Gizli Dünyası*. İstanbul: Arion Yayınevi.
- Saleebey, D. (1997). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. New York: Longman.
- Sands, R. G., & Nuccio, K. E. (1989). Mother-Headed Single-Parent Families: A Feminist Perspective. *Affilia*, 4(3), 25-41.
- Scott, J. C. (2014). *Tahakküm ve Direniş Sanatları*. (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- Sen, A. (1995). *Inequality Reexamined*. Harvard University Press.
- Sennett, R., & Cobb, J. (2018). *Sınıfın Gizli Yaraları*. . (M. K. Coşkun, Çev.). Heretik Yayıncılık: Ankara.
- Sever, M. (2015). Kadınlık, Annelik, Gönüllü Çocuksuzluk: Elisabeth Badinter'den Kadınlık mı Annelik mi?, Tina Miller'dan Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler ve Corinne Maier'den No Kid Üzerinden Bir Karşılaştırmalı Okuma Çalışması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 7(2), 72-86.
- Sherwin, S. (1991). Abortion Through a Feminist Ethics Lens. *Dialogue: Canadian Philosophical Review. Revue Canadienne De Philosophie*, 30(3), 327-342.
- Silva, E. (1996). *Good Enough Mothering Feminist Perspectives on Lone Motherhood*. London: Routledge.
- Smart, C. (2002). *Regulating Womanhood*. Routledge.
- Stanley, L. (2013). *Feminist Praxis: Research Theory and Epistemology in Feminist Sociology*. Canada: Routledge.
- Sutherland, J. A. (2010). İdealization of Motherhood. A. O'Reilly (Ed.), *Encyclopedia Of Motherhood* (pp. 547-545) içinde. USA: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Swigonski, M. E. (1994). The Logic of Feminist Standpoint Theory for Social Work Research. *Social Work*, 39(4), 387-393.
- Şaşman Kaylı, D. (2016). Türkiye'de Sosyal Hizmetin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlişkisi. *The Journal Of Acedemic Social Science Studies*, 4(45), 135-142.
- Taylor, T. (2011). Re-Examining Cultural Contradictions: Mothering İdeology and the Intersections of Class, Gender, and Race. *Sociology Compass*, 5(10), 898-907.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. [Http://Www.Sbb.Gov.Tr/Wp-Content/Uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.Pdf](http://www.sbb.gov.tr/Wp-Content/Uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.Pdf)
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması. *Çalışma ve Toplum*, 2(2), 55-80.

- Thompson, N. (2016). *Güç ve Güçlendirme*. (Ö. Cankurtaran, Çev.). Ankara: Nika.
- Tutty, L. M., Rothery, M. A., & Grinnell, R. M. (1996). *Qualitative Research for Social Work*. USA: Ally and Bacon.
- Turan Cebeci, S. C. (2009). *Tam Aileye ve Tek Ebeveyne Sahip Ailelerden Gelen 7-12 Yaşları Arasındaki Çocukların Bağlanma Stilleri Ve Kaygı Durumları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Turner, S. G., & Maschi, T. M. (2015). Feminist and Empowerment Theory and Social Work Practice. *Journal of Social Work Practice*, 29(2), 151-162.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). "İstatistiklerle Aile 2018" Bülteni. <https://www.aag.gov.tr/tr/turkiye/turkiyede-hanehalkinin-yuzde-65i-cekirdek-aile/1473095>.
- Tüzel, G. B., & Gelegen, D. G. (2010). Evim, Güzel Evim: Bir Sığınmaevinde Feminist Yapı Çözümü. *Fe Dergi*, 2(1), 42-57.
- Valentina, M. M. (2004). Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East. *Journal of Comparative Family Studies*, 35(2), 137-162.
- Van Lancker, W., Ghysels, J., & Cantillon, B. (2015). The Impact of Child Benefits on Single Mother Poverty: Exploring the Role of Targeting in 15 European Countries. *International Journal of Social Welfare*, 24(3), 210-222.
- Vatandaş, C. (2003). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Journal of Economy Culture and Society* (35), 29-56.
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. USA: Basil Blackwell Ltd.
- Wetzel, J. W. (1976). Interaction of Feminism and Social Work in America. *Social Casework*, 57(4), 227-236.
- Wiesner - Hanks, M. E. (2009). *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 - 1789*. (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Wilson, E. (2002). *Women and the Welfare State*. Routledge.

Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Wong, D. B. (1984). *Moral Relativity*. University of California Press.

Yıldırım, E. (2017). *Yeni Bir Hayat Kurmak Kadınlar Anlatıyor: Babalık, Evlilik ve Boşanma*. İstanbul: İletişim.

EK 1. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Değerli Katılımcı,

“Feminist Sosyal Hizmet Bağlamında Kadınların Tek Ebeveyn Olarak Annelik Deneyimleri” adlı bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Kasım Karataş’ın danışmanlığında yürütülen doktora tezi kapsamında yapılmaktadır.

Araştırmanın amacı, ataerkil çekirdek aile içinde tanımlanan anneliğin, yalnız annelik pratiklerinde nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü; ailenin sorumlusu olarak annelerin deneyimlerini anlamak ve yalnız annelerle çalışmaya ilişkin feminist sosyal hizmet önerileri geliştirmektir. Bu kapsamda size yönelttiğimiz sorulara içtenlikle cevap vermeniz araştırma için oldukça önemlidir. Araştırmanın gerçekleştirilmesi için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu’ndan gerekli izinler alınmıştır. İstanbul ilinde faaliyet gösteren kadın sivil toplum kuruluşları, belediyeler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve sosyal hizmet merkezleri ile iletişim kurup gerekli izinler alındıktan sonra sizlere ulaşılmıştır. Sorulara baskı altında kalmadan vereceğiniz cevaplar, kesinlikle ve sadece bu araştırma kapsamında bilimsel amaç için kullanılacaktır. Kimlik bilgileriniz tarafımızca gizli tutulacaktır. Görüşmelerimiz yaklaşık bir buçuk iki saat (1,5-2) sürecektir. Görüşme sürecinde anlattıklarınızı daha rahat kayıt edebilmek ve görüşmenin akıcılığını bozmamak için izin vererseniz ses kayıt cihazı kullanılacaktır. Görüşme ve görüşme süreci ile ilgili bir sorunuz var ise araştırmacıya çekinmeden sorabilirsiniz. Görüşme sürecinde bir neden belirtmeksizin dilediğiniz zaman görüşmeden ayrılmanız mümkündür. Yine, görüşme sürecinde bir rahatsızlık hissettiğinizde görüşmeyi durdurulabilir ve rahatsızlığın giderilmesi için gerekli yardımlar sağlanabilir. Bu durumlarla ilgili size olumsuz dönecek bir durum söz konusu değildir. Araştırma tamamen gönüllük esasına dayanmaktadır. Görüşme sonlandıktan sonra aşağıda yer alan iletişim bilgilerinden araştırmacıya ulaşabilir, istediğiniz soruyu sorabilir ve araştırmanın sonucu hakkında bilgi talep edebilirsiniz.

Araştırmanın koşullarını anladığımı ve gönüllü olarak katılmayı taahhüt ederim.

Zülal ŞAHİN

EK 2. GÖRÜŞME YÖNERGESİ

1. Öncelikle biraz kendinizden bahseder misiniz?
2. Nasıl bir çocukluk yaşadınız? Biraz çocukluğunuzdan bahseder misiniz?
3. Ailenizle ilişkiniz nasıldı? Annenizle ilişkiniz nasıldı?
4. Şu ana kadarki yaşamınızı bölümlere ayırmanızı istesem, hayatınızdaki kırılma noktaları neler olurdu?
5. Evlilik kararı nasıl gelişti? Evlilik kararını nasıl aldınız?
6. Evlilikte bir gününüz nasıl geçiyordu? Nelerden sonra değişti?
7. Çocuk sahibi olmaya nasıl karar verdiniz? Buna hazır mıydınız?
8. Anne olmak nasıl bir şey?
9. Anneliğinizin ilk günlerinden bahseder misiniz? Çocuğunuz olduğunda nasıl hissettiniz?
10. Size bu süreçte kim deneyimlerini aktardı? Rol model aldığınız biri var mıydı?
11. Anne olduktan sonra gününüz nasıl geçiyordu?
12. Sizin sorumluluğunuzda olan bir ailede (evliliğin sonlandığı/eşin ölümünden sonra) ilk günler nasıldı? Bu yeni duruma nasıl uyum sağladınız?
13. Yalnız anne olmaya ilişkin neler düşünüyordunuz? (Karşılaştığınız kolaylıklar ve zorluklar -ekonomik, barınma, güvensizlik, sosyal destek- neler oldu?
14. Evde bir babanın olmaması çocuğunuzla ilişkinizde neleri değiştirdi?
15. Aileniz, çevreniz (akraba, arkadaş ve komşu) çocuğunuzla yalnız yaşamınızla ilgili ne düşünüyor? Bu konuyla ilgili neler söylediler?
16. Bu süreçte kimlerden -sivil toplum kuruluşundan, sosyal hizmet kurumundan veya sosyal çevreden- destek aldınız?

17. İşinizde, mahallenizde, evinizde çocuklu yalnız bir kadın olarak güvende olma duygunuz neydi?
18. Ailenizin ekonomik ve diğer sorumluluklarını yönetebilmek için nasıl bir yol izlediniz?
19. Yalnız annelik deneyiminiz benlik saygınızı nasıl etkiledi?
20. Sizce sosyal hizmet kurumları yalnız anneleri nasıl destekleyebilir?
21. Bugünü düşündüğünüzde gelecekte beklentileriniz nelerdir?
22. Bu konu ile ilgili bir araştırma yapılması sizin için ne anlama geliyor?
23. Benim sorularım bu kadardı. Paylaşımlarınız için teşekkür ediyorum. Tüm bunları benimle konuşmak size ne hissettirdi, bu görüşme hakkında ne düşünüyorsunuz?

EK 3: ETİK KURUL

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Tarih: 30/09/2020
Sayı: 35853172-300-E.00001262718

0001262718

Sayı : 35853172-300
Konu : Zülal EROĞLU (Etik Komisyon İzni)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 09.09.2020 tarihli ve 12908312-300/00001227837 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora programı öğrencilerinden Zülal EROĞLU'nun Prof. Dr. Kasım KARATAŞ danışmanlığında hazırladığı "Feminist Sosyal Hizmet Bağlamında Kadınların Tek Ebeveyn Olarak Annelik Deneyimleri" başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 22 Eylül 2020 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-imzalıdır
Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden 36889748-8806-4312-9036-7897431971b86 kodu ile erişebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

Sevda TOPAÇ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:18/09/2023

Tez Başlığı: Feminist Sosyal Hizmet Perspektifiyle Kadınların Yalnız Annelik Deneyimleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 244 sayfalık kısmına ilişkin, 18/09/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %3'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar hariç
- 4- ☐ Alıntılar dâhil
- 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
18.09.2023

Adı Soyadı: ZÜLAL ŞAHİN
Öğrenci No: N15245578
Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET ANABİLİMDALI
Programı: SOSYAL HİZMET
Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Kasım Karataş
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
SOCIAL WORK DEPARTMENT**

Date:18/09/2023

Thesis Title : Women's Experiences of Lone Mothering with a Feminist Social Work Perspective

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 18/09/2023 for the total of 244 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %3.

Filtering options applied:

- ☒ Approval and Declaration sections excluded
- ☒ Bibliography/Works Cited excluded
- ☒ Quotes excluded
- ☐ Quotes included
- ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
18.09.2023

Name Surname: ZÜLAL ŞAHİN

Student No: N15245578

Department: SOSYAL HİZMET

Program: SOSYAL HİZMET

Status: ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Kasım Karataş

(Title, Name Surname, Signature)